

HEYDƏR ƏLİYEV
İRSİNDƏ AZƏRBAYCAN
TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİ

LEYLA HÜSEYNOVA

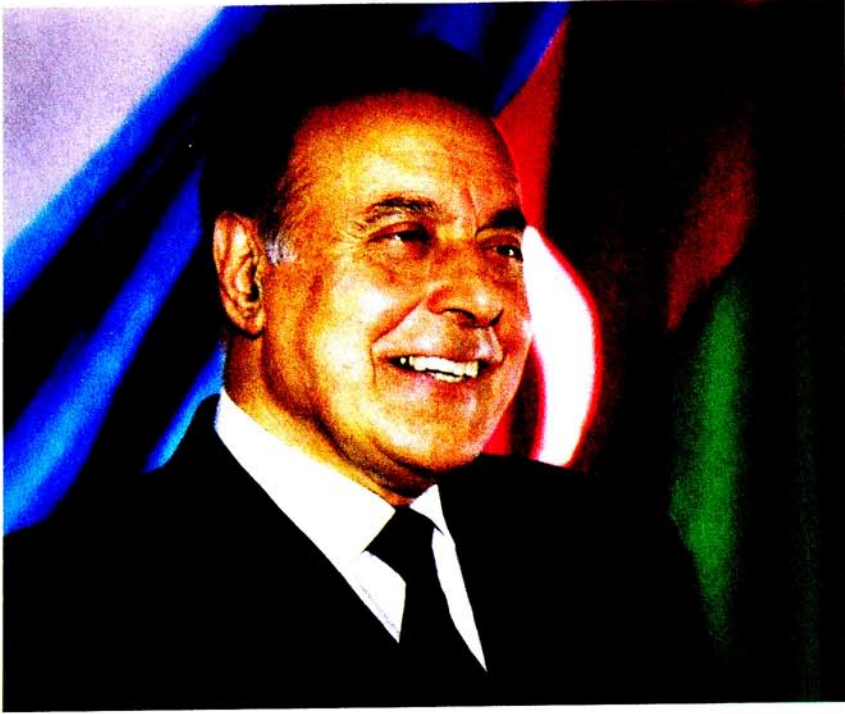
HEYDƏR ƏLİYEV
İRSİNDƏ
AZƏRBAYCAN TARİXİ
MƏSƏLƏLƏRİ

(Müstəqillik dövrü)

BAKİ-2011

LEYLA HÜSEYNOVA

...Biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır.

HEYDƏR ƏLİYEV

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AZƏRBAYCAN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİ

(Müstəqillik dövrü)

BAKI-2011

Elmi redaktor, layihənin rəhbəri,
giriş məqaləsinin və ön sözün müəllifi:

Yaqub Mahmudov,
Əməkdar elm xadimi, AMEA-nın müxbir üzvü

Redaktor:
Vaqif Musayev

Leyla Hüseynova

H 95 Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri. (Müstəqillik dövrü). Bakı,
«Təhsil», 2011, 216 səh.

Kitabda Heydər Əliyevin irsində (müstəqillik dövrü) Azərbaycan tarixi məsələlərinə nəzər salınır. Monoqrafiyada Ulu Öndərin doğma xalqımızın tarixinə həsr etdiyi əsərləri, çıxışları, fərmanlar və digər sənədlər öz əksini tapmışdır.

Əsər «Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın qədim dövr və orta əsrlər tarixi məsələləri», «Heydər Əliyev Azərbaycanın yeni dövrün tarixində yeri və rolu haqqında», «Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın ən yeni tarixi məsələləri» adlı fəsillərdən ibarətdir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

ÖN SÖZ

Tarix yalnız dahi şəxsiyyətlərin nurlu əməlləri sayəsində nəsillərin yaddaşına həkk olunur. Azərbaycan xalqı dünya tarixinə Cavanşir, Babək, Şəmsəddin Eldəniz, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai, Nadir şah kimi qüdrətli şəxsiyyətlər bəxş etmişdir.

Əsrlər keçdikdən sonra – XX yüzillikdə xalqımız daha bir dahi şəxsiyyət yetirdi. Dünyanın Atatürk, Vaşinqton, Nehru, De Qoll kimi nadir tarixi simaları sırasında Heydər Əliyev şəxsiyyəti öz layiqli yerini tutdu.

Sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində göz açan, min cür maneələrdən, çətinliklərdən keçərək, SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin rəhbərlərindən biri səviyyəsinə ucalan Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinə **Qurtuluş Mübarizəsinin Qalibi** kimi daxil olmuşdur.

Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dühadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən mürəkkəb, ən ağır, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı ona bəxş olunmuş Allah vergisi idi. Bütün bunların hamısını bir keyfiyyət altında birləşdirmək olar: Heydər Əliyev **Böyük Azərbaycanlıdır**. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşi, dövlətçiliyimizin xilaskarıdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin doğma xalqı qarşısında saysız-hesabsız tarixi xidmətlərindən biri də budur ki, o uzaq gələcək üçün Vətənindən ötrü dəridən ölçülüb-biçilmiş inkişaf konsepsiyası yadigar qoyub getdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin mahir bilicisi idi. Bakı Dövlət Universitetinin dünya şöhrətli məzunu olan Ulu Öndər şanlı ömür yolu ilə, o cümlədən, iki dəfə hakimiyyətdə olduğu gərgin və yorulmaz dövlətçilik fəaliyyəti illərində xalqı üçün həm şanlı tarix yaratdı, həm də bir tarixçi dövlət xadimi olaraq milli tariximizə yeni baxış konsepsiyası işləyib hazırladı.

Bu gün Heydər Əliyev irsi ən qədim dövrlərdən başlayaraq yaşadığımız günlərədək tariximizin ayrı-ayrı problemlərinə, ən mürəkkəb və tələpə yüklü tarixi hadisələrimizə, tarixi şəxsiyyətlərimizə doğru-düzgün cavab tapmaq üçün ən qiymətli mənəvi sərvətlər xəzinəsidir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixinə dair hər bir fikri, verdiyi hər bir qiymət tarixçilərimiz üçün, bütün tədqiqatçılardan ötrü həqiqət meyarıdır.

Bu da bir həqiqətdir ki, doğru-düzgün, həqiqəti əks etdirən Azərbaycan tarixi yaratmaq üçün keçmişimizə Heydər Əliyev konsepsiyası əsasında yenidən nəzər salınmalı, bir çox hallarda Azərbaycan tarixi təhriflərdən, saxtalaşdırmalardan təmizlənməlidir.

Bir sözlə müasir mərhələdə Heydər Əliyevin tarixi görüşlərinin, onun Azərbaycan tarixi konsepsiyasının dərinəndən araşdırılmasına böyük ehtiyac var. Bu baxımdan, gənc tədqiqatçı Leyla Hüseynovanın “Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri” kitabı uğurlu təşəbbüs və irəliyə doğru atılmış cəsarətli bir addımdır.

Leyla Hüseynova Ulu Öndərin müstəqillik illərində Azərbaycan tarixi ilə bağlı bütün çıxışlarını, ayrı-ayrı fikirlərini öyrənərək maraqlı bir tədqiqat əsəri yazmışdır.

Müəllif qələmə aldığı mövzunu əhatə etmək üçün düzgün struktur müəyyənləşdirmişdir. Əsərin **birinci** fəslində Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın qədim dövr və orta əsrlər tarixi məsələlərinə, **ikinci** fəslində yeni tarix, **üçüncü** fəslində isə ən yeni tarix məsələlərimizə həsr olunmuşdur.

Leyla Hüseynovanın “Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri” mövzusunda həsr etdiyi tədqiqatın sonuncu – üçüncü fəslində xüsusi maraqlı doğurur. Bu fəsildə Azərbaycanın ən yeni tarixinin Heydər Əliyev dövrəşdirilməsi verilir. Müəllif Ulu Öndərin irəli sürdüyü dövrləşdirmənin dərin elmi əsaslara malik olduğunu göstərir.

Gənc tədqiqatçı, düzgün olaraq, haqqında bəhs etdiyi hər bir tarixi hadisə, proses və ya şəxsiyyət barədə Ulu Öndərin irsinə müraciət edir, müvafiq iqtibaslar gətirir və bununla irəli sürdüyü hər bir mülahizəni lazımcı əsaslandırır.

Yeri gəlmişkən əsərin ən mühüm uğuru bir də bundan ibarətdir ki, müəllif öz tədqiqatına ilkin mənbə olaraq Ulu Öndərin Azərbaycan tarixi barədə mühüm fikirlərini də əlavə etmişdir. Əlbəttə, bu Leyla Hüseynovanın tədqiqatının dəyərini daha da artırır.

Fikrimcə Leyla Hüseynova “Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri” mövzusunda müraciət etməklə gərəkli və cəsarətli addım atmışdır. Əsər bu mühüm mövzunun elmi əsaslarla araşdırılması yolunda ilk və uğurlu təşəbbüsdür.

Əsərin oxucular və tədqiqatçı alimlər tərəfindən maraqla qarşılanacağına inanıram və müəllifə bu gərəkli mövzunun daha dərinəndən araşdırılmasını arz edirəm.

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN HEYDƏR ƏLİYEV KONSEPSİYASI

Vətəni və millətini tarixin ən sərt sınaqlarından qələbə ilə çıxaran Ulu Öndər Heydər Əliyev doğma xalqında dünyəvi, demokratik və hüquqi əsaslar üzərində ucaldılmış mükəmməl bir dövlət yadigar qoyub getdi. İnsan fəaliyyətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, xalqımızın dahi oğlu öz nurlu əməlləri ilə millətimizin yüzillərlə indidən sonrakı inkişaf yolunu işıqlandırmamış olsun.

Dahi Heydər Əliyev həm də dahi tarixçi idi. Azərbaycan və dünya tarixini incəliklərinə qədər bilən tarixçi Heydər Əliyev ömrünün bütün anlarında Azərbaycan tarixi məsələlərini diqqət mərkəzində saxlayır, tarix elminin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi.

Heydər Əliyev Vətənin yaşaması üçün ölkənin hər bir vətəndaşının doğma tarixi mükəmməl bilməsini vacib şərt sayırdı. Və buna görə də bütün çıxışlarında, nitqlərində tarix məsələlərinə xüsusi önəm verirdi.

Özünün tarixi görüşlərini 2001-ci ilin və üçüncü minilliyin başlanğıcında doğma xalqına Müraciətində yekunlaşdıran Heydər Əliyev, əslində Azərbaycan tarix elminin gələcək inkişafı üçün mükəmməl bir konsepsiya yaratmışdır – Azərbaycan Tarixinin Heydər Əliyev Konsepsiyasını!

Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına Müraciəti yaşadığımız eranın XX və XXI yüzilliklərinin, İkinci və Üçüncü minilliklərinin qovşağında xalqımızın mənavi sərvətlər xəzinəsinə daxil olmuş nadir incidir.

“Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında” adı ilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş 60 milyonluq xalqımıza ünvanlanmış bu Müraciət, heç şübhəsiz, gələcək qərirlərdə, minilliklərdə də öz qiymətini, aktuallığını saxlayacaq misilsiz elmi-nəzəri ümumiləşdirmədir.

Dünyanın ən nadir tarixi şəxsiyyətlərindən birinin təfəkküründən süzülüb gələn, zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik olan dahi dövlət xadiminin həyat təcrübəsinə və şəxsi müşahidələrinə əsaslanan bu qiymətli əsər zaman-zaman tarixçilər, filosoflar, ədəbiyyatşünaslar, dilçilər, mədəniyyətşünaslar, sosioloqlar, iqtisadçılar və başqa sahələrdən olan alimlərin, yaradıcı ziyalıların neçə-neçə nəsilləri tərəfindən öyrəniləcək, tədqiq olunacaq, yeni-yeni əsərlərin meydana gəlməsinə yol açacaq, xalqımızın işıqlı gələcəyə gedən yoluna nur çiləyəcəkdir.

Ulu keçmişimizin və müasir tariximizin ensiklopedik şərhini, gələcək inkişafımızın elmi-nəzəri proqnozlarını verən bu əsərdə xalqımızın keçdiyi tarixi yola dərinləndirən nəzər salınır, mühüm tarixi proseslərə, hadisələrə, tarixi şəxsiyyətlərə obyektiv qiymət verilir, prinsipial münasibət bildirilir. Bu baxımdan, "Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında" adlı irihəcmli Müraciət bütün tarix elmimiz üçün örnək ola biləcək çox dəyərli bir tarix əsəri, onun müəllifi isə bütün tarixçilərimizin öndəri olan qüdrətli bir tarixçidir.

Dövrə verilən qiymət və nəsilərə xəbərdarlıq.

Heydər Əliyev təfəkkürünün məhsulu olan bu qiymətli əsərdə tariximizin bir çox problemləri ilə bağlı olaraq tədqiqatçılara konkret və prinsipial istiqamət verilir. Onların bəzilərində nəzər salmaq.

Böyük dövlət xadimi, hər şeydən əvvəl, bəşəriyyətin yaxın keçmişinə –XX yüzilliyə son dərəcə sərrast və konkret qiymət verir. Özü də bu qiymətləndirmə zamanı ayrı-ayrı siyasi hadisələr, proseslər deyil, müasir dünyamızda insanlığı irəli aparən başlıca amil, daha doğrusu, *sürətli elmi-texniki tərəqqi* ön plana çəkilir, sonra isə başqa amillər sıralanır. Həm də bu sıralanma zamanı *yeni suveren dövlətlərin yaranması* kimi mühüm tarixi reallıq xüsusi qeyd olunur.

Ulu öndərin XX yüzilliyə verdiyi qiymət tarixi reallığı zərgər dəqiqliyi ilə əks etdirir. Heydər Əliyev yazır: "*Baş vurdugumuz yüzillik bəşəriyyətin yaddaşında sürətli elmi-texniki tərəqqi ilə və iki dünya müharibəsində tökül-müş qanlarla, imperiyaların süqutu və yeni suveren dövlətlərin yaranması ilə, "soyuq müharibə"nin doğurduğu gərginliklə, sülh, sabitlik və əmin-amanlıq naminə göstərilən kollektiv səylərlə qalacaqdır.*" [67, s. 284]

Doğma xalqımızın, müstəqil Azərbaycanımızın gələcəyini düşünən dövlət xadimi hazırkı dövrə qiymət verərkən və müasir mərhələdə bəşəriyyətin başlıca inkişaf meyillərini müəyyən edərkən də öz narahatlığını unutmur. Müasir dünyada gedən obyektiv və qanunauyğun proseslərə dərinləndirən bələd olan Heydər Əliyev real gerçəkliliyə əsaslanan belə bir elmi nəticəyə gəlir ki, *hazırkı dünyanın başlıca inkişaf meyilləri mədəni inteqrasiya və qloballaşmadır.* Xalqın taleyi ilə yaşayan **Böyük Azərbaycanlı** qeyd edir ki, müasir mərhələdə bəşəriyyətin qaçılmaz inkişaf yolu olan *inteqrasiya və qloballaşmada hər bir ölkənin səciyyəvi milli cəhətləri də nəzərə alınmalıdır.* Ulu öndər, əlbəttə doğma Yurdunu düşünərək, bu mühüm məsələnin üzərində xüsusi olaraq dayanır və göstərir ki, *qloballaşmanın bir çox ölkələr üçün yaratdığı problemlər bizi də düşündürür.*

Böyük dövlət xadimi aşağıdakı uzaqgörən fikirləri ilə öz həmvətənlərinə, ümumiyyətlə gələcək nəsillərə xəbərdarlıq edir ki, müasir dünyaya

qovuşarkən ulularımızın bizə əmanət qoyduğu milli-mənəvi dəyərləri itirməsinlər, onu göz bəbəyi kimi qorusunlar, müqəddəs tariximizi əcnəbilərin ayaqları altına atmasınlar, başqa sözlə, müasir dünyaya inteqrasiya prosesində xalqımız özünün milli-mədəni varlığını qoruyub saxlaya bilsin. Böyük Azərbaycanlının zamanı qabaqlayaraq irəli sürdüyü müdrik və uzaqgörən ideya millətimiz üçün, bütün gələcək nəsillərdən ötrü dahiyənə xəbərdarlıqdır! Heydər Əliyev doğma xalqını nigarançılıqla xəbərdar edərək yazırdı: "*Dünya inkişafının indiki mərhələsinin başlıca meyilləri mədəni inteqrasiya və qloballaşmadır. Əgər bəşəriyyət XX əsrin elmi inkişafın nailiyyətlərinin yaratdığı xoş ümidlərlə qarşılamişdırsa, qloballaşma prosesi çox vaxt heç də nikbinlik doğurmur. Bu mürəkkəb və birmənalı qiymətləndirilməyən prosesin perspektivləri hamımızı düşündürür. Qloballaşma dövlətlərin sabit inkişafının, bütövlüylüyünün və idarəetmə sistemlərinin stabilliyinin təmin olunmasına, iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkililiyin aradan qaldırılmasına, xalqların rifah halının yüksəldilməsinə kömək etməlidir. Sözsüz ki, beynəlxalq hüquq prinsipləri və normalarının aliliyi, dəyişikliklərin təkamül xarakteri, qarşılıqlı etimad və ümumbəşəri dəyərlərə sədaqətlə yanaşı, hər bir ölkənin səciyyəvi milli cəhətlərinin də nəzərə alınması bu prosesin müəyyən edici istiqamətləri olmalıdır. Təbii ki, qloballaşmanın bir çox ölkələr üçün yaratdığı problemlər bizi də düşündürür.*" [67, s. 284]

İnteqrasiya və qloballaşma problemləri ilə bağlı olaraq dünya xalqları və ölkələrinin taleyi üçün ümumi narahatlıq keçirən böyük dövlət adamı öz xalqının, öz ölkəsinin gələcəyi üçün xüsusi narahatlıq keçirir. Azərbaycanın dahi oğlu xüsusi olaraq vurğulayır ki, xalqımız dünyada öz yerini tutmaq üçün bir çox sahələrdə sıçrayışa nail olmalı, qabaqcıl texnologiyalara yiyələnəməli, ən müasir proqramlar həyata keçirməlidir: "*Azərbaycan hələ də müasir texnologiyaların mənimsənilməsi və geniş istifadə olunması yolunda bir çox çətinliklərlə qarşılaşır. Bəşəriyyətin qədəm qoyduğu müasir inkişaf mərhələsində öz layiqli yerimizi tapmaq üçün gərək biz zamanın tələbləri ilə uyğunlaşa bilək, qarşımızda duran bir çox ciddi problemləri həll etməyə qadir olaq, ümdə vəzifələrimizə uyğun müvafiq proqramları həyata keçirməyə nail ola bilək.*" [67, s. 285]

XX yüzilliyin xalqımızın tarixindəki yerini zərgər dəqiqliyi ilə müəyyən edən böyük siyasətçi *müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasını ən böyük nailiyyət* hesab etmişdi, ölkəmizin demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət kimi dünyaya qovuşmasını yüksək qiymətləndirmişdir.

Yeri gəlmişkən, müxtəlif güc mərkəzlərinin qarşılaşdığı, dinlərin, mədəniyyətlərin, etnosların qovuşduğu Azərbaycanın strateji inkişaf yolunun düzgün müəyyən olunması kimi çox böyük tarixi xidmət məhz Heydər Əliyevə məxsusdur. **Demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət yaratmaq!** –

Azərbaycanın bundan başqa doğru-düzgün, perspektivli inkişaf yolu yoxdur. Daha doğrusu, Azərbaycandan ötrü bu yolun alternativini yoxdur!

Heydər Əliyevin xalqa Müraciətində XX yüzillikdəki ən mühüm tarixi nailiyyətimizə və Azərbaycanın müasir durumuna xüsusi diqqət yetirilir. Müraciətdə qeyd olunduğu kimi, tarixən qısa müddət ərzində ən müasir demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlləri qoyulmuş, dünyanın ən mütərəqqi təməl qanunlarından biri olan Konstitusiyamız qəbul olunmuş, hakimiyyətin ayrı-ayrı qollarının formalaşdırılmasına başlanmış, həyatın bütün sahələrində əsaslı islahatlar həyata keçirilmişdir. Ulu Öndər yazırdı: *"XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti, şübhəsiz ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır. Öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlini qoymuşdur. Məhz bu müddət ərzində Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətinin Konstitusiyasını qəbul etmiş, qanunvericiliyini, hakimiyyətin bölünmə prinsiplərini, hüquq normalarını dünya standartlarına uyğunlaşdıraraq digər dövlətlərlə hərtərəfli əməkdaşlığa hazır olduğunu nümayiş etdirmişdir. Bu illər ərzində yaşayışımızın bütün sahələrini əhatə edən köklü dəyişikliklər və dərin islahatlar həyata keçirilmişdir."* [67, s. 286]

Neftimiz və neft strategiyamız.

Heydər Əliyev ötən müddət ərzində, neft siyasəti strategiyasının işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməyə başlanmasını xalqımızın mühüm uğuru hesab edirdi: *"Azərbaycan öz milli neft strategiyası və konsepsiyasını həyata keçirməyə başlamış, xarici dövlətlərin aparıcı neft şirkətləri ilə müqavilələr bağlayaraq dünya iqtisadiyyatına qovuşmasını təmin etmişdir."* [67, s. 286]

Göründüyü kimi, Müraciətdə müasir mərhələdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında və möhkəmləndirilməsində *neft amilinə* xüsusi diqqət yetirilir. Bu bir həqiqətdir ki, Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq xalqın bu mühüm sərvətinin milli müqəddəratımızda oynadığı rolu dərinlən araşdıran, düzgün qiymətləndirən, xüsusilə, *neft amilindən* Azərbaycanın xarici siyasətində istifadə olunması konsepsiyasını hazırlayıb həyata keçirən dövlət xadimidir. Heydər Əliyev məhz özünün neft strategiyası ilə tarix boyu Cənubi Qafqazda üstünlüyü əldə saxlamaq üçün daim "erməni kartı"ndan istifadə edən qüvvələrə qalib gəldi. Bu, əslində, Azərbaycanın diplomatiya tarixində yeni kəşf, yeni istiqamətdir. Bir sözlə, dahi siyasətçinin neft strategiyası "erməni kartı"na qalib gəldi.

Azərbaycanın tarixi keçmişinə dərinlən bələd olan Heydər Əliyev Müraciətdə, çox düzgün olaraq, neftin XX yüzilliyin tarixində, xüsusilə

xalqımızın və ölkəmizin iqtisadi tərəqqisinin sürətləndirilməsində misilsiz rol oynadığını göstərir: *"Başa çatmaqda olan XX əsr Azərbaycan xalqının taleyində mühüm rol oynamış bir dövr olmuşdur. Bəzi siyasətçilər XX əsri neft əsri adlandırırlar. Həqiqətən də, neftin bu əsrdə dünya siyasətində və iqtisadiyyatında oynadığı müstəsna rol dənizməzdir. Azərbaycanın dünyada məhz neft mərkəzlərindən birinə çevrilməsi bizə bir çox xalqların neçə-neçə əsr ərzində çatdığı zirvələri qısa müddətdə fəth etmək imkanı verdi."* [67, s. 286]

Neft, tarix boyu, bir çox digər nadir məhsullarla, sərvətlərlə yanaşı, ayrı-ayrı xalqların tarixində və dünyanın beynəlxalq münasibətlərində mühüm rol oynamışdır və bu rolunu müasir mərhələdə daha geniş miqyasda davam etdirməkdədir. Bu qiymətli məhsul tarixi şəraitdən asılı olaraq, onun sahibi olan bəzi xalqlara firavanlıq gətirmiş, bəzilərinə isə fəlakət girdabına yuvarlatmışdır. Bu baxımdan, neftin *bəşəriyyətin həyatında misilsiz rol oynadığını, hələ qədim dövrlərdən Odlar Yurdu Azərbaycanın ən mühüm sərvətlərindən biri olduğunu* qeyd edən böyük siyasətçi, eyni zamanda, onun həm ayrı-ayrı ölkələrin xarici siyasətinin, həm də beynəlxalq siyasətin təsirli amilinə çevrildiyini göstərir. Bununla əlaqədar olaraq Heydər Əliyev belə bir tarixi gerçəkliyi də diqqət mərkəzinə çəkir ki, *bu qiymətli sərvətin sahibi olan bəzi xalqlar ondan uzun illər ərzində öz firavanlıqları və tərəqqiləri üçün istifadə etmək imkanından məhrum olmuş, böyük dövlətlərin güclü təzyiqinə məruz qalmışlar.*

Son dərəcə qiymətli sərvətimiz olan neftimiz, daha doğrusu, Bakı neftinə yiyələnmək üçün səngimək bilməyən beynəlxalq rəqabət ötən tarixi dövr ərzində bizim xalqımıza da misilsiz fəlakətlər gətirmiş, hətta müstəqilliyimiz yolunda ən ciddi əngəllərdən birinə çevrilmişdir. Xalqımızın dahi oğlu yazırdı: *"Neftin elmi-texniki tərəqqidə, dünya iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı böyük rol XX əsrdə onu ayrı-ayrı ölkələrin daxili və xarici siyasətinin beynəlxalq siyasətin təsirli amillərindən birinə, mühüm coğrafi-siyasi və coğrafi-strateji, amilə çevirdi. Neft mənbələri, neft bazarları uğrunda gedən kəskin mübarizə dünyada qüvvələr nisbətinin formalaşmasına, beynəlxalq siyasətin gedişinə öz güclü təsirini göstərdi. Tarixin belə bir təəssüf doğuran gerçəkliyi də var ki, bəzi neftçixaran ölkələr bu qiymətli sərvətdən öz xalqlarının firavanlığı və tərəqqisi üçün istifadə etmək imkanından uzun illər ərzində məhrum olmuş, böyük dövlətlərin güclü təzyiqi nəticəsində müstəqil siyasət yeritmək imkanını itirmişlər. Həmin ölkələrin xalqları öz təbii sərvətlərinin tam sahibi olmaq uğrunda həmişə mübarizə aparmış və öz məqsədlərinin həyata keçirilməsinə bu və ya digər dərəcədə nail olmuşlar."* [67, s. 276]

Heydər Əliyev xalqımıza Müraciətində dünyada, o cümlədən keçmiş SSRİ ərazisində neft hasilatı, mütərəqqi qazma üsulları, xüsusilə dənizdə

neftçixarma texnologiyalarının hazırlanması, kadr hazırlığı, həmçinin bir çox başqa sahələrdə Azərbaycan xalqının aparıcı rolu və tarixi xidmətlərini ilk dəfədir ki, həm görkəmli dövlət xadimi, həm də doğma yurdun təəs-sübkeşi olan **Böyük Azərbaycanlı** kimi olduqca yüksək qiymətləndirmişdir. Xalqımızın bu sahədə ümumdünya tarixindəki rolunu heç kəs Heydər Əliyev qədər hərtərəfli və sərrast qiymətləndirə bilməmişdir. Bu da təsadüfi deyil. Çünki Azərbaycanda neft hasilatı və neft sənayesinin müasir tərəqqiyə qovuşması məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır – həm sovet hakimiyyəti illərində, həm də müstəqil yaşadığımız müasir mərhələdə! Ulu Öndərin öz xalqına Müraciətində bu barədə söylədikləri əslində bütünlüklə dahi şəxsiyyətin özünə aiddir: *"XX əsrdə Azərbaycanın neft hasilatı, o cümlədən Xəzər dənizində neftçixarma sahəsindəki uğurları yüksək qiymətə layiqdir. Dünyada neft hasilatı sahəsində həyata keçirilmiş işlərin bir çoxu öz başlanğıcını Azərbaycandan götürmüşdür. Neçə-neçə qazma üsulları, neft texnologiyaları, dənizdə neft çıxarılması üçün yaradılmış nadir Neft Daşları şəhəri Azərbaycan mütəxəssislərini bu sahədə dünyada aparıcı mövqelərə çıxartdı. Keçmiş SSRİ-nin yeni yaranan neft rayonlarının "İkinci Bakı", "Üçüncü Bakı" adlandırılması buna əyani sübutdur. Ölkəmizdə neftçixarmanın inkişafı elmin, geologiya kimi, sənayenin neft maşınqayırması, neftayırma, boru-prokat istehsalı, kimya, neft kimyası kimi sahələrinin vüsət almasına təkan verdi. Azərbaycanda neftlə bağlı sahələr üzrə böyük alim və mütəxəssislər ordusu yarandı.*

Əvvəlki nasillərin görkəmli nailiyyətlərini inkişaf etdirərək, müstəqil Azərbaycanın bu günü və sabahı üçün böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edən neft strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi gələcək nasillər üçün xoş güzəranın təməlini qoydu." [67, s. 288]

Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarına Müraciətində bir xalq rəhbəri olaraq neftimizin misilsiz sərvət kimi məhz Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu və onun gələcəkdə xalqın rifah halının yüksəldilməsi kimi ali məqsədə xidmət edəcəyini bir daha təsdiqlədi. Bu baxımdan, Heydər Əliyev doğma xalqına, bir dövlət başçısı kimi, etibarlı təminat vermiş, onun gələcəkdə xoş güzərana qovuşacağını xüsusi qeyd etmişdir. Ümummillilərin neft siyasəti, onun həmin sahədə həyata keçirdiyi müdrik islahatlar bu nurlu niyyəti, humanist siyasəti aydın sübut edir. Azərbaycanın tarixində ölkə rəhbərləri içərisində ilk dəfə məhz Heydər Əliyev qiymətli sərvətimiz olan neftdən təkcə iqtisadi yüksəliş üçün deyil, eyni zamanda, müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsindən ötrü də özünəməxsus müdriklik və uzaqgörənliklə istifadə etdi. Ulu Öndərin Müraciətdə söylədikləri buna parlaq sübutdur: *"Təbii ki, neft özlüyündə bizim üçün heç də məqsəd deyildir. O, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyatın*

digər sahələrinin inkişaf etdirilməsi, yeni sahələrin yaradılması, xalqın rifah halının yüksəldilməsi kimi ali məqsədlərimizin uğurla həyata keçirilməsi üçün güclü bir vasitədir, əlverişli bir mənbədir. Tam qətiyyətlə demək olar ki, bu vasitədən səmərəli və məqsədyönlü istifadə etməklə, bu mənbədən lazımcınca bəhrələnməklə biz yaxın gələcəkdə Azərbaycanı ən yüksək həyat səviyyəli ölkələrdən birinə çevirə biləcəyik. Əslində, yüzilliyin son günlərində biz "Əsrin müqaviləsi"nin, neft strategiyamızın uğurlu olduğunun bir daha şahidi olduq." [67, s. 289]

İnsan amili, xalqın zəka potensialı və keçmiş irsə münasibət.

Müasir dünya siyasətinin nəbzini daim öz əlində saxlayan və bəşəriyyətin inkişaf meyillərini dərinlən izləyən dahi siyasətçi *integrasiya* və *globallaşmanın* getdikcə daha güclü reallığa çevriləcəyini nəzərə alaraq doğma xalqının gələcək taleyindən narahat olmuşur. Bu baxımdan, böyük siyasətçi başlıca çıxış yolunu *ilk növbədə Azərbaycanda mövcud olan qüdrətli insan potensialında görmüşdür. İnsan amilinə, tarixdə xalqın roluna və zəka potensialına – intellektual potensiala* xüsusi qiymət verən, onu önə çəkən dahi siyasətçi bu mühüm problemə tarixi planda yanaşmış və xalqımızın yaradıcı dütəhsinə yüksək qiymət verir: *"Məhz Azərbaycan xalqının intellektual və yaradıcı imkanları ötən əsrdə, başa çatmaqda olan minillikdə dünya mədəniyyətində bir çox maddi və mənəvi sərvətlər bəxş etməsi üçün zəmin yaratdı."* [67, s. 289]

Məhz bu problemin qoyuluşunda **Heydər Əliyevin tarixə baxışının dirçəliş ideologiyasına əsaslandığı** son dərəcə aydın nəzərə çarır. Xalqın böyük oğlu, doğma Azərbaycanın misilsiz təəs-sübkeşi bugünkü nəsilləri, bütün müasirlərimizi zəngin tarixi irsimizə layiq olmağa çağırır. Görün bu çağırış necə səslənir: *"Keçdiyimiz yola nəzər salarkən aydın olur ki, biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır."* [67, s. 289]

Heydər Əliyevin xalqımızın zəka potensialına bəslədiyi dərin inam hissi və verdiyi yüksək qiymət yaxın keçmişin bir xətrəsini gözlərim önündə canlandırdı: *Altayşunasların Koreya Respublikasında (Cənubi Koreya) keçirilən beynəlxalq konqresinə getmişdim. Ölkənin müxtəlif şəhərlərində məruzələrlə çıxış edirdim. Bir dəfə təyyarə ilə Koreya yarı-madasının lap cənubundakı Pusan şəhərindən Seula qayıdırdıq. Uçuş zamanı ölkənin bütün ərazisinə nizamsız şəkildə, adda-budda səpələnmiş təpələri seyr edərkən məni müşayiət edən türkoloq dostum Xana zarafatla sataşdım: – "Ölkənizin çox kasıb təbiəti var. Bu cür şəraitdə xalqınızı necə yaşadırsınız?!". Zara-*

fatım Xanı bərk tutdu və söz altında qalmadı. – "Bizim başlıca sərvətimiz gördüyünüz təpələr deyil. Əsas var-dövlətimiz bax, burdadır" – deyər başının lap ortasını göstərdi və bununla koreya xalqının intellektual inkişaf səviyyəsinə – zəka potensialına işarə etdi! Çox keçmədən Xan sözünü tamamladı: "Bir azdan biz Amerikani da, Yaponiyani da arxada qoyacağıq. Özümüz görəcəksiniz!"...

...Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqımızın zəka potensialına dərin inamı hər bir Azərbaycan vətəndaşında gələcəyə böyük ümidlər oyatmışdır. Çox keçməz ki, müstəqil Azərbaycanımız da neçə-neçə ölkələri arxada qoyar!

"... Azərbaycan insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir"

Dövrümüzün böyük dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də **qüdrətli tarixçi** olan Heydər Əliyevin qələmindən çıxmış **"Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında"** adlı Müraciət tarix elmimizin inkişafına təkan verəcək konseptual əsərdir. Bu qiymətli elmi-nəzəri ümumiləşdirmədə əvvəldən axıradək, bütünlüklə Azərbaycanın keçdiyi tarixi yola nəzər salınır, tariximizin ayrı-ayrı dövrləri, mərhələləri prinsipial şəkildə dəyərləndirilmiş, bir çox hadisələrə, proseslərə yeni qiymət verilir, ayrı-ayrı hallarda isə **tarixşünaslığımızda ilk dəfə olaraq dövrləşdirmə aparılmışdır.**

Fikrimizcə, Heydər Əliyevin irəli sürdüyü bir ideya, yəni coğrafi amilin, daha doğrusu, Azərbaycanın Şərqlə Qərbi əlaqələndirən mühüm mövqedə yerləşməsinin tarixən xalqımızın inkişafının müxtəlif sahələrində, o cümlədən mədəniyyətimizin formalaşmasında dərin iz buraxması ideyası alimlərimiz qarşısında yeni tədqiqatlardan ötrü geniş meydan açır.

Sovet dövründə tarixçilərimizin və bütövlükdə tarix elmində qarşılaşdığı ən ağır əngəllərdən biri də bu idi ki, əldə konkret və zəngin maddi dəlillərin – arxeoloji qazıntı materiallarının olmasına baxmayaraq heç cür "sübut etmək" mümkün deyildi ki, Azərbaycan ibtidai insanların formalaşdığı ərazilərdən olmaqla dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Bu baxımdan, tarixçi prezidentin yurdumuzu *insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən, ən qədim insan məskənlərindən biri* adlandırması tarix elminizə çox qiymətli töhfə, tarixçilərimizə isə misilsiz elmi istiqamət və çıxış meydanıdır. Bizə belə gəlir ki, ən qədim tariximizin araşdırıcıları Heydər Əliyevin Müraciətində müəyyən olunmuş elmi-nəzəri ümumiləşdirmələrdən istiqamət götürməlidirlər, daha doğrusu, tarix elmindəki bünövrəsində məhz Ulu Öndərin irəli sürdüyü aşağıdakı ideyalar, elmi-nəzəri müddəalar, yeniliklər durmalıdır: *"Azərbaycanın taleyi belə gətirmişdir ki, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə o, həmişə sivilizasiyaların qovuşduğunda olmuş və istər Qərbin, istərsə də Şərqlin çox güclü təsirini öz üzərində hiss etmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan*

insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir. Burada həyat çox erkən yaranmışdır və Azıx mağarasında tapılmış Azıxantrop Azərbaycanın ən qədim ibtidai insan məskənlərindən biri olmasını sübut edir. Qobustandakı və Gəmiqayadakı qayaüstü təsvirlər və petroqliflər, Kür-Araz və Xocalı arxeoloji mədəniyyətlərinə aid maddi-mədəniyyət nümunələri, Kurqan tapıntıları sübut edir ki, hətta miladdan əvvəlki minilliklərdə də Azərbaycanda inkişaf etmiş mədəniyyət mövcud olmuşdur." [67, s. 289,290]

Azərbaycan-Şərq və Qərb sivilizasiyalarının qovuşduğu məkan!

Ən qədim zamanlardan başlayaraq tariximizin ayrı-ayrı mərhələləri dərin elmi əsaslarla təhlil olunan və obyektiv surətdə qiymətləndirilən Müraciətdə eramızdan əvvəl Birinci minilliyin sonu və eramızın Birinci minilliyinin əvvəlindəki dövrə xüsusi diqqət yetirilir.

Böyük dövlət xadimi və tarixçi kimi Heydər Əliyevin bu dövrə xüsusi əhəmiyyət verməsi əbəs deyil. Çünki məhz bu dövrdə Azərbaycan bütün coğrafi istiqamətlərdən, xüsusilə Şərqdən və Qərbdən daha çox siyasi və mədəni təsirlərə məruz qalır, Şərq və Qərb sivilizasiyalarının qarşılaşdığı qovuşduğu məkana çevrilir, təkəllüf dinlərin ilkin formalaşdığı və yayıldığı ərazilərdən birinə çevrilir. Xalqımızın, dövlətçiliyimizin, elmi-mədəni irsimizin, ictimai-siyasi baxışlarımızın formalaşmasında çox mühüm dönüş baş verir. İslam dininin yayılması, xüsusilə bu dinin birləşdirici rolu sayəsində ən qədim sivilizasiya ocaqlarından biri olan Azərbaycan ərazisində dünyanın ən qədim və özünəməxsus mədəniyyətlərindən birinin daşıyıcılarından olan Azərbaycan xalqı formalaşır.

Dünyanın ən böyük türk – islam etnoslarından biri olan xalqımızın özünəməxsus keyfiyyətləri Müraciətdə ilk dəfədir ki, elmi cəhətdən tam sərəstliyi ilə, özü də konkret şəkildə dəyərləndirilir. Heydər Əliyev yazır: *"Eramızdan əvvəl birinci minilliyin sonunda, eramızın birinci minilliyinin əvvəlində Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin təsirinə məruz qalmışdır. Məhz bunun nəticəsində tarixən ölkəmizdə müxtəlif dinlərə münasibətdə yüksək tolerantlıq, dözümlülük mühiti yaranmışdır. Yunan-Roma mədəniyyətinin, bütün antik sivilizasiyasının güclü təsiri altında inkişaf edən elm, ədəbiyyat və incəsənətimiz çox erkən dövrlərdə özünəməxsus forma və məzmunu malik olmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, sözsüz ki, bizim zəngin mədəniyyətimizin formalaşmasına müxtəlif mərhələlərdə həm zərdüştilik, yəhudi, xristian, həm də islam mədəniyyətlərinin təsiri olmuşdur. Karvan yollarının üstündə yerləşərək, "Böyük İpək Yolu"nun mühüm mərkəzlərindən biri olmuş Azərbaycan müxtəlif siyasi baxışların, iqtisadi münasibətlərin, dövlətçilik formalarının təsirini öz üzərində hiss etmişdir."* [67, s.290]

İslamın qəbulundan sonra geniş islam – türk dünyasına qovuşan Azərbaycan xalqı eramızın İkinci minilliyində daha da tərəqqi etdi, özünün qabaqcıl mədəniyyətini həm Şərqi, həm də Qərbi yaydı. Xalqımız çox geniş Avrasiya coğrafi məkanında mədəniləşdirici rol oynadı. Təbii ki, özü də ümumbəşəri dəyərlərdən bəhrələnərək daha da zənginləşdi. Bu mühüm məqam, daha doğrusu, xalqımızın həm *dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr verməsi*, həm də ümumiyyətlə insanlığın *mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq, özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratması* ideyası tarixə **Heydər Əliyev baxışının əsasında duran milli qürur və humanizm fəlsəfəsidir**. Məhz bu ideya tariximizin göstərilən Müraciətdə elmi cəhətdən tam formalaşdırılmış milli dirçəliş konsepsiyasının mayasını təşkil edir.

Bu həqiqəti daha aydın təsvir etmək üçün xalqımızın və Yurdumuzun böyük təəssübkeşinin Müraciətdə bütün xalqımıza bəyan etdiyi çox qiymətli elmi ümumiləşdirmələrə diqqət yetirmək kifayət edər: *“İkinci minilliyin tarixi əyani surətdə göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətində öz dəst-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində bəşər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr vermişlər. Bizim əcdadlarımız ibtidai insanın mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq, özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışlar. Bunu istər Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış abidələr, istərsə də, bu günümüzdə qədər gəlib çatmış şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı ədəbi irsimiz sübut edir.”* [67, s. 290]

“Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycanda hələ bizim eramızdan əvvəl mövcud olmuş böyük bir mədəniyyətdən xəbər verir...

Tarixçi-dövlət xadimi yuxarıdakı elmi nəticənin tarixi realıq olduğunu sübut etmək üçün məhz onun qayğısı və fərmanı ilə 1300 illiyi qeyd olunmuş *“Kitabi-Dədə Qorqud”*u – bütün əvvəlki tariximizlə İkinci minilliyi birləşdirən misilsiz mənəvi mədəniyyət abidəmizi yada salır. Hələ ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq xalqımızda milli mənlilik şüurunun oyanışında misilsiz xidmətləri olan Heydər Əliyev həmişə maddi və mənəvi mədəniyyətimizin inkişafına xüsusi qayğı, himayə göstərmişdir. Nadir şəxsiyyətlərimizin şəərəfinə ucaldılmış abidələr də, tarixi-mədəniyyət abidələrimizin və dahi şəxsiyyətlərimizin yubileylərinin beynəlxalq miqyasda qeyd olunması da, zorakı deportasiyalar, soyqırımları barədə tarixi fərmanlar da məhz bu nurlu niyyətin bariz nümunələridir. Heydər Əliyev şəxsiyyəti bütün ömrü boyu xalqımızın öz torpağında qədim mədəniyyət yaratdığını, dünyanın ən qədim oturaq mədəniyyətə malik olan xalqlarından biri olduğunu elmi surətdə əsaslandırmış, bu həqiqəti bütün dünyaya bəyan etmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının xalqımıza məxsus olduğunu təsdiqləyən tarixi fərman və bu abidəmizin 1300 illiyinin dünya miqyaslı bayram təntənəsinin məhz Azərbaycanda – paytaxtımız Bakıda keçirilməsi Heydər Əliyevin xalqımız və tariximiz qarşısında ən böyük xidmətlərindən biridir. Bu xidmətin tarixi mənası, bütün zamanlar üçün dəyişməz qalacaq mahiyyəti belədir: *“2000-ci ildə 1300 illik yubileyini təntənə ilə qeyd etdiyimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi möhtəşəm bir abidəyə malik olmaq da onu göstərir ki, bu torpaqda hələ bizim eramıza qədərki dövrdə böyük bir mədəniyyət mövcud olmuşdur.”* [67, s. 291]

Heydər Əliyevin *“Kitabi-Dədə Qorqud”* dastanına verdiyi qiymət qorqudsüznəsləşmənin mövcud olduğu bütün dövr ərzində hələ heç bir alim və ya dövlət xadimi tərəfindən verilməmişdir. **Böyük Azərbaycanlı, dahi dövlət xadimi və qüdrətli tarixçinin** bu qəhrəmanlıq abidəmizə yanaşma metodu da tamamilə yeni və yeni olduğu qədər də aktualdır. Tarixçi- dövlət xadimi Dədə Qorqud boylarını təcavüzkarlara qarşı mübarizə baxımından bu günlərimizlə əlaqələndirmişdir. Eposun mahiyyətə **qəhrəmanlıq ideologiyası** olduğunu qeyd edən Heydər Əliyev vətən ovladlarını işğal olunmuş torpaqları qaytarmaq üçün yurd təəssübkeşliyinə, mübarizəyə – oğuz igidləri kimi doğma torpaqlarımız uğrunda düşmənlər üzərində qələbə çalmağa, lazım gələrsə bu yolda canlarından keçməyə hazır olmağa çağırmışdır.

İntibah anlayışı, intibah dövrü və tarixi şəxsiyyətlərimiz haqqında.

Ulu öndər Heydər Əliyevin dirçəliş konsepsiyasının tarix elmimizə bəxş etdiyi ən nadir töhfələrdən biri də Azərbaycan intibahına verilən qiymətdir. :

Nə qədər təəssüf və təəccüb doğursa da, müxtəlif sahələrdən olan tədqiqatçılarımız tariximizdə **intibah** anlayışının möhkəmləndirilməsi üçün xalqımızın layiq olduğundan az iş görmüşlər. Əslində isə Ərəb xilafətinin süqutundan sonra dövlətçiliyimizin dirçəlişi və siyasi oyanışımız sayəsində iqtisadiyyatımızda və mədəniyyətimizdə də böyük intibah baş vermişdi. *“Kitabi-Dədə Qorqud”*la başlanan bu oyanış mədəniyyətimizin **Nizami** zirvəsinə ucalmış, **Qaraqoyunlular**, **Ağqoyunlular** və **Səfəvilər** dövrlərində də davam etmişdir. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin intibah dövrünü, intibah anlayışını tarixşünaslığımızda möhkəmləndirməsi, Cavanşir, Babək, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai kimi tarixi şəxsiyyətlərimizə yüksək qiymət verməsi təkəcə elmimiz deyil, xalqımız qarşısında da misilsiz xidmətdir. Tariximizin İntibah dövrünə verdiyi qiymətlə ulu öndər, sanki, bu gün siyasi dirçəlişə nail olmuş doğma xalqını – Yer kürəsinin müxtəlif qitələrinə və məmləkətlərinə səpələnmiş 60 milyonluq dünya azərbaycanlılarını **Yeni Azərbaycan intibahına** səsləyir:

"Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda, təşəkkül tapmış intibah dünyə mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələrindən biridir. Bu intibah Azərbaycan xalqının həyatın müxtəlif sahələrində qazandığı böyük uğurlarının məntiqi nəticəsi idi.

Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, Vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinin təcassümü olmuşdur. Məhəmməd Cahan Pəhləvanın, Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir." [67,s.291]

Azərbaycanı, xalqımızı iki yerə bölən müqavilələr...

Sovet dövründə yuxarıdan qoyulmuş yasaqlar nəticəsində tariximizin ən təhrif olunmuş səhifələrindən biri də Gülüstən və Türkmənçay müqavilələrinə verilən qiymət idi. Həmin müqavilələrə tarixi reallığı kobud surətdə təhrif edərək "Azərbaycanın Rusiyaya birləşməsi", "könlüllü surətdə Rusiya tərkibinə daxil olması", nəhayət "birləşdirilməsi" kimi qondarma qiymətlər verilməsi, "işğal", "ilhaq olunma", "bölünmə", "bölüşdürülmə" ifadələrini işlədənlərin təqib olunması yadımızdan çıxmayıb. O da yaxşı yadımızdadır ki, 60-cı illərin sonu–70-ci illərin əvvəllərində həmin məsələ ilə əlaqədar öz içərimizdən olan quğullar erməni millətçiləri ilə və onların Moskvadakı ideoloqu L.S.Şaumyanla birləşərək Rəsul Rza başda olmaqla Azərbaycan ensiklopediyaçılarına (o cümlədən həmin sətirlərin müəllifinə) və xalqımızın qabaqcıl ziyalılarına divan tutmağa çalışarkən bizim hamımızı məhz xalqımızın cəsarətli lideri Heydər Əliyev xilas etmiş, hətta heç birimizə adicə partiya cəzası belə verilməmişdi. Bu gün hər bir azərbaycanlı üçün qürur mənbəyidir ki, ümummillə lider Gülüstən və Türkmənçay müqavilələrinə Azərbaycanımızın, tarixi torpaqlarımızın, xalqımızın iki yerə parçalanması, bölünməsi kimi qiymət verir, müstəqil Azərbaycan Respublikasını dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların vətəni, milli ruhun, milli dəyərlərin, milli məna-viyyətin və mədəniyyətin məbədi kimi dəyərləndirir: "*Tarixi proseslərin gedişi ona gətirib çıxartdı ki, 1813 və 1828-ci illərdə imzalanmış Gülüstən və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycanı, onun tarixi torpaqlarını parçaladı, xalqımızı iki yerə böldü. Bu gün tam qətiyyətlə demək olar ki, bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlılar müstəqil Azərbaycan Respublikasını öz vətəni sayır, onu milli dövlətçiliyin, milli ruhun, milli dəyərlərin, milli məna-viyyətin və mədəniyyətin məbədi kimi yüksək qiymətləndirirlər. Bu, XX əsrdə təşəkkül tapmış azərbaycançılıq ideyalarının böyük vüsət almasının məntiqi nəticəsidir.*" [67,s.292]

Azərbaycanın XX əsr tarixinin Heydər Əliyev dövrləşdirməsi.

Müraciətdə XIX əsrin sonlarından başlayaraq Azərbaycanın ümumdünya tarixi inkişaf prosesində fəal rol oynamağa başlamasına xüsusi diqqət yetirilir. Heydər Əliyev tariximizin bu dövrünü sadəcə olaraq yüksək qiymətləndirməklə kifayətlənmir, ona mahiyyətə tamamilə yeni qiymət verir, bu dövrdə iri sənaye şəhərinə çevrilmiş Bakını bütün Qafqazın iqtisadi mərkəzi kimi dəyərləndirməklə, əslində, "Bakı istisna edilməklə Azərbaycanı geridə qalmış feodal-patriarxal ölkəsi" hesab edən Stalin "konsepsiyasını" tarixin tullantıları içərisinə atır: "*XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri dünyada yeni münasibətlərin bərqərar olduğu bir dövr kimi Azərbaycan xalqının həyatının bütün sahələrində də öz təsirini göstərmişdir. Bu dövrün ictimai prosesləri iri sənaye şəhərinə çevrilmiş Bakını bütün Qafqazın iqtisadi mərkəzi etmişdir.*" [67,s.292]

Elmi təfəkkürümüzün inkişafında xüsusi səhifə olan "Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında" əsərində XIX–XX yüzilliklərin tarixinə xüsusi diqqət yetirilir. Xalqımızın siyasi dirçəliş və dövlətçiliyimizin bərpası uğrunda mübarizəsində, tarixi taleyimizdə çox mühüm rol olmuş, eyni zamanda, ayrı-ayrı prosesləri, hadisələri, tarixi şəxsiyyətlərinin fəaliyyəti dəhşətli dərəcədə təhrif edilmiş XX yüzilliyin Heydər Əliyev tərəfindən araşdırılması xüsusilə diqqətəlayiqdir. Ömür yolu bu əsrdə keçmiş, ağır və gərgin mübarizələrlə dolu bir həyat yaşamış, Azərbaycanın, SSRİ-nin və ümumiyyətlə, dünyanın tarixi taleyində qüdrətli bir dövlət xadimi kimi mühüm rol oynamış və həmin əsrin ən nadir tarixi şəxsiyyəti zirvəsinə yüksəlmiş Heydər Əliyevin XX yüzilliyin tarixini araşdırması, onun ayrı-ayrı dövrlərinə, hadisələrinə, proseslərinə qiymət verməsi, əslində, gələcəkdə həmin tarixin doğru-düzgün işıqlandırılması üçün çox qiymətli bir ilk mənbə, istiqamət-verici elmi xəzinə olmuşdur.

Ən başlıcası budur ki, Müraciətdə ilk dəfə olaraq dərin elmi-nəzəri təhlil əsasında XX yüzillikdəki tariximiz dövrləşdirilir. Özü də bu dövrləşdirmə xalqımızın keçdiyi tarixi inkişaf yolunun reallıqlarını əks etdirir.

XX əsr tarixinin Heydər Əliyev dövrləşdirilməsində bu yüzillikdə baş vermiş iki başlıca tarixi hadisə – əsrin əvvəlində yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və əsrin sonunda əbədi bərqərar olmuş müstəqil Azərbaycan Respublikası əsas götürülür.

Beləliklə, XX yüzilliyin tarixi dörd mərhələyə ayrılır:

Birinci mərhələ - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün tarixi zəminin yetişməsi dövrüdür. Bu dövrü sadəcə olaraq Ərəfə də adlandırmaq olar. Həmin dövr 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması ilə başa çatır.

İkinci mərhələ-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrüdür (1918-1920).

Üçüncü mərhələ-1920-ci il ilin Aprel işğalından başlanan sovet dövrüdür. Həmin dövr 1991-ci il oktyabrın 18-də "Müstəqillik Haqqında Konstitusiyaya Aktı"nın qəbul olunması ilə başa çatır.

Dördüncü mərhələ - 1991-ci ilin oktyabrından başlanan müstəqillik dövrüdür, daha doğrusu, müstəqilliyimizin bərpası dövrüdür.

Fikrimizcə, həm tarixi realıq, həm də dərin elmi-nəzəri əsaslara söykənməsi baxımından Heydər Əliyev xalqımızın XX yüzillikdəki tarixini elə dövrləşdirmişdir ki, bu tarixi başqa cür dövrləşdirmək, ümumiyyətlə, mümkün deyil. Və yaxud, bu dövrləşdirmədən kənara çıxmaq, sadəcə olaraq, tarixi saxtalaşdırmaq demək olardı.

Yeri gəlmişkən, belə bir cəhəti xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev təfəkkürünün məhsulu olan Müraciət XX əsr tariximizin güzgüsüdür. Bu sənəddə ötən yüzillikdə yaşadığımız tarixin bütün mərhələlərinə, ayrı-ayrı proseslərinə və hadisələrinə, habelə tarixi şəxsiyyətlərimizə aydın, konkret və düzgün qiymət verilir.

XX əsr tariximizin Birinci Mərhələsini və ya Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasına doğru gələn yolu nəzərdən keçirən Heydər Əliyev göstərir: "*XIX əsrdən başlayan mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı, yeni mühitdə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırışı və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün münbit zəmin yarandı. Bu dövrü XX əsr Azərbaycan tarixinin BİRİNCİ MƏRHƏLƏSİ adlandırmaq olar.*" [67,s.295]

XX əsr tariximizin İkinci Mərhələsinə, yəni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün bütün prosesləri və hadisələrinə ilk dəfə ən bitkin elmi-nəzəri və siyasi qiyməti özünün müxtəlif çıxışlarında məhz Heydər Əliyev vermişdir. Bu dövrə böyük siyasətçimiz tərəfindən verilən konkret və birmənalı qiymət belədir: "*Azərbaycan üçün İKİNCİ MƏRHƏLƏ çar Rusiyası dağılandıqdan sonra ölkəmizin ilk dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövrüdür.*" [67,s. 296]

Cümhuriyyət dövrünü "*ölkəmizin ilk dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövr*" kimi qiymətləndirən Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müxtəlif sahələrindəki fəaliyyətini yüksək dəyərləndirmiş, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski və bir çox başqa ictimai-siyasi xadimlərin Cümhuriyyətin yaradılmasında *müstəsna xidmətlərini* xüsusi qeyd etmişdir. "*Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov, Mehdi bəy*

Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadat bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əliəğa Şıxlinski, Sultan Məcid Qənzadə, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şafi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir." [67,s. 296]

Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi rolunu və Cümhuriyyət xadimlərinin fəaliyyətini belə qiymətləndirir: "*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır.*" [67, s.296]

Qeyd etmək istərdik ki, XX əsr tariximizi şərh edərkən Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq məhz Heydər Əliyev tariximizin "*sovet dövrü*" adlandırılan həmin dövrün ilk iki ilini – 1920–1922-ci illəri, daha doğrusu, 1920-ci ilin Aprel işğalından 1922-ci ildə SSRİ-nin yaradılmasına qədərki dövrü *müstəqilliyin saxlanması dövrü* kimi qiymətləndirmişdir. Göstərilən dövrdə Azərbaycanın bir müstəqil dövlət qurumu kimi yaşadığını sübut etmək üçün Heydər Əliyevin gətirdiyi faktların hamısı tarixi gerçəklikdir. İndi də Heydər Əliyevin həmin iki il – 1920–1922-ci illərə verdiyi obyektiv tarixçi qiymətinə nəzər yetirək: "*Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra da o öz müstəqilliyini saxlamış, aprelin 30-da Rusiya ilə Azərbaycan arasında hərbi-iqtisadi müqavilə imzalanmışdı. Azərbaycanda xarici ölkələrin nümayəndəlikləri, o cümlədən Rusiya konsulluğu da fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanın bu dövrdə yürütdüyü uğurlu siyasətin təzahürələrindən biri kimi, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması istiqamətində aparılan işlər, Moskva və Qars müqavilələri, Genüya konfransı sayıla bilər. 1920-ci ildə Bakıda Şərq xalqlarının birinci qurultayı keçirildi. Bolşeviklər Şərq ölkələrinin yeni inqilabi dəyişikliklərə can atmaq arzusunda olmadıqlarını gördükdən sonra, öz siyasi məqsədləri naminə Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması ideyasından əl çəkдилər.*" [67,s.297]

Heydər Əliyevin xalqa Müraciəti tarixə obyektiv baxış nümunəsidir. Daha sərrast deməyə çalışsaq, tarixdə xalqın rolunu unudanlara tutarlı bir alim cavabıdır. Belə cavaba isə bu gün çox, lap çox ehtiyac var. Çünki yaxın keçmişdə bəzi cahillər tariximizin "sovet dövrünün" üzərindən xətt çəkməyə çalışır, əmək və müharibə qəhrəmanlarını, o zaman fəaliyyət göstərmiş görkəmli ziyalıları gözümçixdiyə salır, onların fəaliyyətini heçə endirməyə çalışır, hətta

onları lağa qoymaqdan da çəkinmirdilər. Heydər Əliyev isə Müraciətdə belələrini kəskin və birmənalı cavab verir: "1922-1991-ci illər Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması və 70 il ərzində Azərbaycanın sovet hakimiyyəti, sovet dövləti çərçivəsində yaşaması dövrünü əhatə edir. Bu illərdə Azərbaycanda çox zəngin iqtisadi və intellektual potensial yaranmışdır." [67, s.298]

Tarix elminin Heydər Əliyev konsepsiyasında İkinci Dünya müharibəsinə mahiyyətə yeni səpkidə, yəni faşizmə qarşı kollektiv mübarizə səpkisində qiymət verilir. Bununla da böyük siyasətçi, həm İkinci Dünya müharibəsi cəbhələrində həlak olmuş və faşizmə qarşı ölüm-dirim mübarizəsi aparmış Vətən övladlarının tarixi xidmətlərinə qara yaxmağa çalışanlara özünün obyektiv və kəskin cavabını bəyan etmişdir, həm də alimlərə tarixi obyektiv işıqlandırmaq yolunu göstərir. Həmin yolun konkret məzmunu isə belədir: "İkinci dünya müharibəsi illəri bəşəriyyətin XX əsrdə üzləşdiyi ən ağır və dəhşətli dövr olmuşdur. İtaliyada və Almaniyada meydana çıxmış faşizm hərəkəti təkcə həmin ölkələrin xalqlarının deyil, bütün bəşəriyyətin həyatını böyük təhlükəyə məruz qoydu. Faşizm ideologiyası qısa müddət ərzində bir çox ölkələrin iqtisadi imkanlarından istifadə etməklə real dağıdıcı qüvvəyə çevrildi, dünya "olum ya ölüm" dilemması qarşısında qaldı." [67, s.299]

Müraciətin müəllifi – öz xalqının təəssübkeş oğlu bununla kifayətlənməyərək bir az da irəli gedir və öz fikrini lap açıq bildirir: "Biz fəxr edirik ki, dünyanın bu tələpəli probleminin həll olunmasında - faşizm üzərində qələbədə Azərbaycan xalqının da mühüm payı olmuşdur." [67, s.299]

Heydər Əliyev XX yüzilliyin 70-ci illərində geniş Sovet məkanında Azərbaycanın rolunu qaldırarkən Bakı neftçilərinə xüsusi qayğı göstərirdi. O zaman Bakıya "Qəhrəman şəhər" adı verilməsi üçün **Böyük Azərbaycanlının** bu sahədə tarixi tədqiqatları dərinləşdirmək barədə göstəriş verdiyi də yadımdan çıxmıyıb. Heydər Əliyevin xalqa Müraciətindən çox aydın görünürdü ki, bu böyük şəxsiyyət "sovet dövründə" Azərbaycan neftçilərinin əməyinə layiqincə qiymət verilməməsindən nə qədər narazı imiş. Xalqımızın layiq olduğu, lakin o zaman verilməyən qiyməti Ulu Öndər özü verdi: "Azərbaycan neftçiləri müharibə illərində ölkəyə 75 milyon ton neft, 22 milyon ton benzin və başqa neft məhsulları verdilər. Mübaliğəsiz demək olar ki, İkinci dünya müharibəsində faşizm üzərində qələbənin əldə edilməsində Bakı nefti həlledici amillərdən biri olmuşdur. Müharibənin ağırlığının böyük bir hissəsini öz üzərinə götürmüş sovet ordusunun dənizdə, quruda və havada düşmən üzərində üstünlük qazanmasında Bakı nefti misilsiz rol oynamışdır. Təkcə bu faktı qeyd etmək kifayətdir ki, o dövrdə hər beş təy-yarə, tank və avtomatından dördü Bakı mədənlərindən çıxarılaraq Bakının neft emalı zavodlarına istehsal olunmuş benzinlə işləyirdi." [67, s.300]

Heydər Əliyevin xalqımızın İkinci Dünya müharibəsi cəbhələrində göstərdiyi qəhrəmanlığa verdiyi qiymət bu gün ərazisinin 20 faizindən çoxu müvəqqəti olaraq əlindən çıxmış Vətən oğullarına əsl vətənpərvərlik çağırışıdır: "İkinci dünya müharibəsi əyani şəkildə bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycan xalqı ən ağır sınaqlardan üzüağ çıxmısa, misilsiz şücaət və rəşadət nümunələri göstərməyə qadir olan çox dözümlü və qəhrəman xalqdır." [67, s.300]

Bu, inkarolunmaz bir tarixi reallıqdır ki, Azərbaycanın müstəqilliyə gələn mübarizə yolunda, oyanışında 1969-cu ildən başlanmış geniş quruculuq işlərinin mühüm rolu olmuşdur. Həmin illərdə həyatın müxtəlif sahələrində baş vermiş dirçəliş milli-azadlıq ideyalarının da canlanmasına səbəb olmuş və nəticə etibarilə o zaman Azərbaycan bu gündə müstəqillik dövrü üçün hazırlanmışdır. Müstəqilliyə qovuşmaq məramı daşıyan bütün bu quruculuq-hazırlıq işlərinin başında məhz haqqında bəhs etdiyimiz Müraciətin müəllifi – Heydər Əliyev şəxsiyyəti dururdu. Lakin xalqa Müraciətində Vətənin böyük oğlu bu əzəmətli quruculuq işlərində öz rolunu qeyd etməyi lazım bilməsə də (və ya təvəzökarlıqdan kənar saysa da!) bu böyük həqiqəti qədirbilən xalqımız unutmamışdır! Digər tərəfdən də, yaşlı nəsil 70–80-ci illərin əvvəllərindəki böyük quruculuq işlərinin, o zaman yaşadığımız firavan həyatın və milli oyanışın canlı şahidləridir! Müraciətdə həmin dövrə verilən yığcam qiymət belədir: "Azərbaycanın müasir tarixində 1969-cu ildə dönüş mərhələsinin təməli qoyuldu. Respublikanın dinamik inkişafı üçün kompleks proqramların işlənilməsi və hazırlanmasında yorulmaz fəaliyyət, misilsiz təşəbbüskarlıq və nəhəng enerji bütün 1970-ci illərin bariz əlamətinə çevrildi.

1970-1985-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinə ən parlaq səhifələr kimi daxil olmuşdur. Baş verən dəyişikliklərin miqyasına, iqtisadi və sosial sahələrdə aparılan dərin struktur islahatlarının xarakterinə, xalqın maddi rifah halının keyfiyyətə yeni mərhələyə keçirilməsinə görə doqquzuncu, onuncu və on birinci beşilliklər Azərbaycanın yeni tarixində ən mühüm yerləri tutur. SSRİ hökuməti Azərbaycanla əlaqədar, respublikada xalq təsərrüfatının hərtərəfli yüksəlişi və intensiv inkişafını nəzərdə tutan beş xüsusi qərar qəbul etmişdi. Azərbaycan xalqı üçün həqiqətən tarixi əhəmiyyət daşıyan bu mühüm qərarlar 1970-1980-ci illər arasında və daha sonrakı perspektivdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri üzrə kompleks məsələləri müəyyənləşdirmişdi." [67, s.303]

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi və Moskvada fəaliyyət göstərərək doğma yurdun keşiyində durduğu dövrdə – 1969–1985-ci illərdə Azərbaycanda 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara verilmiş, dünyanın 65 ölkəsinə 350 adda məhsul ixrac olunmuşdu. Həmin illər ərzində

Azərbaycanın milli gəlirinin ümumi həcmi 2.5 dəfə artmışdı. Moskvanın, eləcə də keçmiş SSRİ-nin digər şəhərlərinin 170 aparıcı elm və təhsil ocağına 3500 azərbaycanlı oğlan və qız göndərilmişdi.

Beləliklə, Müraciətdə göstəriləyi kimi, Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, sistemli şəkildə artan xarici iqtisadi əlaqələri, dünya iqtisadiyyatına get-gedə daha dərinlən inteqrasiya olunması hələ 1970-1985-ci illərdə təməli qoyulmuş xalq təsərrüfatı potensialına əsaslanır.

Həqiqətən də Heydər Əliyevin apardığı dərin düşünülmüş, uzaqgörən və strateji məqsədə – azad və müstəqil yaşamaq imkanımızın təmin olunmasına yönəlmiş böyük quruculuq işlərinin nəticəsində SSRİ dağılarkən ancaq iki respublika tam müstəqil olaraq öz iqtisadiyyatını idarə edə bilirdi. Bu respublikalardan biri, məhz Azərbaycan idi.

Yuxarıda göstərilən tarixi reallıqlar Heydər Əliyevin xalqa Müraciətində gəldiyi aşağıdakı konkret elmi-nəzəri nəticənin də inkarolunmaz həqiqət olduğunu bir daha sübut edir. Həmin nəticə konkret olaraq bundan ibarətdir: *“Azərbaycanın sovet dövründə inkişafının ən bariz nəticəsi odur ki, həmin dövrdə yaranmış iqtisadi, elmi-texniki və mədəni potensial respublikamızın tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.”* [67, s. 310]

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına Müraciətində SSRİ-nin dağılması ərəfəsində baş verən proseslər, qondarma “Dağlıq Qarabağ prob lemi”, xalq-azadlıq hərəkatı, 20 Yanvar qırğını, o dövrdəki respublika rəhbərliyinin xəyanətəkar siyasəti, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hərəkatının fəaliyyəti, bir sözlə, 1993-cü ilədək davam edən daxili-siyasi proseslər, hadisələr addım-addım izlənilir, obyektiv qiymətləndirilir və həmin dövrün tarixi sətirbəsəti gələcək nəsillərə təqdim edilir.

Heydər Əliyev 80-ci illərin sonu – 90-cı illərdəki ümumdünya miqyaslı tarixi hadisələr kontekstində Azərbaycanın düşdüüyü vəziyyətə nəzər salarkən göstərir: *“O dövrdəki Azərbaycan rəhbərliyi sadə bir həqiqəti nəzərə almırdı ki, dünyanın siyasi mənzərəsi böyük sürətlə dəyişməkdə idi. Yeni coğrafi-siyasi vəziyyət yeni strategiyaların formalaşmasını tələb edirdi və günün bu tələblərinə Azərbaycan, təəssüf ki, cavab verə bilmədi.”* [67, s.312]

Müraciətdə qondarma “Dağlıq Qarabağ böhranı”nın başlandığı dövrdə Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi ilə Xalq Cəbhəsi rəhbərlərinin, yəni hər iki qüvvənin ölkənin ərazi bütövlüyünün pozulmasına qarşı deyil, əslində hakimiyyət uğrunda mübarizə apardığı qeyd olunur. Təcrübəli siyasətçi real vəziyyəti bütün dəqiqliyi ilə belə qiymətləndirir: *“Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hərəkatı qısa bir müddətdə özünü Azərbaycan ziyalılarının əsas kütləsindən*

təcrid etdi, dərin elmi təhlil və siyasi proqnozlar əsasında ümummilli platforma yaratmaq əvəzinə, populist çıxışlara və meydan əhval-ruhiyyəsinə üstünlük verdi. Nəticədə Kommunist Partiyası - Xalq Cəbhəsi xətti üzrə formalaşmış qarşudurma hakimiyyət uğrunda mübarizə müstəvisinə yönəldildi.” [67, s.312]

Obyektiv tarixi gerçəkliyi əks etdirən bu qiymət Müraciətdə aşağıdakı şəkildə tamamlanır: *“Əfsuslar olsun ki, xalq adından çıxış edən bu insanlar öz şəxsi maraqlarını, öz şəxsi ambisiyalarını, hakimiyyət hərisliyini ümummilli mənafeərdən üstün tutdular.”* [67,s.313]

Heydər Əliyevin Müraciətində qondarma “Dağlıq Qarabağ problemi”nə tarixin və zamanın süzgəcindən keçmiş aşağıdakı qiymət verilir: *“Əgər Dağlıq Qarabağ faciəsinin bir qütbündə erməni separatçılığı, erməni terrorizmi, Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları durursa, digər qütbündə, – nə qədər acı olsa da, bunu etiraf etmək lazımdır – bizim bəzi siyasətçilərimizin səriştəsizliyi, hakimiyyət hərisliyi, hədsiz-hüdüdsüz şəxsi ambisiyaları durur.”* [67,s.313]

Göründüyü kimi, bu qiymət o zamankı reallığın özüdür. Həmin acı həqiqəti başqa cür qiymətləndirmək tarixi reallığı danmaqdan başqa bir şey olmazdı. Bəs o zaman xalqımıza bunca müsibətlər bahasına başa gəlmiş bu faciənin qarşısını almaq mümkün idimi?! Bu çətin suala təcrübəli siyasətçi belə cavab verir: *“Amma yaxın və uzaq tarix göstərir ki, bütün bu hücumlara, bütün bu təqiblərə Azərbaycan xalqı layiqincə cavab verməyə qadir idi. Əgər bütün Azərbaycan xalqını hiddətləndirən, vahid sarsılmaz bir qüvvə kimi Azadlıq meydanına toplayan milli qürur, milli oyanış, milli dirçəliş hisslərindən konstruktiv şəkildə istifadə olunsaydı, biz bu gün Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə məşğul olmazdıq.”* [67,s.313]

Bu sərrast və qiymətli cavabda açıq qalan (daha doğrusu, böyük dövlət xadiminin bilərəkdən açıq qoyduğu!) bir fikir ancaq bundan ibarətdir: ƏLBƏTTƏ, O ZAMAN DAĞLIQ QARABAĞ FACİƏSİNİN QARŞISINI ALMAQ MÜMKÜN OLARDI, BU ŞƏRTLƏ Kİ, AZƏRBAYCANA HEYDƏR ƏLİYEV KİMİ TƏCRÜBƏLİ BİR SİYASƏTÇİ, MİLLİ TƏƏSSÜBKƏŞLİYİ HƏR ŞEYDƏN ÜSTÜN OLAN BÖYÜK AZƏRBAYCANLI BAŞÇILIQ ETMİŞ OLAYDI!

Müraciətdə göstəriləyi kimi, o zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin bu məsələdə tutduğı laqeyd mövqe isə öz xalqına qarşı əsl cinayət idi.

“Dağlıq Qarabağ problemi” və 20 Yanvar qırğınının bütün tarixini, onun əsas məqamlarını həqiqətdə olduğu kimi gələcək nəsillərə bəyan edən Müraciətdə *Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakını zəbt etməsi və bunun xüsusi qəddarlıq və misli*

görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edildiyi açıqlanır, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də Yanvar faciəsi ilə bağlı çağırılmış sessiyasına respublikanın əksər siyasi və dövlət rəhbərlərinin gəlməməsi, respublika rəhbərliyinin, hətta şəhidlərin dəfn mərasiminə gəlməyi belə lazım bilməməsi, xalqın taleyinə biganə qalması qeyd edilir, bununla onların törədilmiş cinayətdə bu və ya digər dərəcədə iştirak etdikləri göstərilir.

Müraciət çox qiymətli bir ilk mənbə kimi xalqımızın gələcək nəsillərinə son dərəcə acı bir həqiqəti də açıqlayır: "Hələ Azərbaycanda sovet hakimiyyəti dövründə 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı olan və geniş xalq kütlələri tərəfindən yığılıb dövlət istintaq komissiyasına təhvil verilmiş konkret dəlil və sübutlar qəsdən Azərbaycandan çıxarılıb aparılmışdı. O dövrdə Azərbaycanın prokurorluq və hüquq-mühafizə orqanlarının müvafiq istintaq tədbirləri həyata keçirilməmiş, hətta əksinə, 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı bir sıra məxfi sənədlər, o cümlədən mühüm arxiv sənədləri bütövlükdə və ya qismən məhv edilmişdi." [67,s.317]

Bütün bunların başlıca səbəbi o idi ki, göstərilən dövrdə keçmiş sovet respublikalarının, demək olar ki, hamısında yerli rəhbərlər öz xalqları ilə birləşdiyi halda, bütün bu respublikalarda, hətta Rusiya Federasiyasının özündə belə, dövlət suverenliyi haqqında aktlar, bəyannamələr qəbul olunduğu halda, o zamankı respublika rəhbərliyi Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə var gücü ilə müqavimət göstərirdi və onun artıq dağılmış SSRİ-dən çıxmasına hər vaxtla mane olurdu.

Heydər Əliyevin xalqa Müraciəti daha bir mühüm məsələyə doğru-dürüst, tarixi reallığa əsaslanan və obyektiv həqiqəti əks etdirən qiymətin verilməsi baxımından da misilsiz tarixi sənəddir. Həmin məsələ də bundan ibarətdir ki, bəzi müxalifət liderləri XX yüzilliyin 80-ci illərində "Dünya sosializm birliyi" deyilən sistemin və ona başçılıq edən SSRİ-nin dağılmasına gətirib çıxaran prosesləri, dünya miqyasında gedən global dəyişiklikləri "görməyəmək" və ya "görməzliyə vuraraq" Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əldə etməsini "öz xidmətləri" kimi qələmə verir, bununla da xalqın azməlumətli dairələrini öz arxalarında aparmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Heydər Əliyev öz Müraciətində həm dünya tarixinin dərin bilicisi, həm də böyük nəzəriyyəçi-siyasətşünas kimi belələrinə çox aydın cavab verir: "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini əldə etməsi 1980-ci illərin birinci yarısından başlayaraq, keçmiş Sovetlər İttifaqında və bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin zəruri nəticəsi idi. Bu tarixi və obyektiv proseslər nəticədə SSRİ-nin dağılmasına, Kommunist Partiyasının tarixi səhnədən çıxmasına və müttəfiq respublikaların hər birinin müstəqil dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bunun ardınca baş verən hadisələr - yeni müstəqil dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

tərəfindən tanınması təbii bir hal və beynəlxalq hüquq normalarının qanuni təzahürü idi. Buna görə də Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsini heç bir vəchlə müəyyən ictimai-siyasi qüvvələrin, təşkilatların, ayrı-ayrı şəxslərin müstəsna xidmətləri hesab etmək olmaz. Bu, tarixi obyektiv proseslərin qanunauyğun nəticəsi, taleyin Azərbaycan xalqına və bütün keçmiş SSRİ respublikalarının xalqlarına əvəzsiz töhfəsi idi." [67, s.322]

Öz fikrini tamamlayan dahi siyasətçi həmişə, həyatının bütün məqamlarında doğma xalqının rolunu yüksək qiymətləndirdiyi kimi, bu mühüm məsələyə münasibətində də əvvəlki ənənəsinə sadiq qalır: "Keçdiyimiz tarixi yola nəzər salarkən aydın olur ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bütün Azərbaycan xalqının milli sərəvətidir və bu sərəvətin ayrı-ayrı qurumların, şəxslərin inhisarına alınması heç cür yolverilməzdir." [67, s.322]

XX əsr tariximizin elmi dövrləşdirilməsini vermiş böyük tarixçi-siyasətşünas Heydər Əliyev 1991-ci il oktyabrın 18-də "Müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı"nın qəbul edilməsi ilə XX əsr Azərbaycan tarixinin DÖRDÜNCÜ MƏRHƏLƏSİNİN başladığını qeyd edir və bu tarixi dövrün başlıca məziyyətini belə qiymətləndirir: "Biz o vaxtdan azad, sərbəst yaşayırıq, müstəqil dövlətlik. Xalqımız öz taleyinin, torpaqlarının, öz ölkəsinin sahibidir." [67, s.323]

Müraciətdə düzgün olaraq Dördüncü mərhələ iki dövrə ayrılır: 1991-1993-cü illər dövrü və 1993-cü ildən sonrakı dövr.

Heydər Əliyev öz Müraciətində, əvvəlki mərhələlər və dövrlər kimi, "Müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı"nın qəbul olunmasından (18.X.1991) 1993-cü ilin iyun günlərində davam edən dövrü də dərin və hərtərəfli elmi təhlil süzğəcindən keçirmiş, həmin dövrün bütün hadisələrinə həm ölkədaxili proseslər, həm də ümumdünya hadisələri kontekstində yanaşmış, müqayisələr aparmış, baş vermiş bütün reallıqları zəngin təcürbəli bir siyasətçi kimi dəyərləndirmiş və belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, "1991-1993-cü illər Azərbaycanın müstəqillik tarixində nəinki itirilmiş illər hesab olunur, həm də bu illərdə Azərbaycan "olum, ya ölüm" dilemması qarşısında qalmışdı". Çünki, Müraciətdə göstərdiyi kimi, "Bu dövrdə hökumətin daxili və xarici siyasətini xarakterizə edən əsas cəhət həm də ardıcıl, prinsipial bir kursun olmaması idi. Dövlət idarəciliyi vahid bir konsepsiya və sistem əsasında deyil, ayrı-ayrı məsul vəzifə sahiblərinin qrup maraqlarını ifadə edən təsadüfi bəyanatlar əksər hallarda bir-birini təkzib edən, ziddiyyətli və emosional çıxışlar üzərində qurulmuşdu." [67, s.326]

İndi isə gələn bu mühüm elmi nəticəni tamamlayan və Heydər Əliyev təfəkkürünün məhsulu olan Müraciətdən götürdüyümüz aşağıdakı kəlam-lara, daha doğrusu, dəyər ölçülərinə diqqət yetirək: "Hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələr tərəfindən tez-tez səsləndirilən məsuliyyətsiz bəyanatlar

müstəqil Azərbaycan dövlətinin ali məqsədləri və vəzifələri, prinsipləri və istiqamətləri haqqında beynəlxalq aləmdə yanlış rəy yaradır, onun sivil dünyə dövlətlərindən təcrid edilməsinə səbəb olurdu." [67, s.326]

"Belə düşüncəsiz və səriştəsiz siyasət qısa vaxtda AXC-Müsavat hakimiyyətinin ölkə daxilində öz nüfuzunu büsbütün itirməsinə, ölkəmizin regionda və dünyada təklənməsinə, respublika ətrafında faktiki olaraq anti-azərbaycan koalisiyasının formalaşmasına gətirib çıxardı." [67, s.326]

"Nəticədə, 1993-cü ilin yayında Azərbaycan dövlətçiliyi böhran və məhv olma təhlükəsi qarşısında qaldı, ölkə vətəndaş müharibəsi və parçalanma həddinə gətirildi."

"Vəziyyət elə təhlükəli xarakter almışdı ki, 1991-ci ildə əlverişli tarixi şəraitin və taleyin xalqımıza bəxş etdiyi imkandan yararlanmış müstəqil dövlətimiz qəsdən və yaxud səriştəsizlikdən yaranan idarəsizlik nəticəsində real itirilmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Beləliklə, 1991-1993-cü illər Azərbaycanın müstəqillik tarixində nəinki itirilmiş illər hesab olunur, həm də bu illərdə Azərbaycan "ölüm, ya olum" dilemması qarşısında qalmışdı." [67, s.327]

1991-1993-cü illəri yaşayanlar o illərin acı həyat təcrübəsindən yaxşı bilirlər ki, Heydər Əliyevin Müraciətindən – yaxın keçmişin real tarix salnaməsindəndə götürülmüş yuxarıdakı elmi dəyər ölçülərinə heç nə əlavə etmək mümkün deyil!

Beləliklə, 1993-cü il iyunun ilk günlərində müstəqilliyimiz, bütün Azərbaycanımız məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı, uçurum qarşısında idi. Bax, bu fəlakət anında Azərbaycan xalqının, Vətənin yeganə ümid yeri, qurtuluş çırağı Heydər Əliyev idi. Müdrik xalqımız, o zaman qəti və sərrast hərəkət edərək yeganə düzgün addımı atdı – dünyanın bu böyük siyasət dahisini hakimiyyətə gətirdi. Bununla da Azərbaycanın xarici və daxili düşmənlərinin oxu daşa dəydi, bədxahlarımızın arzuları gözlərində qaldı. Bir sözlə, **1993-cü ildə** Müstəqil Azərbaycan Respublikasının tarixində yeni dövr – **Heydər Əliyev dövrü** başlandı.

Müraciətdə bu böyük tarixi həqiqət çox yığcam və adi bir cümlə ilə şərh olunub: "1993-cü ilin iyununda xalqın təkidlə tələbi ilə ölkədə hakimiyyət dəyişikliyi baş verdi və müstəqil dövlətçilik tarixinin ikinci dövrü başlandı." [67, s.329]

Heydər Əliyevin xalqa Müraciətində 1993-cü ilin iyun günləri ərəfəsindəki tarixi şərait, o zaman xalqımız və ölkəmiz qarşısında duran olduqca mürəkkəb vəzifələr, onun öz rəhbərliyi altında az vaxt içərisində görülmüş çox böyük və mühüm işlər bütün reallığı ilə öz əksini tapmışdır: "1993-cü ilin iyunundan başlayaraq, ilk növbədə hakimiyyət boşluğu aradan qaldırıldı, respublikanın müxtəlif bölgələrində baş qaldırmış separatçı qüvvələr və parçalanma meyilləri sağlam düşüncəli vətəndaşların, xalqın böyük

əksəriyyətinin fəal köməyi ilə zərərsizləşdirildi, vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin qarşısı alındı. Ayrı-ayrı şəxslərə və siyasi qruplaşmalara xidmət edən silahlı birləşmələr ləğv edilməyə başlandı. Azərbaycan dövlətçiliyinə, müstəqilliyə, ərazi bütövlüyünə qəsdlər təşkil edən cinayətkar ünsürlər cəmiyyətdən təcrid edildi və cəzalandırıldı. Dövlət qurumları ilə xalqın birliyi, yekdilliyi təmin edildi, etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmaya-raq, bütün vətəndaşlarda dövlətə və Vətənə mənsubluq hissələri aşılamağa başlandı." [67, s.329]

İyun günlərində xalqın qarşılaşdığı bu ağır problemlərin necə aradan qaldırıldığını özünəməxsus soyuqqanlıqla şərh edən dahi dövlət xadimi tarixin onun üzərinə qoyduğu son dərəcə mürəkkəb və tələyüklü çətinliklərin aradan qaldırılmasında *zaman və şəxsiyyət* amilindən, daha doğrusu, tarixi şəxsiyyətin rolundan bəhs etmir (əlbəttə, özü haqqında olduğu üçün!). **Azərbaycanı isə o zaman tarixi şəxsiyyət xilas etdi, məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti!**

Tariximizin 1993-cü ilin iyun günlərindən sonrakı dövründə qazanılmış bütün uğurlarımızın baş səbəbi də məhz qüdrətli tarixi şəxsiyyətlə bağlıdır, HEYDƏR ƏLİYEV şəxsiyyəti ilə! Bütün bu müddət ərzində Azərbaycan xalqının başında məhz belə bir qüdrətli siyasətçi dururdu – düşmənlərin min bir hiyləsindən, məkrli oyunlarından asanlıqla baş çıxaran, onların aramsız olaraq dolşağırlarını siyasət kəlfinin ucunu əldən verməyən, siyasi dühası ilə onilləri – yüzilləri qabaqlayan, qalın-qalın siyasət divarlarının arxasında nələr baş verdiyini ov-cunun içərisindəki kimi görən Heydər Əliyev başçılıq edirdi **Azərbaycana!** Müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş, xalqımızı dəfələrlə qan içərisində boğmuş ənənəvi düşmənlərimizin, onların bitib-tükənməyən məkrlərinin, hiylələrinin və ən müasir silahlarının qarşısında məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti duruş gətirə bildi!

Müstəqillik tariximizin – 1993-cü il iyunundan sonrakı dövrünün – ən mühüm nailiyyətlərindən biri də tariximizin Heydər Əliyev konsepsiyasının formalaşmasının başa çatmasıdır. Əsrin, minilliklərin qovşağında dünyanın bütün azərbaycanlılarına Müraciətdə **Böyük Azərbaycanlı** həmvətənlərimizə, bütün soydaşlarımıza bu sahədə əldə olunanları, tarix elmində və tarixi tədqiqatların əsas məram və prinsiplərini bəyan edir: "*Müstəqil dövlətimiz üçün tələyüklü məsələlərin həyata keçirilməsi tariximizin bir çox qaranlıq səhifələrini açmaqla kimliyimizi tam müəyyən etməyi, milli kökləri ilə bağlı yeni təfəkkürlü gənc nəsəl yetişdirilməsini zəruri edir. Keçid dövrünün çətinliklərinə, ağır proseslərinə baxmayaraq, biz öz tarixi keçmişimizin çox dəyərli səhifələrini qısa bir müddətdə açmış və xalqa göstərməyə nail olmuşuq.*"

Xalqımızın hər bir övladı öz tarixi keçmişini, varisi olduğu mədəni irsi daha dərinədən öyrənərək böyük qürur hissi duymağa başlayır və sözsüz ki, bununla fəxr edir." [67, s.353]

Dünyanın çoxsaylı xalqlarından, türk dünyasının isə ən böyük xalqlarından biri olan Azərbaycan xalqına müasir dünyada özünün çox mürəkkəb problemlərini həll etmək, qədəm qoyduğumuz XXI yüzillikdə və Üçüncü minillikdə taleyüklü sınaqlardan zəfərlə çıxma bilməkdən ötrü ağır vəziyyətlərə duruş gətirmək psixologiyası, məğlubedilməzlik ruhu, tarixi keçmişimizin qəhrəmanlıq səhifələrini dirçəltmək əzmkarlığı aşılamaq son dərəcə vacibdir. Bu gün hər bir yurddaşımız öz tarixini daha dərinədən öyrənməli, ona yiyələnəli, keçmişdə baş vermiş acı səhvlərin bir daha təkrar olunmasına yol verməmək ruhu ilə yaşamalıdır. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin Dədə Qorqud dastanlarının 1300 illiyi, xalqımıza qarşı həyata keçirilmiş soyqırımları, sürgünlər, o cümlədən soydaşlarımızın əzəli ata-baba yurdlarından – Qərbi Azərbaycandan (sonralar Ermənistan adlanan ərazidən) zorakı deportasiyası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi barədə verdiyi fərmanlar və tarixi çıxışları ilə yanaşı onun dünya azərbaycanlılarına Müraciəti də milli oyanışımızda, xalqımızın özünü dərk etmə prosesində, milli-mənəvi dirçəlişimizdə çox mühüm rol oynayacaqdır.

Heydər Əliyevin "Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayırıcında" adlı Müraciəti milli tariximizin inkişaf konsepsiyası olmaqla yanaşı, həm də xalqımızı, dünyanın müxtəlif guşələrinə səpələnmiş bütün azərbaycanlıları, hər bir soydaşımızı, ilk öncə Azərbaycan gəncliyini yeni – **böyük Azərbaycan intibahına** səsləyən çağırışdır!

I FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AZƏRBAYCANIN QƏDİM DÖVR VƏ ORTA ƏSRLƏR TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİ

Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir diühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, səhilləri görünməyən ümməna bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən mürəkkəb, ən ağır, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı ona bəxş olunmuş Allah vergisi idi. Bütün bunların hamısını bir keyfiyyət altında birləşdirmək olar: Heydər Əliyev Böyük Azərbaycanlıdır. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəs-sübkeşi, dövlətçiliyimizin xilaskarıdır.

§1. Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın qədim dövr tarixi məsələləri

Azərbaycan dünyanın ən qədim və zəngin tarixi olan ölkələrindəndir. Bu baxımdan tariximizin sistemli şəkildə öyrənilməsi indi də aktual problem olaraq qalır. XX əsr tarixşunaslığında Azərbaycan tarixinin öyənilməsi heç də birmənalı olmamışdır. Əgər kommunist rejiminə qədərki dövrdə Azərbaycan tarixinin qədim dövrü səthi öyrənilmişdisə, sovet hakimiyyəti illərində buna marağ artmış və bir çox səhələrdə elmi tədqiqatlar aparılmış, Azərbaycan tarixinə dair dəyərli elmi əsərlər yazılmış, arxeoloji ekspedisiyalar təşkil olunmuşdur. Bununla belə, tariximizin öyrənilməsində təhriflərə və saxtalaşdırmalara da yol verilmişdi. Azərbaycan tarixinin ən çox təhrif olunan mərhələsi onun qədim dövrüdür. Beləki, bu dövr araşdırılarkən xalqımızın soykökü məsələləri təhrif edilmiş, Azərbaycan xalqının türk mənşəli

xalq olması şübhə altına alınmış, toponimlərin şərhində saxtalaşdırmalara yol verilmiş, mühüm əhəmiyyət kəsb edən tarixi məsələlər arxa plana keçirilmişdir. Lakin hətta totalitar rejim dövründə də, bəzi tədqiqatçılar Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində həqiqəti əsas götürərək, sübuta yetirmişlər ki, azərbaycanlılar Cənubi Qafqazın ən qədim sakinləri olmuşlar, bu regionda qədim mədəniyyət və dövlətçilik ənənələri yaratmışlar.

"Şimaldan Baş Qafqaz dağları, qərbdən Göyçə gölü hövzəsi də daxil olmaqla, Alagöz dağ silsiləsi və Şərqi Anadolu, şərqdən Xəzər dənizi, cənubdan isə Sultaniyyə-Zəncan-Həmədan hüduqları ilə əhatə olunan tarixi Azərbaycan torpaqları müasir sivilizasiyanın inkişafa başladığı ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir." [169, s.5]

Xalqımızın ulu babalarının yaşadığı tarixi Azərbaycan torpaqları ən qədim sivilizasiyaların yarandığı Xəzər – Aralıq dənizi – Fars körfəzi regionuna daxil idi. Azərbaycan xalqının təşəkkülündə iştirak etmiş etnoslar bu regionda yaranmış qədim mədəni mühitin, o cümlədən Şumer – Babil mədəniyyətinin formalaşmasında, habelə bütövlükdə Yaxın və Orta Şərqi hərbi – siyasi həyatında, qədim dövlətçilik tarixində çox mühüm rol oynamışlar. Bunu ölkəmizdə və xaricdə aparılan elmi axtarışlar, xüsusən də arxeoloji qazıntılar çox aydın sübut edir.

Azərbaycan tarixinin qədim dövrünün dəyərləndirilməsi Heydər Əliyev irsində də xüsusi yer tutur. Ümummilli lider Azərbaycan tarixinin hər bir dövrünü, o cümlədən qədim dövr tarixini həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. Heydər Əliyevin yeni yüzillik və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində deyilir: "İkinci minilliyin tarixi əyani surətdə göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətində öz dəst-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində bəşər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi, azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr vermişlər. Bizim əcdadlarımız ibtidai insanın mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq, özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışlar. Bunu istər Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış abidələr, istərsə də, bu günümüzdə qədər gəlib çatmış şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı ədəbi irsimiz sübut edir." [67, s.290]

Azərbaycan ərazisi bu diyarın dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri olduğunu sübut edən arxeoloji abidələrlə son dərəcə zəngindir. Azıx, Tağlar, Damcılı, Daşsalahlı, Qazma (Naxçıvan), Buzeyir mağaralarında, habelə başqa abidələrdə aşkar olunan arxeoloji tapıntılar, o cümlədən 350-400 min il bundan əvvəl yaşamış Aşöl dövrünə aid qədim insanın – Azıx adamının (azıxantrop) alt çənə sümüyünün bir hissəsi Azərbaycanın ibtidai insanların formalaşdıqları əraziyə daxil olduğunu sübut edir. Məlum

olduğu kimi, bu nadir tapıntıya görə Azərbaycan ərazisi "Avropanın ən qədim sakinləri" xəritəsinə daxil edilmişdir.

Lakin müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən Azərbaycanın qədim və zəngin tarixi hərtərəfli araşdırılmamışdır. Bu sahədə bir sıra sanballı əsərlər yazılsa da, təəssüf ki, bütövlükdə tariximizin öyrənilməsini yetərli hesab etmək olmaz.

Azərbaycanın müasir tarixinin təxminən 40 illik dövrü xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. 1970-ci illərdə - 1980-ci illərin əvvəllərində o, SSRİ-nin geridə qalmış və perspektivsiz respublikalarından biri olan Azərbaycanı sürətli inkişaf yoluna çıxartdı. 1993-cü ildə müstəqil Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə qayıdırdıqdan sonra isə ölkəni parçalanıb məhv olmaq, vətəndaş müharibəsi girdabına yuvarlanmaq təhlükəsindən, anarxiya və hərə-mərclikdən xilas etdi. Hesab edirik ki, Fransanın "Kuryer Internasional" jurnalının 2003-cü ilin may nömrəsində nəşrin baş redaktoru Aleksandr Adlerin Heydər Əliyevə həsr etdiyi məqaləsindən bir parçanı burada xatırlatmaq yerinə düşərdi: "Nə sülh, nə də firavanlıq gətirən tufanların tüğyan etdiyi müasir dünyada Heydər Əliyev kimi dövlət xadimləri həmişəkindən daha çox gərəkdir. Tanrı bu şəxsiyyəti təkcə öz xalqına deyil, həm də başqa xalqlara son dərəcə mürəkkəb tarixi bir məqamda göndərmişdir. O, bir sıra ciddi böhranlar keçirmiş və onları dəf etmişdir. O, bunların hamısına mətanətlə sinə gərmiş və onu mənən və cismən məhv etmək üçün göstərilmiş bütün cəhdlərə baxmayaraq, daha yüksəklərə qalxmışdır." [108, s.67]

Heydər Əliyev təkcə dövlətin idarə edilməsi, siyasətlə məşğul olmurdu. Azərbaycanın ictimai, elmi-mədəni həyatı, bu sahələrin inkişafı məsələləri daim onun diqqət mərkəzində idi. Bu baxımdan onun ölkəmizin, xalqımızın tarixi ilə bağlı məsələlərə münasibəti xüsusilə seçilirdi.

Ulu öndər həmin müraciətində daha sonra vurğulamışdı: "Azərbaycanın taleyi belə gətirmişdir ki, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə o həmişə sivilizasiyaların qovuşuğunda olmuş və istər Qərbin, istərsə də Şərqi çox güclü təsirini öz üzərində hiss etmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan insanının, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir. Burada həyat çox erkən yaranmışdır və Azıx mağarasında tapılmış Azıxantrop Azərbaycanın ən qədim ibtidai insan məskənlərindən biri olmasını sübut edir. Qobustandakı və Gəmiqayadakı qayaüstü təsvirlər və petroqliflər, Kür-Araz və Xocalı arxeoloji mədəniyyətlərinə aid maddi mədəniyyət nümunələri, kurqan tapıntıları sübut edir ki, hətta Miladdan əvvəlki minilliklərdə də Azərbaycanca inkişaf etmiş mədəniyyət mövcud olmuşdur." [67, s.290]

Məqsədyönlü fəaliyyəti ilə xalqımızın ictimai-siyasi həyatına, dövlətçilik tarixinə, milli mənəvi irsinə, milli özünüdərk ideologiyasına dönüş

gətirən Heydər Əliyev ən qədim milli dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, Şərqlə Qərb arasında Azərbaycanın özünəməxsus yerini qoruyub saxlamışdır. Sivilizasiyaların qovuşduğu yerləşən, həm mədəniyyətlərin, həm dinlərin, həm də müxtəlif ictimai quruluşların çulğalaşdığı Azərbaycan Şərqlə və Qərb arasındakı körpü rolunu bu gün də saxlamaqdadır. „Eramızdan əvvəl birinci minilliyin sonunda, eramızın birinci minilliyinin əvvəlində Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin təsirinə məruz qalmışdır. Məhz bunun nəticəsində tarixən ölkəmizdə müxtəlif dinlərə münasibətdə yüksək tolerantlıq, dözümlülük mühiti yaranmışdır. Yunan-Roma mədəniyyətinin, bütün antik sivilizasiyasının güclü təsiri altında inkişaf edən elm, ədəbiyyat və incəsənətimiz çox erkən dövrlərdə özünəməxsus forma və məzmununa malik olmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, sözsüz ki, bizim zəngin mədəniyyətimizin formalaşmasına müxtəlif mərhələlərdə həm zərdüştilik, yəhudi, xristian, həm də islam mədəniyyətlərinin təsiri olmuşdur. Karvan yollarının üstündə yerləşərək, "Böyük İpək yolu"nun mühüm mərkəzlərindən biri olmuş Azərbaycan müxtəlif siyasi baxışların, iqtisadi münasibətlərin, dövlətçilik formalarının təsirini öz üzərində hiss etmişdir.” [67,s.290]

Xalqımız türk və islam dünyasının çox dəyərli bir hissəsinin ən qədim sakinləri olaraq, dünya mədəniyyəti tarixinə öz töhfələrini vermişdir. Uzun illər müstəmləkəçilik siyasəti nəticəsində Azərbaycan xalqının məruz qaldığı haqsızlıqlar, təqiblər, repressiyalar zəngin mədəni irsimizi digər xalqların cılız nailiyyətlərinin kölgəsində qoymuşdu.

Heydər Əliyevin doğma xalqı üçün gördüyü müqəddəs işlərin ən mühümlərindən biri hakimiyyətə gəldiyi vaxtdan zəngin mədəni irsimizi dünyaya tanımaq, təbliğ etmək olmuşdur. Minilliklərin qovuşduğu onun xalqımıza müraciətində fəxrli vurğuladığı məqamlardan biri də milli ədəbi irsimiz olmuşdur.

Heydər Əliyev hətta Naxçıvanın ən ağır günlərində muxtar respublika Ali Məclisinin sədri olduğu dövrdə də Azərbaycanın qədim tarixinin öyrənilməsi məsələsini unutmamış, konkret işlərin görülməsinə istiqamət vermişdir. Həm Kültəpə, həm də Gəmiqaya abidələrinə yeni ekspedisiyaların təşkili, vaxtaşırı tədqiqat işlərinin aparılması Heydər Əliyevi narahat edən mühüm məsələlərdən olmuşdur.

2002-ci ildə Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılması məsələsi çərçivəsində muxtar respublikada tədqiqat işlərinin aparılması yenidən aktuallaşmışdı. Məhz bu məsələ ilə bağlı Heydər Əliyev öz narahatlığını dilə gətirərək, Kültəpə və Gəmiqaya ərazilərində tədqiqatların heç də qənaətbəxş olmadığını bildirmiş, bu işlərin nəzarətdə saxlanmasını tövsiyə etmişdi, 2002-ci il avqustun 7-də Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə çıxışında edərək

demişdir: “Məsələn, mən Vəli Əliyevi tanıyıram. Ömrünün çoxunu elə burada keçiribdir. Orada arxeoloji axtarışlar aparır, burada torpaqları qazır. Yadımdadır, 1990-cı ildə Naxçıvana təzə gəlmişdim. Hələ heç bir işlə məşğul deyildim. Gəldi mənimlə görüşdü. Dedim, haraya gedirsən? Dedi ki, Kültəpədə qazıntı işləri aparırıq. Kültəpədə işlərinizi qurtardınızmi, yoxsa hələ davam edir?! Şəurda da qazıntı işləri aparırırsınız. Bu işlər gedibdir, çox iş görüblər, nəticələr də əldə ediblər. Eyni zamanda, indi Vəli Əliyev deyir ki, Gəmiqaya haqqında keçən il və bu il biz ekspedisiya təşkil etdik, iş aparırıq. Amma nə üçün tək keçən il və bu il? Mən bu gün çıxışmda dedim, keçən il hələ ilin yarısı idi, mən bu məsələni qoydum. Onda sizi təcili səfərbər edib oraya göndərdik. Yadındadırmı, bu, sizin təşəbbüsünüzle olmayıbdir. Bunu bilməlisiniz. Ondan sonra, mən dedim ki, keçən il görə bilmədiyiniz işlərə görə gələn il, yəni bu il əvvəlcədən hazırlaşın. Bu barədə Naxçıvanın başçısı Vasif Talıbov da həm keçən il, həm də bu il çox işlər görmüşdür - oraya həmin o yolun çəkilməsi, müəyyən şəraitlərin yaradılması. Mən ona tapşırıdım ki, arxeoloji ekspedisiyanın orada təminat məsələsi var. Onların hamısını Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbəri Vasif Talıbov üzərinə götürdü. Bunların nəticəsində indi sən burada çox böyük sevinc hissi ilə deyirsən ki, artıq biz Gəmiqaya haqqında kitab verəcəyik. Çox gözəl, amma 3-4 il bundan qabaq heç oradan xəbər yox idi. Xəbər var idi, amma gedib oraya əlini vurmamışdın. Başa düşürsən! Nəhayət, getdin, indi bu gün deyirsən ki, orada təkcə Gəmiqaya yazıları deyil, orada arxeoloji qazıntılar da aparmaq lazımdır. 2-3 il gedəndən sonra orada daha da çox şey görəcəksən. Amma mən demək istəyirəm ki, orada sizin işiniz bununla qurtarmır. Bilin, planınıza salın, hər il, - özü də dövrü maksimum götürün, - orada iş aparmalısınız. Ümidvaram ki, orada yeni-yeni çox şeylər, Azərbaycanın qədim tarixini təsdiq edən sübutlar tapacaqsınız.”[70]

Heydər Əliyev irsindən miras qalan tariximizin təəssübkeşliyi ənənəsi sonralar da davam etmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında regionun tarixi abidələrinə münasibət diqqətəlayiq şəkildədir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədrinin “Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili ” haqqında 2005-ci il 6 dekabr tarixli sərəncamında deyilir:

“Naxçıvan Muxtar Respublikası zəngin tarixə malikdir. Burada əldə olunan maddi mədəniyyət nümunələri Naxçıvan ərazisində qədim daş dövründən başlayaraq, bu yurdun ilkin sivilizasiyalı yaşayış məskənlərindən biri olduğunu sübut edir. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: “Naxçıvan Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən abidələri özündə cəmləşdirən bir diyardır”. Tədqiqatlar göstərir ki, hələ eramızdan əvvəl Naxçıvan ərazisində ulu əcdadlarımız yaşamış və yaratmışlar.

Onların özlərindən sonra qoyub getdikləri tarix və mədəniyyət abidələri bu qədim yurdun Azərbaycançılıq möhürüdür.

Qədim Naxçıvan torpağı antik, orta əsrlər və müasir dövr maddi mədəniyyət nümunələri və tarixi abidələrlə, ilk insanların yaşadıkları mağaralar, qədim yaşayış yerləri, erkən şəhər mədəniyyəti, möhtəşəm qala divarları, qayaüstü rəsmlər, daş qoç heykəlləri, xatirə memarlığının ən mükəmməl nümunələri olan türbələrlə, digər tarixi abidələrlə zəngindir. Bu abidələr əcdadlarımızın təsərrüfat, ictimai və mənəvi həyatını, adət-ənənələrini və incəsənətini öyrənmək üçün qiymətli mənbədir.

Muxtar respublika ərazisindəki Qazma, Əshabi-Kəhf və Kilit mağaraları, Batabat yaylağında, Naxçıvançay və Əlinəcəy vadilərində, Haçadağın cənub ətəyində aşkar olunan tarixi abidələr Daş dövrü mədəniyyətinin qalıqlarını yaşatmaqdadır. IV minilliyin sonu – II minilliklərdə Naxçıvan ərazisində Oğlanqala, Çalxanqala, Govurqala kimi qala-şəhər məntəqələri yaranmışdır.

Naxçıvan daş dövrü abidələri içərisində ən məşhuru Əshabi-Kəhfdir. Eradan əvvəl III minilliyə aid edilən bu abidə ziyarətgahdır. Qədim tariximizin yadigarı olan, xalqımızın bir sıra inamlarını özündə yaşadan bu abidə barədə müqəddəs dini kitablarda bəhs edilməsi, "Quran"da ayrıca surənin olması onun daha əvvəllər də tanınmasının sübutudur.

Naxçıvanın ən qədim abidələrindən biri də Gəmiqaya qayaüstü rəsmləridir. Eradan əvvəl IV-I minilliyə aid olan bu abidə Azərbaycan xalqının qədim tarixini və mədəniyyətini özündə yaşadır. Qayaüstü rəsmlərlə və simvolik işarələrlə zəngin olan Gəmiqaya abidəsi qədim əcdadlarımızın bədii təfəkkürünü, adət-ənənələrini, estetik-fəlsəfi baxışlarını və dini-ideoloji təsəvvürlərini əks etdirən qiymətli təsvirlər qalereyasıdır."[73]

Yeri gəlmişkən, kommunist rejimi illərində də Azərbaycanın qədim yaşayış məskənlərinin tədqiq olunması yüksək nəticələr əldə edilmişdi. Lakin bu nəticələr mənfur qonşular tərəfindən böyük qısqançılıqla qarşılanmış və bir çox hallarda onların əsassız təhriflərinə məruz qalmışdır. Xüsusən Naxçıvanda yerləşən qədim abidələr haqqında saxta fikirlər irəli sürən erməni alimləri az qala Gəmiqaya abidəsinin də onlara məxsus olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Onların bu iddialarına qarşı Azərbaycan alimləri tutarlı cavab yazanda isə bu, "yuxarılar" tərəfindən "millətçilik" kimi qiymətləndirilirdi. Heydər Əliyev Moskvada fəaliyyət göstərirdiyi dövrdə də bu mübarizənin içində olmuş və doğma xalqının milli tarixini, milli heysiyyətini son ana qədər müdafiə etmişdir. O, sonralar bu barədə demişdir: "Xatirimdədir, mən Moskvada işləyəndə "Şərq qapısı" qəzetində Gəmiqaya haqqında məqalə çıxmışdı. Onu böyük bir problemə çevirdilər. Ermənilər qalxdılar ki, burada - Azərbaycanda millətçilik var. Xatirimdədir, bir dəfə

biz - Siyasi Büronun üzvləri Moskvada Böyük Teatrda mövsümün açılışına getmişdik. Qorbaçov idi, Siyasi Büronun başqa üzvləri idi, mən idim, tənəffüs zamanı oturmuşduq, çay içirdik. Qorbaçov məndən soruşdu ki, Azərbaycanda millətçilik çoxdur, yoxsa azdır? Mən dedim ki, ümumiyyətlə, millətçilik müttəfiq respublikalarda var, Azərbaycan ən beynəlmiləl bir respublikadır və orada millətçilik başqa respublikalara nisbətən çox azdır. Onda bizim yanımızda oturan Siyasi Büronun üzvlərindən biri qayıtdı ki, "yox, Heydər Əliyev, yəqin ki, Siz düz demirsiniz. Bax, görürsünüz mü, Naxçıvanda "Şərq qapısı" qəzetində məqalə dərc ediblər, millətçilik haqqında, filan haqqında...". Mən dedim ki, nə məqalədir? Düzü, mənim bundan heç xəbərim yox idi ki, nə məqalədir, nədir. Bunu şişirdərək elə bir vəziyyətə gətirib çıxarmışdılar ki, SSRİ-nin rəhbərliyi, Siyasi Büro səviyyəsində söhbət gedirdi. Mən dedim ki, bilmirəm. Sonra maraqlandım, həqiqətən, belə şey olmuşdur. Moskvadan buna çox ciddi reaksiya vermişdilər. Azərbaycan Kommunist Partiyasının rəhbərliyi, - mən burada olanda eşitmişdim, bəlkə bu fikirlərim dəqiq olmasın, - Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinə göstəriş vermişdi ki, bu məsələ araşdırılsın. Həmin məsələ burada müzakirə olunmuşdu, - Naxçıvanda keçmiş vaxtlardan işləyən işçilər var, yəqin ki, onlar bilirlər, - kimlərisə cəzalandırmışdılar. Vasif, elədimi, yoxsa yox?

Vasif Talbov: "Şərq qapısı" qəzetinin redaktorunu işdən çıxarmışdılar. Əvvəllər o qəzet "Sovet Naxçıvanı" adlanırdı. Redaktorun müaviniyə töhmət vermişdilər. Ondan sonra bu məsələ Mərkəzi Komitənin plenumunda da müzakirə olunmuşdu.

Heydər Əliyev: Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda?

Vasif Talbov: Bəli."[70]

Ümummilli lider Heydər Əliyev ziyalıları yeni-yeni tədqiqatlar aparmağa, yeni dəyərli əsərlər yazmağa həvəsləndirmiş və bu yolda onlara hər bir köməyi göstərmişdi. O, bununla əlaqədar demişdir: "Mən bunu ona görə xatırlayıram ki, o vaxt bir tərəfdən, şərait münasib olmayıbdır, bir tərəfdən də, yenə də deyirəm, bizim insanlarda çox passivlik olubdur. Amma mən istəyirəm ki, daha bu passivlik olmasın. İndi heç kəs heç nədən qorxmasın. Belə şeylərdən ötrü heç kəsi cəzalandırmaq mümkün deyildir. Heç kəs müstəqil Azərbaycanın işinə qarışa bilməz. Mən də Azərbaycan Prezidenti kimi sizə və bütün əhalimizə, bütün alimlərimizə, ziyalılarıma bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın, onun xalqının tarixini, mədəniyyətini, keçmişini dürrüst, əsaslı şəkildə sübut edən hər bir əsər bəyənəcəkdir. Bu barədə heç kəsə nə millətçi damğası vurulacaq, nə də kimsə günahlandırılacaqdır. Bununla bir daha bildirmək istəyirəm ki, indi, müstəqil dövlət şəraitində bizim alimlərimizin böyük imkanları var. Amma alimlərimiz gərək keçmiş sovet

sistemində çalışdıqları iş üslubundan uzaqlaşsınlar. Görək o passivlikdən əl çəksinlər, bəziləri görək "yuxudan ayılsınlar". Çünki əgər bizim millətimizin keçmişini, tarixini, mədəniyyətini, onun mənliliyini bizim alimlərimiz, ziyalılarımız tədqiq etməsələr, xalqımıza, dünyaya göstərməsələr, sübut etməsələr, bəs bunu kim edəcəkdir? Bax, bütün bu səbəblərdən mən Naxçıvan Muxtar Respublikasında Elmlər Akademiyasının bölməsinin yaradılması haqqında qərar qəbul etmişəm. Qərarı qəbul edəndən sonra özüm buraya gəlmişəm. İstəyirəm ki, bu qərarın həyata keçirilməsinin təşkilatı işində, onun başlanğıcında özüm iştirak edim və fikirlərimi bildirim. Çünki bəzən mən çox vacib sərəncamlar verirəm, ancaq təəssüflər olsun ki, icraçılar o sərəncamın ruhunun səviyyəsinə qalxa bilmirlər. Onun hərfi mənasını da düzgün anlaya bilmirlər. Görürsən ki, gözəl sərəncam, gözəl təşəbbüs bir müddətdən sonra batmağa məruz qalır. Bunun üçün də mən özüm, görürsünüz, buradayam, sizinlə birlikdəyəm və bu işin başlanğıcını sizinlə birlikdə müzakirə etmək istəyirəm." [70]

Heydər Əliyev hər zaman həqiqətin tərəfini saxlamış, tarix elminə qarşı haqsız təzyiqlərə siper olmuşdur. Onun həmişə-istər kommunist rejimi dövründə, istər Naxçıvan dövründə, istərsə də müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə tarix elminə xüsusi diqqət ayırması həm də tarixçi-dövlət xadimi olması ilə bağlı idi. 1993-cü ildə Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşən Heydər Əliyev çıxışında tarix elminin tədqiqinə münasibətini xüsusi olaraq vurğulamışdır: "Mən o vaxtlar – Azərbaycanda işlədiyim dövrdə də deyirdim, indi də bu sözlərin üstündə dururam ki, tarixçilərimiz üçün bütün şəraiti yaratmağa hazırım. Bir şərtlə ki, bu şəraitin əvəzində biz tarixçilərimizdən Azərbaycan tarixini bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün və bütün gələcək üçün yaxşı əks etdirən əsərlər ala bilək. Odur ki, bu baxımdan bir məsələyə də toxunmaq istəyirik: tarixi təhrif etmək olmaz." [37, s. 155]

Heydər Əliyev Azərbaycanın qədim tarixinin lazımı səviyyədə yazılmadığını nəzərə alaraq, bu sahənin tədqiqinə xüsusi diqqət verirdi. İşğal altında olan Azərbaycan torpaqlarında çoxlu sayda tarixi abidələrimiz, tarixi məkanlarımız, mağaralarımız erməni işğalçılarının əlinə keçmişdir. Onlar bu fürsətdən istifadə edərək, tarixi saxtalaşdırmağa, həmin abidələri öz adlarına çıxmağa, saxta tarix yazmağa cəhd göstərmişlər. Lakin unutmaq lazım deyil ki, Qarabağ ərazisindəki qədim mağaraların, yaşayış yerlərinin tədqiqi hələ XX əsrin 60-cı illərində böyük uğurla nəticələnmişdir. Buna misal olaraq Məmmədli Hüseynovun Azıx mağarasında aşkara çıxardığı tapıntıları, xüsusilə azıxantropun alt çənə sümüyünün qalığını xatırlatmaq olar. Bunlar dünya arxeologiya elminə məlumdur və bu səbəbdən də ermənilər çoxdan təsdiqini tapmış tarixi tədqiqatların üstündən xətt çəkə bilməzlər. Çünki Azərbaycan artıq çoxdan "Avropanın ən qədim sakinləri" xəritəsinə salınmış bir ölkədir.

Bununla belə, Heydər Əliyev heç vaxt bu uğurlara qane olmur, tarixçiləri yeni-yeni tədqiqatlar aparmağa, keçmişimizi daha da dərinləndirən, obyektiv şəkildə yazmağa çağırırdı. O, akademiya ziyalıları görüşündə də narahatlığını bildirmişdi: "Tarixçilərimizin xatirində olmalıdır ki, mən Azərbaycanda işləyən dövrdə - 70-ci illərdə və 80-ci illərin əvvəllərində dəfələrlə onlara müraciət etmişdim ki, bizim tariximiz – həm qədim tariximiz, həm orta əsrlər tariximiz, həm də son dövrlərin, yəni XVIII, XIX, XX əsrlərin tarixi istənilən səviyyədə yazılmayıb. Tarixçilərin yadındadır ki, mən alimlərlə dəfələrlə görüşmüşdüm, hər dəfə də öz narahatlığımı bildirdim." [37,s.154]

Ulu öndərin bütün bu narahatlıqları və təəssübkeşliyi yalnız bir amala xidmət edirdi: Azərbaycan xalqının qədim tarixə malik olmasını sübut etmək; Azərbaycanı dünya dövlətləri içərisində yüksək mövqeyə qaldırmaq; Azərbaycanın düşdüyü müharibə vəziyyətindən özünü təsdiq etməklə çıxarmaq; şərəfli qədim tariximizi dünyaya bəyan etməklə gələcəyə inamlı addımlarla irəliləmək və s.: "Xalqımız qədim xalqdır, böyük tarixə, böyük mədəniyyətə malik olan xalqdır. Bu mədəniyyətimizi, onun qədimliyini, dünya miqyasında böyük şöhrətə malik olduğunu xalqımıza nə qədər dərinləndirən çətinliklərsə, bir o qədər də xalqımızda vətənpərvərlik hissini, həqiqi vətəndaşlıq hissini, azərbaycanlılıq hissini yüksəldərik. Müstəqillik dövründə torpaqlarımızı müdafiə etmək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün bu, çox gərəklidir, lazımdır." [37,s.156]

§2. Heydər Əliyevin irsində Azərbaycanın orta əsrlər tarixi məsələləri

Ümummilli lider respublikaya rəhbərliyinin hər iki dövründə Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin tədqiqinə, bu sahədə sanballı elmi əsərlərin yazılmasına böyük ehtiyac olduğunu bildirmiş, eyni zamanda bu işlərdəki çatışmamazlıqların səbəblərini də göstərmişdir. Bu baxımdan onun 1993-cü ildə akademiya ziyalıları görüşdə söylədiyi fikirlər xüsusilə diqqəti çəkir: "O vaxtlar Sovetlər İttifaqının çərçivəsində başqa respublikalarla öz işimizi müqayisə edirdik. Həmin respublikaların tarixçilərinin işləri ilə tanış olarkən daha da narahat olurduq ki, nə üçün onlar öz tarixlərini yaxşı yazıb bilirlər, biz isə yazıb bilmirik.

Düzdür, bunun müəyyən obyektiv səbəbləri var idi. Məsələn, bəzi xalqların əsrlər boyu yaxşı tarixçiləri olub. Onlar tarixi yazıblar, sonrakı nəsillər üçün böyük tarixi abidələr qoyublar. Bunlar bizdə də var. Məsələn, bizim Əlyazmalar Fondunda çox dəyərli, zəngin məlumat verən kitablar var. Amma

məsələ tək bunda deyildir. Dünyanın ən böyük kitabxanalarında, muzeylərində tariximizi əks etdirən çox zəngin kitablar, əlyazmalar tarixi sənədlər var. Ancaq bizim tarixçilərimiz onlardan səmərəli istifadə edə bilmirlər. Ola bilər ki, Sovetlər İttifaqında yaranmış şərait də buna imkan vermirdi. Lakin yadırdadır ki, bizim Ali Sovetin binası (mən təzə binanı nəzərdə tuturam) hazır olanda köhnə bina haqqında cürbəcür müracətlər olmuşdu. Bir nazirlik istəyirdi ki, bu binanı ona verək, deyirdilər ki, bu bina rəhmətlik Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən bizə yadigar qalıb, başqa təşkilatlar da istəyirdi. Çox düşündük, nəhayət, mən o binanın akademiyanın Əlyazmalar Fonduna verilməsi haqqında qərar qəbul etdim. Nə üçün? Çünki Əlyazmalar Fondu, əsrlərdən bəri qalmış o kitablar bizim üçün çox böyük bir sərvətdir. Onlar burada bu binanın zirzəmilərində pis vəziyyətdə idi. Onları çıxarıb bir muzey nümunəsi kimi yaxşı saxlayıb istifadə etmək üçün bu binanı Əlyazmalar Fonduna verdik və onun əsasında elmi institut yaratmaq haqqında qərar qəbul etdik. Tarixçilərimiz üçün böyük imkan açdıq, şərait yaratdıq ki, bunlardan istifadə olunsun.

Təəssüf ki, bunlardan lazımı qədər istifadə edilməyib. Bu gün nə üçün bu mövzuya toxunuram? Əgər biz Azərbaycanı müstəqil bir dövlət kimi dünyaya yaxşı tanımaq istəyiriksə, Azərbaycanın qədim tarixini, əsrlər boyu keçirdiyi yolu gərək öz vətəndaşlarımıza, həm də bütün ölkələrdə olan elm adamlarına, respublikamıza maraq göstərən adamlara tanıdaq. Bu sahədə də tarixçilərimizin qarşısında çox böyük vəzifələr durur, onların üzərinə böyük məsuliyyət düşür... Bu 70 illik sovet dövründə tarix, ümumiyyətlə dünya tarixi, o cümlədən Azərbaycan tarixi, habelə keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində yaşayan digər millətlərin tarixi təhtif edilib. Nə üçün təhrif edilib? Çünki o vaxt vəziyyət belə idi və bu, çox adi bir hal idi.

Bunu deməklə biz heç də özümüz-özümüzü ləkələmirik. Bu, bizdən asılı olmayan bir şeydir. Çünki marksizm-leninizm ideologiyası vardı. Hər bir sistemin ideologiyası olmalıdır. Məsələn, o zaman tarixçilər bir şəxsin fəlsəfi görüşlərini araşdırarkən, bir əsər yazarkən çalışırdılar ki, bunu marksizm-leninizm ideologiyasına uyğunlaşdırsınlar. Çalışırdılar ki, bir sənəd tapsınlar ki, guya Nizami Gəncəvi də marksist-leninçi olmaq istəyirmiş. Axı bu belə deyildir. Düzdür, məsələn, əgər axtarıb tapsaydılar və layiqincə göstərə bilsəydilər ki, dünyanın böyük filosofu Höte özünün bəzi fəlsəfi müddəalarını Nizami Gəncəvinin fəlsəfi fikirləri əsasında izah etmişdir, -bu isə tarixi həqiqətdir, -əgər bunu sübut etsəydilər, əlbəttə ki, obyektivlik olardı. Ancaq bu, bizim tarixçiləri o qədər də maraqlandırmırdı. Bu da onların günahı deyildir, mən heç kimi təqsirləndirmək istəmirəm. Bu, o zamankı quruluşumuzun, dövrün ümumi bəlaləri idi.”[37,s.154-155]

Bu tarixi çıxışla tanış olanda görürük ki, xalqın təkidi ilə yenicə hakimiyyətə qayıtmış Heydər Əliyev ağır müharibə şəraitində, qarşıda mühtüm

işlərin həllini gözlədiyi bir vaxtda da tariximizin məsələlərinə böyük həssaslıqla yanaşırdı.

Bundan bir neçə il sonra - 1997-ci il yanvarın 31-də Heydər Əliyev Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə Respublika sarayında keçirilən görüşdə də Azərbaycan tarixinin tədqiqi, onun gənc nəsə çatdırılması məsələsinin vacibliyini döndə-döndə vurğulamışdı: “... biz indi xalqımızın tarixinin yaradılması işini gərək diqqət mərkəzinə alağ. Xatırlaya bilərsiniz, 70-ci illərdə mən dəfələrlə Elmlər Akademiyasının qarşısında vəzifə qoymuşdum ki, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Amma bu gün mənim haqqım var deyəm ki, tarixçilərimiz bu vəzifəni yerinə yetirmədilər, Azərbaycanın tarixi yazılmamışdır. Bizim tarixçilərimiz bir tərəfdən çəkişmə ilə məşğul oldular, hərə öz konsepsiyasını irəliyə aparmağa çalışdı. Amma Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Alimlərimizin, tarixçilərimizin günahından yox, o vaxtkı ümumi ideologiyanın təsiri, yaxud bu ideologiyanın tələbi ilə yazılan tarix də, şübhəsiz ki, indi bizi qane edə bilməz. Məktəbə gedən gənc gərək Azərbaycanın tarixini bilsin, oxusun, öyrənsin. Amma o, köhnə dərsliklərdən bunu öyrənə bilməz. Dərslisi də hərə öz istədiyi kimi yazmamalıdır. Gərək bizim xalqımızın tarixi yazılsın ki, onun əsasında da gənclər üçün, orta və ali təhsil məktəbləri üçün tarix dərslikləri yazılsın.

Mən bilirəm ki, bu, çətin məsələdir. Əgər o illər - 1970-1980-ci illərdə bu, bir tərəfdən çətin məsələ olduğu üçün yaranmadısa, amma eyni zamanda bilirik ki, başqa respublikalarda tarixçilər pis də, yaxşı da olsa, hər halda öz xalqlarının tarixini yaza bildilər. Biz bunu edə bilmədik. Ancaq indi bir tərəfdən, bəlkə yaxşıdır ki, bunu edə bilməmişik. Çünki etsəydik də, onu yenidən yazmalıydıq. Necə deyərlər, yanlış da bir naxışdır. İndi olan olub, keçən keçib. Mən sadəcə olaraq bu keçmiş haqqında deyirəm ki, bu səhvləri bundan sonra da təkrar etməyək. Ancaq heç kəsi də günahlandırmaq istəmirəm.

İndi vəzifə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Mən bunu bir neçə dəfə demişəm. Ancaq təəssüflər olsun ki, mənim bu təkliflərim müqabilində Elmlər Akademiyası tərəfindən konkret bir təklif almamışam.”[47,s.367]

Göründüyü kimi, XX əsrin 70-ci illərində alimlərdən tariximizə obyektiv münasibət tələb edən Heydər Əliyev eyni tələbi 1990-cı illərdə də etmiş, Azərbaycan tarixinin gənclərə öyrədilməsinin vətənpərvərlik ruhunun təbliği baxımından əhəmiyyətini bir daha xatırlatmışdır. O, bunu hələ respublika Ali Sovetinin sədri olarkən, 1993-cü il sentyabrında gənclərlə görüşündə də vurğulamışdı.

Azərbaycanın orta əsrlər tarixi sovet hakimiyyəti illərində müəyyən qədər tədqiq edilsə də, bir çox hallarda tarixi həqiqətlərdən yan keçilirdi. Bu

səbəbdən də Heydər Əliyev orta əsr Azərbaycan tarixinin dərinəndən araşdırılması, tarixi abidələrin bərpası və qorunması, klassiklərin yubileylərinin qeyd olunması, dastanlarımızın dünyaya tanıtılması və bütövlükdə Azərbaycanın zəngin tarixinin dünyaya bəyan edilməsi kimi məsələləri ən ümdə vəzifə kimi irəli sürürdü.

Azərbaycanın keçmiş tarixini müstəqil respublikanın qarşısında duran vəzifələrlə əlaqələndirən Heydər Əliyev beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycan dövlətinin tarixi təcrübəsinin olduğunu xatırladaraq deyirdi: "... hər bir müstəqil dövlət, əgər müstəqil siyasət aparırsa və müstəqil xarici siyasət yeritmək istəyirsə, o, şübhəsiz, dünyanın bütün dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələr yaratmalıdır. Eyni zamanda cürcücür bloklara, müxtəlif qruplara da girməlidir. Müxtəlif blok və qruplarda iştirak etmək heç də o dövlətin müstəqilliyinə zərər gətirən amil deyildir. Biz yenə də tariximizə nəzər salmalıyıq. Məsələn, XV əsrdə yaşamış böyük dövlət xadimi Uzun Həsən hələ o vaxt Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə diplomatik əlaqələrinin qurulması üçün addımlar atmış, oraya səfirlər göndərmiş və əlaqələr yaratmışdı." [38,s.180]

Ulu öndər bununla, əslində, müstəqil Azərbaycanın xarici siyasət prinsiplərini açıqlamışdır.

Azərbaycanın orta əsrlər tarixini öyrənmək üçün ən dəyərli mənbələrdən olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı oğuz türklərinin bir növ tərcümeyi-halıdır. Azərbaycan xalqının etnogenezini, soy kökü, dilini, adət-ənənələrini, qonşu etnoslarla münasibətlərini, dinini, milli-mənəvi dəyərlərini öyrənmək üçün və dünyaya böyük qürurla bəyan etmək üçün "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı əvəzolunmaz mənbədir. Dəmirqayı Dərbənddən Diyarbəkir və Mardinə, Xəzərdən Qara dəniz sahillərindəki Abxaz elinə və Trabzona qədər geniş ərazidə yayılmış, türk dilində danışan böyük bir xalqın - Azərbaycan xalqının tarix - mədəniyyət abidəsidir.

Heydər Əliyevin XX əsrin sonlarında tariximizin və milli mənəvi dəyərlərimizin dünyaya bəyan edilməsi yolunda gördüyü ən müqəddəs işlərdən biri də məhz "Kitabi - Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyinin qeyd olunmasıdır. Prezidentin bununla əlaqədar 1997-ci il aprelin 20-də imzaladığı tarixli fərmanda deyilirdi: " Azərbaycan xalqının mühüm tarix və mədəniyyət qaynaqlarından biri olan „Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının yaranmasından 1300 il keçir. Oğuz türklərinin tarixini əks etdirən „Kitabi-Dədə Qorqud“ yüksək bəşəri ideallar tərənnümçüsü kimi dünya xalqlarının mənəvi sərvətlər xəzinəsinə daxil olmuşdur.

„Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının dünya mədəniyyəti və ədəbiyyatı tarixində xüsusi yer tutduğunu, onun yubileyinin Azərbaycan xalqının, bütün türk xalqlarının qədim və zəngin mədəniyyətinin təbliğinə xidmət edən beynəlxalq əhəmiyyətli hadisə olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycan xalqının

bu möhtəşəm epik əsərinin 1300 illik yubileyinin layiqincə hazırlanması və keçirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. „Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyası yaradılsın.

2. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi yanında YUNESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasına tapşırılsın ki, „Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının 1300 illik yubileyinin beynəlxalq səviyyədə qeyd olunmasını təmin etmək məqsədi ilə BMT-nin YUNESKO təşkilatına müvafiq qaydada müraciət etsin.

3. „Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasına müvafiq ştat vahidləri ayırmaqla, 3 nəfərdən ibarət işçi qrupu yaradılsın.

4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu fərmanın icrası ilə bağlı məsələləri həll etsin.

Heydər Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

20 aprel, 1997-ci il"[48]

Bu tarixi bir qərar idi. Üçüncü minilliyin astanasında Ulu Öndər Heydər Əliyev həm Azərbaycanın ictimaiyyətinin, həm dünya ictimaiyyətinin nəzərini soy kökümüzün dəqiq ünvanına – "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına cəlb etmişdi. Uzun illərin haqsızlığına son qoyulacaq, xalqımızın milli özünüdərk ideologiyasının, vətənpərvərlik duyğularının təntənəsi baş verəcəkdi. Totalitar sovet rejimi dövründə uzun müddət qadağan olunmuş, pantürkizm damğası vurulmuş "Dədə Qorqud" eposu xalqımıza qaytarılacaqdı.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi üzrə dövlət komissiyasının iclas materialı ilə tanış olduqda görürük ki, Heydər Əliyev yubiley tədbirlərinin ən kiçik detalları ilə də şəxsən maraqlanmış, bütün işlərə özü rəhbərlik etmişdir. Bu, Heydər Əliyev dəst-xətti idi. Yubileyin keçirilməsində Heydər Əliyevin qarşıya qoyduğu məqsədləri belə qruplaşdırmaq olar:

- "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını xalqımıza daha yaxşı tanıtmmaq;
- "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını dünyaya tanıtmmaq;
- "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının Azərbaycana məxsus olduğunu tam təsdiq etmək.

Türkoqların, o cümlədən Azərbaycan alimlərinin böyük əksəriyyəti "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını, başlıca olaraq, xalq ədəbiyyatı nümunəsi kimi araşdırmışlar. Bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa, indinin özündə də tədqiqatlar, əsasən, bu yönündə davam edir, birtərəfli aparılır. Bu qiymətli abidə bir tarixi mənbə, Azərbaycanın, ümumən, türk tarixinin qaynağı kimi hələ dərinəndən, sistemli şəkildə araşdırılmayıbdır. Halbuki, dastanda oğuz

türklərinin ictimai-siyasi quruluşu və tarixi coğrafiyasının tam mənzərəsini yaratmaq mümkündür. Professor Yaqub Mahmudovun fikrincə, "Kitabi-Dədə Qorqud"u araşdıran tədqiqatçıların, o cümlədən Azərbaycan alimlərinin böyük əksəriyyəti oğuzluğu Azərbaycanda "gəlmə" hesab edir və bu diyara Oğuz türklərinin gəlişini, əsasən, Səlcuq türkləri ilə əlaqələndirirlər. Daha doğrusu, çox hallarda bu cür düşünlər. Elə buna görə də tarixi keçmiş olduğu kimi təqdim olunmur, əsl tarix kölgədə qalır." [176]

Alimin yazdığına görə, boylarda əsasən erkən orta əsrlərdən başlamış XV əsrin sonlarına qədərki minillik tarixi dərinə izlədikcə görürük ki, başlıca olaraq Kür-Araz ovalığı, Bərdə-Gəncə-Gürcüstan ərazisinə kimi, şimal-şərqdə Dərbənd, şimal-qərbdə keçmiş Göycə ətrafı, qərbdə Qara dərə ağzı, Pasenə qədər bu xalqın vətənidir. Mil-Muğan sahəsi onların qışlaqları, Altıntaxt dağları yaylaqlarıdır. Bu mənada onların sabit sərhədlər daxilində doğma yurdları, sərhədlərində keşik çəkdiyələri, qoruduqları məmləkətləri vardır ki, bu dairə Azərbaycanın tarixi-coğrafi sərhədlərinə tamamilə uyğun gəlir.

2000-ci ilin aprelində Bakıda türkdilli ölkələrin dövlət başçılarından, dünya qorqudsunalarının iştirakı ilə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyi çox böyük təntənə ilə qeyd olundu, Prezident Heydər Əliyev mərasimində geniş nitq söylədi. "Kitabi-Dədə Qorqud" Ensiklopediyası yaradıldı.

Prezident Heydər Əliyev Dövlət Komissiyasının yekun iclasında yubileyin keçirilməsində Azərbaycan rəhbərliyinin qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olduğunu bildirərək demişdir: "Biz komissiyanın ötən iclaslarında da qeyd etmişdik, amma mən bu gün bunu bir daha demək istəyirəm ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı indiyə qədər Azərbaycanda az bir təbəqəyə məlum olan abidədir, əsərdir. Bunu bilənlər bizim tarixçilərimizdir, - onların da hamısı yox, - o adamlardır ki, "Dədə Qorqud"un tədqiqi ilə məşğul olublar. Bunu bilənlər bizim ədəbiyyatçılarımız, yazıçılarımızdır. Cəsarətlə demək olar ki, onların bəlkə də hamısı yox. Geniş kütləyə, xalqımıza, millətimizə gəldikdə isə, onu demək olar ki, ötən üç il müddətində gördüyümüz işlər, apardığımız təhlillər və bu müzakirələrdə dinlədiyimiz fikirlər təsdiq edir ki, bizim geniş kütləmiz "Dədə Qorqud" haqqında çox az təsəvvürə malik idi, az şey bilirdi. Biz indi bu üç il müddətində - buradakı məruzələr, çıxışlar bunu göstərdi, birincisi, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını xalqımıza yaxşı tanıtdıq, ikincisi, dünyaya tanıtdıq, üçüncüsü, tam təsdiq etdik ki, bu, Azərbaycana məxsusdur."

Beləliklə, Heydər Əliyev onilliklər boyu davam edən haqsızlığa son qoydu. Ulu öndərimizin yubiley mərasimindəki nitqini araşdırarkən, burada bir neçə istiqaməti vurğulamaq olar:

1. Elmi qiymət

2. Təbliğət

3. Bəyanat

1. Heydər Əliyev "Kitabi - Dədə Qorqud" dastanının bütün motivləri ilə, dastan haqqında olan elmi araşdırmalarla, əsərlərlə tanış olduğu üçün nitqində elmi-nəzəri dəyərləndirməyə geniş yer vermişdir: "Kitabi-Dədə Qorqud" özündə böyük elmi, mədəni, mənəvi fikirlər cəmləşdirən abidədir." [62, s. 181]

2. Ulu öndərin bu nitqi həm də təbliğət-təşviqat xarakteri daşıyırdı. Çünki Heydər Əliyevin siyasi-dövlətçilik fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərindən biri xalqımızı dünyaya tanımaq, Azərbaycanın dünyada layiqli yerini tutması idi. O, bu nitqində də xalqımızın mənsub olduğu dəyərləri böyük fəxrət hissi ilə dünyaya bildirmişdir: "Kitabi-Dədə Qorqud" bizim ana kitabımızdır. Dədə Qorqud bizim ulu babamızdır, əcdadımızdır. Biz fəxr edirik ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi tarixi abidəmiz vardır, fəxr edirik ki, Dədə Qorqud kimi ulu əcdadımız vardır." [62, s. 180]

3. Heydər Əliyevin yubiley mərasimindəki nitqi həm də bəyanat xarakteri daşıyırdı. O, xalqımızı, dünya azərbaycanlılarını müstəqil dövlətimizin gələcəyi naminə birliyə çağırırdı: "Kitabi-Dədə Qorqud"un birliyə çağırışı bu gün hər birimiz üçün lazımdır. Dövlət müstəqilliyi yolu ilə gədən, ölkədə hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu aparən Azərbaycanda milli birlik, milli həmrəylik hər şeydən vacibdir. Bu gün biz "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300 illik yubileyini təntənəli bayram edərək, onun bu vəsiyyətlərinə sədaqətimizi bildiririk və bəyan edirik ki, Azərbaycan xalqı müstəqillik yollarında qarşıda duran bütün ağır və çətin məsələlərin həll edilməsində daha da bir, daha da əlbir olacaqdır və daim irəliyə doğru gedəcəkdir." [62, s. 180]

Beləliklə, Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünün tədqiqi məsələsi "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyinin qeyd olunması ilə zirvəyə çatmış, uzun illər baş vermiş unutkanlıq və etinasızlığa son qoyulmuşdur. Bu yubiley Azərbaycanın tarixinin, milli mədəniyyətinin, mənəvi dəyərlərinin, özünüdərk ideologiyasının, azərbaycançılıq məfkurəsinin təntənəsi oldu.

Heydər Əliyev yeri gəldikcə, orta əsrlərin tarixi şəxsiyyətlərinin rolunu vurğulayırdı. Azərbaycanın orta əsrlər dövrünün görkəmli şəxsiyyətləri - Babək, Cavanşir, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai və digərləri ulu öndərin irsində örnək kimi xatırlanırdı. Gənclərlə yuxarıda adı çəkilən görüşdə Heydər Əliyevin Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsəni nümunə göstərməsi, Azərbaycan diplomatiyasının tarixi kökləri olmasını vurğulaması keçmişimizin müasir dövrlə əlaqəsini bir daha gənc nəsllə açıqlamaq, vətənpərvərlik hissləri təbliğ etmək məqsədi daşıyırdı.

Ulu öndərin yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına, ümumən dünya azərbaycanlılarına müraciəti əslində ölkəmizin mürəkəb, eyni zamanda, şərəfli tarixi yola tam yeni bir baxışdır. Bu müraciətdə dövlətçilik tariximiz, qəhrəmanlıq tariximiz, milli mənəvi dəyərlərimiz, tarixi şəxsiyyətlərimiz, tariximizin dövlətdirilməsi, tariximizdə din məsələləri, müasir tariximizdə dövlətçilik, qloballaşma, neft strategiyası və başqa mövzulara elmi-nəzəri yanaşma görürük. Heydər Əliyev məhz bu müraciətində də Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünə qiymət vermiş, həmin dövrün tarixi şəxsiyyətlərini, dövlət xadimlərini, görkəmli sərkərdələrini yüksək qiymətləndirmişdir: "Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinə təcəssümü olmuşdur. Məhəmməd Cahan Pəhləvanın, Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir." [67, s. 291]

Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixinə yeni yanaşması onun tarixi şəxsiyyətləri zaman və məkan baxımından obyektiv qiymətləndirməsində də özünü göstərirdi. Hələ orta əsrlərdə Azərbaycanın dünya şöhrətli şairləri, dövlət xadimləri, sərkərdələri, qəhrəmanları yetişmişdir. Yeni Azərbaycanın memarı və qurucusu Heydər Əliyev tarixi şəxsiyyətlərin hər birini yüksək qiymətləndirərək, onlardan ibrət götürməyi tövsiyə etməklə, əslində, "tarix və şəxsiyyət", "zaman və lider" və s. bu kimi konsepsiyalara istiqamət vermişdir: "Xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı mədəniyyət və ədəbiyyat nümunələri həyat eşqi, azadlıq və müstəqillik duyğuları ilə aşılanmışdır. Dastanlarımız kimi möhtəşəm sənət abidələri, dünya sivilizasiya tarixində silinməz izlər qoymuş Qətran Təbrizi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli kimi korifeylərin yaradıcılığı ümumbəşəri ideyaların tərənnümünə, haqqın, ədalətin, humanist idealların bərqərar olmasına xidmət etmişdir. Səfiəddin Urməvinin, Əcəmi Naxçıvanının, Sultan Məhəmməd Təbrizinin dünya mədəniyyəti xəzinəsinə verdikləri incilər sənətsevərləri indi də heyran qoyur..."

Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda təşəkkül tapmış intibah dünya mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələrindən biridir. Bu intibah Azərbaycan xalqının həyatın müxtəlif sahələrində qazandığı böyük uğurlarının məntiqi nəticəsi idi." [67, s. 291]

1999-cu ilin oktyabr ayında Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfər etmişdi. Sosial-iqtisadi məsələlərlə yanaşı, Naxçıvanın tarixi abidələri ilə də maraqlanan Heydər Əliyev Mömünə xatın türbəsini ziyarət edərkən söylədiklərini təfəssilatı ilə xatırlatmaq istədik: "Yadımdadır, mən burada yaşayan zaman, gənc vaxtımda, məktəbdə oxuyanda gəlib bunun

ətrafında gəzirdim. Məktəbdə oxuyanda çoxlu rəsm çəkirdim, buna həvəsim vardı, rəssam olmaq istəyirdim. Onda memar nə olduğunu heç başa düşmürdüm. Ancaq rəsm çəkdiyimə görə axtarır, gözəl yerləri çəkirdim. Məsələn, Haçadağı, Naxçıvanın başqa yerlərini çəkirdim. Mömünə xatın türbəsini bir neçə variantda çəkmişəm. Çox təəssüf edirəm, mən Bakıya, oradan Leninqrada, Moskvaya gedəndən sonra buradakı kitablarım, çəkdiyim şəkillər hamısı dağıldı. Təəssüf edirəm. Akvarellə çəkilmiş çox gözəl şəkillərim vardı.

Mən sizə (Vasif Talibova) tapşırıq verirəm ki, bu abidəni, vaxtilə sər-dabədə dəfn olunanların məzarlarının oğurlanıb aparılmış başdaşlarını qiymətli mərmərdən çox gözəl düzəldin. Nə qədər vəsait lazımsa, ayrılacaqdır.

Sən (Arif Qədimov) bu gün çox gözəl məlumat verdin, çox sağ ol, təşəkkür edirəm. Ancaq, əlbəttə ki, məni incidən odur ki, bizim xalqımız öz tarixini, mədəniyyətini - zəngin tarixini, zəngin mədəniyyətini, zəngin tarixi köklərini keçən əsrlərdə də, ondan sonrakı dövrdə də, indi, XX əsrdə də, birincisi, öz xalqına göstərə bilməyib, ikincisi də dünyaya göstərə bilməyibdir.

Bu baxımdan, məsələn, mərhum akademik Ziya Bünyadovun əsəri, deyə bilərəm ki, Azərbaycan tarixində yazılmış ən qiymətli əsərlərdən biridir. Azərbaycanda işlədiyim zaman bu əsərə görə ona Dövlət mükafatı verdim. Bu əsərə qədər Atabəylər dövləti və Azərbaycanın XII əsrdəki dövlətçilik tarixi məlum deyildi. Bizə məlum olmayanda, kimə məlum olacaqdı?

Ona görə də hesab edirəm ki, Ziya Bünyadov böyük bir tarixi ixtira edibdir. Bunu bir gündə etməmişdir. Bunu tədqiq, təhlil etmək, yazmaq, meydana çıxarmaq asan məsələ deyildi. Ziya Bünyadov həyatdan getdi. Yaşadığı zaman da mən onu həmişə qiymətləndirmişdim. Ancaq ola bilər ki, bizim xalqımız Azərbaycan tarixinin, qədim tariximizin tədqiqində, kitablar yazılmasında hələ ona lazımı qiymətini verməyibdir. Ona görə də mən təntənəli iclasda danışıq Atabəylər dövləti haqqında dedim.

Sizə düzünü deyim ki, Atabəylər dövləti haqqındakı məlumatlarımın hamısı Ziya Bünyadovun kitablarından aldığım məlumatlardır. Ondan əvvəl bunu eşitmişdim. Amma məlumatım yox idi. Əgər mənim məlumatım yox idisə, demək, digərlərinin məlumatı heç yox idi. Ona görə bu gün biz mərhum Ziya Bünyadova, böyük alimimizə bir daha, bir daha minnətdarlığımızı bildirməliyik. Allah ona rəhmət eləsin. Onun irsini, tarixçilik, tədqiqatçılıq fəaliyyətini davam etdirmək lazımdır. Mən bu sözləri deyirəm, televiziya da yazır, Azərbaycanın hər yerinə də yayılacaqdır. Mən bu gün buradan Azərbaycanın tarixçilərinə, Elmlər Akademiyasına öz göstərişlərimi verirəm: tarixçilərimiz Ziya Bünyadov tarixçilik məktəbi - Azərbaycanın qədim tarixi, orta əsrlər tarixi sahəsində onun kimi fəaliyyət göstərsinlər və belə dəyərli əsərlər yaratsınlar. İkincisi, təbiidir ki, Atabəylər dövlətinin Azər-

baycan dövlətçiliyini yüz il dünyaya nümayiş etdirməsini, Atabəylər sülaləsinin, nəslinin Azərbaycan tarixində nə qədər böyük yer tutduğunu bu gün biz dərk etməliyik. Amma bunu indiyə qədər dərk etməmişik.

Sən gözəl xəritə göstərdin ki, Atabəylər dövlətinin sərhədi necə idi. Həqiqətdə də belədir. O, bugünkü Azərbaycandan da böyük bir ərazi idi. Bugünkü Azərbaycanın böyük bir hissəsi - həm Naxçıvan tərəfdə olan hissəsi, həm də Araz çayının o tərəfindəki hissəsi Azərbaycan dövləti, Atabəylər dövləti olubdur. Ona görə də biz buna tarixi qiymət verməliyik.

Bu baxımdan onlar Möminə xatın türbəsini, şübhəsiz ki, özlərinin böyük insani keyfiyyətlərinə görə yaradıblar. Onlar müdrik insanlar olublar. Əgər müdriklik, böyük zəka, ağıl olmasaydı, məsələn, Şəmsəddin Eldəniz öz həyat yoldaşına bu cür türbənin yaradılmasına qərar qəbul etməzdi. Gör nə qədər ağıllı insan olubdur. O nəsil nə qədər ağıllı olubdur ki, onun oğlu bunu davam etdirib və bizim tariximizi göstərən bu qədər əzəmətli memarlıq abidəsi, tariximizi təsdiq edən abidə yaranıbdır.

Əlbəttə, bu abidənin qiyməti yoxdur. Məsələn, çox vaxt, elə bu gün də bunu gözəl memarlıq abidəsi kimi təbliğ edirlər. Bu təbiidir, doğrudan da belədir. Dağılanlar dağılıb, amma qalanlar içərisində Möminə Xatın məqbərəsi XII əsrdə, orta əsrlərdə Azərbaycanın nə qədər zəngin mədəniyyəti olduğunu, doğrudan da böyük memarlıq məktəbi olduğunu göstərir. Sən də dedin, biz də bilirik ki, Əcəmi Naxçıvani və onun yaratdığı məktəb təkcə Naxçıvanı əhatə etmir, Şərq aləminin böyük bir hissəsində onun memarlıq üslubu, memarlıq məktəbi davam edib, böyük əsərlər yaradıbdır.

Ancaq hesab edirəm ki, bu abidənin memarlıq qiyməti ilə bərabər, bizim üçün bəlkə daha da böyük qiyməti Azərbaycanın qədim dövlət olmasını göstərməsidir. Bu, təkcə memarlığın zənginliyini yox, dövlətçiliyin nə qədər zəngin olduğunu, nə qədər möhkəm olduğunu da göstərir. Əgər dövlətçilik o qədər yüksək səviyyədə olmasaydı, onlar bu cür abidənin yaradılması üçün qərar qəbul edə bilərdilərmə?

Elə XX əsri götürün. Məsələn, böyük dövlətlər var, amma böyük abidələr yarada bilmirlər, çünki imkanları yoxdur. Amma Atabəylər həm imkanlı olublar, həm də tarixə, gələcəyə böyük irs qoyublar. O yazı da təsadüfi deyildir. Burada heç bir şey təsadüfi deyildir. Onu bizim üçün yazıblar. Bəli, bizim üçün yazıblar, gələcək nəsillər üçün yazıblar.

Ona görə də hesab edirəm ki, son illərdə gördüyünüz iş yüksək qiymətə layiqdir. Mən bunu çox yüksək qiymətləndirirəm, çox məmnun olduğumu bildirmək istəyirəm. Bu işi davam etdirmək lazımdır. Bu işi davam etdirmək üçün nə qədər vəsait lazım olsa, - Naxçıvanın başçısına, Ali Məclisin sədrinə deyirəm, - mən bunu əsirgəməyəcəyəm. Çünki bu, bizim müstəqil dövlətimiz üçün, gələcək nəsillər üçün çox lazımdır.

Sənin bu işə həvəsin, ona bu qədər qəlbdən yanaşmağın, birincisi, həqiqətən vətənpərvər insan olduğunu, vətənpərvər azərbaycanlı olduğunu göstərir, eyni zamanda, belə işləri görməyə qadir olduğunu göstərir. Mən çox məmnunam ki, sənin kimi adamlar var. Sənin kimi adamlar nə qədər çox olsa, öz tariximizi, mədəniyyətimizi, dövlətçiliyimizi daha da geniş tədqiq, təhlil edə, millətimizə, xalqımıza göstərə, təbliğ edə bilərik və dünyaya göstərə bilərik.

Bu, indi bizə əvvəlkindən daha da çox lazımdır. Çünki biz müstəqil dövlətik. Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini alıb, Azərbaycan dövləti öz milli, mənəvi dəyərlərini qiymətləndirərək, şübhəsiz ki, daha da yüksələcəkdir. Mən sənə təşəkkür edirəm. Buradaca sənə (Arif Qədimovamüəllif) "Azərbaycan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi" adı verirəm. Bu, birincisi. İkincisi, sən o kitabı hazırla, məşğul ol, nəşr üçün hazırlayıb verin. Hesab edirəm ki, sən bu kitabı elmi dərəcə almaq üçün təqdim eləməlisən. Güman edirəm ki, bizim alimlər sənin kitabını və gördüyün işləri mənim kimi yüksək qiymətləndirərlər. Hesab edirəm, bu kitaba, bu tədqiqatlara görə sən elmlər doktoru adına layiqsən.

Mən çox sevinirəm ki, bu gün buraya gəldik. Yenə də deyirəm, uşaq vaxtı bu abidənin ətrafını gəzmişəm, baxmışam, görmüşəm, onu sevmişəm. Bir neçə dəfə demişəm - əvvəlcə rəssam olmaq istəyirdim, sonra isə memarlığa meylim, memarlıq fakültəsinə daxil olmağım, memarlıq təhsili almağım, bəlkə də, elə bunlarla bağlı idi. Bunları görərək, bunların təsiri altında bu sənəti sevmişəm. Ancaq sən Naxçıvandakı iki abidəni də dedin. Qarabağlar abidəsini də unutmamaq lazımdır, başqalarını da.

Vasif Talibov: Sizin tapşırıqla Bakıdan, neft şirkətindən gəlmişdilər. Buranın da, Qarabağlar türbəsinin də bərpası üçün layihə-smeta sənədlərini hazırlayıblar. Özləri bərpa etdirəcəklər.

Heydər Əliyev: Bizim Dövlət Neft Şirkəti? İlham, bu iş sənə həvalə olunur. Mən çox məmnunam ki, siz belə təşəbbüs göstərmisiniz. Bu məsələni öz əlinizə götürün. Özün bu işlə məşğul ol, bütün layihələrə bax. Nə qədər vəsait lazımsa, Dövlət Neft Şirkəti ayıra, təmin edə bilər.

Çox sağ olun. Sənə, sənin kimi azərbaycanlılara təşəkkür edirəm.[57]

Beləliklə,deyə bilərik ki, ulu öndərin bu söhbətindəki fikirlər orta əsrlərdə Yaxın Şərqi ən qüdrətli dövlətlərindən olan Atabəylər dövlətinin tarixinə yeni baxış, həm də mərhum akademik Ziya Bünyadovun əvəzsiz xidmətlərinin bir daha yüksək qiymətləndirilməsidir. Fikrimizcə, bu tarixi söhbətdə bir neçə mühüm məqam öz əksini tapmışdır:

-Atabəylər sülaləsinin Azərbaycanın dövlətçilik tarixində rolu;

-Möminə Xatun məqbərəsi Naxçıvan memarlıq məktəbinin simvolu kimi;

-tarixi abidələrin simasında orta əsr dövlətlərinin qüdrətinin təəcəssümü;

-tarixi abidələrin bərpa olunub qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi problemi.

Azərbaycanda tarixi abidələrin bərpası və qorunması Heydər Əliyev irsində ən ümdə məsələlərdən biri olmuşdur. Hələ sovet dövründə, 1977-ci ildə İçərişəhərin tarix-memarlıq qoruğuna çevrilməsi, 1985-ci ildə isə onun Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu elan edilməsi məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıdırdan Azərbaycan, o cümlədən Bakıda tarix-memarlıq abidələrimizin bərpası və gələcək nəsillərə çatdırılması ilə tədbirlər həyata bağlı mühüm görmüşdür. 1998-ci il aprelinde "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" qanun qəbul olunmuşdu.

"Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu"nda dərc edilmişdir.

Daha sonra, 2003-cü ilin fevralında Prezident Heydər Əliyevin "Bakı şəhərində İçərişəhər Tarix-memarlıq Qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" sərəncam imzalaması tariximizin bu yadigarının qorunub saxlanması sahəsində ən təsirli tədbirlərdən biri oldu. Sərəncamda deyilirdi:

"Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərinin qədim və zəngin tarixi vardır. Ulu əcdadlarımızın bizə yadigar qoyduğu bu gözəl şəhərin hər bir guşəsi, hər bir daşı Azərbaycan xalqının yüksək dütəsini, böyük qüdrətini, ulu mədəniyyətini əyani şəkildə nümayiş etdirir. Memarlıq tariximizin daş ensiklopediyası olan Bakı Azərbaycanın hər bir bölgəsində inşa edilmiş qədim tikililərlə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Azərbaycanlıların bir neçə nəslə tarix boyu Bakının unikal memarlıq görkəminin formalaşmasına öz töhfələrini vermişdir. Paytaxtımızın əsrlərlə yaradılmış siması özünəməxsus relyef ilə nadir memarlıq incilərinin vəhdətini əks etdirir. Bakı şəhərinin memarlıq abidələri artıq bizim milli mədəniyyətimizin və tariximizin rəmzlərinə çevrilmişdir. Bakı öz milli koloritinə və təkrarolunmaz gözəlliyinə görə dünyanın tanınmış şəhərləri içərisində layiqli yer tutmuşdur.

...Bakının ən qədim, vaxtilə bütövlükdə qala divarları ilə əhatə olunmuş hissəsi İçərişəhərdir. Orada bu günə qədər qorunub saxlanılmış müdafiə, dini ibadət, ictimai və məişət xarakterli bir sıra tikililərin və qurğuların mühəndis-memarlıq həllinin kamilliyi xalqımızın mədəniyyət tarixində mühüm yer tutan memarlıq məktəblərinin yüksək peşəkarlıq səviyyəsindən xəbər verir. Öz adlarını İçərişəhərin daş kitabələri üzərində həkk etmiş qədim Azərbaycan memarları və sənətkarlarının zəkası və zəhməti ilə açıq səma altında yarıdılmış bu "muzey-şəhər" hər bir azərbaycanlının qəlbində sonsuz qürur hissi doğurur. İçərişəhər Azərbaycan xalqının milli sərəvəti, milli iftixarıdır.

İçərişəhər orta əsrlərdə Azərbaycanda yüksək inkişaf etmiş şəhərsalma sənətinin olduqca qiymətli incisidir. Onun ərazisində yerləşən Qız qalası, qala divarları, Şirvanşahlar sarayı kompleksi, məscidlər, karvansara, zorxana, hamam, bazar meydanı və sair obyektlər Azərbaycan memarlıq sənətinin keçdiyi ayrı-ayrı mərhələləri özündə əyani şəkildə təəcəssüm etdirən misilsiz abidələrdir.

İçərişəhərin ilk baxışda xaotik tikililər təsiri bağışlayan binalarında daxili bir ahəngdarlıq hökm sürür. Burada meydan, məhəllə, bina və küçələrin quruluşu ərazinin relyefi, təbiəti və iqliminin, Azərbaycan xalqının milli mentalitetinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla planlaşdırılıb.

İçərişəhərin ərazisində mütəmadi olaraq aparılan qazıntı işləri nəticəsində əldə olunmuş arxeoloji materialların zənginliyi əməli surətdə nümayiş etdirir ki, İçərişəhər Azərbaycan xalqının tarixinin, o cümlədən onun milli dövlətçilik tarixinin bir çox açılmamış səhifələri haqqında, zəngin mədəni və maddi sərəvətlər xəzinəsi barədə dəyərli, mötəbər məlumatlar verən və tədqiqinə hələ də ehtiyac duyulan tükənməz mənbədir. Mütəxəssislər İçərişəhərin qədim yaşayış məskəni olması ilə yanaşı, onun ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar etdikləri mədəni təbəqələrin Azərbaycan xalqının tarixi və mədəniyyəti üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu müəyyən etmişlər.

İçərişəhəri əhatə edən qala divarları Azərbaycan ərazisindəki digər qədim istehkamlar və müdafiə xarakterli tikililərdən öz orijinallığı və möhtəşəmliyi ilə seçilir. Azərbaycan Böyük İpək yolunun üzərində yerləşən əsas məntəqələrdən biri olduğuna görə, İçərişəhərdə çoxlu karvansara və ticarət binası inşa edilmişdir. XV əsrdə Bakının Şirvanşahlar sarayı kompleksi İçərişəhərin simasına xüsusi bir yaraşlıq və əzəmət vermişdir. Kompleksə daxil olan saray binası, divanxana, türbə və məscidlər binaların miqyasının məharətlə uyğunlaşdırılması, yerli tikinti materiallarından uğurla istifadə olunması, bədii oymaların və memarlıq elementlərinin ahəngdar şəkildə yerləşdirilməsi ilə seçilir. XIX əsrin ortalarında Bakıda neftin sənaye üsulu ilə istehsalına başlanması İçərişəhərin simasına öz təsirini göstərmişdir. Xalqımızın neçə-neçə nəslinin istedadı və əməyi sayəsində İçərişəhər artıq XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın tarixi və memarlığının unikal abidəsi kimi formalaşmışdır.

1952-1957-ci illərdə İçərişəhərin qala divarları bərpa edilmişdir. O, 1977-ci ildə Azərbaycanın tarix-memarlıq qoruğuna çevrilmiş, 1985-ci ildə isə onun ərazisi Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu elan edilmişdir. 2000-ci il dekabrın 2-də YUNESKO-nun "Dünya İrs Siyahısı"na daxil edilmiş İçərişəhər təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə dünya şəhərsalma sənətinin

nadir nümunələrindəndir. Azərbaycan xalqının milli sərvəti olan İçərişəhər tarix-memarlıq qoruğunun qorunub saxlanması, geniş təbliğ edilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması Azərbaycan dövlətinin, hər bir Azərbaycan vətəndaşının müqəddəs borcudur...

Təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, İçərişəhərin dövlət əhəmiyyətli qoruq kimi qorunub saxlanması işində bir sıra səhvlərə, hətta qanunsuzluq hallarına yol verilmişdir. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin keçmiş rəhbərliyi vəzifə səlahiyyətlərini aşaraq, İçərişəhər ərazisində bəzi qanunsuz tikintilərin aparılmasına imkan yaratmışdır. Bu işə qoruğun ümumi mənzərəsinə xələl gətirmiş, oradakı bir neçə memarlıq abidəsinin dağıdılmasına səbəb olmuş, bəziləri üçün təhlükə yaratmışdır. İçərişəhərdə yeni binaların inşa edilməsi uzun əsrlər ərzində formalaşmış bir çox arxeoloji materialın məhv olmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və əvvəllər bu işə cavabdeh olan Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi İçərişəhərlə bağlı baş verən mənfə halların qarşısının alınması üçün vaxtında lazımı qətiyyət və prinsiplilik göstərməmişdir." [95]

Bütün bunlar nəzərə alınaraq, sərəncamla əlaqədar qurumlara konkret tapşırıqlar verilmişdir. Azərbaycanın memarlıq tarixini, milli memarlıq üslublarını, çox gözəl bilən Heydər Əliyev müasir tikililərdə də bu üslubların öz əksini tapmasına xüsusi diqqət yetirirdi. O, 1993-cü ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə demişdir: "Hacı Zeynalabdin Tağıyevə Allah rəhmət eləsin, vaxtilə teatr binası qoyub getmişdir. Sonra işə o bina dağıldı. İndi yenidən tikinti işləri yaxşı gedir, ancaq binanın memarlığına baxanda narahat oldum. Axı Azərbaycanın böyük memarlıq, rəssamlıq məktəbi var. 800-900 il bundan əvvəl Azərbaycan memarları bütün Şərqdə məşhur olan abidələr yaratmışlar. Əcəmi Naxçıvanın yaratdığı abidələr təkcə Naxçıvanda deyil, Şərq ölkələrinin bir neçəsində indi də qalmaqdadır. Şirvanşahlar sarayını tikən memarlar öz işlərinə əsl milli təfəkkürlə yanaşmışlar. Bəs indiki? Yeni tikilməkdə olan teatr binasında Azərbaycan memarlığının bir nümunəsini də görə bilmədim. Həmin binanın hansı üslubda tikildiyini başa düşmədim." [37.s.161]

Ölkə prezidentinin 2000-ci ilin aprelində keçirilən Azərbaycan memarlarının XVI qurultayının iştirakçılara təbriki də bu ruhda idi: "Azərbaycan memarlıq sənətinin qədim zəngin ənənələri vardır. Memarlarımızın yaratdığı daş salnamələr - şəhərlər, körpülər, abidələr xalqımızın mənəvi zənginliyini əks etdirməklə yanaşı, dünya mədəniyyəti tarixinin parlaq səhifələrini təşkil edir, memarlıq məktəbimizin dahi nümayəndəsi Əcəmi Naxçıvanın XII əsr Azərbaycan mədəniyyəti və ictimai fikrindəki intiba-

hın parlaq təzahürlərindən olan yaradıcılığı uzun müddət Yaxın Şərq ölkələri memarlığına güclü təsir göstərmişdir.

Memarların fədakar və səmərəli əməyi ilə yaradılmış sənət abidələri xalqımızın mədəni həyatının nadir incilərini təşkil edərək həmişə onun milli şöurunun, estetik zövqünün möhkəmlənməsinə və inkişafına xidmət etmişdir. Bu memarlıq abidələri öz əzəməti, orijinal üslubu və yüksək sənətkarlıq keyfiyyətləri ilə mütəxəssisləri indi də heyran edir.

Avropa və Asiyanın qovuşuğunda yerləşən ölkəmizdə dünya memarlığının ən yaxşı ənənələri ilə milli xüsusiyyətlərin sintezini özündə əks etdirən güclü memarlıq məktəbi təşəkkül tapmışdır. Öz sələflərinin zəngin ənənələrini ləyaqətlə davam etdirən Azərbaycan memarları yeni axtarırları, tapıntıları və nailiyyətləri ilə bu gün də xalqımıza sevinc baxış edirlər. Onlar ölkəmizin digər yaradıcı ziyalıları ilə birlikdə bütün postsovet məkanına xas olan mürəkkəb sosial-iqtisadi problemlərin həlli ilə yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərin bərpa və bərqərar edilməsi sahəsində ciddi işin həyata keçirilməsində yaxından iştirak edirlər. Məhz onların əməyi sayəsində ölkəmizin şəhər və rayonlarının, xüsusilə paytaxtının siması son illərdə xeyli dəyişmişdir. Bu müddət ərzində əldə edilmiş nailiyyətlər bir tərəfdən, ölkə iqtisadiyyatında baş verən müsbət dəyişikliklərlə bağlıdırsa, digər tərəfdən, Azərbaycan memarlarının güclü potensiala malik olduğuna dəlalət edir." [64]

Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinə yeni baxış ənənəsi davam etdirilir. Azərbaycanın bütün bölgələrində tariximizin nadir incilərinin - tarixi abidələrin qorunması və bərpası işinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu abidələr milli özünüdərkini, vətənpərvərliyini, milli - mənəvi dəyərlərini nişanəsidir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədrinin "Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili" haqqında 06 dekabr 2005-ci il tarixli sərəncamında deyilir:

"Naxçıvan Muxtar Respublikası zəngin tarixə malikdir. Burada əldə olunan maddi mədəniyyət nümunələri Naxçıvan ərazisində qədim daş dövründən başlayaraq bu yurdun ilkin sivilizasiyalı yaşayış məskənlərindən biri olduğunu sübut edir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: "Naxçıvan Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən abidələri özündə cəmləşdirən bir diyardır".

Naxçıvan qədim və orta əsr memarlıq abidələri ilə də zəngindir. XII əsrdə qüdrətli Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin paytaxtı olan Naxçıvan əzəmətli bir şəhər, ölkəmizin siyasi, iqtisadi, mədəniyyət və sənətkarlıq mərkəzlərindən idi. Burada memarlıq sənəti yüksək səviyyəyə çatmış, Azərbaycan memarlığının özünəməxsus orijinal sənət üslubu yaranmışdır. Bu

üslub sonralar geniş yayılaraq "Naxçıvan memarlıq məktəbi" adı ilə tariximizə daxil olmuşdur. Bu məktəb bəşəriyyətə Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani, Əmirəddin Məsud Naxçıvani, Əhməd ibn Əyyub əl-Hafiz Naxçıvani kimi dahi memarlar, sənətkarlar vermişdir.

Azərbaycanda orta əsr xatirə memarlığının ən geniş yayılmış tipi olan qülləvari türbələrin yaradılmasında naxçıvanlı memarların böyük xidmətləri olmuşdur. Memar Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin XII əsrin ikinci yarısında Naxçıvanda ucaldığı Yusif Küseyir oğlu və Mömünə Xatun türbələri orta əsrlər mədəniyyətinin insan xatirəsini monumental ölçülərlə əbədləşdirən ən uğurlu nümunələridir. Haqlı olaraq bu dövrü monumental sənət yaradıcılığının, Azərbaycan mədəniyyətinin qızıl dövrü adlandırırlar. Əcəmi Naxçıvani öz əsərlərində təkcə bədii təfəkkürün dərinliyini və təkrarolunmazlığını deyil, eləcə də geniş riyazi biliyə əsaslanan mühəndislik dühası göstərmiş, XII əsr Azərbaycan elminin tükənməz imkanlarını nümayiş etdirmişdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, XII əsrdən başlayaraq Naxçıvanda 3-4 mərtəbəli yaşayış evləri, əsilzadə sarayları, məscidlər, zəngin tərtibatlı hamamlar inşa olunurdu. Burdakı qədim dövrlərə və orta əsrlərə aid yaşayış məskənləri, siklop tikililəri, qalalar, istehkamlar, memarlıq abidələri inşaat materiallarının və tikinti texnikasının zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Bu qiymətli abidə və tikililərdə Yusif Küseyir oğlu (1162) və Mömünə Xatun (1186-1187) türbələrini, Güllüstan türbəsinə (XII-XIII əsrlər), Qarabağlar memarlıq kompleksini (XIII-XIV əsrlər), Xanagah (XIII-XV əsrlər), Buzxana (XVI əsr), Xan evi (XVIII əsr), İmamzadə kompleksi (XVIII əsr), Şərq hamamı (XVIII-XIX əsrlər), Zaviyyə məscidi (XVIII-XIX əsrlər), Cümə məscidi (XIX əsr) və sair tarixi memarlıq abidələrini göstərmək olar.

Qədim Azərbaycanın Naxçıvan ərazisinə gəlmiş Evliya Çələbi, Tavarye, Şarden, Dübua de-Monper, Moryer, Robert Ker Porter kimi Şərq və Avropa tarixçiləri, coğrafiyaşünaslar, səyyahlar, missionerlər bu qədim diyarda tikilmiş abidələr, mədəniyyət ocaqları haqqında qiymətli məlumatlar, xatirələr qoyub getmişlər. Məşhur sənətsünas M.V. Alpanov yazırdı ki, Firdovsi və Nizami kimi Şərqin ölməz klassiklərinin əsərlərində duyduğumuz bəşəri tərəvəti biz "Naxçıvan abidələrində görürük". Görkəmli türkoloq Murad Acı isə tarixi və mədəni abidələrlə zəngin olan Naxçıvan diyarını "İkinci Altay" adlandırmışdır.

Ötən dövrlərdə tarixi abidələrimizə münasibət birmənalı olmamış, bu abidələr zamanın ağır sınağı qarşısında qalmış, bir qismi dağılıb sıradan çıxmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1969-cu ildə hakimiyyətə gəlişi tariximizin canlı nümunəsi olan arxeoloji tapıntılara, abidələrə münasibəti

dəyişmiş, onların yad təsirlərdən qorunması, mühafizəsi və bərpa işi diqqət mərkəzində saxlanmışdır.

Möhtərəm Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan bölməsinin təşkil edilməsi Naxçıvan tarixinin və maddi mədəniyyət nümunələrinin öyrənilməsinə göstərilən dövlət qayğısını daha bir ifadəsidir. Ümummilli liderimiz bu elmi müəssisənin təşkili ilə əlaqədar Naxçıvanda keçirdiyi müşavirədə demişdir: "Naxçıvan ərazisində həddindən çox dünya miqyaslı tarixi-memarlıq abidələri var. Baxmayaraq ki, onlara 100 illərlə heç qayğı da göstərilməyibdir, hətta müxtəlif proseslər zamanı, bəzən müharibələrlə, yaxud da ki, başqa hadisələrlə əlaqədar onların uçurulması, dağıdılması halları olubdur. Amma bu tarixi-memarlıq abidələri yaşayıb və bu gün də yaşayır. Onların hər biri Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini göstərən abidələrdir. Lakin bunlar haqqında tarixi mənbələr və toplular varmı? Hesab edirəm ki, yoxdur... Əgər bizim millətimizin keçmişini, tarixini, mədəniyyətini, onun mənbəyini bizim alimlərimiz, ziyalılarımız tədqiq etməsələr, xalqımıza, dünyaya göstərməsələr, sübut etməsələr bəs bunu kim edəcəkdir? Bax, bütün bu səbəbdən mən Naxçıvan Muxtar Respublikasında Elmlər Akademiyasının bölməsinin yaradılması haqqında qərarı qəbul etmişəm".

Ümummilli liderimizin diqqət və qayğısı nəticəsində Naxçıvan abidələri ikinci ömrünü yaşamağa başlamışdır. Mömünə Xatun və Qarabağlar memarlıq kompleksi konservasiya edilmiş, Əshabi-Kəhf, İmamzadə, Buzxana abidələri, Bazarçay ətrafındakı yeraltı abidə, Şərq hamamı, Yusif Küseyir oğlu türbəsi, Xan evi, Ordubadda Aza körpüsü, qədim Zorxana abidəsi, Culfada Xanagah kompleksi əsaslı bərpa olunmuşdur. Bundan başqa, daşdan düzəldilmiş qədim qoç heykəllərini qorumaq, bu nadir nümunələri öyrənmək və təbliğ etmək məqsədi ilə açıq səma altında muzey yaradılmış, Naxçıvan memarlıq məktəbinin müasir dövrümüzdə ən layiqli davamı olan Hüseyn Cavid məqbərəsi ucaldılmışdır. Gəmiqaya qayaüstü təsvirlərini öyrənmək məqsədi ilə elmi ekspedisiyalar yaradılmış Naxçıvan abidələrinin sistemli şəkildə öyrənilməsinə başlanmışdır." [73]

Çıxışla tanış olduqda Ulu Öndər tərəfindən əsas qoyulmuş Azərbaycan tarixinə yeni yanaşmanın davam etdiyini görürük. Naxçıvan Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun Muxtar Respublika ərazisindəki tarixi abidələrin mühafizəsi və bərpaı yolunda apardığı işlər Heydər Əliyev irsinin qorunub davam etdirilməsi deməkdir. Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünə bu cür yanaşma milli özünüdərk ideologiyasının davam etdiyini göstərir.

Heydər Əliyev irsində orta əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyətinin intibah dövrü, o dövrdə yaşayıb - yaratmış görkəmli şəxsiyyətlərin yaradıcılığının tədqiqi və təbliği, heykəllərinin qoyulması, yubileylərinin qeyd olun-

ması və sair məsələlər dəxüsusi yer tuturdu. Heydər Əliyev bu işlərə hələ sovet dövründə başlamışdı və bunu kommunist rejiminin imkan verdiyi çərçivədə böyük müdrikliklə, incə motivlərlə həyata keçirmişdir.

Hər zaman dərin təhlil və tənqid mövqeyindən çıxış edən Heydər Əliyev tariximizə, milli dəyərlərimizə yad münasibəti xüsusi vurğulayır, öz mövqeyini isə işləri ilə göstərirdi: "Tariximizin böyük səhifələrini, intibah dövrünü – XI-XII əsrlərdə Nizamini, Xaqanini, Fələkini, Məhsətini götürsək, onların hamısının yaradıcılığı geniş yayılmışdır. Ancaq təkcə bir cəhəti xatırlatmaq istəyirəm. Nizami Gəncəvinin 800 illiyi 1948-ci ildə keçirilmişdir. 1981-ci ildə biz Nizamının ədəbi irsinin öyrənilməsi haqqında böyük bir qərar qəbul etdik. Nizami Gəncəvinin 840 illiyini böyük bir yubiley kimi qeyd edəndə bizə çox yerdə irad tuturdular ki, 840 il yuvarlaq tarix deyildir. Ancaq biz sübut etdik ki, Nizami Gəncəvi elə bir şəxsiyyətdir, tarixdə, dünya mədəniyyətində elə bir iz qoyub getmişdir ki, onun yubileyi hər il keçirilə bilər.

Təsəvvür edin, əgər biz Nizami Gəncəvinini yaxşı tanıyırsaq, yaxud da Qərb ölkələrinin, o cümlədən İngiltərənin kitabxanalarında, muzeylərində vaxtilə onun yaradıcılığını təhlil edən alimlər müəyyən əsərlər yazmışlarsa, Azərbaycanda 1948-ci ildən sonra dahi şairimizin əsərləri lazımı səviyyədə çap olunmamışdır. Nizami Gəncəvinin əsərlərinin Moskvada rus dilində nəşr olunması barədə qərar qəbul edilmişdir. Lakin sonra öyrəndik ki, "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatında bu əsərlər çap olunmamışdır. Böyük bir nailiyyət kimi yox, sadəcə olaraq xalqımıza xidmət kimi deyə bilərik ki, Moskvada işlədiyim dövrdə Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinə daxil olan əsərlərin rus dilində ayrı-ayrılıqda nəşr olunmasına nəzarət etdim. Lakin Moskvada mənə dedilər ki, Nizamının əsərlərini rus dilinə tərcüməsi istənilən səviyyədə deyildir. O zaman Mirzə İbrahimovdan və başqalarından xaiş etdim ki, mən artıq Azərbaycanda deyiləm, görün nə etmək olar ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərin rus dilinə yenidən təcümə edilsin. Bəzi adamlar isə buna etiraz edirdilər. Axı rus dili böyük dildir, Rusiya böyük dövlətdir. Rusiyadan kənar, başqa dövlətlərdə də rus dilində oxuyurlar. Əgər məktəblərimiz ingilis, fransız, alman dillərində dərs keçirlərsə, bu, böyük nailiyyətdir, əgər rus dilində də təhsil alırlarsa, bu da böyük nailiyyətdir.

Nizamının əsərlərini böyük çətinliklə Moskvada nəşr etdirdik. Sonra mən Bakıya gələrkən Nizami muzeyinə getdim və gördüm ki, şairin beş əsərinin hamısı orada nümayiş etdirilir.

Nizami Gəncəvinin 850 illiyi qeyd edilmişdir. Hansı səviyyədə qeyd edildiyini deyə bilmərəm. Ona görə yox ki, bu yubiley böyük bayram kimi keçirilməlidir. Bu, Azərbaycanı, onun tarixini bir daha dünyaya tanımaq üçün imkandır. Nizami Gəncəvinin əsərləri təkcə ədəbi cəhətdən deyil, fəlsəfi baxımdan da əvəzsizdir. Lakin 1948-ci ildən ötən 50 ilə yaxın vaxtda biz

onların istənilən səviyyədə tədqiq edilib yayılmasına nail ola bilməmişik." [37, s.157]

Klassiklərimizin yaradıcılığına dərinədən bələd olan Heydər Əliyev onları təkcə şair kimi yox filosof - alim kimi qiymətləndirir, belə şəxsiyyətlərin ilk növbədə gənclərə yaxından tanınılmasını, dünyada təbliğini zəruri sayırdı. O, deyirdi: "Tariximiz çox zəngindir və biz bunu vaxtaşırı xalqa çatdırmalıyıq. Xatirinizdədirmi, Nəsiminin 600 illik yubileyini qeyd etdiyimiz zaman bu, dünyada nə qədər əks səda doğurdu, Azərbaycanı nə qədər tanıtdı! Nəhayət, 600 ildən sonra biz Nəsiminin Hələb şəhərindəki məzarını tapdıq. İndi onun məzarı oraya gedən adamlar üçün bir ziyarətəgahdır. Məhz Azərbaycan xalqına mənsub olan Nəsimi kimi nadir bir şəxsiyyəti dünya ictimaiyyətinə, elminə, dünya mədəniyyətinə tanımaq, sübhəsiz ki, xalqımızın hörmətini qaldırmaq deməkdir. Mən təkcə şairlər haqqında danışmaq istəmirəm, Nəsimi də yalnız şair deyil, həm də alim, filosofdur. Eyni zamanda, böyük alimlərimizi - Bəhmənyar, Nəsirəddin Tusi və başqalarını qeyd etmək istəyirəm." [37, s.157]

İslam dini əsrlər boyu xalqımız üçün təkcə əqidə, inanc deyil, həm də əxlaqın, adət ənənənin formalaşmasının mühüm mənbələrindən biri olmuşdur. Bu səbəbdən də Prezident Heydər Əliyev mədəniyyətdə dinin rolunun artmasını müstəqil Azərbaycanın inkişaf strategiyasının mühüm istiqamətlərindən biri hesab edərək deyirdi ki, heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacaq və bu mədəni mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq.

Ulu öndər bu sahədə böyük işlər görür və yeri gəldikcə öz fikirlərini, niyyətlərini açıqlayırdı. Bu baxımdan onun 1998-ci ilin iyulunda Bibiheybət məscidinin açılışında söylədikləri ibrətamizdir: "Bu gün - bizim üçün əziz olan bu bayram günü Azərbaycan Respublikasının, məmləkətinin, xalqının həyatında tarixi hadisə baş verir. Biz bu gün XIII əsrdə - 700 il bundan əvvəl müqəddəsliyə çevrilmiş bu yerdə toplaşmışıq. Bu müqəddəs yer həzrəti İmam Museyi-Kazımın qızı, həzrəti İmam Rzanın bacısı həzrəti Hökumənin torpağa verildiyi, onun məzarı olan yerdir. Bu yer o vaxtdan indiyə qədər müsəlmanlar üçün müqəddəs yerə çevrilmişdir. Müsəlmanlar bu yeri əsrlər boyu ziyarət etmiş, burada özlərinə ümid, pənah axtarmışlar, dinimizə, Allaha, peyğəmbərə dua etmişlər, özlərini yaşatmışlar, islam dininə sadıq olduqlarını nümayiş etdirmişlər. Biz fəxr edirik ki, islam aləmində islamı təmsil edən müqəddəs yerlərdən Azərbaycanda da vardır. Bu müqəddəs yerlərdən ən əzizi bu gün bizim topladığımız yer - həzrəti Hökumənin qəbri, bu qəbrin üzərində vaxtilə ucaldılmış məscidin olduğu yerdir. Allaha, islama sadıq olan insanlar 700 il bundan öncə bu yerdə böyük məscid qurub-yaradıblar və bura Allah evi, islam məbədi kimi daha da geniş vüsət alıbdır, ziyarətəgah olubdur.

Müsəlmanlar, azərbaycanlılar 700 il həmin məsciddə, bu müqəddəs yerdə Allaha dua ediblər, mənəvi arzularını yerinə yetiriblər, öz dininə, əxlaqına, mənəviyyatına sadıq olduqlarını nümayiş etdiriblər. İslam dini insanlarda ən yüksək keyfiyyətləri tərbiyə etməyə, formalaşdırmağa çalışıbdır.

İslam dininin dəyərləri ən yüksək mahiyyətə malik olan mənəvi dəyərlərdir. Bu dəyərləri yaşatmaq, insanları bu uca, ülvi, yüksək mənəvi dəyərlər səviyyəsində tərbiyə etmək Allahın buyruğudur, Məhəmməd Peyğəmbərin qoyduğu yoldur. Mən böyük iftixar hissi ilə deyirəm ki, Azərbaycan xalqı bütün çətinliklərdən, bəlalardan, məhrumiyətlərdən, zillətlərdən keçərək öz dininə, mənəvi dəyərlərinə daim sadıq olmuşdur və heç bir hakimiyyət, hökmdar bunların məhv edilməsinə nail ola bilməmişdir. Burada, bu müqəddəs yerdə vaxtilə ucaldılmış məscid 60 il bundan öncə vəhşicəsinə partladılmışdır, dağıdılmışdır. Bizim mənəviyyatımıza, mənəvi dəyərlərimizə, islam dininə böyük zərbə vurulmuşdur. Xalqımız, millətimiz bu zərbəni almış, yaralanmış, əzilmiş, ancaq məhv, məğlub olmamış, bu zərbələrə, yaralara, əziyyətlərə dözməyə məcbur olmuşdur. Lakin bütün bunlara dözərək, bu müqəddəs yerə olan sevgisini, məhəbbətini, inamını qəlbində yaşatmış və bu müqəddəs yerdən heç vaxt ayrılmamışdır. Təsədüfi deyildir ki, bu məscid dağılandıqdan sonra da və burada həzrəti Hökumənin qəbri bərbad olunduqdan sonra da insanlar bu yeri özləri üçün daimi nicat, ümid yeri etmişlər. Bu yer bir ziyarətqah kimi öz mənasını heç vaxt itirməmişdir. İnsanlar buraya daim ziyarətə gəlmişlər, burada öz arzularını yerinə yetirmişlər, yaşamaq, yaratmaq üçün bu müqəddəs yerdən dayaq, mənəvi güc, dəstək almışlar.

Bunlar hamısı Azərbaycan xalqının tarixidir. Bizim böyük və qədim tariximizin şanlı, şöhrətli, uğurlu səhifələri ilə yanaşı, faciəvi səhifələri də vardır. Bunlar hamısı bizimdir. Biz uğurlarımızla, qələbələrimizlə, xalqımızın tarix boyu nailiyyətləri ilə fəxr etmişik. Bunlar xalqımızı yaşadıq, irəliyə aparıb, inkişaf etdirib. Ancaq biz tariximizin əziyyətli, əzəbli, faciəvi səhifələrinə, mərhələlərinə isə dözmüşük. Bizim qeyrətli, namuslu atababalarımız, əcdadlarımız bütün bunlara dözüblər, ancaq sınımayıblar, sarsılmayıblar, iradələrini itirməyiblər, ümidlə yaşayıblar. Bizim mənəvi, islami dəyərlərimiz nəsillərdən-nəsillərə keçib, yaşayıb, gəlib bu günlərə çatıb. Bunlar bu gün də xalqımızın, millətimizin ən böyük mənəvi sərəvətidir.” [53,s.229]

Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, bütövlükdə Azərbaycan xalqının formalaşmasında islam dininin də öz yeri olmuşdur. Tarixçi alim Yaqub Mahmudovun yazdığı kimi, “ İslam dini vahid xalqın və dilin təşəkkülünə güclü təkan verdi, bu prosesin sürətlənməsinə həlledici təsir göstərdi. Türk və qeyri-türk etnosları arasında dini birliyin yaranması onların yayıldığı bütün Azərbaycan ərazisində vahid adət-ənənələrin təşəkkülünə, qohumluq əlaqə-

lərinin genişlənməsinə, qaynayıb-qarışma prosesinin daha da dərinləşməsinə səbəb oldu.”[169,s.21]

İslam dini, eyni zamanda, Azərbaycanı idarə edən ayrı-ayrı feodal sülalələrinin tez-tez bir-birini əvəz etdiyi bir tarixi şəraitdə bütün Azərbaycan əhalisinin – həm xalqımızın təşəkkülündə başlıca rol oynayan müxtəlif türk tayfalarının, həm də onlarla qaynayıb-qarışmaqda olan qeyri-türk etnoslarının yadelli qəsbkarlara qarşı vahid qüvvə halında birləşməsinə də mütərəqqi rol oynadı. Ümumi düşmənlərə qarşı mübarizədə sıx birləşməyin zəruriliyi, vahid dinin – İslamın ölkə əhalisinin qaynayıb-qarışmasına, qohumlaşmasına, ümumi adət və mərasimlərə yol açması etnik-siyasi birliyi daha da möhkəmləndirdi.

1996-cı il 9 dekabr tarixində Təzəpir məscidində Məbəş bayramı - Məhəmməd Salavatullaha peyğəmbərlik verilən gün münasibətilə keçirilən mərasimdə Ulu Öndər demişdir: “Son illər Azərbaycan xalqının başına bəlkə indiyə qədər görünməmiş misilsiz bir bəla gəlmişdir. O da Ermənistanın Azərbaycana səkkiz il bundan öncə başladığı hərbi təcavüzdür. Bu təcavüz nəticəsində, məhz bizim içimizdə olan ayrı-ayrı qüvvələrin məsləkimizə, mənəviyyatımıza və milli dəyərlərimizə, ruhumuza xəyanət etdiklərinə görə biz itkilər vermişik, böyük çətinliklərlə qarşılaşmışıq, torpaqlarımızın bir qismi işğal olunubdur, qəsbkar Ermənistan silahlı qüvvələrinin tapdağı altındadır. İşğal olunmuş torpaqlarda Azərbaycan xalqının varidatı viran olub, dağılıb, bizə böyük zərbələr dəyibdir. İşğal edilmiş torpaqlarımızda milli abidələrimiz, islam abidələri, müqəddəs məbədlərimiz, qəbir-lərimiz, ocaqlarımız dağıdılıbdır, viran olunubdur. Bunlar xalqımıza vurulan böyük mənəvi zərbələrdir. Şəhidlər vermişik, Azərbaycanın qəhrəman övladları Vətənimizin, torpağımızın müdafiəsi yolunda özlərini qurban veriblər. Onlar əbədiyyətə qovuşublar. Onlar milli-mənəvi dəyərlərimizə sadıq qalaraq, həyatlarını qurban verərək özlərinə behiştə daim yer tapıblar.

Bunlar hamısı bizim itkilərimizdir. Eyni zamanda xalqımızın öz milli dəyərlərinə, dininə, mənəviyyatına sədaqətinin nümunəsidir. Bildiyiniz kimi, iki il yarımından çoxdur ki, biz atəşi dayandırmışıq. Artıq qan tökülmür, övladlarımız tələf olmur. Sülh şəraiti yaratmışıq. Bunu da məhz ona görə yaratmışıq ki, məsələlərin sülh yolu ilə həll edilməsinə nail olaq.

Bu da bizim milli, dini dəyərlərimizin üzərində qurulmuş siyasətdir. İslam həmişə insanları sülhə, barışıqə dəvət edibdir. Biz dinimizin bütün qanunlarına sadıq. Amma eyni zamanda, islam dini heç vaxt başqa dinlərə düşmənçilik göstərməmiş və göstərmir. Ona görə də biz bu milli, mənəvi dəyərlərimizə əsaslanaraq məsələlərin sülh yolu ilə həll edilməsinə çalışırıq.”[46,s.157]

Heydər Əliyev irsində milli-mənəvi dəyərlərimizin formalaşmasının orta əsrlər dövrü böyük mütəfəkkirlərimizə, şairlərimizə, alim-filosoflarımıza, onların əsərlərinə və tarixi xidmətlərinə verilən qiymətlə ölçülür. Nizaminin, Füzulinin, Nəsiminin və digər filosof – şairlərimizin yubileylərinin qeyd olunması, əsərlərinin tərcüməsi və çap olunması, heykəllərinin qoyulması, adlarının əbədiləşdirilməsi və sair məsələlər nəinki Azərbaycanın müstəqillik dövründə, hələ bundan çox əvvəl də - kommunist rejimi dövründə də Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Orta əsr mədəniyyətimizə, intibahımızın görkəmli nümayəndələrinə ən dəyərli qiyməti məhz ulu öndər vermişdir. 1994-cü ildə Ankara yaxınlığındakı Bilkənd universitet şəhərciyində dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubiley şənliklərinin təntənəli açılışında Heydər Əliyev demişdir: “Xalqımızın çoxəsrlik tarixi ərzində böyük sınaqlardan keçmiş, böyük çətinliklərlə rastlaşmış, özlərinin minilliyini, mənəviyyatını, dilini, dinini yaratmış, saxlamış və bugünkü xoşbəxt günlərə gətirib çıxarmışlar. Bizim xalqımız dünya mədəniyyətinə böyük şəxsiyyətlər bəxş etmiş, dünya sivilizasiyasını elm, mədəniyyət sahəsində dəyərli əsərlərlə zənginləşdirmişlər.”[41]

Beləliklə, Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın orta əsr tarixinin aşağıdakı prinsiplər məqamları öz əksini tapmışdır:

-Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin ayrı – ayrı məsələlərinin qiymətləndirilməsi;

- orta əsrlərə aid tarixi abidələrin bərpası və qorunub saxlanması məsələləri;

-“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinin qeyd olunması;

-tarixi şəxsiyyətlərin rolunun düzgün qiymətləndirilməsi;

-orta əsrlərdən bəri formalaşmış milli mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsi və qorunması .

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinə yeni yanaşma, başlıca olaraq, yuxarıda sadalanan prinsiplərə əsaslanmış, həm də bu prinsiplərə dövlət quruculuğu məsələləri ilə eyni dərəcədə tələbkarlıqla yanaşılmışdır.

II FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV YENİ DÖVR TARİXİNDƏ AZƏRBAYCANIN YERİ VƏ ROLU HAQQINDA

§1. Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın yeni dövr tarixi məsələləri

XIX əsrin əvvəlində Azərbaycan Rusiya və İran arasında bölüşdürülmüş, Araz çayı sərhəd olmaqla Azərbaycanın şimal əraziləri Rusiyanın, cənub əraziləri isə İranın müstəmləkəsinə çevrilmişdi. Tarixin bu məqamı uzun illər təhrif edilmiş, kommunist rejimi dövründə Şimali Azərbaycanın “kəntüllü” olaraq çar Rusiyasına birləşməsi konsepsiyası irəli sürülmüşdü. Lakin bunun əleyhinə çıxanlar da vardı.

Professor Yaqub Mahmudov “Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi” kitabında bununla bağlı bir məqamı xatırladır: “Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə, XX əsrin 60-cı illərinin sonu – 70-ci illərində, Azərbaycanın ümumi yüksəlişi fonunda xalqımızın tarixi keçmişinə də maraq artdı, bu sahədə də oyanış başlandı. Xalqımızın milli-mənəvi həyatında da dirçəliş başlandı. O zaman ölkəmizdə milli oyanışın əsas mərkəzlərindən biri böyük mütəfəkkirimiz Rəsul Rzanın başçılıq etdiyi Azərbaycan Ensiklopediyası idi. Ensiklopediyanın baş redaksiyası, redaksiya ətrafında toplanmış alimlərin böyük əksəriyyəti çox cəsarətli çıxışlar edirdilər. Xalqımızın təşəkkülündə türk etnoslarının həlledici rol oynaması, Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı, Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti xadimlərinin tariximizdə mütərəqqi rol oynaması, Cumhuriyyət dövrünün xadimlərinə obyektiv qiymət verilməsi, 1920-ci ilin Aprel işğalı kimi bir çox məsələləri o zaman məhz ensiklopediyaçılar qaldırdılar. Rəsul Rzanın həlledici köməyi ilə bu sətirlərin müəllifi Kiyevin xəritə fabrikində ilk dəfə olaraq Azərbaycan tarixi xəritələrinin hazırlanması və çapına nail oldu. 1972-ci ildə Ensiklopediyanın Baş redaksiyası Rəsul Rzanın redaktorluğu ilə “Azərbaycan SSR xəritələri” (Azərbaycan və rus dillərində) adlı atlas nəşr etdi. Göstərilən tarix xəritələri həmin atlasda daxil edildi. Lakin “sapı özümüzədən olan baltalar” bütün bu məsələləri Moskvaya çuğulladılar. Ermənistanlı tarixçi “dostlarını” köməyə çağırıdılar. Bizə “millətçi”,

“burjua məfkurəçiləri”, “sovet hökumətinin və Rusiyanın düşmənləri” damğasını vurmaq məqsədilə xalqımıza qarşı 1918-ci il Mart soyqırımını törətmiş S.Şaumyanın oğlu L.S.Şaumyanı Bakıya gətirdilər. O zaman “Böyük Sovet Ensiklopediyası” baş redaktorunun birinci müavini, həm də sovet ideologiyasının başında duranlardan biri olan oğul - Şaumyan əlinə düşən fürsətdən istifadə edərək, Azərbaycan ziyalılarına zərbə vurmaq üçün özünü oda-közə vurdu. Lakin məqsədinə çata bilmədi. Çünki Azərbaycana doğma yurdunun təəssübkeşi olan qüdrətli bir şəxsiyyət başçılıq edirdi. Məhz Heydər Əliyevin müdrikliyi və cəsarəti sayəsində o zaman həm ensiklopediyaçılar, həm də ziyalılarımızın böyük bir dəstəsi nəinki KQB-nin təqiblərinə düşər olmadı, hətta partiya cəzasından da yaxa qutara bildilər!!!” [169,s.96]

Bu və digər çoxsaylı faktlar sübut edir ki, Heydər Əliyev kommunist rejimi illərində milli mənlük şüurunun oyanmasının, milli müstəqillik duyğularının baş qaldırmasının ilk müəllifi olmuşdur.

Heydər Əliyev Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixinə yeni baxışını 1993-cü ildə Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşündə açıqlamışdı. Lakin Heydər Əliyevin irsinə həsr olunmuş bəzi əsərlərdə düzgün olmaya-raq, bunu akademiya 1997-ci ildə keçirilmiş görüşlə bağlayırlar. Məsələn, tarixçi-alim Qurban Bayramovun “Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi” kitabında deyilir: “Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tarix elminin inkişafına xüsusi diqqət verərək 1997-ci il yanvarın 31-də respublika Elmlər Akademiyası işçiləri ilə görüşündə XIX - XX əsrlər Azərbaycan tarixinin yenidən yazılması zərurətini irəli sürdü və bu işə böyük qayğı göstərəcəyini bildirdi.” [103,s.65]

Azərbaycan tarixinin yeni dövrü işğallar, müstəmləkəçilik siyasəti, milli və dini təqiblər və dövlətçilik ənənələrini məhv etmə siyasəti ilə başlamışdır. 1813-cü il Gülüstan müqaviləsi və 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi Azərbaycanın tarixinin ən ağır-acılı səhifələri idi. Heydər Əliyev ABŞ Hərbi kollecinin nümayəndələri ilə görüşündə (4 mart 2000-ci il) bu haqda demişdir: “Bilirsiniz, Cənubi Qafqaz bir neçə əsr Rusiya imperiyasının tərkibində olub. Məsələn, Azərbaycanı götürsəniz, XIX əsrin əvvəlində iki dəfə Rusiya-İran müharibəsi olubdur, bu müharibələr nəticəsində Azərbaycan parçalanıb. Azərbaycanın şimal hissəsi, yəni bizim yaşadığımız Azərbaycan rus imperatorluğunun tərkibinə keçibdir, Azərbaycanın cənub hissəsi İranın tərkibində qalıbdır. Gülüstan müqaviləsi, Türkmənçay müqaviləsi ilə - bu iki müqavilə ilə Azərbaycan iki yerə bölünüb: yüz il rus imperatorluğunun, 70 il də Sovet imperiyasının tərkibində qalıbdır. Amma fərqi yoxdur, bu da yenə də Rusiyanın hakimiyyəti idi.” [61]

XIX əsr tariximizdə Rusiyanın müstəmləkəçilik siyasəti İrandan və Türkiyədən ermənilərin Azərbaycana köçürülməsi ilə başladı. Rusiyanın İrandakı səfiri A.S.Qriboyedovun və general İ.F.Paskeviçin təşəbbüsü ilə I Pyotrun dövründən yarımçıq qalmış planlar - Azərbaycan torpaqları hesabına "Erməni dövləti" yaratmaq planları reallaşdırılmağa başladı. Professor Yaqub Mahmudov "Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti" əsərində yazdığı kimi, həmin dövrdə Rusiyadan Azərbaycan ərazisinə xristian əhalinin köçürülüb gətirilməsinə cəhd göstərildi. İlk vaxtlar bu siyasət baş tutmadıqda isə Rusiya Cənubi Qafqazda özünə dayaq yaratmaq üçün işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarına, xüsusən Qarabağın dağlıq rayonlarına, keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə qonşu ölkələrdən kütləvi surətdə erməni əhalisi köçürdü. Türkiyə ilə həmsərhəd olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarında - keçmiş İrəvan, Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində süni surətdə və xüsusi məqsədlə „Erməni vilayəti“ yaradıldı. Bununla da Azərbaycan torpaqlarında gələcək erməni dövlətinin əsası qoyuldu. [168, səh.41.]

"Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanında deyilir: "Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək, ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırım Azərbaycan torpaqlarının işğalının bir formasına çevrildi. İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, öz havadarlarının himayəsi altında "Erməni vilayəti" adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. "Böyük Ermənistan" ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu yudurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına "bərət qazandıran məqsədlə" erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi." [49] Bu fərman həm çar Rusiyasının işğalçı siyasətinə, həm ermənilərin Cənubi Qafqaza - Azərbaycan torpaqlarına XIX əsrdə gölmələrinə, həm də azərbaycanlıların soyqırımına məruz qalmalarına verilən qiymətdir.

Azərbaycanda həm də milli, etnik, dini ayrı-seçkilik həyata keçirilmişdi. Rusiya 1836-cı ildə müstəqil alban kilsəsini ləğv etdi və onu erməni qriqorian kilsəsinin tabeçiliyinə verdi, bununla da, Azərbaycanın qədim əhalisi olan xristian albanların qriqorianlaşdırılması və erməniləşdirilməsi üçün daha da əlverişli şərait yaradıldı, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı yeni ərazi iddialarının əsası qoyuldu.[168,s.41]

Heydər Əliyev irsində tarixi hadisələrdən bəhs olunarkən quruculuğu məsələsinə də toxunulmuşdur. Ulu öndər XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş vermiş, siyasi, ictimai, mədəni proseslərə bir tarixçi alim kimi qiymət vermişdir: "XX əsrdə bizim qazandığımız uğurlar, o cümlədən müstəqil dövlət qurmaq əzmimizin köklərini uzaq və yaxın tariximizdə, xüsusilə XIX əsrdə formalaşmış və təşəkkül tapmış qaynaqlarda axtarıb tapmaq lazımdır. Bu qaynaqlar həm ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərin, Abbasqulu ağa Bakıxanov və Mirzə Kazım bəy kimi nadir insanların çox uğurlu yaradıcı fəaliyyətində öz əksini tapmış, həm də birbaşa milli maarifçilik ideyalarının gerçəkləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycanda məhz bu dövrdə demokratik mətbuat, anadilli məktəb, dünyəvi teatr yaranaraq milli şüurun formalaşmasına güclü təkan verdi.

1872-ci ildə çar hökumətinin sərəncamı ilə iltizam sistemi ləğv olunduqdan sonra neft sənayesinin inkişafı üçün yollar açıldı. Bundan sonra Bakıya güclü xarici kapital axını başlandı. 1883-cü ildə Zaqafqaziya dəmir yolu çəkildikdən sonra Rusiya və digər Avropa ölkələri ilə əmtəə mübadiləsi gücləndi. Bakı yerli və xarici sərmayə hesabına sürətlə kapitalistləşdirildi. 1896-1906-cı illərdə Bakı-Batumi neft kəmərinin çəkilməsi xüsusilə əlamətdar bir hadisə oldu. Bundan sonra Bakı nefti dəniz və dəmir yolu ilə Rusiya və dünya bazarlarına çıxarıldı. Bakının bir tərəfdən, Şimali Qafqaz və Rusiya ilə, o biri tərəfdən, Tiflis və Qara dəniz sahilləri ilə kommunikasiya yaratması onun dünya əmtəə tədavülünə cəlb olunmasını sürətləndirdi. Məhz Bakı nefti sayəsində Rusiya neft hasilatına görə dünyada birinci yərə çıxdı. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlləri dünyada yeni münasibətlərin bərqərar olduğu bir dövr kimi, Azərbaycan xalqının həyatının bütün sahələrində də öz təsirini göstərmişdir." [67, s.292]

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev XX əsrin tarixi proseslərini XIX əsrin proseslərinin davamı kimi dəyərləndirmişdir. XIX əsrdə çar Rusiyasının milli – etnik-dini təqiblərinə baxmayaraq, əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda gedən maarifçilik ideyalarının inkişafı prosesinin qarşısını almaq mümkün olmadı. Milli şüurun formalaşmasında milli mətbuatın, teatrın, ana dilində tədris edən məktəblərin, milli ədəbiyyatın böyük təsiri olmuşdur.

XIX əsrin ikinci yarısından Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin yaranması və inkişafı millətin yaranması prosesi ilə çulğalaşmışdır. Bu baxımdan neft sənayesinin inkişafı, Azərbaycana xarici kapitalın axını diqqətə alınmalı məqamdır. Çünki bu dövrdə Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması Odlar yurdu Azərbaycanın inkişafına hətta müstəmləkə buxovu da mane ola bilməmişdi. Heydər Əliyev bu tarixi çıxışında neftin Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixində müstəsna rolunu dəyərləndirərək demişdir: "Bəşəriyyətin həyatında misilsiz rol oynayan neft Odlar Yurdu Azərbay-

canın hələ qədim dövrlərdən ən mühüm sərvətlərindən biri olmuşdur. Neft-dən geniş istifadə olunması dünyada elmin, texnikanın, iqtisadiyyatın, xüsusilə sənaye istehsalının sürətli inkişafına güclü təkan verərək, insan həyatında köklü dəyişikliyin yaranmasına səbəb olmuşdur. Tarixə "kerosin dövrü" kimi daxil olmuş XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində neftdən alınan bu məhsul işıq mənbəyi idi. Sonralar qaz və elektrik vasitəsilə işıqlandırma üsulları meydana çıxsada, kerosin uzun illər başlıca işıqlandırma məhsulu olaraq qalmışdır." [67, s.287]

Heydər Əliyev XX əsrin sonunda neft strategiyasından əlverişli şəkildə istifadə etmiş, Azərbaycanı ağır ictimai-siyasi xaosdan xilas etmişdir. Neft faktoru XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycanın xalqının taleyində həlləedici rol oynamışdır. Heydər Əliyevin müstəsna əməyi sahəsində 1994-cü ildə 20 sentyabr tarixində "Gülüstən" sarayında öz müstəsna əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" adını almış müqavilə bağlandı. "Əsrin müqaviləsi" tarixə Heydər Əliyevin siyasətində neft strategiyasını müəyyən etmiş ilk iri iqtisadi sənəd kimi düşmüşdür. Lakin "Əsrin müqaviləsi"nin əhəmiyyəti hələ o vaxt da təkcə gözlənilən səmərə ilə məhdudlaşmırdı.

Ulu öndərin irsində Azərbaycan tarixinin yeni dövründə aid milli mədəni dəyərlərin dirçəldilişi məsələsi mühüm yer tutmuşdur. O, yeni dövrün maarifçilərini yüksək qiymətləndirmiş, onların yaradıcılığına, maarifçilik ideyalarının yayılması uğrunda mübarizəsinə böyük dəyər vermişdir. Yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində vurğulamışdır ki, XX əsrə qədəm qoyan Azərbaycan artıq bir çox sahələrdə, o cümlədən mədəniyyət, maarif və milli mətbuat sahələrində olduqca mühüm nailiyyətlər əldə etmişdi. Ən başlıcası isə, Azərbaycanda müasir burjuaziya təbəqəsi formalaşmış ölkənin ictimai həyatında mühüm rol oynamağa başlamışdı. Azərbaycan ziyalılarının fəaliyyəti milli dirçəliş, milli oyanış, milli ruhun aşılınması proseslərinə xidmət edirdi.

Milli mətbuatın yaranması 1875-ci ildə "Əkinçi" qəzetinin dərc olunması ilə başladı. Həsən bəy Zərdabinin maarifçi ideyalar uğrunda məqsədyönlü səyi nəticəsində ağır müstəmləkə şəraitində milli mətbuatın əsası qoyuldu. XIX əsrin sonuna doğru ana dilində mətbuat orqanlarının artması ölkədə maarifçi ideyaların səmərəli nəticəsini və milli-azadlıq ideyalarının yetişməsinə göstərir. 2000-ci il iyulun 21-də Azərbaycanda milli mətbuatın 125 illiyi münasibətilə jurnalistlərlə görüşündə ulu öndər bu tarixi hadisəni qiymətləndirərək demişdir: "22 iyul 1875-ci ildə Azərbaycanda görkəmli ictimai-siyasi xadim, jurnalist Həsən bəy Zərdabinin "Əkinçi" qəzeti nəşr olunmağa başlayıb. Azərbaycanın ilk milli qəzetinin işıq üzü gördüyü həmin gün hazırda respublikada Milli mətbuat günü kimi qeyd edilir. Azərbaycan dövlətində insan hüquqlarının, siyasi plüralizmin, vətəndaş cəmiyyətinin

mövcudluğu öz təsdiqini həm də demokratik institut kimi formalaşmış kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqil fəaliyyətində, onların inkişafı üçün yaradılmış hüquqi təminatlarda tapır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 50-ci maddəsində ölkə vətəndaşlarının söz, məlumat toplamaq, öz rəyini sərbəst ifadə etmək və digər azadlıqları təsbit olunub." [66]

Heydər Əliyev xalqın milli oyanışında mətbuatın müstəsna rolunu, xaricdə təhsil alıb Azərbaycana qayıdan ziyalıların milli şüurun oyanması uğrunda gördükləri işləri yüksək qiymətləndirmişdir. Yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə xalqa müraciətində demişdir ki, maarifçilik hərəkatının genişlənməsi Azərbaycandan xarici ölkələrə ali təhsil almağa gedənlərin sayının get-gedə artmasına gətirib çıxardı. Xaricdə ali təhsil aldıqdan sonra vətənə qayıdan ziyalılar Azərbaycanda maariflənmə meyillərini dəstəkləyən qüvvələri öz ətrafında birləşdirdilər, milli mətbuat və milli teatrın yaranması üçün zəmin yaratdılar. Bakının inkişafı, əhalinin artması, ziyalı qüvvələrin yetişməsi, informasiya məkanının genişlənməsi milli mətbuatın yaranması ehtiyacını doğururdu. Bunu ilk dərk edən görkəmli maarifçi Həsən bəy Zərdabi bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparırdı. 1875-ci il iyulun 22-də "Əkinçi" qəzetinin ilk nömrəsi çıxdı və bununla Azərbaycan mətbuatının bünövrəsi qoyuldu. Cəlil Məmmədquluzadənin təşəbbüsü və başçılığı ilə nəşrə başlayan "Molla Nəsirəddin" jurnalı nəinki Azərbaycanın, hətta bütün Şərqi mətbuat tarixində özünəməxsus məktəbin əsasını qoydu. [67,s.294]

XIX əsrdə - XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış milli ziyalılarımızın həyat və yaradıcılıqlarına dəyər verən Ulu Öndər onların adının əbədiləşdirilməsi məsələsinə hər zaman çox həssaslıqla yanaşmışdır. Belə ki, Heydər Əliyev teatr tarixini təhlil edərək qeyd etmişdir ki, həmin dövrdə mədəniyyətin ən böyük nailiyyətlərindən biri də milli teatrın yaranmasıdır. Məlumdur ki, Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları hələ əsrin 50-ci illərində Peterburq və Tiflisdə tamaşaya qoyulmuşdur. 1873-cü ildə Həsən bəy Zərdabi Nəcəf bəy Vəzirovla birlikdə milli Azərbaycan teatrının əsasını qoydu. Bakıda azərbaycanlı tələbələrəndən ibarət aktyor truppasının köməyi ilə Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları səhnəyə qoyuldu. İlk tamaşa "Lənkəran xanının vəzirini", sonra isə "Hacı Qara" olmuşdur. Bakı tamaşasından sonra 70-ci illərin ikinci yarısında Quba və Şəkiddə Azərbaycan dilində teatr tamaşaları təşkil edildi. Diqqətəlayiq cəhətdir ki, teatr tamaşalarının verilməsində Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunları fəal rol oynamışlar. 1879-cu ildə Şəkiddə Rəşid bəy Əfəndiyev, 1882-ci ildə Şuşada Yusif bəy Məlikhaqəzərov, 1883-cü ildə Naxçıvanda Məmmədağa Sidqi teatr həvəskarlarının köməyi ilə Axundovun komediyalarından tamaşalar vermişlər.

XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan teatrının canlanma dövrü oldu. Dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və

Məcnun" operasının 1908-ci ildə ilk tamaşası ilə Azərbaycanda və bütün Şərqdə opera sənətinin təməli qoyuldu. Müslüm Maqomayevin 1916-cı ildə yaratdığı "Şah İsmayıl" operası da Azərbaycan səhnəsində həmişəlik yer tutdu. Üzeyir Hacıbəyov həm bəstəkar, həm də dramaturq kimi 1909-1913-cü illərdə yazdığı musiqili komediyalarla Azərbaycan teatrına operetta janrını gətirdi.[67,s.294]

Ulu Öndərin yuxarıda qeyd olunan fikirlərindən məlum olur ki, böyük dövlət xadimi digər sahələrlə yanaşı Azərbaycanın teatr tarixini də çox yaxından təhlil etmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın yeni dövr tarixinin böyük şəxsiyyətlərinin xidmətlərinin qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Xalqın təəssübkeş rəhbəri hələ milli mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələrinin xatirələrini əbədiləşdirmək, onların yubileylərini qeyd etmək, ev – muzeylərini yaratmaq, heykəllərini ucaltmaq üçün sovet dövründə böyük işlər gördü və bu, bir ənənə halını almışdı. Bunu xronologiya bir daha təsdiq edir [299]:

1971-ci il 20 iyun	Bakıda C. Naxçıvanski adına Respublika orta ixtisaslaşdırılmış internat məktəbinin açılış mərasimində iştirak etmişdir.
1972-ci il 6 iyun	Nəriman Nərimanovun heykəlinin açılış münasibətilə Bakı zəhmətkeşlərinin nümayəndələrinin mitinqində nitq söyləmişdir.
1972-ci il 29 iyun	Nəriman Nərimanovun anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə keçirilən təntənəli yığıncaqda məruzə etmişdir.
1973-cü il 13 sentyabr	İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley mərasimində nitq söyləmişdir.
1975-ci il 6 oktyabr	Səməd Vurğunun ev-muzeyinin açılışında iştirak etmişdir.
1975-ci il 20 noyabr	Üzeyir Hacıbəyovun ev-muzeyinin açılış mərasimində nitq söyləmişdir.
1975-ci il 29 noyabr	Moskvada Üzeyir Hacıbəyovun 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli gecədə iştirak etmişdir.
1975-ci il 13 dekabr	Müslüm Maqomayevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli gecədə iştirak etmişdir
1976-cı il 18 noyabr	Səməd Vurğunun anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley gecəsində çıxış etmişdir.
1977-ci il 6 noyabr	Bakıda Nəriman Nərimanovun xatirə muzeyinin açılış mərasimində iştirak etmişdir.

1980-ci il 20 fevral	Bakıda Nəsiminin heykəlinin açılış mərasimində iştirak etmişdir.
1981-ci il 27 noyabr	"Azərbaycanın tarix və mədəniyyət abidələri" sərgisində olmuşdur.
1981-ci il 10 dekabr	C. Naxçıvanski adına internat məktəbinin 10 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda çıxış etmişdir
1982-ci il 14 yanvar	Şuşada Molla Pənah Vəqifin məqbərəsinin, poeziya evinin açılış mərasimlərində çıxış etmişdir.
1982-ci il 2 avqust	Şuşada Vəqif poeziya günlərində iştirak etmişdir.
1982-ci il 3 avqust	Şuşada Natəvanın abidəsinin açılışında nitq söyləmişdir
1982-ci il 18 oktyabr	M. F. Axundovun anadan olmasının 170 illiyi münasibətilə keçirilən mərasimə iştirak etmişdir.
1982-ci il 26 oktyabr	Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Hüseyn Cavidin cənəzasının qalıqları Sibirdən gətirilmişdir.

Həmin illərdə keçirilən yubiley tədbirlərinin bəziləri öz əhəmiyyəti baxımından adi yubileylərdən çox-çox kənara çıxırdı. Məsələn, 1969-cu ilin oktyabrında Bakıda və Moskvada Cəfər Cabbarlının anadan olmasının 70 illiyi təntənə ilə qeyd edilmişdi. İlk baxışda adi görünən bu tədbirin arxasında başqa məqamlar da vardı. Akademik Ramiz Mehdiyevin yazdığı kimi, yeni nəsil özü üçün tamamilə yeni bir Cabbarlıni kəşf etdi, o Cabbarlıni ki, rəsmi ideologiya çərçivəsində bəzən Ezop dili ilə elə məsələlərə toxunurdu ki, bu, Azərbaycanın keçdiyi tarixi yolun nadirliyi barədə hamını düşündürməyə vadar edirdi. Bu yubiley tədbirlərinin iştirakçıları fikrən Azərbaycan tarixinin zərdüştilik və atəşpərəstlik dövrünə qayıdır, XX yüzilliyin başlanğıcındakı mürəkkəb sosial prosesləri gözləri qarşısına gətirirdilər. [108, s.18]

Yaxud, Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyinin qeyd olunması. Bəziləri tarixi saxtalaşdırmağa çalışaraq, universitetin açılmasını da sovet hakimiyyətinin adı ilə bağlamaq istəyir və yubileyin də 1970-ci ildə, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmasının ildönümü ilə bir vaxtda keçirməyi təklif edirdi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı olan universitetin yubileyi Heydər Əliyevin söyləri ilə 1969-cu il noyabrın 1-də qeyd olunmuş və mərasimdə məhz Azərbaycan dilində çıxış etmişdi.

Daha bir neçə misal kimi, düşmənlərimizin məkirli əməlləri nəticəsində siyasi unutqanlığa məruz qalmış, davakar millətçi kimi qələmə verilmiş Nəriman Nərimanovun 100 illiyinin qeyd edilməsini, Bakıda və Ulyanovskda abidələrinin qoyulmasını, haqqında film çəkilməsini, Aşıq Ələs-

gərin 150 illik yubileyinin Moskvada keçirilməsi ilə onun vətəni olan Çöyçə mahalının tarixi Azərbaycan torpağı olmasının yeni nəsilə çatdırılmasını, Hüseyn Cavidin cənəzasının qalıqlarının uzaq Sibirdən gətirilərək, Naxçıvanda doğma torpağa tapşırılmasını (sovet gerçəkliyində görünməmiş bir hadisə olan bu faktı xarici müəlliflər həm də Azərbaycanın müstəqilliyə can atmasının başlanğıcı kimi vurğulayırlar) göstərə bilərik. [108, s.27,29,32]

Ümummilli lider Heydər Əliyevin bütün hallarda tariximizə müraciəti azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşmasına xidmət edirdi. O deyirdi: "Müstəqil dövlət olmaq üçün xalqın gərək mentalitet səviyyəsi olsun. Xalqın mentalitetini qaldırmaq isə bir-iki günün işi deyil. Bir çox nəsillərin işidir, bununla məşğul olmaq lazımdır." [37, s.158]

Azərbaycançılıq məfkurəsinin kökündə tarixi keçmişimizə baxış, bu tarixdən ibrət dərsi almaq, gələcək üçün uzaqgörən işlər görmək dururdu. Bildiyimiz kimi, çar Rusiyasında türk-müsəlman xalqlarının nümayəndələri hərbi xidmətə çağırılırdı və bu, düşünülmüş siyasət idi. Hərbi sahədə belə ənənənin olmasının mənfi cəhətləri sovet dövründə də özünü göstərirdi. Azərbaycanlı hərbi kadrlar sayca olduqca az idi, gənclər bu sahəyə maraq göstərmir, hərbi məktəblərə daxil olmaq istəyənlər də bəzən maneələrlə qarşılaşırdılar. Heydər Əliyev hər tariximizi yaxından izləyən dövlət xadimi kimi bu sahədə də öz siyasətini yeritdi.

Bu baxımdan professor Yaqub Mahmudov "Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi" kitabında maraqlı faktlar var: "Yaxşı yadımdadır. 70-ci illərin sonu idi. Ali məktəblərə tələbə qəbulu ilə əlaqədar olaraq Mərkəzi Komitədə keçirilən ənənəvi müşavirəyə mən də dəvət olunmuşdum. Heydər Əliyev təhsil nazirini və bir-iki ali məktəb rektorunu dinlədikdən sonra, Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini çıxışa dəvət etdi. Və ona dərhal sual verdi - tələbələr içərisində yerli əhalinin (yəni azərbaycanlıların - Y.M.) nümayəndələri nə qədərdir? Aldığı cavabdan, yəni azərbaycanlıların hərbi təhsilə zəif cəlb olunmasından çox narazı qalan Heydər Əliyev Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini çox kəskin surətdə məzəmmət etdi və ona konkret tapşırıqlar verdi. İş elə gətirdi ki, sonrakı il ali məktəblərə qəbul ərafəsində Mərkəzi Komitədə keçirilən müqavirədə mən yenə iştirak etməli oldum. Heydər Əliyev Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini yenə xitabət kürsüsünə dəvət etdi. Rəis bu dəfə də müxtəlif rəqəmlər gətirdi. Heydər Əliyev, əvvəlki kimi, bu mühüm işin gedişi, xüsusilə yerli əhalinin faizi ilə maraqlandı. Müəyyən irəliləyiş olmasına baxmayaraq, yenə narazı qaldığını bildirdi. Böyük siyasətinin dedikləri bugünkü kimi yadımdadır: "Yerli əhalinin nümayəndələrini təyyarəçilik məktəblərinə göndərmək lazımdır. Təyyarəçilər hazırlamaq lazımdır. Bu günlərdə kosmonavtlar dəstəsinin tərkibi ilə maraqlandım. Dəstəyə bir nəfər də olsun azərbaycanlının

cəlb olunmamasından narazılığımı bildirdim. Mənə məlumat verdilər ki, kosmonavtlar dəstəsinə ancaq təyyarəçilik məktəbini bitirənləri götürürlər. Bu məsələ ilə də maraqlandım. Aydın oldu ki, SSRİ-nin təyyarəçilik məktəblərində Azərbaycanın yerli əhalisinin bir nəfər də olsun nümayəndəsi təhsil almır. Bəs siz hara baxırsız?!" [169,s.94]

Prezident Heydər Əliyev 2000-ci ildə ABŞ-ın hərbi kollecinin nümayəndələri ilə görüşündə bu mövzuya toxunmuşdu: "Siz 200 ildir ki, dövlətsiz və ordunuzun da 200 illik tarixi vardır. Amma bizim ölkənin ordusunun cəmi, - əgər 8 ildir müstəqil dövlətkə, - ordunun da, tutaq ki, 8 illik tarixi vardır. Keçmişdə Azərbaycan Rusiya imperiyasının tərkibində olan azərbaycanlılar orduya cəlb edilmirdilər. Çünki onlara etibar etmirdilər, bir də ki, din fərqi var idi. Ancaq tarixdə bəzi azərbaycanlılardan, Azərbaycanın dövlətli adamlarının övladlarından Rusiyanın ali hərbi məktəblərində çox yüksək rütbələrə, general rütbəsinə çatmış adamlar olubdur.

Məsələn, XX əsrin əvvəlində rus-yapon müharibəsində Rusiya ordusunun tərkibində azərbaycanlı general Əliqası Şıxlinski çox şücaətlə iştirak edibdir. Yaxud, Birinci Dünya müharibəsində yenə də Rusiya ordusunun tərkibində Azərbaycan millətinə mənsub olan bir neçə general iştirak edibdir. Bunlar ayrı-ayrı faktlardır. Rusiya imperiyasının ordusunda gənclərimiz kütləvi surətdə olmayıblar. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra isə sovet ölkəsində bütün vətəndaşlar eyni hüquqa malik olduqlarına görə azərbaycanlılar da orduya cəlb ediləblər. Ancaq az adamlar zabit səviyyəsinə gəlib çatırdı. Onların əksər hissəsi, sadəcə, əsgərlik vaxtını keçirəndən sonra ordudan tərxis olunurdular." [61]

Amerika kollecinin nümayəndələri ilə görüşündə ABŞ tarixi ilə Azərbaycan tarixini müqayisə edən Ulu Öndər Azərbaycanın hərbi tarixindən danışaraq həm kədr problemini, həm də fəxr mənbəyimiz olan generalların xidmətlərini dəyərləndirmişdir. Heydər Əliyev görkəmli Azərbaycan generallarının xalqımız üçün xidmətlərini də yüksək qiymətləndirmişdir. Ə.Şıxlinski, S.Mehmandarov, C.Naxçıvanski, X.Sultanov və digər generallarımızın təmsalında vətənpərvərlik hisslərinin xalqımıza aşılması; onların gənclərə örnək olacaq həyatının öyrənilməsi; onların haqqında əsərlərin yazılıb təbliğ edilməsi; onların xatirələrinin əbədiləşdirilməsi; Azərbaycanda hərbi məktəblərin açılması və digər məsələlər Heydər Əliyevin fəaliyyətində əsas yer tutmuşdur. 1998-ci il iyunun 26-da Azərbaycan Milli ordusunun 80 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində ölkənin Silahlı Qüvvələrinin Ali baş komandanı Heydər Əliyev demişdir: "XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan öz dövlətçiliyindən məhrum olandan sonra, çar Rusiyasının tərkibində olduğu zaman da Azərbaycan xalqının görkəmli nümayəndələri həmin orduda

xidmət etmiş və Azərbaycan oğlunun, əsgərinin hərbi peşəkarlıq sahəsində nəyə qadir olduğunu dəfələrlə sübut etmişlər.

Doğrudur, respublikamız çar Rusiyasının tərkibində olduğu zaman azərbaycanlıları, müsəlmanları orduya cəlb etmirdilər, ordudan azad edirdilər. Biz tarixi təhlil edərkən bunun nə qədər mənfi nəticələr verdiyini görürük. Millətimiz, xalqımız hərbi peşədən məhrum olmuşdu. Ancaq bununla yanaşı, o dövrdə hakim dairələrlə bağlı olan xan sülalələri övladlarını hərbi xidmətə göndərir, bunu özlərinə böyük şərəf hesab edirdilər. Onlar yüksək səviyyəli hərbi məktəblərdə təhsil alaraq böyük rütbələr almağa nail olurdular. Onlar hamısı çar Rusiyasının ordusunda xidmət etmişlər. Azərbaycanlı bəzi görkəmli sərkərdələr, generallar Rusiyanın XIX əsrdə apardığı müharibələrdə iştirak etmiş və qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişlər. ...

Çar Rusiyasının ordusunda azərbaycanlılar, müsəlmanlar xidmət etmədikləri halda Azərbaycan oğulları rus ordusunun yüksək səviyyəli hərbi məktəblərini bitirib, döyüşlərdə böyük peşəkarlıq, qəhrəmanlıq nümunələri göstərərək, general rütbəsi alıb, yüksək ordenlərlə təltif ediləblərsə, bunlar Azərbaycan xalqının, oğullarının nəyə qadir olduğunu göstərir. Bunlar tariximizin sovet dövründə unudulmuş səhifələridir, faktlardır. Ancaq biz bu gün tariximizi bərpa edərkən bunların hamısını öyrənməliyik və xalqımız bunu bilməlidir.

Naxçıvan xanları sülaləsindən bir neçə general çox uğurla xidmət etmişlər: general Ehsan xan, general Kəlbəli xan, Hüseyn xan, İsmayıl xan, Cəmşid xan Naxçıvanskiyə. Bakıxanovlar sülaləsindən bir çox generallar Azərbaycanın tarixində və ordusunun tarixində görkəmli yer tutmuşlar. Talışxanovlar sülaləsindən bir çox generallar bizim tariximizin səhifələrində öz yerlərini tutmuşlar. General Fərəc bəy Ağayev, general Ağalarov, general Ərəblinski və başqaları - bunlar hamısı XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində orduda xidmət etmiş yüksək rütbəli generallar, Azərbaycan oğullarıdır.

Rus ordusunda böyük hörmət qazanmış Səməd bəy Mehmandarov, Əliqası Şıxlinski tariximizdə adlarını çəkdiyim generallara nisbətən daha da tanışdırlar. Onlar Rusiya-Yaponiya müharibəsində iştirak etmişlər, qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişlər, sonra isə 1918-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda Silahlı Qüvvələrin yaranmasında böyük xidmətləri olmuşdur." [52]

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev milli generalların xidmətini çox yüksək qiymətləndirmişdir. XIX əsrdə hərbi sənətinin durğunluq keçirdiyi müstəmləkə dövründə Azərbaycanda cəsur hərbiçilərin yetişməsi məsələsi diqqətə layiq məqamdır. XX əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyevin təəssübkeş xidmətləri çərçivəsində Azərbaycanda hərbi məktəblərin açılması məsələsi dururdu. C. Naxçıvanski adına hərbi məktəbin açılması bu qəbildən olan tarixi hadisə idi. 1994-cü il 9 may tarixində Heydər Əliyev C.Naxçıvanski

adına ixtisaslaşdırılmış Hərbi məktəbdə təntənəli mitinqdə bu tarixi hadisəni belə xarakterizə etmişdir: Çıxışa nəzər yetirək: "...22 il əvvəl bu məktəbin əsasının qoyulması Azərbaycan xalqı üçün böyük hadisə olmuş və ötən müddət ərzində məktəb respublikamızın hərbi qüdrətinin möhkəmləndirilməsində çox işlər görmüşdür...

Mənə sevindirən budur ki, cəbhə bölgələrində olarkən, zabitlərlə görüşərək onların bir çoxunun bu məktəbdə təhsil aldığı hiss edirəm, görürəm. Onlar mənə deyəndə ki, biz məktəbimizdə vaxtilə sizinlə görüşmüşük, tövsiyələrinizi eşitmişik, - onda mən özümü daha xoşbəxt hiss edirəm.

Məktəbin 22 illik tarixi Azərbaycan Respublikasının həyatında şübhəsiz ki, öz görkəmli yerini tutur. Ancaq bu məktəbi yaradarkən zabit, sonra onun genişlənməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsinə, dəstə və müəllim kollektivinin yaranmasına çalışarkən də biz məhz respublikamızın gələcəyini düşünürdük. Mən Azərbaycanın gələcəyinə qayğı göstərirəm. Məmnunam ki, bu qaygılarımız, düşüncələrimiz yerinə düşüb. İndi, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, respublikamız müharibə vəziyyətinə düşəndən sonra bu məktəb bizim üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Siz Azərbaycan Ordusunun gələcək zabidləri, təşkilatçılarınız. Ona görə də məktəbdə vaxtdan səmərəli istifadə etməli, yaxşı təhsil almalı, hazırlanmalı. Həm elmdə, bilikdə, həm fiziki hazırlıqda özünüzlə elə göstərməlisiniz ki, ali məktəbdə yaxşı oxuyasınız, yaxşı zabit olasınız. Azərbaycan Ordusunda xidmət etməyə layiq olasınız. Bu gün hərbi peşəni mükəmməl öyrənməyin xalqımız, respublikamız üçün əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür. Ona görə də siz gənclərə hərbi biliklərin sirlərinə dərinləndirilməklə, təhsildə, təlimdə uğurlar qazanmağı arzulayıram.

Məktəbin yaranmasında, fəaliyyətində bir neçə nəsil gənclərə təhsil verib ali məktəblərə, orduya göndərilməsində xidmətləri olan müəllim və zabit kollektivinə öz təşəkkürümü bildirirəm. 9 May Qələbə bayramı münasibətilə məktəbin bütün kollektivini təbrik edirəm, sizə təhsildə, təlimdə, şəxsi həyatınızda müvəffəqiyyətlər arzulayıram və əmin olduğumu bildirirəm ki, Azərbaycan Ordusunun gözəl gələcəyi var, bu ordu daha da möhkəmlənəcək, yüksələcək, müstəqil Azərbaycanın suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyacaq, respublikanın hərbi qüdrətini yüksəklərə qaldıracaqdır." [39, s. 566]

Təsədüfi deyil ki, bu gün Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Cənubi Qafqazda ən güclü ordudur. Milli Ordumuzun formalaşdırılması, milli zabit kadrlarının hazırlanması prosesi hələ ümummilli liderimizin Azərbaycana birinci dəfə rəhbərlik etdiyi 1970-ci illərdə əsas qoyulmuş möhkəm bündövrəyə, güclü potensiala söykənir.

Həmin illərdə SSRİ-nin tərkibində olduğumuzdan Moskva Azərbaycanda milli zabit kadrlarının yetişməsində maraqlı deyildi, əksinə, buna hər

vəchlə mane olmağa çalışırdı. Yalnız xalqımızın uzaqgörən lideri Heydər Əliyevin səyləri sayəsində 1970-ci illərdə Azərbaycanda Cəmiyyət Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış Hərbi Məktəbin yaradılması mümkün oldu. Ulu Öndərin uzaqgörən siyasətinin zəminində Azərbaycan tarixinin yeni dövründə çar Rusiyasının, eləcə də kommunist rejimi illərində SSRİ-nin azərbaycanlıların orduda xidmətinə düşmən münasibətinin ağır nəticələrini aradan qaldırmaq durmuşdur.

Heydər Əliyev Azərbaycanın XX əsr tarixindən bəhs edərkən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına qədərki dövrü birinci mərhələ kimi səciyyələndirmişdir: "XIX əsrdən başlayan mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı, yeni mühitdə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırışı və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün münbit zəmin yarandı. Bu dövrü XX əsr Azərbaycan tarixinin birinci mərhələsi adlandırmaq olar." [67, s.295]

Bu, tamamilə yeni bir yanaşma idi. Çünki vaxtilə sovet tarixşünaslığında XX əsrin tarixi 1917-ci ildə Rusiyada baş vermiş fevral inqilabına istinad edilərək dövrəşdirilirdi. Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra tarix elmində obyektiv yanaşma bərpa olunsa da, yenə də tarixi hadisələrə, onların dövrəşdirilməsinə münasibət birmənalı deyildi. Ulu öndər Heydər Əliyevin 2000-ci il 29 dekabr tarixli müraciətində gələcək üçün tariximizin elmi konsepsiyasını dəqiqləşdirdi. Təəssüf ki, bəzən bu dövrəşdirilmənin birinci mərhələsi səhv olaraq 1917-ci ilin fevral inqilabına qədərki dövr kimi verilir.

Məsələn, Qurban Bayramovun „Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi“ adlı kitabında deyilir: „Müraciətdə tamamilə düzgün olaraq, istiqlal fikrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi uğrunda mübarizədə XX əsrin 1917-ci il fevralına qədərki dövr Azərbaycan tarixinin birinci mərhələsi kimi qeyd edilir.“ [103, səh.132.]

XX əsrin əvvəllərində Rusiyada baş verən siyasi proseslər milli ucaqlara, o cümlədən Azərbaycana da öz təsirini göstərirdi. Fevral inqilabının qələbəsindən sonra milli azadlıq hərəkatında keyfiyyətə tamamilə yeni mərhələ başlanmışdı. Bu mərhələnin əsas cəhətləri hər şeydən əvvəl, milli hərəkatın daha kütləvi siyasi səciyyə alması ilə fərqlənirdi. Milli azadlıq hərəkatının diqqətəlayiq cəhətlərindən biri də ona milli ziyalıların rəhbərlik etməsi idi. Onlar hərəkata vahid rəhbərlik məqsədi ilə Bakıda Müsəlman Milli Şurasını və onun yerlərdə şöbələrini yaratmışdılar. Müsəlman əhalisinin bütün təbəqələrini təmsil edən milli partiya və siyasi təşkilatlar Milli Şuranın ətrafında toplanmışdı. Bütün bu proseslərə çar Rusiyası 1905-1907-ci illərdə milli qırğın törətməklə cavab verdi. Çarizmin riyakarlığını ifşa

edən "Molla Nəsrəddin" jurnalı yazırdı: "Bu nə sirdir ki, erməni-müsəlman vuruşması düşən kimi hökumət əsgərləri elə şiddətli azara mübtəla olurlar ki, təbiblər onların çölə çıxmasını rəva görmürlər"[97,s.326]

Heydər Əliyevin dövrəşdirməsində Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin yaranmasına qədərki dövrdə ən son hədd 1918-ci ilin mart ayından başlayan kütləvi qırğın hadisələri oldu. Bu növbəti və daha ağır faciələrin başlanması idi: "Müsəlmanların soyqırımını aprelin 2-si gecədən xeyli keçənədək davam etdi. Bolşevik-daşnak birləşmələri "Kaspi" mətbəəsini, "Açıq söz" qəzetinin redaksiyasını, "İsmailliyyə" binasını yandırmış, "Təzəpir" məscidinin minarələrini top atəşləri ilə zədələmişdilər. Mart soyqırımını nəticəsində təkcə Bakıda 12 mindən çox azərbaycanlı öldürülmüşdü. Bolşevik-daşnak birləşmələri Şamaxı, Quba, Kürdəmir, Salyan və Lənkəran qəzalarında da soyqırımını davam etdirmişdilər. Kürdəmir və Lənkəranda 130 yaşayış məntəqəsinin əhalisinə divan tutulmuşdur. Şamaxıda yerli erməni və rus-molokan kəndlilərinin köməyi ilə daşnaklar 8 mindən artıq dinc azərbaycanlı əhalini öldürdülər, 72 kəndi dağıtdılar, 12 məhəllə məscidi, 800 illik tarixə malik "Cümə" məscidi yandırıldı. Quba qəzasında 162 kənd yandırılıb, 16 mindən çox müsəlman öldürülmüşdü. Zəngəzur, Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarında da azərbaycanlılar soyqırımına məruz qaldılar. Soyqırımını 1918-ci il sentyabrın ortalarında davam etdi. Bu soyqırımını zamanı 50 minə qədər azərbaycanlı öldürüldü."[98,s.13]

1919 və 1920-ci illərdə martın 31-i Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti tərəfindən ümumillik matəm günü kimi qeyd edildi. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırıma siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatdırılmasına imkan vermədi. Bunu səksən il sonra Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası etməli oldu. Prezident Heydər Əliyev 1998-ci il martın 26-da 31 mart gününün "Azərbaycanlıların soyqırımını günü" kimi qeyd edilməsi haqqında fərman imzaladı. Fərmanda deyilirdi: "Azərbaycanın XIX - XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaq ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımını siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir." [49]

XX əsrin əvvəllərində törədilən soyqırımlar sonradan 1930-cu illərin ağır represiyaları, Qərbi Azərbaycandakı tarixi torpaqlarından 1948-53-cü illərdə azərbaycanlıların kütləvi deportasiyası baş verdi. Nəhayət, 1980-ci

illərin axırlarından Dağlıq Qarabağ probleminin süni şəkildə qızıqdırılması, 1990-cı ilin 20 yanvar qırğını və 1992-ci il Xocalı soyqırımını bu faciələrin pik nöqtəsi oldu.

Azərbaycan tarixinin yeni dövrü milli azadlıq hərəkatının zirvəsi hesab edilən Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin yaranması ilə başa çatmışdır.

Beləliklə, Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinin yeni dövrü təqribən aşağıdakı prinsiplər əsasında dəyərləndirilmişdir:

- *Azərbaycanın yeni tarixinə qiymət;*
- *milli-mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsi;*
- *tarixi şəxsiyyətlərə qiymət;*
- *Azərbaycan xalqına qarşı deportasiyalar və soyqırımlar problemi;*
- *AXC-nin yaranması üçün ərafə dövrü.*

III FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AZƏRBAYCANIN ƏN YENİ TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİ

Ş1. Azərbaycanın ən yeni tarixinin Heydər Əliyev dövrləşdirməsi

Tarixin bəzi taleyüklü məqamlarında, xüsusən keçid mərhələlərində bütün cəmiyyətin inkişaf yolunun müəyyənləşdirilməsi, hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi yükü bir şəxsin çiyinlərinə düşür. Belə zamanlarda həmin şəxsiyyətin müdrikliyi, qətiyyəti və təcrübəsindən bütöv bir xalqın, ölkənin gələcəyi asılı olur. Azərbaycanın XX əsr tarixində belə şəxsiyyət görkəmli dövlət xadimi, uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev olmuşdur.

Azərbaycanın memarı olan, böyük azərbaycanlı Heydər Əliyev öz həyat və fəaliyyəti ilə Azərbaycanın XX əsr tarixini yazdı. Tariximizin dərin bilicisi olan ulu öndər müstəqil ölkədə dövlət quruculuğu sahəsində ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti ilə yanaşı, keçmişimizin qəhrəmanlıq dolu səhifələrindən, xalqımızın zaman-zaman qarşılaşdığı xəyanətlərdən ibrət almağı da tez-tez xatırladırdı. Onun azərbaycançılıq məfkurəsinin kökündə xalqımızın milli-mənəvi birliyinin qorunması, soykökünə bağlılıq prinsipi ilə zəngin mədəni irsimizin fəxrətlə təbliği dururdu.

Heydər Əliyev yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə xalqa müraciətində Azərbaycan tarixini mərhələlərlə şərh edərək, onun qədim dövrdən XX yüzilliyin son onilliyinə qədərki hər bir sahifəsinə nəzər salmışdır. Bu müraciət neçə-neçə tarixçi alimlərin tədqiqatlarına mayak olacaq bir çıxış idi. Uzun illər Azərbaycan tarixinin məruz qaldığı saxtalaşdırmalara, təhriflərə son qoyan bu müraciət bir çox qaranlıq məqamlara işıq saldı. Burada ən mühüm məqamlardan biri Azərbaycan tarixinin XX əsr hadisələrinin obyektiv izahı edilməsidir. XX əsrdə iki dəfə müstəqillik qazanmış xalqımızın mübarizə tarixinə böyük səriştə ilə qiymət verən Heydər Əliyev ayrı-ayrı dövrlərə, hadisələrə, proseslərə aydınlıq gətirərək, gələcəkdə də həmin tarixi hadisələrin doğru-düzgün işıqlandırılması üçün istiqamət verdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın XX əsr tarixinin dövrləşdirilməsi məsələsinə 2000-ci ildəki müraciətdən öncə də dəfələrlə toxunmuşdu. Məsələn, 1998-ci il mayın 27-də Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdəki nitqində o, XX əsr Azərbaycan tarixini belə dövrləşdirmişdi: "Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin yaranmasından keçən 80 il dörd mərhələyə bölünə bilər: birinci – 1918-1920-ci illər, Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin fəaliyyət göstərdiyi illər; ikinci – 1920-1922-ci illər, Azərbaycan Sovet Sosialist Cumhuriyyətinin hakim olduğu illər; üçüncü – 1922-1991-ci illər, Azərbaycanın totalitar rejim, kommunist ideologiyası şəraitində yaşadığı dövr, Azərbaycan Sovet Sosialist Cumhuriyyətinin Sovetlər İttifaqında başqa müttəfiq respublikalarla birgə fəaliyyət göstərdiyi dövr. Dördüncü dövr 1991-ci ilin sonundan, dekabrından başlayır, Sovetlər İttifaqının dağılması ilə əlaqədar Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi gündündən indiyədək keçən illərdir.

Bu mərhələlərin hər birinin tarixdə özünəməxsus yeri, Azərbaycan tarixində mənası, mahiyyəti və əhəmiyyəti vardır." [50,s.389]

Dövlətçilik tarixinin ən parlaq mərhələsi kimi XX əsri qiymətləndirən Heydər Əliyev bu dövrün hadisələrini əsl tarixçi gözü ilə təhlil etmişdir. Xalqımızın XX əsrin əvvəlində başladığı milli azadlıq hərəkatının kökündə məhz XIX əsrdə vüsət almış milli oyanış proseslərinin dayandığını hesab edən Heydər Əliyev deyirdi ki, XX əsrə qədəm qoyan Azərbaycan artıq bir çox sahələrdə, o cümlədən mədəniyyət, maarif və milli mətbuat sahələrində olduqca mühüm nailiyyətlər əldə etmişdi. Ən başlıcası isə, Azərbaycanda müasir burjuaziya təbəqəsi formalaşmış ölkənin ictimai həyatında mühüm rol oynamağa başlamışdı. Bu dövrdə Azərbaycan ziyalılarının müxtəlif sahələrdə göstərdiyi fəaliyyət milli dirçəliş, milli oyanış, milli ruhun aşılınması proseslərinə xidmət edirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın bütövlükdə XX əsr tarixini dörd mərhələyə bölmüşdür:

Birinci mərhələ - Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin qurulması üçün tarixi zəminin yetişməsi dövrüdür. Bu dövr 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin qurulması ilə başa çatır.

İkinci mərhələ - Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin mövcud olduğu dövrdür (1918-1920).

Üçüncü mərhələ - 1920-ci il aprel işğalından başlanan sovet dövrüdür. Bu dövr 1991-ci il oktyabrın 18-də "Müstəqillik Haqqında Konstitusiyaya Aktı"nın qəbul olunması ilə başa çatır.

Dördüncü mərhələ - 1991-ci ilin oktyabrında müstəqilliyimizin bərpası ilə başlanan dövrdür.

O, Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin meydana gəlməsinə zəmin yaratmış birinci mərhələ barədə demişdir ki, XIX əsrdən başlanan mürəkkəb

ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxarmış, yeni mühitdə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırış və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir olmuşlar.

Heydər Əliyevin məlum müraciətində Azərbaycanın XX əsr tarixinin ikinci mərhələsinin başlanması sovet tarixşünaslığının əksinə olaraq, Rusiyada 1917-ci il fevral inqilabından götürülməmişdir. Əksinə, Azərbaycanın XX əsr tarixi ziddiyətli ictimai-siyasi hadisələr və milli azadlıq hərəkatı fonunda başlayıb, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması kimi zəfərə nail olunduğuna görə, ulu öndər düzgün olaraq dövrləşdirmənin ikinci mərhələsini Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə əlaqələndirmişdir. Qurban Bayramovun yuxarıda adını çəkdiyimiz kitabında isə Heydər Əliyevin dövrləşdirməsinin ikinci mərhələsi də fevral inqilabına bağlanılır: "1917-ci il fevral inqilabı nəticəsində mütləqiyyət quruluşunun devrilməsindən sonra ölkəmizin dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsi uğrunda mübarizə və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və fəaliyyəti dövrü – Azərbaycan tarixinin ikinci mərhələsi kimi qiymətləndirilir." [103, s.132]

Şərqdə ilk demokratik parlamentli respublika qurmuş Azərbaycan xalqının tarixini Rusiyada baş vermiş inqilaba əsasən dövrləşdirmək nə dərəcədə doğrudur? Təbii ki, Rusiyada baş verən ictimai-siyasi hadisələr imperiyanın ucqarlarına, o cümlədən Azərbaycana da təsir göstərirdi. Ancaq Azərbaycanda milli azadlıq mübarizəsi Rusiyadakı fevral inqilabından çox öncə başlamışdı.

Ümummilli lider Cümhuriyyət xadimlərinin xalqımız üçün, dövlətçiliyimiz üçün xidmətlərinə böyük dəyər verərək bəyan etmişdir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudat bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əli ağa Şıxlinski, Sultan Məcid Qənizadə, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir. Əsrin sonunda yenidən müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası Xalq Cümhuriyyətinin varisi olaraq Üzeyir Hacıbəyovun və Əhməd Cavadın yaratdıqları dövlət himnini, Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağını və gerbini bərpa elədi. Bunlar bu gün də hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün olduqca əzizdir." [67, s.296]

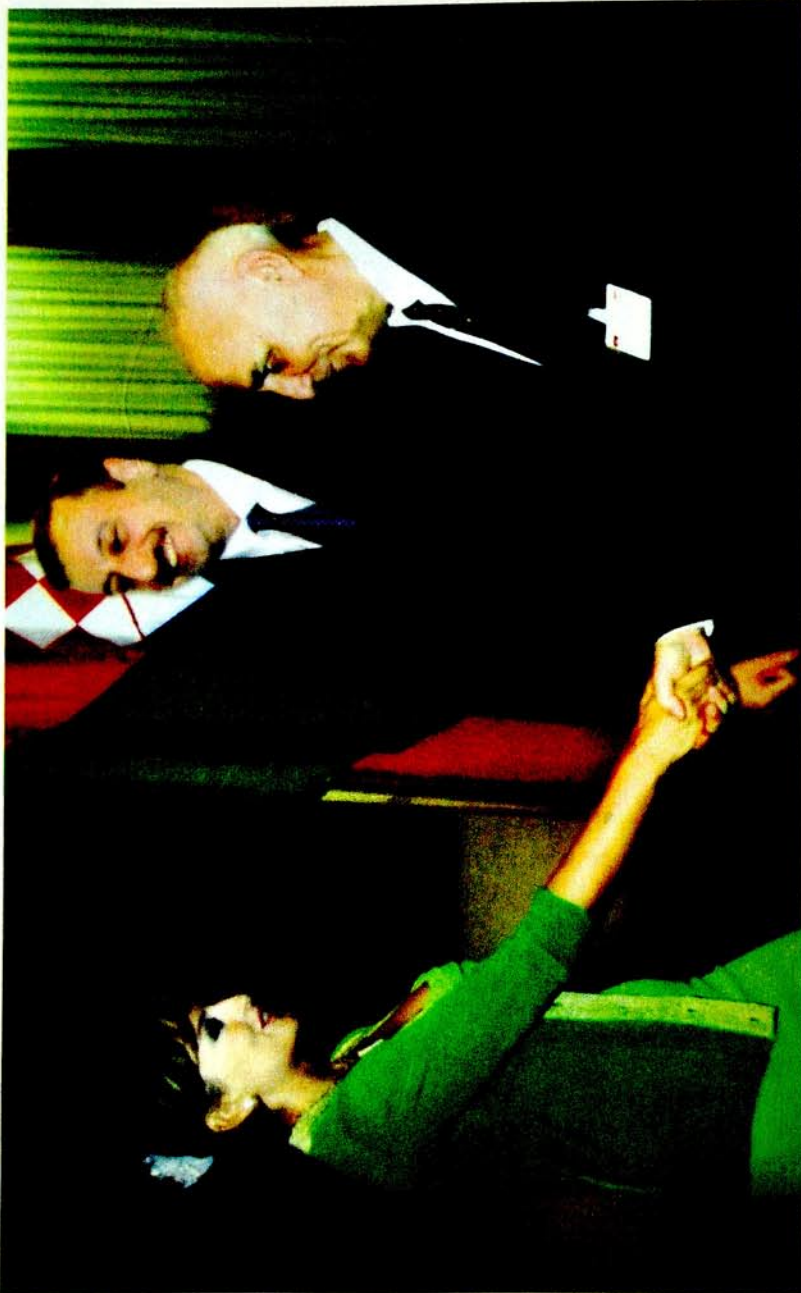

İkinci mərhələ olaraq qiymətləndirilən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması zamanı Milli Şuranın elan etdiyi „İstiqlal bəyannaməsi” ilə yeni dövlətin gələcək siyasətinin əsas prinsiplərini bütün dünyaya bəyan etməsi Heydər Əliyevin çıxışında xüsusi vurğulanmışdır. „İstiqlal bəyannaməsi” bütün Şərqdə ilk dəfə demokratik prinsiplər əsasında yeni bir dövlətin yarandığını bəyan edirdi. Bu demokratik prinsiplər özündə hüquqi dövlətçiliyi, milli və dini toleranlığı, azad vətəndaş hüquqlarını, sosial-ictimai-sinfi bərabərliyi birləşdirirdi. Dövlətin idarə olunmasının respublika forması müsəlman Şərqudə ilk hadisə idi. Ümummillə liderin sözləri ilə desək, „Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Avropanın demokratik dəyərləri ilə Şərq mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini üzvi şəkildə birləşdirən yeni dövlət və cəmiyyət nümunəsi idi.”[72]

Bu nümunəvi model sonralar dövlət müstəqilliyi əldə etmiş cümhuriyyətlər üçün də örnək oldu. 23 aylıq parlaq fəaliyyəti dövründə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin görkəmli qurucuları ölkədə demokratik hüquq və azadlıqların bərqərar edilməsi, etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquqların verilməsi sahəsində böyük işlər həyata keçirmişdir. „İstiqlal Bəyannaməsi” ilə həyata vəsiqə alan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın qədim dövlətçilik ənənələrini bərpa etdi, insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunmasına, irqi, milli, dini, sinfi və başqa bərabərsizliklərin ləğvinə və demokratiyaya yol açdı. İstiqlal Bəyannaməsində Azərbaycan Demokratik Respublikasında ali icraedici hakimiyyətin Müvəqqəti hökumətə məxsus olduğu bildirilirdi. Müvəqqəti hökumət Azərbaycan Milli Şurası qarşısında məsul idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün ideoloji prinsipləri „İstiqlal bəyannaməsi”ndə öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyev bununla bağlı demişdir: „Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi tarixi bəyannamə yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin başlıca prinsiplərini bütün dünyaya bildirdi. Bəyannamədə elan edilmiş prinsiplər - Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını müəyyən etmək, insanların hüquq bərabərliyinə hörmət, bütün xarici dövlətlərlə, habelə qonşu xalqlarla dinclik və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq, bir-birinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmaq prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq nüfuzunu artırdı. 1920-ci ilin yanvarında Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi de-fakto tanındı.” [67,s.296]

İstiqlal Bəyannaməsi Azərbaycan Milli Şurası üzvləri tərəfindən qəbul edildikdən sonra, təkcə türkdilli xalqlar arasında deyil, bütün islam aləmində ilk dəfə olaraq respublika üsul-idarəsinə qədəm qoyan Azərbaycan xalqının ilk müstəqil hökumətini təşkil etmək bitərəf Fətəlixan Xoyskiyə tapşırıldı. Bu o demək idi ki, xalqımız öz varlığını, bir xalq kimi mövcud-

luğunu bütün bəşəriyyətə çatdırır, onun da dünyada müstəqil surətdə yaşayan xalqlar kimi öz sərhədləri daxilində azad yaşamağa hüququ var. Bitərəf Fətəlixan İsgəndər oğlu Xoyskinin (1875-1920) başçılığı ilə Azərbaycan Demokratik Respublikası hökuməti təşkil olundu. Beləliklə, Azərbaycan xalqı nəinki türkdilli xalqlar arasında, həmçinin, bütün islam aləmində ilk dəfə olaraq respublika üsul-idarəsinə qədəm qoydu.

Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti tarixinə olan köhnə konyukturçu, təhrifçi yanaşmalara, qərəzli munasibətlərə son qoydu. Onun bu yanaşması tarixçilər üçün elmi istiqamət oldu. Müstəqilliyimizin bərpa-sından sonra tarix elmində baş vermiş ideallaşdırma da Heydər Əliyevi narahat edirdi. Bu cəhətdən Heydər Əliyev tarix elmində baş qaldırmış, populist, diletantçılıq, konyukturçuluq meyillərinin aradan qaldırılması üçün tədqiqatçıları yeni elmi konsepsiya ilə silahlandırdı.

Heydər Əliyev 1991-ci ildən müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasını Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin varisi hesab etmişdir.

Azərbaycan XX əsr ictimai-siyasi tarixinin üçüncü mərhələsi 1920-ci ildə sovet hakimiyyətinin qurulması ilə başlayır və 1920-22-ci illəri əhatə edir. Bu dövrdə Azərbaycanla Rusiya arasında hərbi-iqtisadi müqavilə imzalanmış, Bakıda xarici ölkələrin nümayəndəlikləri, o cümlədən Rusiya konsulluğu açılmadı. Bu o demək idi ki, Azərbaycan hələ də öz ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqda idi. Lakin hadisələrin sonrakı gedişi buna son qoydu: "Azərbaycanın bu dövrdə yürütdüyü uğurlu siyasətin təzahürlərindən biri kimi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması istiqamətində aparılan işlər, Moskva və Qars müqavilələri, Genuya konfransı sayıla bilər. 1920-ci ildə Bakıda Şərqi xalqlarının birinci qurultayı keçirildi. Bolşeviklər Şərqi ölkələrinin yeni inqilabi dəyişikliklərə can atmaq arzusunda olmadıqlarını gördükdən sonra, öz siyasi məqsədləri naminə Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması ideyasından əl çəkdilər." [67,s.297]

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev 1920-1922-ci illəri Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlandığı dövr kimi qiymətləndirmiş, Azərbaycan Sovet Respublikasının SSRİ-yə qatılmasını müstəqilliyin sonu kimi dəyərləndirmişdi: "1921-ci ildə Zaqafqaziya Federasiyasının yaradılması artıq müstəqilliyin itirilməsi yolunda atılan ilk addım oldu. 1922-ci il dekabrın 30-da SSRİ-nin yaranması isə Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoyuldu. O, bir sıra dövlətçilik atributlarını, o cümlədən bayraq, gerb, himn və Konstitusiyasını qoruyub saxlamasına baxmayaraq, bir çox sahələrdə özünün beynəlxalq hüququn subyekti olmaq statusunu itirmişdi." [67,s.297]

XX əsr Azərbaycan tarixinin ən böyük mərhələsi 1922-1991-ci illəri əhatə edən "sovet dövrü"dür. XX əsrin 90-cı illərində bəzi tarixçilərin təhriflərinə məruz qalmış bu dövrdə Azərbaycanda yaradılmış iqtisadi və intel-

lektual potensial danılmazdır. Heydər Əliyev özü bu tarixi dövrdə Azərbaycanın iqtisadi, mədəni, elmi potensialının yüksəlməsi, milli mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması sahəsində əvəzsiz işlər görmüşdü. Sovet rejiminin bütün xüsusiyyətlərinə dərin bələd olan və zəngin idarəçilik təcrübəsi qazanmış Heydər Əliyev Azərbaycanı düşmüş olduğu ağır vəziyyətdən qurtarmaq üçün qəti addımlar atmağa başladı. O, ölkənin uzun müddətli, dinamik və hərtərəfli inkişafını təmin edən kompleks inkişaf proqramları hazırlayıb, həyata keçirmişdi.

Tarix elmlər doktoru, professor Yaqub Mahmudovun yazdığı kimi, "Heydər Əliyev hələ o zaman müstəqil yaşadığımız bu günləri görürdü, dogma Vətəninə bu günlər üçün hazırlayırdı. Böyük düha sahibi yeni Azərbaycanı-bugünkü Azərbaycanı hələ o vaxtdan qurmağa başlamışdı!" [169, s.95]

Ulu öndər özü də sonralar bu barədə demişdi: "Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, sistemli şəkildə artan xarici iqtisadi əlaqələri, dünya iqtisadiyyatına get-gedə daha dərin bələd inteqrasiya olunması hələ 1970-1985-ci illərdə təməli qoyulmuş xalq təsərrüfatı potensialına əsaslanır." [67,s.304]

Üçüncü mərhələ XX əsrin ən dinamik, eyni zamanda hadisə və proseslərin qeyri-sabit olduğu bir dövrdür. Çünki SSRİ-nin dağılması prosesi gedən zaman Cənubi Qafqazda „Qarabağ“ düyünü meydana çıxırdı. Azərbaycan xalqı həm erməni millətçilərinin separatçılığı ilə üzləşmiş, həm də bir qədər gec də olsa, sovet impariyasının boyunduruğuna qırmaq üçün milli azadlıq hərəkatına başlamışdı. Nəhayət, 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan „Müstəqillik Haqqında Konstitusiyası Aktını“ qəbul etdi. Heydər Əliyev bu tarixi hadisəni belə qiymətləndirmişdi: "Müstəqillik haqqında bəyannamə iki həftə ərzində "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyası aktının qəbul edilməsini nəzərdə tutsa da, naməlum səbəblərdən bu iş düz 48 gün, yəni oktyabrın 18-nə qədər, onun dərc olunması isə daha 20 gün yubadıldı. Konstitusiyası aktı qəbul edilərkən Ali Sovet bu haqda referendum keçirmək haqqında qərar qəbul etməli idi. Bu da naməlum səbəbdən noyabrın 15-ə qədər yubadıldı." [67,s.320]

Heydər Əliyevin dövrələşdirməsində Azərbaycanın XX əsr tarixinin hadisələrinin dördüncü mərhələsi kimi 1991-ci ilin oktyabrın 18-dən başlanan dövrdür. Bu ilk növbədə yenidən əldə olunmuş müstəqilliyin qorunub saxlanması uğrunda mübarizə dövrü idi. Çünki ölkəmizin gələcəyi bundan asılı idi. Lakin müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda cərəyan edən hadisələr ölkəni tamamilə əks istiqamətə - müstəqilliyin itirilməsinə, daxili parçalanmaya doğru aparırdı. Yalnız 1993-cü ilin yayında Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi və vətənimizi parçalanmaq təhlükəsindən qurtardı, təcavüzkar Ermənistanla

müharibədə atəşkəsə nail oldu. Tədqiqatçıların yazdığı kimi, hərbi əməliyyatların dayandırılması Azərbaycanın gənc, sağlam qüvvələrinin mənasız yerə qırılmasının qarşısının alınması, genefonumuzu xilas, Azərbaycan xalqının yaşaması, gələcəyi demək idi. [131,s.118]

Düşünülmüş xarici siyasət beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeləri möhkəmləndi. Heydər Əliyev ənənəvi düşmənlərimizin həmişə Azərbaycanın əleyhinə istifadə etdikləri „erməni kartı“na qarşı neft strategiyasını irəli sürdü. „Əsrin müqaviləsi“, Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas neft ixracı kəməri, həmçinin Bakı-Ərzurum qaz kəməri layihələri regionda Azərbaycanın xeyrinə dəyişdi. “Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasını şimaldan və cənubdan mənəviyə salıb sıxan, onun xarici ölkələrlə ənənəvi əlaqələrini kəsən qüvvələrə qarşı Şərq-Qərb dəhlizi açdı.” [131,s.119]

Eyni zamanda, Azərbaycanda hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət quruculuğu ardıcıl, dönməz prosesə çevrildi. Bu isə ölkəmizin dünyada layiqli yer tutmasını şərtləndirən mühüm amillərdən biri idi.

Dünyanın tanınmış siyasətçiləri də bunu yüksək qiymətləndirirdilər. Fransanın keçmiş Prezidenti Jak Şirak demişdir: “Azərbaycanın Avropa ölkələri ailəsində özünəlayiq yer tutmasını böyük təcrübəyə malik, şöhrətli dövlət xadimi Heydər Əliyevin uzaqgörən, müdrik siyasətinin gözəl bəhrəsi kimi dəyərləndirirəm. Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul edilməsi, bu ölkədə insan haqlarının qorunması, demokratiyanın möhkəmlənməsi, daim inkişafda olması məhz Heydər Əliyevin siyasətinin nəticəsidir.”[108,s.76]

§2. Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın ən yeni tarixinə baxış və Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin tarixi rolunun qiymətləndirilməsi

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrü həm də milli özünüdərk, özünəqayıdışın yüksəlişi dövrü kimi qəbul edilir. Bu dövrdən başlanan Heydər Əliyevin idarəetmə fəlsəfəsinin əsas ideya-siyasi istiqamətlərini xalqın milli özünüifadəsinin bütün forma və vasitələrində geniş vüsət alması, milli qürur hissənin güclənməsi və milli şüurun yüksəlməsinə təkan verən sürətli inkişaf strategiyasının gerçəkləşdirilməsi təşkil etmişdir. Həmin illərdə Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin gənc nəsələ tanınması bir ənənə halını almışdır. Bu isə milli ruhun, milli özünüdərk yüksəlişi, xalqın tarixi yaddaşının özünə qayıtması, müstəqil dövlətçilik ideyalarının gerçəkləşdirilməsi üçün zəmin yaratmışdır.

Ulu öndər ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi ağır bir vaxtda da Heydər Əliyev tariximizi, tarixi şəxsiyyətlərimizi, soy kökümüzü, milli mənəvi

dəyərlərimizi layiqli şəkildə qiymətləndirməyi, onları təbliğ etməklə özünə-qayıdış siyasəti yürütməyi ən vacib işlərdən biri hesab edirdi. Onun Azərbaycan tarixinə yeni baxış konsepsiyasında tariximizin dövrələşdirilməsi, tarixi hadisələrə obyektiv qiymət verilməsi, tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətlərinin araşdırılması, ən vacib tarixi məqamların elmi təhlil edilməsi və sairə əsas götürülür.

Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixinə yeni baxış konsepsiyasında əsas yerlərdən biri Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti tarixinə həsr edilmişdir. Bu baxımdan, Xalq Cumhuriyyətinin tarixinin obyektiv öyrənilməsi və onun Azərbaycan tarixində yerinin müəyyən edilməsi ulu öndər Heydər Əliyevin XX əsr Azərbaycan tarixinin tədqiq edilməsi sahəsində qarşıya qoyduğu vəzifələrin mühüm bir hissəsidir.[103,s.114] Müstəqil Azərbaycan Respublikasını Xalq Cumhuriyyətinin varisi hesab edən Heydər Əliyev bu ictimai-siyasi hadisəyə münasibətini bildirərək demişdir: “Azərbaycanda 1918-ci ildə ilk demokratik respublika yaradıldı. Bu, şübhəsiz ki, tarixi bir hadisədir. Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda son dövrlərdə gedən proseslərdə - həm mətbuatda, həm də ictimai-siyasi proseslərdə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası böyük bir nailiyyət kimi qeyd olunub və onun gördüyü işlər yüksək qiymətləndirilibdir. Bu, təbii bir haldır, tariximizin böyük və parlaq bir mərhələsidir. Bu mərhələni biz layiqincə qiymətləndirməliyik və mən də bu gün sizin qarşınızda bunu bildirmək istəyirəm. Bəli, 1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranması Azərbaycan tarixində böyük siyasi-ictimai hadisədir. Belə bir demokratik dövlətin mövcud olması və müəyyən qədər fəaliyyət göstərməsi Azərbaycanın sonrakı dövrlərinə təsir edibdir.” [37,s.153].

XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycan tarixinin yenidən yazılması prosesi başlandı. Lakin bu prosesin də gedişində tarixi faktların ifrat dərəcədə şişirdilməsi, şəxsiyyətlərin ideallaşdırılması kimi hallar baş vermişdir. Heydər Əliyev uzaqgörən dövlət xadimi olaraq bu prosesləri izləmiş və nöqsanların aradan qaldırılmasını, obyektivliyin təmin olunmasını alimlərə tövsiyə etmişdir. O deyirdi: “Heç bir dövrü, heç bir şəxsi ideallaşdırmaq lazım deyildir. Təəssüf ki, bu ideallaşdırma xəstəliyi 70 ildir beynimizə girmişdir. Bundan xilas olmaq lazımdır. Əgər 70 il müddətində bütün ideoloji sistemimiz marksizm-leninizm elmini, onun prinsiplərini, Marksı, Lenini ideallaşdırmışdırsa, indi də ancaq Məmmədamin Rəsulzadəni ideallaşdırırlar. Mən yenə də deyirəm: Məmmədamin Rəsulzadə və onunla bərabər Azərbaycan Respublikasının böyük şəxsiyyətləri XX əsrin əvvəlində və xüsusən 1918-ci ildə, Azərbaycan Demokratik Respublikası qurarkən böyük şücaət göstərmişlər, böyük iş görmüşlər. Bu, şəksiz-şübhəsizdir... Bir vaxtlar deyirdilər, tariximizdə Kommunist Partiyasının, Sovet hökumətinin tarixindən savayı

heç nə yoxdur. Bir müddət də deyirdilər ki, Stalindən, sonra isə Lenindən savayı heç kəs yoxdur. Burada da deyirlər ki, Məmmədəmin Rəsulzadədən başqa heç kim yoxdur. Bəs Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyov, Hacınski, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Behbud bəy Şaxtaxtinski və başqaları? Mən bu adların hamısını saymaq fikrində deyiləm, bəlkə də siz bu adları məndən də çox bilirsiniz. Ancaq bir adamı bütəldirmək, ideallaşdırmaq lazım deyildir. Bu xəstəlikdən yaxa qutarıb tarixin hər bir dövrünü olduğu kimi yazmaq lazımdır. Bu tarixçilərimizin əsas vəzifəsidir. Azərbaycan müstəqil dövlət kimi, şübhəsiz ki, öz tarixi, adət-ənənələri ilə və əsrlər boyu xalqın yaratdığı mədəniyyət əsərləri ilə fəxr edir.” [37, s.156]

Ondan sonra bir çox tarixçilər bu fikri əsas götürərək, Məmmədəmin Rəsulzadə şəxsiyyətinə münasibəti dəyişdilər və ya Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti tarixindən bəhs edərkən bu böyük tarixi şəxsiyyətdən yan keçmək istədilər. Lakin Böyük azərbaycanlı Heydər Əliyev Məmmədəmin Rəsulzadə kimi tarixi şəxsiyyətin Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti tarixində rolunu danmağın yox, onun ideallaşdırılmasının əleyhinə idi.

Tarixi proseslərdə şəxsiyyət və liderlərin rolu danılmazdır. Ulu öndər öz çıxışlarında Məmmədəmin Rəsulzadənin və digər dövlət xadimlərin xatirəsini əziz tutaraq deyirdi: “ Biz Azərbaycanda ilk demokratik respublikanın qurulmasında, yaranmasında göstərdiyi xidmətlərə görə Məmmədəmin Rəsulzadəyə, Əlimərdan bəy Topçubaşova, Fətəlixan Xoyskiyə, onların silahdaşlarına bir daha minnətdarlığımızı, təşəkkürümüzü bildiririk. Onların gördüyü işlər Azərbaycan xalqının bu gün üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onların fəaliyyəti bizim üçün həmişə əziz olacaqdır. Onların xatirəsi bizim qəlbimizdə daim yaşayacaqdır. Bu günlər – bu bayram günləri Azərbaycanın Türkiyədə, Fransada, Gürcüstanda olan səfirlikləri bizim göstərişimizlə Məmmədəmin Rəsulzadənin, Əlimərdan bəy Topçubaşovun, Fətəlixan Xoyskinin qəbirlərini ziyarət edirlər və onların xatirəsinə Azərbaycan xalqının, dövlətinin hörmət və ehtiramını ifadə edirlər.” [230]

Göründüyü kimi, bu yanaşma şəxsiyyətin şəxsiyyətə, dövlət xadiminin dövlət xadiminə, liderin liderə verdiyi dəyər idi. Heydər Əliyevin irsini araşdırarkən bir məqamın şahidi oluruq - Cumhuriyyətin dövlət xadimlərinin adını sadalayarkən həmişə birinci Məmmədəmin Rəsulzadənin adını çəkmişdir. Bu, alicənab bir şəxsiyyətin tarixə, keçmişə ədalətli yanaşmasının və dərin hörmətinin daha bir təsdiqidir.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin xarici siyasəti regionda ağır şərtlər altında sərhədlərin qorunmasına yönəldilmişdi. Bu baxımdan Naxçıvanın, Qarabağın, İrəvanın həm hərbi, həm siyasi müdafiəsi məsuliyyəti Xalq Cumhuriyyəti hökuməti rəhbərlərinin üzərinə düşürdü. Tarixin acı bənzərliyi onda idi ki, sonralar Heydər Əliyev də belə bir məsuliyyəti öz üzərinə

götürmüşdü. Ümummillə liderin 1999-cu il fevralın 4-də “Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyinin qeyd olunması haqqında” fərmanında deyilirdi: „1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin yaranması elan olundu. Rusiya imperiyasının dağılması nəticəsində Qafqazda öz müstəqilliyini əldə etmiş dövlətlər arasında sərhədlərin dəqiqləşdirilməsi prosesi getdi. Azərbaycan hökumətinin başçısı Fətəli xan Xoyskinin məşhur məktubunda bildirildi ki, Azərbaycan İrəvan mahalından könüllü surətdə əl çəkir. Azərbaycan hökuməti bu güzəştə getməklə Ermənistanın ölkəmizə qarşı torpaq iddialarından əl çəkəcəyini zənn etdi.” [55]

Ermənilər İkinci dünya müharibəsindən sonra bölgədə yaranmış mürəkkəb vəziyyətdən istifadə edərək, müharibədə məğlub olmuş Osmanlı imperiyasının torpaqları, habelə Azərbaycanın əzəli torpaqları hesabına «Böyük Ermənistan» dövləti yaratmaq planları qururdular.

Ulu öndər bu məkrli siyasətin tarixini çox yaxından izləmişdi. Yuxarıda adı çəkilən fərmanda deyilirdi: “Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 23 aylıq tarixi boyu erməni silahlı quldur dəstələri İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ bölgələrində dinc azərbaycanlı əhaliyə divan tutur, yerli azərbaycanlıların sayını süni surətdə azaltmaq üçün hər cür vasitəyə əl atırdılar. Qafqazda bolşeviklərin hakimiyyətinin bərqərar olduğu ilk günlərdən hələ 1918-ci ildə özünü mart qırğınları zamanı bürüzə vermiş bolşevik-daşnak sövdələşməsi geniş vüsət aldı. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövründəki sərhədlər alt-üst edilməyə başlandı. İlk olaraq əzəli Azərbaycan torpağı Zəngəzur mahalı Ermənistan SSR-in tərkibinə qatıldı. Əslində isə ermənilərin planları daha geniş idi və onların torpaq iddialarının əsas hədəfi məhz Naxçıvan idi. Onlar Zəngəzurun Ermənistanla ilhaq edilməsini bu yolda atılmış mühüm addım hesab edirdilər. Beləliklə də, Naxçıvanı Azərbaycandan ayıran Azərbaycan torpaqlarının - Zəngəzur mahalının Ermənistanla verilməsi Naxçıvanın muxtariyyət məsələsini zəruri etdi.” [55]

Azərbaycanın ilk demokratik respublikası ağır və mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. Bir tərəfdən, xarici qüvvələr, böyük dövlətlər Azərbaycanda müstəqil dövlətin yaranması ilə razılaşa bilməyərək cürbəcür vasitələrlə bu dövləti boğmağa çalışırdılar. Digər tərəfdən, Rusiyada hakimiyyətə gəlmiş kommunist rejimi keçmiş Rusiya imperiyasının ərazisində öz hakimiyyətini tətbiq etmək istəyirdi. Azərbaycan üçün həmişə təhlükəli olan, torpaqlarımıza göz dikən erməni daşnaklar Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq hərəkətlərini gücləndirmişdilər. Bununla yanaşı, Azərbaycanın daxili ictimai-siyasi vəziyyəti də olduqca gərgin idi. Şübhəsiz ki, belə bir şəraitdə ilk demokratik respublikanın fəaliyyəti böyük çətinliklərlə üzləşirdi. Ulu öndər 1994-cü il mayın 27-də Respublika gününə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqdakı nitqində demişdir: “Bəzən bu dövrə nəzər salarkən 1918-1920-

ci illərdə gedən prosesləri xatırlayır, həmin proseslərin bir-birinə çox bənzədiyini görürsən. O vaxt da bir çox xarici qüvvələr Azərbaycana təzyiq göstərirdi. O zaman da Ermənistan Azərbaycanın torpaqlarını ələ keçirmək üçün təcavüzə başlamışdı, Azərbaycan xalqı öz torpaqlarını erməni qəsbkarlarından müdafiə edirdi. Həmin dövrdə də Azərbaycanı parçalamaq istəyirdilər. Məlumdur ki, 1918-20-ci illərdə Azərbaycanın parçalanması üçün bir neçə addım atılmışdı və parçalanma vəziyyəti yaranmışdı. İndi də, müstəqillik əldə edildikdən sonra bunlar təkrar olunur. Müstəqil Azərbaycan dövləti bir çox xarici qüvvələr tərəfindən təzyiq altındadır. Altı ildir ki, Azərbaycan xalqı torpaqlarımızı zəbt etmək niyyətində olan Ermənistanın hərbi təzavüzünə məruz qalmışdır və öz ərazisini müdafiə edir.” [40,s.5]

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində və onun varisi olan müstəqil Azərbaycan Respublikasında gedən proseslər arasındakı bənzərlik həm də daxili çəkişmələrin baş verməsində özünü göstərmişdi. Heydər Əliyev bununla əlaqədar demişdir ki, 1918-1920-ci illərdə Xalq Cümhuriyyətinin həyatında olmuş çəkişmələr, didişmələr, hakimiyyət mübarizəsi və şəxsi mənafeyə görə ümummilli mənafeyə zərbələr vurulması faktları da məlumdur. Ötən altı il müddətində Azərbaycanın müstəqil yaşaması təxminən 1918-1920-ci illərdə baş vermiş hadisələrə bənzər hadisələrlə də müşayiət olunmuşdur. [50,s.382]

1918-ci il noyabrında 19-da M.Ə.Rəsulzadənin sədrliyi ilə keçirilmiş iclasda çox mühüm qərar qəbul olundu. Ağır ictimai-siyasi vəziyyətə baxmayaraq, Xalq Cümhuriyyəti son dərəcə demokratik yol seçdi, Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin parlamentdə təmsil olunmasına imkan yarandı. Parlament ölkə əhalisinin (2 mln. 270 min nəfər) hər 24 min nəfərinə 1 nəfər nümayəndə hesabı ilə 120 nəfərdən ibarət olmalı idi. Onlardan 80 nəfər müsəlmanları, 21 nəfər erməniləri, 10 nəfər rusları, 1 nəfər almanları və 1 nəfər yəhudiləri təmsil etməli idi. Sayları çox az olduğu üçün, parlament seçkilərində iştirak etmək hüquqları olmayan gürcülər və polyaklar da hərsinə bir deputatla parlamentdə təmsil olunmalı idilər. [169,s.52]

Bu fakt onu göstərir ki, hətta XXI əsrdə də bir çox dövlətlərin nail ola bilmədiyi demokratik prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hələ XX əsrin əvvəllərində tətbiq etmişdi. Düzdür, cümhuriyyətin xalqa, parlamento bu cür yanaşması heç də birmənalı qarşılanmamış, hətta ilk vaxtlar ermənilər və ruslar parlamentin işində iştirak etməmişdilər. Eyni zamanda, Azərbaycan parlamentindəki çoxpartiyalılığın nəticəsi heç uğurlu olmamışdır. Ümummilli liderin vurğuladığı kimi, “23 ay ərzində bu dövlətin tərkibi beş dəfə dəyişib, bu dövlətdə, bu parlamentdə beş partiya iştirak edib: Musavat Partiyası, İttihad Partiyası, Əhrrar Partiyası, Sosialist Partiyası, hətta Daşnaksutyun Partiyası. Bu parlament sistemi dövlətin yaşamasına imkan

vermədi və ayrı-ayrı qruplar, partiyalar arasında gedən çəkişmələr, çarpışmalar, intriqalar öz-özlüyündə bu dövlətin adına ləkə vurdu. Mən bunu nə üçün deyirəm? Ona görə ki, biz bundan ibarət dərsi almalıyıq. Biz o dövrü, o demokratik hökumətin fəaliyyətini qiymətləndiririksə və belə bir mərhələnin tariximizdə olması ilə fəxr ediriksə, həmin proseslərin qüsurlarını da bilməliyik ki, o səhvləri daha buraxmayaq.” [37,s.153]

Müsəlman Şərqi qadınlar ilk dəfə siyasi hüquqların verilməsi də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinin şərəfli hadisələrindəndir. 1998-ci ildə Azərbaycan qadınlarının birinci qurultayında bunu yüksək dəyərləndirərək demişdir: “Azərbaycan qadını zülmə, əziyyət çəkib, ana olub, övlad böyüdü, kişisinə xidmət edib, ailəsini, elini-obasını saxlayıb, çox hüquqlardan məhrum olubdur. 1918-1919-cu illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan qadınına tarixdə ilk dəfə hüquqlar - seçmək və seçilmək hüququ verilibdir.”[54]

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddətdə və çətin şəraitdə böyük işlər görmüşdü. Azərbaycanın sərhədlərinin müəyyən edilməsi, dövlət atributlarının qəbul edilməsi, Azərbaycan dilinin dövlət dili elan olunması, təhsil ocaqlarının açılması; milli ordunun yaradılması sahəsindəki tədbirlər başa çatdırılması da, dövlətçilik yolunda mühüm hadisələr idi. Heydər bu məqamı xatırladaraq demişdir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır. Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirdi.

İlk ali məktəb olan universitetin açılması, məktəblərdə milli kadrlara olan ehtiyacın ödənilməsi üçün kursların təşkili, Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şəbəkəsinin Qazağa köçürülməsi Xalq Cümhuriyyətinin ən mühüm tədbirlərindən idi. Ulu öndər bu işləri yüksək qiymətləndirmiş, “bütün Yaxın Şərqdə şöhrət tapan Qazax Müəllimlər Seminariyasının açılmasını “Azərbaycan maarifçilərinin fədakarlığı və vətənpərvərliyinin canlı nümunəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin təhsil sahəsində yeritdiyi düzgün və məqsədyönlü siyasətin parlaq təzahürü” adlandırmışdır. [58]

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mürəkkəb daxili və xarici təzyiqlər şəraitində gördüyü ən vacib işlərdən biri də ordu quruculuğu idi. Bu strukturun olmaması, hərbi kadrların çatışmazlığı və digər ciddi problemlər cümhuriyyətin rəhbərlərini qorxutmadı. 1918-ci il iyunun 26-da Milli Ordunun yaradılması barədə fərman verildi, iyulun 11-də hərbi səfərbərlik elan edildi. Bu işdə Türkiyənin köməyi də danılmazdır. Heydər Əliyev Azərbay-

can Milli Ordusunun yaradılmasının 80 illiyinə həsr olunmuş yubiley mərasimində bu tarixi hadisəni dəyərləndirərək demişdir: “Biz 26 iyun gününü bayram elan etmişik. Bu, tam əsaslıdır, məqsədəuyğun, qanunauyğundur. Çünki 80 il bundan öncə məhz bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin - ölkəmizin müstəqilliyini elan edən xalq cümhuriyyətinin, müstəqil Azərbaycanı qurub-yaradan, hələ Gəncədə fəaliyyət göstərən hökumətin ilk addımlarından biri Azərbaycanın Milli Ordusunun yaranması haqqında verdiyi qərar olmuşdur. Həmin qərara, addıma böyük hörmət əlaməti olaraq biz 26 iyun gününü Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri, ordusu günü elan etmişik.” [52, s. 81]

Bir çox tarixçilərimiz Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti tarixini tədqiq etmiş və bu dövrün hadisələrini öz əsərlərində işıqlandırmışlar. Bütün dəyərləndirmələrin bir ortaq prinsipi var - Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Azərbaycan tarixinin şanlı səhifəsidir. 1920-ci il aprel istilası baş verməyədi cumhuriyyətin tutduğu yol uğurlu gələcəyi təmin etmiş olacaqdı. Professor Yaqub Mahmudovun “Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti” əsərində yazıldığı kimi, Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti özünün siyasi quruluşuna, həyata keçirdiyi demokratik dövlət quruculuğu tədbirlərinə, həmçinin qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrə görə də Avropanın ənənəvi demokratik respublikalarından geri qalmırdı. [168,s.63]

Cumhuriyyət 23 ay yaşaya bildi. Çox şərəfli bir tarix yazıldı. Enişli-yoxuşlu dövlətçilik yolunda ağır şəraitdə qürur tariximiz yazıldı. Bu tarix beş min illik dövlətçilik ənənələrimizin davamlı, azadlıq mübarizəmizin məntiqi nəticəsi idi. 70 ildən sonra tarixi proseslər eyni nəticəyə gətirib çıxartdı. Cumhuriyyətin varisi – müstəqil Azərbaycan Respublikası yarandı. Eyni ağır ictimai-siyasi vəziyyət, eyni düşmən təcavüzü, eyni beynəlxalq durum bu dəfə müstəqilliyimizin bərpasını əngəlləyə bilmədi. Çünki Heydər Əliyev dərin zəkası, uzaqgörən siyasəti, liderlik qabiliyyəti ilə, möhkəm iradəsi və xalqın dəstəyi ilə bütün çətinliklərə sinə gərdi və dövlətçiliyimizi qoruyub məhkəmləndirdi. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti 23 ay mövcud ola bildisə, onun varisi - müstəqil Azərbaycan Respublikası 20 ilə yaxındır ki, yüksələn xətlə inkişaf edir. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 80 illik yubileyindəki nitqini çox böyük nikbinliklə tamamlayaraq demişdir: “Azərbaycan xalqını, Azərbaycanın bütün vətəndaşlarını əmin edirəm ki, biz bundan sonra da Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin sədaqətli varisləri olacağıq, xalqımızın milli azadlığını qoruyacağıq, saxlayacağıq. Biz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini göz bəbəyimiz kimi qoruyacağıq və günü-gündən möhkəmləndirəcəyik, daha da yüksəklərə qaldıracağıq!” [50,s.412]

§3. Azərbaycanın ən yeni dövrünün tarixi şəxsiyyətlərinə qiymət

Dövlətlər və xalqlar təkcə hərbi-siyasi qüdrətləri ilə deyil, həm də tarixdə böyük izlər qoymuş, möhtəşəm işlər görmüş şəxsiyyətləri ilə tanınırlar. Ən çətin sınaq anlarında onların dövlətin və xalqın taleyində şəxsiyyətlərin həlledici rol oynamasına dair çoxlu misallar çəkmək olar.

Azərbaycan tarixinin ən yeni dövrü mürəkkəb siyasi-ideoloji proseslərlə başlanmışdı. Milli azadlıq uğrunda mübarizənin önündə dövrün ziyalıları, ədibləri, siyasi xadimləri gedirdi. Heydər Əliyev XX əsrin əvvəllərindəki bu mübarizənin önündə gedən Azərbaycan xalqı qarşısında böyük xidmətləri olan, özünün vurğuladığı kimi, Azərbaycanda ilk dəfə müstəqilliyin, demokratiyanın əsasını qoyan şəxsiyyətləri yüksək qiymətləndirmişdir: “Cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadət bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxulislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əli ağa Şıxlinski, Sultan Məcid Qəni-zadə, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qadirdilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir.” [67,s.297]

Tarixşünaslıqda cumhuriyyətin dövlət xadimlərinin dəyərləndirilməsi heç də birmənalı olmamışdır. Uzun illər sovet tarixşünaslığında AXC-nin dövlət xadimləri dövrün mövcud tələblərinə uyğun şəkildə qiymətləndirilmiş, ümumiyyətlə, Azərbaycanın burjuaziyası, ziyalıları, ictimai xadimləri sovet tarixində “xalqın düşməni”, “əksinqilabçı”, “pantürkist”, “panislamist” kimi xarakterizə olunmuşdur. Bu yanaşma Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin tarixinin tədqiqinə laqeyd münasibətdə də özünü göstərirdi.

Ümummillə lider bütövlükdə tariximizin, eləcə də tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinin obyektiv şəkildə araşdırılmasını, ifratçılıqdan uzaq olmağı tövsiyə edir, xalqımızın tarixinin gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırılmasının vacibliyini vurğulayırdı. Bu deyilənləri o, Xalq Cumhuriyyətinin tarixinə və ilk demokratik respublikanın siyasi və dövlət xadimlərinə də aid edirdi.

Cəmi iyirmi üç ay fəaliyyət göstərən Xalq Cumhuriyyətinin tarixinin ən gərgin anı 1920-ci il aprelin sonunda bolşevik Rusiyasının hərbi təcavüzünə məruz qaldığı günlər idi. Ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyət bolşeviklərə təhvil verilərkən M.Ə.Rəsulzadənin müstəqilliyin qorunacağına bəslədiyi ümidi belə xarakterizə etmişdir: “Məlumdur ki, Məmməd Əmin Rəsulzadə hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil verməyə razılıq verərkən bildirmişdi: o güman edir ki, yeni hakimiyyət Azərbaycanın milliliyini, müstəqil-

liyini qoruyub saxlayacaqdır. Başqaları da belə düşünürdülər. Ola bilər, o vaxt hakimiyyəti Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətindən alan azərbaycanlıların bəziləri də, o cümlədən, Nəriman Nərimanov da belə düşünürdü ki, onlar müstəqil cumhuriyyəti başqa ideologiya altında saxlaya biləcəklər. Ancaq təəssüflər ki, belə olmadı.” [50,s.394]

AXC-nin süqutu zamanı parlamentin və eyni zamanda M.Ə.Rəsulzadənin mövqeyi xüsusi olmuşdur. Bu mövqe Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunması prinsipini əsas tuturdu və son iclasda da istiqlalıyyətin qorunması ümidi ilə qərar qəbul olunmuşdu. Belə ki, “Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti Ensiklopediyası”nda yazıldığı kimi, M.Ə.Rəsulzadə və onun əqidə yoldaşları hakimiyyətin kommunistlərə qeyri-şərtsiz təslim edilməsi təklifinə qarşı çıxdılar. Bununla belə, qan tökülməsinin qarşısını almaq üçün hakimiyyətin yalnız müəyyən şərtlərlə - Vətənin müstəqilliyinin saxlanılması şərti ilə kommunistlərə verilməsinə tərəfdar olduqlarını bildirdilər. Beləliklə də, AXC parlamenti mühasirə şəraitində keçirdiyi həmin iclasda da özünün demokratik ənənələrinə və istiqlalıyyət ideyalarına sadiq qaldı. M.Ə.Rəsulzadə və əqidə silahdaşları “Bir kərə yüksələn bayrağı” endirməmək şərti ilə hakimiyyəti kommunistlərə təhvil verdilər.

Ümummilli lider Heydər Əliyev cumhuriyyətin dövlət xadimləri arasında Fətəli xan Xoyskini xüsusi qiymətləndirmişdir. Tarixşünaslıqda XX əsrin 90-cı illərinə qədər Fətəli xan Xoyskinin xidmətləri yetərinə yer almamışdır. Heydər Əliyev isə onun haqqında yüksək fikirlər söyləmişdir: “Fətəli xan Xoyski 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının qısa zamanda baş naziri olubdur. Nəriman Nərimanov isə 1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Xalq Komissarları Sovetinin sədri, yəni baş nazir olubdur. Tutduqları vəzifəyə görə yox, şəxsiyyətlərinə və ictimai-siyasi fəaliyyətlərinə görə onların ikisi də çox dəyərli insanlar olubdur. Onlar təsadüfi adamlar deyildilər. Məsələn, Fətəli xan Xoyski 1918-ci ildə təsadüfən gəlib bizim ilk demokratik respublikamızın baş naziri olmamışdır. O, əvvəlki illərdə də siyasi fəaliyyət göstərmişdi, çar Rusiyası Dumasının Azərbaycandan seçilmiş deputatı olmuşdu. Doğrudur, Sovet hakimiyyəti dövründə tariximiz çox təhrif edilmişdi. O zaman Fətəli xan Xoyski tamamilə unudulmuşdu. Biz son illər tariximizi düzgün təhlil etmək imkanı əldə edəndən sonra Fətəli xan Xoyskinin kimliyini və onun fəaliyyətinin nədən ibarət olduğunu artıq dərk etmişik.” [45, s. 448]

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev Fətəli xan Xoyskini şəxsiyyətinə və siyasi fəaliyyətinə böyük hörmət etdiyi dövlət xadimi Nəriman Nərimanovla eyni səviyyədə dəyərləndirmişdir.

Professor Yaqub Mahmudovun yazdığı kimi, Fətəli xan Xoyskinin başçılıq etdiyi Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti hökuməti çox ağır bir bey-

nəlxalq və daxili şəraitdə, faktik olaraq, soyqırımını taleyi yaşayan Azərbaycan xalqını tarixin ən ağır qanlı burulğanından çıxarmaq məsuliyyətini öz üzərinə götürməli olmuşdu. [169,s.49]

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmin çətin tarixi dövrü belə səciyələndirmişdir: “İlk Azərbaycan Demokratik Respublikası ağır və mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. Bir tərəfdən xarici qüvvələr, böyük dövlətlər Azərbaycanda müstəqil dövlətin yaranması ilə razılaşa bilməyərək cürbəcür vasitələrlə bu dövləti boğmağa çalışırdılar. Digər tərəfdən, Rusiyada hakimiyyətə gəlmiş kommunist rejimi keçmiş Rusiya imperiyasının ərazisində öz hakimiyyətini tətbiq etmək istəyirdi. Azərbaycan üçün həmişə təhlükəli olan, torpaqlarımıza göz dikən erməni qəsbkarları, daşnaklar bu dövrdə Azərbaycana qarşı öz təcavüzkarlıq hərəkətlərini gücləndirmişdilər. Bunlarla yanaşı, Azərbaycanın daxili ictimai-siyasi vəziyyəti olduqca gərgin idi. Şübhəsiz ki, belə bir şəraitdə ilk demokratik respublikanın fəaliyyəti böyük çətinliklərlə üzləşirdi.” [40]

1996-cı ildə Heydər Əliyev Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı F.Xoyskinin məzarı üzərində ucaldılmış abidənin açılış mərasimində iştirak etmişdir. Həmin abidə məhz ulu öndərin təşəbbüsü ilə qoyulmuşdu. O, bununla əlaqədar demişdir: “Gürcüstan prezidenti Eduard Şevardnadzenin dövrü ilə mən bu ilin martında bu respublikada rəsmi səfərdə olarkən Fətəli xan Xoyskinin qəbri üzərində onun abidəsinin açılması mərasimində iştirak etdim. Onun qəbri Mirzə Fətəli Axundovun qəbri ilə yan-yanadır. Mən Mirzə Fətəli Axundovun qəbrini ilk dəfə 1970-ci ildə, Tbilisidə olarkən ziyarət etmişəm. Onun qəbri o vaxt istənilən şəkildə deyildi. Onun qəbrinin müəyyən qədər abadlaşdırılması barədə o vaxt mən lazımı tədbirlər görmüşdüm. Amma o vaxt heç kəs mənə deməmişdi ki, Mirzə Fətəli Axundovun qəbrindən bir metr o yanda Fətəli xan Xoyskinin qəbri yerləşir. Bunu mən də bilməmişdim. Çünki mənə deyən olmamışdı. Fətəli xan Xoyski ona görə unudulmuşdu ki, o Sovet hökumətinin düşməni olubdur. Xalqın mənafeyi uğrunda fədakarlıq göstərən insan olduğuna görə o, erməni daşnaklarının gülləsi ilə Tbilisidə qətlə yetirilmişdi.” [45, s. 449]

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində əvəzsiz xidmətləri olmuş Nəriman Nərimanovun şəxsiyyətinin layiqincə qiymətləndirilməsinə həmişə xüsusi diqqət yetirmiş, bu baxımdan çox böyük işlər görmüşdür: “Fətəli xan Xoyskinin adı indi bərpa olunub. Amma görürəm ki, respublikamızın bəzi ictimai-siyasi təşkilatları ona yenə də lazımı fikir vermirlər. Ona görə də mən onun yubileyinin qeyd olunması barədə fərman verdim, Azərbaycanda son illər, xüsusən 1989, 1990-cı illərdə gedən bəzi cəzəyanlar nəticəsində meydana çıxmış bir sıra siyasətçilər tariximizin ötən 70-80 ilini tamamilə pozmağa, Nəriman Nərimanovun xidmətlərini kənara qoyaraq, onu unutma-

ğa cəhd göstərirdilər. Öz tarixinə, öz millətinə bu qədər ədalətsizlik etmək olarmı?” [45, s. 449]

Göründüyü kimi, 1989-1990-cı illərdə tariximizə münasibət kəskin şəkildə dəyişən zaman Nəriman Nərimanovun da tarixi xidmətlərinin üstündən xətt çəkməyə çalışanlar olmuşdur.

N.Nərimanovun həyat və fəaliyyətinə müsbət yanaşan müəlliflərlə yanaşı (V.Məmmədov, C.Quliyev, M.Qaziyev, F.Köçərli, T.Köçərli, T.Əhmədov V.Ağasiyev, D.Quliyev, B.Qəhrəmanov və başqaları), ona mənfi münasibət bəsləyənlər də var (A.Balayev, V.Məcədov, E.Məmmədova və başqaları).

Nəriman Nərimanov Azərbaycanın XX əsr tarixində özünəməxsus yeri olan görkəmli dövlət xadimidir. Azərbaycanda kommunist rejiminin bərqərar olduğu bir dövrdə N.Nərimanov kimi təəssübkeş dövlət xadiminin, böyük ziyalının siyasi cərəyanların önündə olması xalqımızı baş verəcək bir çox bəlalardan qorumuşdur. Kütləvi qırğınların və talançılığın baş alıb getdiyi ağır şəraitdə doğma xalqını müdafiə edən N.Nərimanova və onun tərəfdarlarına „millətçi” damğası yapışdırılmış və onlar, faktik olaraq, ölkənin idarə edilməsindən təcrid olunmuşdular. Ölkənin taleyini həll edən erməni-rus-gürcü rəhbərliyi “qəlbində musavat ruhu yaşadan müsəlmanlara” etibar etmir, hətta Azərbaycanın formal müstəqilliyini də aradan qaldıraraq onu bütövlüklə RSFSR-ə qatmağa çalışırdılar. Lakin N.Nərimanov, çətinliklə də olsa, onların bu dəhşətli planının həyata keçirilməsinin qarşısını ala bildi. Bununla belə, çox keçmədən bolşevik-daşnak qrupu öz xalqının təəssübkeşi olan N.Nərimanovun Azərbaycandan uzaqlaşdırılmasına nail oldu. [169, s.75]

Hələ AXC hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil verən zaman N.Nərimanov yaradılacaq Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının müstəqil olacağına inanırdı. Bu müstəqillik 1920-1922-ci illəri əhatə etmiş və Azərbaycanın SSRİ-yə qatılması ilə sona çatmışdır. Həqiqətən də, əgər N.Nərimanov Azərbaycanı müstəqil sovet respublikası elan etməsəydi, bəlkə də respublikanın taleyi başqa cür olardı. [103,s.170]

Bir çox tələyüklü məsələlərin həllində N.Nərimanov sərt mövqeyi ilə Azərbaycanın mənafeyini qorunmuşdur. XX əsrin 20-ci illərində Qarabağın Ermənistanə verilməsi təhlükəsi yarandı. Ermənilər, eyni zamanda, Azərbaycan xalqının cəlladları Orconikidze və Kirovun əli ilə 1921-ci il iyulun 4-də RK(b)P Qafqaz bürosunun plenumunda Dağlıq Qarabağın Ermənistanə qatılması barədə qərar qəbul edilməsinə nail olmuşdular. Lakin N.Nərimanovun kəskin müqaviməti və onun tələbi ilə RK(b)P MK-nın işə qarışması nəticəsində bu qərar ləğv edildi və ertəsi gün – iyulun 5-də Qafqaz bürosu yeni qərar çıxarmağa məcbur oldu. [168,s.80]

Azərbaycanda sovetləşmədən sonra Nərimanov xalqın milli-mədəni tərəqqisinə, din problemlərinə, Azərbaycan dilinə dövlət statusu verilməsinə, milli ziyalılara və təhsilə xüsusi diqqət yetirmiş, milli adət-ənənələrin qorumasına qayğı göstərmişdir.

N.Nərimanov Azərbaycan SSR-in müstəqilliyini hər vaxtla qorumağa çalışarkən demək olar ki, bu işdə tək idi. Ümummillî lider Heydər Əliyev bu barədə danışarkən demişdir: “1920-ci ildə Nəriman Nərimanov Azərbaycanda Xalq Komissarları Sovetinin sədri olarkən şübhəsiz ki, o, həmin dövrdə ən hörmətli və ən dəyərli bir şəxsiyyət idi. Amma Azərbaycana zidd olan qüvvələr, Moskvadan gəlmiş şovinistlər, həm də Azərbaycanda o vaxt çox böyük vəzifələrdə olan ermənilər Nəriman Nərimanov kimi adamın Azərbaycanda olmasını istəmirdilər. Ona görə də Nəriman Nərimanovun ətrafında olan o vaxtkı bəzi rəhbər şəxsləri qızıdırıb onun üstünə salmışdılar. Bu, tarixdən məlumdur. Onlar Nəriman Nərimanovun əleyhinə cürbəcür təxribatlar aparırdılar. Əgər onun Moskvaya getməsinə səbəb bir tərəfdən, doğrudan da Sovet İttifaqının Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədrlərindən biri vəzifəsinə seçilməsi idisə, digər tərəfdən bu, Nəriman Nərimanovu - Azərbaycanda milliliyi möhkəmləndirmək üçün fəaliyyət göstərən bir adamı aradan götürmək məqsədi daşıyırdı.” [45, s.456]

Ulu öndərin aşağıdakı sözlərində deyilənlər isə hətta özümüzünkülərdən olan “sadiq bolşeviklərin” N.Nərimanovun, az qala, kölgəsindən də qorxduqlarını göstərməklə yanaşı, dərin ikrah hissi də doğurur.

Heydər Əliyev demişdir: “Mən hansısa qəzetdə oxumuşdum, Məmməd Səid Ordubadi yazmışdı ki, Nəriman Nərimanov Moskvada olarkən bir dəfə Tiflisə gəlmişdi, amma onun oradan Bakıya gəlməsinə burada bəziləri imkan verməmişdi. Deyəsən, o, Dadaş Bünyadzadənin adını çəkirdi. O, Nəriman Nərimanov hətta imkan verməmişdi ki, gəlib burada haradasa çıxış etsin. Bunu tarixçilərimiz bilməlidirlər.”[45, s. 456]

Beləliklə, Heydər Əliyevin irsini araşdırarkən XX əsrin Azərbaycan tarixinin dəyərləndirilməsi məsələsi fonunda tarixi şəxsiyyətlərin qiymətləndirilməsinin mühüm yer tutduğunun şahidi oluruq. Azərbaycanın yeni və ən yeni tarixi mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrlə zəngin olduğu qədər böyük tarixi şəxsiyyətlərin ideya-siyasi fəaliyyətləri ilə də zəngin olmuşdur. Tariximizin bu dövrünün tədqiqi, xalq üçün, dövlətçilik üçün tarixi xidmətlər göstərən hər bir şəxsiyyətin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi, təbliği, onların irsinin araşdırılması, xatirələrinin əbədiləşdirilməsi, yubiley və anım günlərinin qeyd olunması ulu öndərin irsində ən önəmli məsələlərdən biridir. Ona görə bir daha əminliklə deyə bilərik ki, Prezident Heydər Əliyev Azərbaycanın XX əsrin tarixinə tamamilə yeni baxış gətirmişdir.

§4. Heydər Əliyevin irsində azərbaycanlıların soyqırımı və deportasiyası məsələləri

Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin hər iki dövründə gördüyü nəhəng işlər hələ çox-çox tədqiqat obyektinə olacaqdır. Biz isə burada diqqəti, əsasən, həm böyük azərbaycanlı, həm tarixçi, həm də müdrik siyasətçi və dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin tarixən azərbaycanlıların başına gətirilmiş müsibətlərə, soyqırım və deportasiyalara münasibəti məsələsinə yönəltməyə çalışacağıq.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzünə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr indi tədricən özünün əsl qiymətini alır.

XIX-XX əsrlərdə xalqımız bir sıra ağır faciələrlə üzləşmişdir. Böyük dövlətlərin yeridənləri imperiya siyasətinin qəddar və məkrli icraçısı olan ermənilərin əli ilə dəfələrlə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırım törədilmiş, xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə düşər edilmişdir. Yüz minlərlə dinc azərbaycanlı milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmiş, öz ata-baba yurdundan didərgin salınmış, Azərbaycanın qədim yaşayış məskənləri xarabalığa çevrilmişdir. Azərbaycan XIX əsrin birinci rübündə Rusiya və İran imperiyaları arasında bölüşdürüldükdən sonra Rusiya Cənubi Qafqazda özünə dayaq yaratmaq üçün işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarına, xüsusən, Qarabağın dağlıq rayonlarına, keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə qonşu ölkələrdən kütləvi surətdə erməni əhalisi köçürməyə başladı. Qərbi Azərbaycan torpaqları hesabına süni surətdə və xüsusi məqsədlə „Erməni vilayəti” yaradıldı.[168,s.41]

Beləliklə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin təməli qoyuldu. "Böyük Ermənistan" ideyası təbliğ olunmağa başlandı. Bu sərəm ideyaya "bərəət qazandırmaq" məqsədi erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş, gələcəyə hesablanmış proqramlar hazırlanırdı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi. 1905-1907-ci illərdə, 1918-ci ilin martında azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qırğınlar, sovet rəhbərliyinin əli ilə 1948-53-cü illərdə azərbaycanlıların indiki Ermənistandan kütləvi deportasiyası, Dağlıq Qarabağ münəqqişəsinin qızışdırılması, 250 minədək azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindəki əzəli torpaqlarından zorla qovulub çıxarılması, 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi və Xocalı soyqırımı demək olar ki, bu faciələrin pik nöqtələri idi.

Sovet dövründə ermənilər həm Ermənistanda, həm də Azərbaycanda anti-azərbaycan siyasətini üstüörtülü şəkildə aparırdılar. Lakin erməni millət-

çiliyi getdikcə genişləndirdi. Onlar Yuxarı Qarabağdakı azərbaycanlıları hətta açıq-aşkar sıxışdırırdılar. 1967-ci ildə Xankandidə bir neçə azərbaycanlı qətlə yetirildi. Azərbaycan rəhbərliyi isə seyrci mövqə tutaraq, "xalqlar dostluğunu" mühkəmləndirmək üçün tədbirlər görürdü. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti 1969-cu il mayın 7-də sərhəd rayonlarında 2 min hektardan artıq Azərbaycan torpağının Ermənistanı verilməsi haqqında qərar çıxardı. Lakin 1969-cu ilin iyulunda hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev bu qərarın icrasına imkan vermədi. O, siyasi rəhbərliyə gəlişi ilə "xalqı, yurdu milli-mənəvi parçalanmadan, iflasa uğramaqdan xilas etdi. Özündən əvvəlki "rəhbərlərin" tarixi keçmişin ibrət dərslərinə, dəyişən dünyanın real həqiqətlərinə, daxili həyatın və beynəlxal vəziyyətin gerçəkliklərinə deyil, emosiyalara əsaslanaraq qəbul etdikləri səhv qərarların icrasını dayandırdı. Torpağımızın, xalqımızın, dilimizin üzərindəki əzəli və əbədi „Azərbaycan" möhürü özümüzdə qaytarıldı. [169,s.110]

Erməni millətçilərinin Dağlıq Qarabağla bağlı iddialarının qarşısına uzun illər siper çəkildi.

Lakin 1987-ci ildə Heydər Əliyevin ermənipərəst Qorbaçovun əli ilə SSRİ rəhbərliyindən kənarlaşdırılması daşnak millətçilərinin yenidən, bu dəfə daha mütəşəkkil surətdə baş qaldırmalarına yol açdı. Mixail Qorbaçov başda olmaqla sovet rəhbərliyi isə davakar erməni millətçiliyinin qarşısını almaq üçün nəinki qəti tədbirlər görmür, əksinə, onları daha da şimikləndirirdi. Sovet rəhbərliyinin gizli-aşkar dəstəyindən ruhlanan ermənilər isə daha da azğınlaşıp, özlərinin məkrli planlarını həyata keçirməkdən ötrü açıq fəaliyyətə başlayırdılar.

Qətiyyətlə demək olar ki, 1990-cı ilin yanvarında Bakıya və Azərbaycanın bir neçə rayonuna qoşun yeridilməsi və amansız qırğın törədilməsinin də kökündə ermənilərin fitvaları dururdu.

Xalqımıza qarşı belə cinayət törədilməsinə baxmayaraq, qeyrətli respublika rəhbərliyi isə bu qanlı qırğını ört-basdır etməyə çalışdı.

1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Heydər Əliyev 1994-cü ilin yanvar ayında Prezident kimi qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə edərək, 20 Yanvar faciəsinə həm siyasi, həm də hüquqi qiymət verilməsi barədə Milli Məclisə təklif verdi. Milli Məclisdə bir aya qədər müzakirələr aparıldıqdan sonra 20 Yanvar faciəsi öz siyasi və hüquqi qiymətini aldı. Ümummilli lider sonralar bununla əlaqədar demişdir: "1990-cı ildə Azərbaycan xalqının başına yanvar faciəsini gətirdilər. Yanvar faciə-sində tökülən qanların üstündə vəzifələrə gəldilər. Sonrakı illərdə yanvar faciəsinin üstünü örtüb-basdırmaqla məşğul oldular. Bəli, yanvar faciəsinin üstünün də açılması haqqında təşəbbüsü Milli Məclisə 1994-cü il yanvarın əvvəlində mən - Azərbaycan prezidenti verdim. Bilirsiniz ki, 1994-cü ildə

bu məsələ Milli Məclisin iclasında bir aydan çox müzakirə olundu. Amma 1990-cı ilin yanvarından 1994-cü ilin yanvarına qədər bu məsələnin üstü örtülüb-basdırılmışdır, günahkarların adı yazılmamışdır, bir qərar qəbul edilməmişdir. Biz qərar qəbul etdik. Həmin dəst-xətdir - yanvar faciəsindən istifadə edərək vəzifələr tutdular, tökülmüş qanların üstünü örtüldür-basdırdılar. Ancaq tarix bunu açdı”.[42, s. 365]

Prezident Heydər Əliyev yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində 20 Yanvar hadisələrini bir daha yada salaraq demişdir: “Ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq və sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədi ilə həyata keçirilmiş 20 Yanvar faciəsi totalitar kommunist rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüzü və cinayəti idi.....” [67,s.316]

Lakin öz əqidəsinə sadıq qalan, xalqının, millətinin mənafeyinə hər şeydən üstün tutan ümummilli lider Heydər Əliyev özünün və ailəsinin təhlükəsizliyi barədə düşünmədən ertəsi gün Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə gəlib mətbuat konfransı keçirmiş, baş verənlərə öz kəskin etirazını bildirmiş, SSRİ rəhbərliyinin xüsusən də M. Qarbaçovun bu hadisələrdə birbaşa günahkar olduğunu açıq şəkildə bəyan etmişdir. Azərbaycan xalqı 20 Yanvarda hərbi, siyasi, mənəvi təcavüzə məruz qalsa da, öz tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq olduğunu, vətənin azadlığı və müstəqilliyi naminə ən ağır sınaqlara sinə gərmək, hətta şəhid vermək əzmini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. 1990-cı ilin qanlı yanvarında Azərbaycanın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda şəhidlik zirvəsinə ucalmış vətən övladları özlərinin fədakarlığı, şəhidliyi ilə xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsinə parlaq səhifə yazdılar. Bu gün də Azərbaycan xalqı milli mənliliyini qorumaq üçün öz canlarından keçməyə hazır olan övladları ilə fəxr edir. [67, s. 318]

Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarının birliyi, həmrəyliyi məsələsinə də xüsusi önəm verirdi. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin onun sədrliyi ilə keçən 1991-ci il 16 dekabr tarixli iclasında bu məsələ müzakirə edilmiş, 31 dekabrın dünya azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik günü elan olunması və hər il bayram edilməsi barədə qərar qəbul olunmuşdu. Eyni zamanda, həmin günün bütün Azərbaycan Respublikasında qeyd edilməsi üçün qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinə təklif verilmişdi.[34, s. 217]

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarını əsas tutaraq Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası 1991-ci il dekabrın 25-də aşağıdakı qərarı qəbul etdi: “ Hər il dekabr ayının 31-i dünyada yaşayan azərbaycanlıların həmrəyliyi günü qeyd edilsin. ” [34,s.217]

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycan xalqı əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri olan Xocalı soyqırımına məruz qaldı. Lakin o vaxtkı iqtidar bu faciəyə də laqeydliklə yanaşdı. Yalnız Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətə qayıdandan sonra onun təklifi ilə Milli Məclis 26 fevralın matəm günü elan olunması haqqında qərar qəbul etdi. Keçmiş iqtidarın bu məsələyə laqeyd münasibətindən bəhs edən Heydər Əliyev Xocalı sakinlərinin bir qrupu ilə görüşdə demişdir: “Bilirsiniz ki, Xocalı soyqırımı 1992-ci il fevralın 26-da olubdur. 1993-cü il fevral ayının 26-da bu soyqırımın birinci ildönümü idi, o yaranın hələ tamamilə qanlı vaxtı idi. Nə üçün bəs Xocalı soyqırımı günü elan olunmadı? Niyə! Bunun böyük tarixi əhəmiyyəti var, böyük siyasi əhəmiyyəti, böyük mənəvi əhəmiyyəti var. 1994-cü ildə 26 fevral ərəfəsində mən təklif verdim bizim Milli Məclisə. Milli Məclis qərar qəbul etdi və Xocalı soyqırımı, Xocalı faciəsi günü elan olundu. Bu gün bizim tariximizdə, bizim təqvimimizdə matəm günüdür, hüzn günüdür, faciə günüdür. Bunu biz qanunla qəbul etdik. Bunu bir ildən sonra etməyənlər də yəqin ki, həmin bu cinayətin iştirakçıları olublar ki, bunu etməyiblər. Buna sadəcə etinasızlıq kimi, yaxud diqqətsizlik kimi yanaşmaq olmaz. Əgər diqqətsizlik də varsa, bu qədər diqqətsizlik olarmı? Öz millətinin aqibətinə, millətinin taleyinə bu qədər də laqeydlik, biganəlik ola bilərmiz? O adamlar indi orda-burda danışirlər, qəzetdə cürbəcür şeylər yazırlar, cürbəcür böhtanlarla məşğuldurlar. Bəzisi qaçıb Moskvada gizlənib, bəzisi, nə bilim, dağlarda gizlənib, bəzisi burada müxalifətdədir. Bu gün onların heç birisinin mənəvi haqqı yoxdur danışmağa. Onların başdan-ayağa hamısı Azərbaycan xalqının qarşısında etdikləri cinayətə görə cavabdehdir, cavab verməlidirlər. Bu gün də cavab verməsələr, sabah verəcəklər.”[42, s. 365]

Ümummilli lider Xocalı soyqırımı ilə bağlı təkə matəm günü keçirilən tədbirlərlə kifayətlənməməyi, bu faciənin nəticələrini, erməni vəhşiliyini daha geniş miqyasda bəyan etməyi zəruri sayırdı: “Təkcə ayın 25-26-sı deyil, bundan sonra da ümumiyyətlə, Xocalı soyqırımı, Xocalı faciəsi ilə əlaqədar mətbuatda, televiziya da ardıcıl verilişlər verin. Qoy insanlar gəlsinlər, öz təəssüratlarını danışsınlar. Məsələn, bu kişi deyir ki, iki oğlu həlak olubdur. Qoy gəlsin danışsın, bunun dardını eşitsinlər, bunun özü də müəyyən mənəvi təskinlik alacaqdır. İndi belələri çoxdur, hamı ola bilər. Ona görə də mən ümumi göstəriş verirəm və bu, olacaqdır, mətbuatda da ardıcıl getməlidir, bizim televiziya və radioda da verilməlidir. Bir də deyirəm, ağsaqqallar, vəzifəli adamlar, hamınız birlikdə oturun məsləhətləşin bu işi. Son gündə o prosesdə olan adamları, fərqlənən adamları, layiqli adamları təqdim edin, mən prezident kimi orden və medallarla təltif etməyə hazırım. Əgər o vaxt çox böyük qəhrəmanlıq göstəriblər, lakin onların xidməti unudulubsa, Milli Qəhrəman adı verməyə də hazırım, bunları etməyə hazırım.

Yəni, "hazırım" deyəndə, bu, mənim borcumdur. Çünki o qəhrəmanlar öz-ləri buna layıqdırlar." [42, s. 367]

Heydər Əliyev nəinki yaxın tarixi dövrdə, eləcə də əsrin əvvəllərində baş vermiş faciələrin də hüquqi-siyasi qiymətini alması, keçmişdə hüquqları pozulmuş insanlara bəraət verilməsi barədə də tədbirlər görmüşdür. Bu baxımdan onun 1996-cı il 15 mart tarixli fərmanı ilə qüvvəyə minmiş "Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında" qanunda göstərilir ki, 1920-ci il aprelin 28-dən başlayaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində insan hüquqlarına zidd qanunlar əsasında totalitar dövlət rejiminin törətdiyi özbaşınalıq, zorakılıq nəticəsində yüz minlərlə günahsız insan siyasi əqidsinə, fəaliyyətinə, başqa cür düşündüyünə və ayrı səbəblərə görə repressiyalara məruz qalmışdır. Bu qanunun məqsədi Azərbaycan Respublikası ərazisində törədilmiş repressiyaların qurbanlarına bəraət verilməsi, onların siyasi, sosial və vətəndaş hüquqlarının bərpa edilməsi, həmçinin özbaşınalığın və başqa nəticələrin aradan qaldırılması üçün hüquqi əsasların müəyyən olunmasıdır. Qanunun bəraət verilməsi qaydasına aid olan hissəsi yaşayış yerindən asılı olmayaraq, 1920-ci il aprelin 28-dən 1991-ci il oktyabrın 18-dək olan dövrdə Azərbaycan Respublikası ərazisində siyasi repressiyaya məruz qalmış bütün şəxslərə şamil edilir. [44]

Keçmiş hadisələrə siyasi-hüquqi qiymət verilməsi istiqamətində növbəti və deyərdik ki, ən vacib addımlardan biri 1918-ci il mart soyqırımının öz siyasi qiymətini alması oldu. 1919 və 1920-ci illərdə martın 31-i Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti tərəfindən ümumillik matəm günü kimi qeyd edilmişdi. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırıma və torpaqlarımızın bir əsrdən artıq davam edən işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi. Bunu nəzərə alan ulu öndər Heydər Əliyev 1998-ci il martın 26-da 31 martın Azərbaycanlıların soyqırımını günü elan edilməsi haqqında fərman imzalamışdır. Fərmanda deyilir: "Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırım siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyini qərarların məntiqi davamı olaraq, soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir." [49]

Prezident Heydər Əliyevin sonrakı il 31 mart münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində deyirdi: "Müstəqillik dövründə qazandığımız mühüm nailiyyətlərdən biri tariximizin uzun illər gizli saxlanılan, saxtalaş-

dırılan və təhrif edilən dövr və hadisələrinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə etməyimizdir. Belə hadisələrdən biri də dövlətimiz tərəfindən artıq öz siyasi və hüquqi qiymətini almış və bu gün ildönümünü qeyd etdiyimiz azərbaycanlıların soyqırımını günüdür. Hər il martın 31-ni azərbaycanlıların soyqırımını günü kimi qeyd etməklə biz bir daha tarixi keçmişə qayıdır, xalqımıza qarşı açıq şəkildə həyata keçirilən geniş miqyaslı aksiyaları ürək ağrısı ilə yad edirik". [56]

Sözsüz ki, Heydər Əliyev şəxsiyyətinin bütün bu məsələlərlə bağlı fəaliyyətini tam və dolğun şəkildə əhatə etmək mümkün deyildir. Nəzərə alsaq ki, müasir Azərbaycan tarixinin bir qərinəlik dövrü bu şəxsiyyətin adı ilə bağlıdır və onun fəaliyyəti son dərəcə zəngindir, onda bu mövzunun böyük bir monoqrafiyanın tədqiqat obyektinə olduğu aydınlaşar. Lakin biz bu dahi şəxsiyyətin yuxarıda toxunulan məsələlərlə bağlı fəaliyyətinin ən önəmli məqamlarını qısaca şərh etməyə çalışdıq. Araşdırmaların nəticəsi olaraq, ulu öndər Heydər Əliyevin keçmişin hadisələrini, müasiri olduğu dövrün ən mühüm məqamlarını düzgün qiymətləndirməsini, müdriklik və siyasi uzaqgörənlik nümayiş etdirərək, hadisələrə vaxtında reaksiya verməsinin, xalq və dövlət naminə düzgün qərarlar qəbul etməsinin şahidi oluruq. Həmin qərar gələcəkdə də ölkəmizin daxili və xarici siyasəti üçün öz əhəmiyyətini saxlayacaq, elmi baxımdan isə hələ uzun illər tədqiqat obyektinə olaraq qalacaqdır.

Ulu Öndərin irsində Azərbaycan tarixinin hansı dövrü olursa olsun bu barədə ümumi bir strateji istiqamət müəyyən olunmuşdur:

-Vətən tarixini dərinədən öyrənib tarixi həqiqəti olduğu kimi əks etdirən dəyərli əsərlər yazmaq;

-beynəlxalq aləmdə Vətən tarixini təbliğ edib tanımaq;

-Vətən tarixini gənc nəsillə öyrətmək;

-Vətən tarixinin təbliği ilə xalqımızda vətənpərvərlik hisslərini gücləndirmək;

- Vətən tarixini gələcək nəsillərə mükəmməl şəkildə ötürmək;

-Vətənin keçmişi, bu günü və gələcəyi arasında körpü yaratmaq;

-Dağlıq Qarabağ probleminin həllində Vətən tarixi amilindən istifadə etmək;

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinə yeni yanaşma, başlıca olaraq, yuxarıda sadalanan prinsiplərə əsaslanmış, həm də bu prinsiplərə dövlət quruculuğu məsələləri ilə eyni dərəcədə tələbkarlıqla yanaşılmışdır.

ƏLAVƏLƏR

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Ali Sovetin sədri Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə çıxışı

... Tarixçilərimizin xatirində olmalıdır ki, mən Azərbaycanda işləyəndə - 70-ci illərdə və 80-ci illərin əvvəllərində dəfələrlə onlara müraciət etmişdim ki, bizim tariximiz - həm qədim tariximiz, həm orta əsrlər tariximiz, həm də son dövrlərin, yəni XVIII, XIX, XX əsrlərin tarixi istənilən səviyyədə yazılmayıb. Tarixçilərin yadındadır ki, mən alimlərlə dəfələrlə görüşmüşdüm, hər dəfə də öz narahatlığımı bildirdirdim. O vaxtlar Sovetlər İttifaqının çərçivəsində başqa respublikalarla öz işimizi müqayisə edirdik. Həmin respublikaların tarixçilərinin işləri ilə tanış olarkən daha da narahat olurduq ki, nə üçün onlar öz tarixlərini yaxşı yaza bilirlər, biz isə yaza bilmirik.

Düzdür, bunun müəyyən obyektiv səbəbləri var idi. Məsələn, bəzi xalqların əsrlər boyu yaxşı tarixçiləri olub. Onlar tarixi yazıblar, sonrakı nəsillər üçün böyük tarixi abidələr qoyublar. Bunlar bizdə də var. Məsələn, bizim Əlyazmalar Fondunda çox dəyərli, zəngin məlumat verən kitablar var. Amma məsələ tək bunda deyildir. Dünyanın ən böyük kitabxanalarında, muzeylərində tariximizi əks etdirən çox zəngin kitablar, əlyazmaları, tarixi sənədlər var. Ancaq bizim tarixçilərimiz onlardan səmərəli istifadə edə bilmirlər. Ola bilər ki, Sovetlər İttifaqında yaranmış şərait də buna imkan vermirdi. Lakin yadımdadır ki, bizim Ali Sovetin binası (mən təzə binanı nəzərdə tuturam) hazır olanda köhnə bina haqqında cürbəcür müraciətlər olmuşdu. Bir nazirlik istəyirdi ki, bu binanı ona verək, deyirdilər ki, bu bina rəhmətlik Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən bizə yadigar qalıb, başqa təşkilatlar da istəyirdi. Çox düşündük, nəhayət, mən o binanın akademiyanın Əlyazmalar Fonduna verilməsi haqqında qərar qəbul etdim. Nə üçün? Çünki Əlyazmalar Fondu, əsrlərdən bəri qalmış o kitablar bizim üçün böyük bir sərvətdir. Onlar burada bu binanın zirzəmilərində pis vəziyyətdə idi. Onları çıxarıb bir muzey nümunəsi kimi yaxşı saxlayıb istifadə etmək üçün bünanını Əlyazmalar Fonduna verdik və onun əsasında elmi institut yaratmaq haqqında qərar qəbul etdik. Tarixçilərimiz üçün böyük imkan açdıq, şərait yaratdıq ki, bunlardan istifadə olunsun.

Təəssüf ki, bunlardan lazımı qədər istifadə edilməyib. Bu gün nə üçün bu mövzuya toxunuram? Əgər biz Azərbaycanı müstəqil bir dövlət kimi dünyaya yaxşı tanımaq istəyiriksə, Azərbaycanın qədim tarixini, əsrlər boyu keçdiyi yolu gərək həm öz vətəndaşlarımıza, həm də bütün ölkələrdə

olan elm adamlarına, respublikamıza maraq göstərən adamlara tanıdaq. Bu sahədə də tarixçilərimizin qarşısında çox böyük vəzifələr durur, onların üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Mən o vaxtlar - Azərbaycanda işlədiyim dövrdə də deyirdim, indi də bu sözlərin üstündə dururam ki, tarixçilərimiz üçün bütün şəraiti yaratmağa hazırım. Bir şərtlə ki, bu şəraitin əvəzində biz tarixçilərimizdən Azərbaycan tarixini bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün və bütün gələcək üçün yaxşı əks etdirən əsərlər ala bilək. Oudur ki, bu baxımdan bir məsələyə də toxunmaq istəyirik: tarixi təhrif etmək olmaz. Bu 70 illik sovet dövründə tarix, ümumiyyətlə dünya tarixi, o cümlədən Azərbaycan tarixi, habelə keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində yaşayan digər millətlərin tarixi təhrif edilib. Nə üçün təhrif edilib? Çünki o vaxt vəziyyət belə idi və bu, çox adi bir hal idi.

Bunu deməklə biz heç də özümüz-özümüzü ləkələmirik. Bu, bizdən asılı olmayan bir şeydir. Çünki marksizm-leninizm ideologiyası vardı. Hər bir sistemin ideologiyası olmalıdır. Məsələn, o zaman tarixçilər bir şəxsin fəlsəfi görüşlərini araşdırarkən, bir əsər yazarkən çalışırdılar ki, bunu marksizmleninizm ideologiyasına uyğunlaşdırsınlar. Çalışırdılar bir sənəd tapsınlar ki, guya Nizami Gəncəvi də marksist-leninçi olmaq istəyirmiş. Axı bu belə deyildir. Düzdür, məsələn, əgər axtarıb tapsaydılar və layiqincə göstərə bilsəydilər ki, dünyanın böyük filosofu Həte özünün bəzi fəlsəfi müddəalarını Nizami Gəncəvinin fəlsəfi fikirləri əsasında izah etmişdir - bu isə tarixi həqiqətdir - əgər bunu sübut etsəydilər, əlbəttə ki, obyektivlik olardı. Ancaq bu, bizim tarixçiləri o qədər də maraqlandırmırdı. Bu da onların günahı deyildir, mən heç kimi təqsirləndirmək istəmirəm. Bu, o zamankı quruluşumuzun, dövrün ümumi bəlaləri idi.

Bu fikri tamamlayaraq demək istəyirəm ki, ötən 70 illik dövrdə tariximiz təhrif edilmişdir, həm XX əsrin, həm XIX əsrin tarixi, həm də ondan əvvəlki dövrlərin tarixi təhrif olunmuşdur. Demirəm ki, tamam təhrif edilmişdir, amma tarixə dair əsərlərimizdə təhrif ünsürləri var. İndi isə bir qütbdən o biri qütbə keçmək meylli görünür. O nədən ibarətdir? Ondan ibarətdir ki, deyirlər bütün bu 70 ildə olanların hamısı yaramazdır, pisdir, Azərbaycan xalqı üçün bəladır, xalqımızın ən parlaq dövrü yalnız 1918-ci ildən 1920-ci ilədək olan dövrdür. Heç ondan əvvəlki dövrlərə də fikir verilmir. Əlbəttə ki, "Bir dəfə qalxan bayraq bir daha enməz" fikri dəyərli sözlərdir. Amma bu sözləri dəfələrlə təkrar etməklə Azərbaycanın müstəqilliyini təmin etmək mümkün deyildir. Azərbaycanın həqiqi tarixini bu gün xalqımıza, vətəndaşlarımıza və respublikadan kənarında olub ona maraq göstərən adamlara çatdırmaq mümkün deyildir.

Ona görə də heç bir dövrü, heç bir şəxsi ideallaşdırmaq lazım deyildir. Təəssüf ki, bu ideallaşdırma xəstəliyi 70 illik beynimizə girmişdir.

Bundan xilas olmaq lazımdır. Əgər 70 il müddətində bütün ideoloji sistemi-miz marksizm-leninizm elmini, onun prinsiplərini, Marksı, Lenini ideallaşdırmışdırsa, indi də ancaq Məmmədamin Rəsulzadəni ideallaşdırırlar. Mən yenə də deyirəm: Məmmədamin Rəsulzadə və onunla bərabər Azərbaycan Respublikasının böyük şəxsiyyətləri XX əsrin əvvəlində və xüsusən 1918-ci ildə, Azərbaycan Demokratik Respublikası qurarkən böyük şücaət göstərmişlər, böyük iş görmüşlər. Bu, şəksiz-şübhəsizdir. Ancaq gələn açıq danışıq: belə çıxır ki, bir vaxtlar deyirdilər, tariximizdə Kommunist Partiyasının, Sovet hökumətinin tarixindən savayı heç nə yoxdur. Bir müddət də deyirdilər ki, Stalindən, sonra isə Lenindən savayı heç kəs yoxdur. Burada da deyirlər ki, Məmmədamin Rəsulzadədən başqa heç kim yoxdur. Bəs Fətəlixan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyov, Hacınski, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Behbud bəy Şahaxtinski və başqaları? Mən bu adların hamısını saymaq fikrində deyiləm, bəlkə də siz bu adları məndən də çox bilirsiniz. Ancaq bir adamı bütəldirmək, ideallaşdırmaq lazım deyildir. Bu xəstəlikdən yaxa qurtarıb tarixin hər bir dövrünü olduğu kimi yazmaq lazımdır. Bu tarixçilərimizin əsas vəzifəsidir. Azərbaycan müstəqil dövlət kimi, şübhəsiz ki, öz tarixi, adət-ənənələri ilə və əsrlər boyu xalqın yaratdığı mədəniyyət əsərləri ilə fəxr edir. Xalqımız qədim xalqdır, böyük tarixə, böyük mədəniyyətə malik olan xalqdır. Bu mədəniyyətimizi, onun qədimliyini, dünya miqyasında böyük şöhrətə malik olduğunu xalqımıza nə qədər dərindən çatdırıb bilsək, bir o qədər də xalqımızda vətənpərvərlik hissini, həqiqi vətəndaşlıq hissini, azərbaycanlılıq hissini yüksəldərik. Müstəqillik dövründə torpaqlarımızı müdafiə etmək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün bu, çox gərəklidir, lazımdır.

Tariximizin böyük səhifələrini, intibah dövrünü - XI-XII əsrlərdə Nizamini, Xaqanini, Fələkini, Məhsətini götürsək, onların hamısının yaradıcılığı geniş yayılmışdır. Ancaq təkcə bir cəhəti xatırlatmaq istəyirəm. Nizami Gəncəvinin 800 illiyi 1948-ci ildə keçirilmişdir. 1981-ci ildə biz Nizamini ədəbi irsinin öyrənilməsi haqqında böyük bir qərar qəbul etdik. Nizami Gəncəvinin 840 illiyini böyük bir yubiley kimi qeyd edəndə bizə çox yerdə irad tuturdular ki, 840 il yuvarlaq tarix deyildir. Ancaq biz sübut etdik ki, Nizami Gəncəvi elə bir şəxsiyyətdir, tarixdə, dünya mədəniyyətində elə bir iz qoyub getmişdir ki, onun yubileyi hər il keçirilə bilər.

Təsəvvür edin, əgər biz Nizami Gəncəvini yaxşı tanıyırsaq, yaxud da Qərb ölkələrinin, o cümlədən İngiltərənin kitabxanalarında, muzeylərində vaxtilə onun yaradıcılığını təhlil edən alimlər müəyyən əsərlər yazmışlarsa, Azərbaycanda 1948-ci ildən sonra dahi şairimizin əsərləri lazımi səviyyədə çap olunmamışdır. Nizami Gəncəvinin əsərlərinin Moskvada rus dilində nəşr olunması barədə qərar qəbul edilmişdir. Lakin sonra öyrəndik ki,

"Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatında bu əsərlər çap olunmamışdır. Böyük bir nailiyyət kimi yox, sadəcə olaraq xalqına xidmət kimi deyərək bilərəm ki, Moskvada işlədiyim dövrdə Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinə daxil olan əsərlərin rus dilində ayrı-ayrılıqda nəşr olunmasına nəzarət etdim. Lakin Moskvada mənə dedilər ki, Nizamini əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi istənilən səviyyədə deyildir. O zaman Mirzə İbrahimovdan və başqalarından xahiş etdim ki, mən artıq Azərbaycanda deyiləm, görün nə etmək olar ki, Nizami Gəncəvinin əsərləri rus dilinə yenidən tərcümə edilsin. Bəzi adamlar isə buna etiraz edirdilər. Axı rus dili böyük dildir, Rusiya böyük dövlətdir.

Rusiyadan kənarda, başqa dövlətlərdə də rus dilində oxuyurlar. Əgər məktəblilərimiz ingilis, fransız, alman dillərində dərs keçirlərsə, bu, böyük nailiyyətdir, əgər rus dilində də təhsil alırlarsa, bu da böyük nailiyyətdir.

Nizamini əsərlərini böyük çətinliklə Moskvada nəşr etdirdik. Sonra mən Bakıya gələrkən Nizami muzeyinə getdim və gördüm ki, şairin beş əsərinin hamısı orada nümayiş etdirilir.

Nizami Gəncəvinin 850 illiyi qeyd edilmişdir. Hansı səviyyədə qeyd edildiyini deyər bilmərəm. Ona görə yox ki, bu yubiley böyük bayram kimi keçirilməlidir. Bu, Azərbaycanı, onun tarixini bir daha dünyaya tanımaq üçün imkandır. Nizami Gəncəvinin əsərləri təkcə ədəbi cəhətdən deyil, fəlsəfi baxımdan da əvəzsizdir. Lakin 1948-ci ildən ötən 50 ilə yaxın vaxtda biz onların istənilən səviyyədə tətbiq edilib yayılmasına nail ola bilməmişik.

Demək istəyirəm ki, bizim mədəniyyətimiz, elmimiz çox zəngindir. Biz Nizamindən, Füzulidən danışarkən onları təkcə şair kimi deyil, böyük filosoflar kimi, dünyaya, dünya mədəniyyətinə, elminə böyük töhfələr vermiş mütəfəkkirlər kimi tanıtmalıyıq. Gələn il Füzulinin 500 illiyi tamam olacaq. Biz bu yubileyə yaxşı hazırlaşmalıyıq. Biz Füzulini təkcə "Leyli və Məcnun" poemasının müəllifi kimi yox, dünya miqyaslı filosof kimi, böyük alim kimi dünyaya tanıtmalıyıq. Təkcə ədəbiyyatçılar və yaxud Yazıçılar Birliyi deyil, bütün elm xadimlərimiz bu sahədə işləməlidirlər.

Yenə də qeyd edirəm, tariximiz çox zəngindir və biz bunu vaxtaşırı xalqa çatdırmalıyıq. Xatirinizdədirmi, Nəsiminin 600 illik yubileyini qeyd etdiyimiz zaman bu, dünyada nə qədər əks-səda doğurdu, Azərbaycanı nə qədər tanıtdı! Nəhayət, 600 ildən sonra biz Nəsiminin Hələb şəhərindəki məzarını tapdıq. İndi onun məzarı oraya gedən adamlar üçün bir ziyarət-gahdır. Məhz Azərbaycan xalqına mənsub olan Nəsimi kimi nadir bir şəxsiyyəti dünya ictimaiyyətinə, elminə, dünya mədəniyyətinə tanıtmalıyıq, şübhəsiz ki, xalqımızın hörmətini qaldırmaq deməkdir. Mən təkcə şairlər haqqında danışmaq istəmirəm. Nəsimi də yalnız şair deyil, həm də alim, filosofdur. Eyni zamanda böyük alimlərimiz - Bəhmənyar, Nəsirəddin Tusi və başqalarını qeyd etmək istəyirəm.

Müstəqil dövlət olmaq üçün xalqın gərək mentalitet səviyyəsi olsun. Xalqın mentalitetini qaldırmaq isə bir-iki günün işi deyil. Bir çox nəsillərin işidir, bununla məşğul olmaq lazımdır. Xalqımızın böyük şəxsiyyətlərinin həm yaradıcılığını, həm də Azərbaycan xalqı qarşısındakı xidmətlərini daim tədqiq etmək, şübhəsiz ki, mühüm vəzifələrdən biridir. Məsələn, Mirzə Fətəli Axundov kimi şəxsiyyətlərin. Gələnlər il Abbasqulu Ağa Bakıxanovun 200 illiyi, bu il Abbas Mirzə Şərifzadənin 100 illiyi, Ülvi Rəcəbin 90 illiyi, Əlağa Vahidin 100 illiyi tamam olur. Bunlar Azərbaycanın böyük şəxsiyyətləridir. Mən böyük şəxsiyyətlərimizin hamısını yada salmaq fikrində deyiləm. Yalnız bəzilərinin adlarını çəkərək öz fikirlərimi ifadə etmək istəyirəm.

Tariximizdə hər bir şəxsiyyətin öz yeri var. Bu fikrə bir də qayıtmaq istəyirəm ki, tarixi təhrif etmək lazım deyil. 1920-ci ildən başlayaraq müstəqillik əldə etdiyimiz vaxtdakı Azərbaycan xalqı böyük bir tarixi yol keçmişdir. Bu dövrdə xalqımız yüksəlmiş, onun mentaliteti, təhsil səviyyəsi qalxmışdır. Azərbaycanda böyük elm, mədəniyyət yaranmışdır. Ölkənin sənayesi, kənd təsərrüfatı inkişaf etmişdir. Bu dövrü tarixdən silmək olarmı? Hansı siyasi-iqtisadi sistemin, ideologiyanın olmasının fərqi yoxdur. Şübhəsiz, bu dövrün çox qaranlıq səhifələri də var -37-38-ci illər, elə 20-ci illərin əvvəlləri, 30-cu illər, repressiya illəri, qanunsuzluq, insan hüquqlarının pozulması, Azərbaycan xalqına böyük zərbələr vurulması. Bunlar həqiqətdir. Eyni zamanda o da həqiqətdir ki, bu dövrdə əzab-əziyyətlərlə, çətinliklərlə yanaşı, Azərbaycan xalqı öz iqtisadiyyatını yaratmışdır. Əgər 70 il ərzində yaranmış bu iqtisadiyyat olmasaydı, indi Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət kimi yaşaya bilərdimi?

Azərbaycanda savadsız adam tapmaq çətindir. Ətrafdakı Şərq ölkələrinə baxın, orada nə qədər savadsız adam var. Azərbaycanda ali təhsil səviyyəsi çox yüksəyə qalxmışdır. Dünənə qədər ali məktəblərimizi bəyənmirdilər. Düzdür, ali məktəblərin işində çoxlu nöqsan var, xüsusən rüşvətxorluq və sair kimi çirkin hallar var. Bu, həqiqətdir. Ancaq bütün bunlarla yanaşı, ali məktəblərimizin yaranması və inkişaf etməsi bu gün üçün nə qədər böyük nailiyyətdir! İndi siz başqa ölkələrin ali məktəbləri ilə müqayisə etdikdə görə bilərsiniz ki, biz ötən dövrdə böyük nailiyyətlər əldə etmişik. Bunları itirmək olmaz.

Eləcə də şəxsiyyətləri itirmək olmaz. Bizdən ötrü Mirzə Fətəli Axundov da, Əhməd bəy Ağayev də, Məmmədamin Rəsulzadə də böyük şəxsiyyətlərdir, Nəriman Nərimanov da. Ancaq son zamanlar Nəriman Nərimanovdan başlayaraq Azərbaycanda bütün siyasi xadimlərin Azərbaycana düşmən olmaları barədə deyilən fikirlərlə heç cür razılaşmaq olmaz. Bunu deyən adamların Nəriman Nərimanov səviyyəsinə qalxmaları üçün bəlkə də on illərlə siyasi fəaliyyət göstərmələri lazımdır. Nəriman Nərimanov öz

dövrünün, yaşadığı mühitin çərçivəsində böyümüş görkəmli simadır, böyük siyasi xadimdir. Amma onu da bilin ki, Nəriman Nərimanov müstəqil demokratik dövlətin xadimlərinin hamısını qoruyub saxlayan adamlardan olmuşdur. Məmmədamin Rəsulzadəni də o qoruyub saxlamışdır. Məşhur general Mehmandarovu və Şıxlinskini həbs etmək istəyirdilər. O zaman Nərimanov Lenina məktub yazaraq bildirmişdir ki, əvvəllər çar ordusunda, sonra isə müstəqil dövlətin ordusunda xidmət etmiş bu adamlar dəyərli şəxsiyyətlərdir və onlardan istifadə etmək lazımdır. Bütün bunlarla mən öz fikrimi açıq demək istəyirəm: tarixi təhrif etmək olmaz. Tarixi təhrif edənlər xalqa xəyanət edir, onu çaşdırırlar. Buna son qoymaq lazımdır. Gələcəkdə buna yol vermək olmaz. Biz Bakıda Nəriman Nərimanovun ev-muzeyini yaratmışıq, özü də böyük bir çətinliklə düzəltmişik. Eşidirəm ki, sonra vəzifəyə gələnlər adamlardan kim isə gözünü bu evə dikib. Muzeyi dağıdaraq özləri üçün mənzil edirlər. Bəs bu hansı mənaviyyətə sığışar? Nəriman Nərimanov elm, mədəniyyət xadimi kimi Azərbaycan tarixində olan bir adamdırsa, böyük bir ədəbi irs qoyub gedibse, belə etmək olarmı? Şübhəsiz ki, belə hallara yol verilməməlidir.

Tariximizdə olan şəxsiyyətlərin hamısı bizim üçün qiymətlidir. Onların heç birinə toxunmaq olmaz. Dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovu götürək. O, əsrin əvvəlində Azərbaycanda klassik musiqinin yaradıcısı, opera sənətinin banisidir, Müsavat Partiyasının üzvü, Azərbaycan Demokratik Respublikası himninin müəllifi olmuşdur. Sonrakı dövrdə "Korğulu" operası və başqa əsərlər yaradaraq sovet dövründə Azərbaycanın mədəniyyətini zənginləşdirmiş bir adamdır. İndi gərək Üzeyir Hacıbəyovu iki yerə bölək? Müsavat dövründəki və sovet quruluşundakı fəaliyyətinə bölək? Ola bilməz axı! Üzeyir Hacıbəyov həddən artıq dəyərli şəxsiyyətdir. Onu günahlandırmaq ki, 1938-ci ildə Moskvada böyük iftixar hissi ilə Stalinlə görüşmüş, Kalinin ona Lenin ordeni təqdim etmişdir?...

21 sentyabr 1993-cü il

Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərişər, 1997, səh.148

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri Heydər Əliyevin respublikanın ali sovetində gənclərin nümayəndələri ilə görüşdə çıxışı

..... Biz 70 il marksizm-leninizm ideyalarının təsiri altında yaşamışıq. Yadımdadır, pioner var idi, komsomol var idi, bu təşkilatlar çərçivəsində böyük işlər görüldü. İndi bunlardan imtina etmişik, bu isə tamamilə təbii. Hesab edirəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası marksizm-leninizm ideyasına bir daha qayıtmamalıdır. Ancaq eyni zamanda biz mənəviyyatsız, ideyasız yaşaya bilmərik. İndiki ideyamız isə milli, tarixi ənənələrimiz, millətimizin keçdiyi tarixi yol, ulu babalarımızın yaratdığı ümumbəşəri dəyərlər əsasında-Nizami Gəncəvinin, Xaqaninin, Fələkinin, Nəsirəddin Tusinin, Bəhmənyarın, Nəsiminin, Füzulinin, Vaqifin, Seyid Əzim Şirvaninin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Üzeyir Hacıbəyovun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Hüseyn Cavidin, Cəfər Cabbarlının, Səməd Vurğunun, Mirəsədulla Mirqasımovun, Yusif Məmmədəliyevin, Mustafa bəy Topçubaşovun və tarix boyu bir çox digər alimlərimizin, ədəbiyyatçılarımızın, filosoflarımızın yaratdıqları mənəvi dəyərlər əsasında formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Əgər biz bu tarixi yaxşı təhlil edə bilsək, gənclərimiz onunla yaxşı tanış olsalar, adlarını çəkdiyim şəxslərin və yüzlərlə başqalarının əsərlərindən mənəviyyata dair fikirləri mənimsəsələr, həyatlarında rəhbər tutsalar, Azərbaycan xalqı düz yolla gedəcəkdir.

Eyni zamanda, milli məhdudluq çərçivəsində yaşamaq olmaz. Azərbaycanın həmin o dahi şəsiyyətləri də bu zirvəyə qalxmaq üçün bəşəri dəyərlərdən istifadə etmişlər. Əgər belə olmasaydı, Nizami Gəncəvi „İsgəndərnamə“ kimi böyük bir poema yazmazdı. Bu poema Homerin „İlliada“ poeməsindən heç də geri qalmır. „İsgəndərnamə“ bir tərəfdən tarixi əsərdi, digər tərəfdən dərin fəlsəfi fikirlərlə zəngindir. Ancaq gənclərimiz bunları bilirlərmi, oxuyurlarmı, bunlardan bəhrələnilərlərmi?

Biz həm milli tariximizdən aldığımız mənəvi sərvətlərdən istifadə etməli, həm də bəşəriyyətin yaratdığı mənəvi dəyərlərə yiyələnməliyik, o cümlədən, Avropa mədəniyyətindən, Rusiya mədəniyyətindən, Şərq mədəniyyətindən istifadə etməliyik. Məsələn, böyük İran tarixini götürün. Bizim qonşu dövlət dünyaya nə qədər dahilər bəxş etmişdir. Əgər biz bu mənəvi dəyərlərə yiyələnsək şübhəsiz ki, xalqımızın bu günkü yolunu təyin etməyimizə köməyi olar. Güman edirəm ki, gənclər bu məsələlərlə də yaxından məşğul olacaqlar, gənclərlə işləyən təşkilatlar, idarələr də buna ciddi fikir verəcəklər.

Eyni zamanda, tarixi vərəqlədikdə gördüm ki, vaxtilə, hələ çar Rusiyası dövründə azərbaycanlılardan rus ordusunda böyük sərkərdələr,

böyük generallar olubdur: Əliağa Şıxlinski, Səmədağa Mehmandarov, Cəmşid Naxçıvanski. Bir tək Naxçıvanski deyil, Naxçıvan xanlarının övladlarından altı nəfər çar Rusiyasının ordusunda general rütbəsində çalışıb. Bir çoxları da Birinci dünya müharibəsində iştirak ediblər. Azərbaycanın başqa bölgələrindən də o vaxtlar rus ordusunda generallar olublar. Düşünürdüm ki, indi biz böyük bir sovet ölkəsində yaşayırıq, ümumi sovet ordusu var.....

Bu məsələlər haqqında sizə qısa məlumat verməklə demək istəyirəm ki, hər bir müstəqil dövlət, əgər müstəqil siyasət aparırsa və müstəqil xarici siyasət yeritmək istəyirsə, o, şübhəsiz, dünyanın bütün dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələr yaratmalıdır. Eyni zamanda cürbəcür bloklara, müxtəlif qruplara da girməlidir. Müxtəlif blok və qruplarda iştirak etmək heç də o dövlətin müstəqilliyinə zərər gətirən amil deyildir. Biz yenə də tariximizə nəzər salmalıyıq. Məsələn, XV əsrdə yaşamış böyük dövlət xadimi *Uzun Həsən* hələ o vaxt Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə diplomatik əlaqələrinin qurulması üçün addımlar atmış, oraya səfirlər göndərmiş və əlaqələr yaratmışdı.

1918-ci ildə yaranmış müstəqil Azərbaycan dövlətinin hökuməti bir çox ölkələrlə, o cümlədən Rusiya ilə diplomatik əlaqələr yaratmışdı. Şübhəsiz ki, əgər ADR yaşamış olsaydı, bu əlaqələr daha da genişləndirilərdi. İndi Azərbaycan Respublikası da bir müstəqil dövlət kimi öz müstəqilliyini təmin etmək üçün həm ikitərəfli müqavilələr bağlamalıdır, həm də ayrı-ayrı bloklara, ayrı-ayrı qruplara daxil ola bilər.

22 sentyabr 1993-cü il

Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-cı kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublər, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərneşr, 1997, səh.164

General C.Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış hərbi məktəbdə təntənəli mitinqdə çıxış

49 il bundan qabaq dünyanın bütün mütərəqqi qüvvələri, sülhsevər dövlətləri bəşəriyyəti böyük bəladan xilas etmiş, İkinci dünya müharibəsini sona çatdırmış və dünyada sülh, əmin-amanlıq yaranmasının əsasını qoymuşlar. Bu müharibədə, böyük qələbənin əldə olunmasında Azərbaycan xalqı da fəal iştirak etmişdir...

22 il əvvəl bu məktəbin əsasının qoyulması Azərbaycan xalqı üçün böyük hadisə olmuş və ötən müddət ərzində məktəb respublikamızın hərbi qüdrətinin möhkəmləndirilməsində çox işlər görmüşdür...

Məni sevindirən budur ki, cəbhə bölgələrində olarkən, zabitlərlə görüşərkən onların bir çoxunun bu məktəbdə təhsil aldığını hiss edirəm, görürəm. Onlar mənə deyəndə ki, biz məktəbimizdə vaxtilə sizinlə görüşmüşük, tövsiyələrinizi eşitmişik, - onda mən özümü daha xoşbəxt hiss edirəm.

Məktəbin 22 illik tarixi Azərbaycan Respublikasının həyatında şübhəsiz ki, öz görkəmli yerini tutub. Ancaq bu məktəbi yaradarkən də, sonra onun genişlənməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsinə, zabit və müəllim kollektivinin yaranmasına çalışarkən də biz məhz respublikamızın gələcəyini düşünürdük. Mən Azərbaycanın gələcəyinə qayğı göstərirdim. Məmnunam ki, bu qaygılarımız, düşüncələrimiz yerinə düşüb. İndi, Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra, respublikamız müharibə vəziyyətinə düşəndən sonra bu məktəb bizim üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Siz Azərbaycan Ordusunun gələcək zabidləri, təşkilatçılarınız. Ona görə də məktəbdə vaxtdan səmərəli istifadə etməli, yaxşı təhsil almalı, hazırlaşmalısınız. Həm elmdə, bilikdə, həm fiziki hazırlıqda özünüzlə elə göstərməlisiniz ki, ali məktəbdə yaxşı oxuyasınız, yaxşı zabit olasınız. Azərbaycan Ordusunda xidmət etməyə layiq olasınız. Bu gün hərbi peşəni mükəmməl öyrənməyin xalqımız, respublikamız üçün əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür. Ona görə də siz gənclərə hərbi biliklərin sirlərinə dərinədən bələd olmağı, təhsildə, təlimdə uğurlar qazanmağı arzulayıram.

Məktəbin yaranmasında, fəaliyyətində bir neçə nəsil gənclərə təhsil verib ali məktəblərə, orduya göndərilməsində xidmətləri olan müəllim və zabit kollektivinə öz təşəkkürümü bildirirəm. 9 May Qələbə bayramı münasibətilə məktəbin bütün kollektivini təbrik edirəm, sizə təhsildə, təlimdə, şəxsi həyatınızda müvəffəqiyyətlər arzulayıram və əmin olduğumu bildirirəm ki, Azərbaycan Ordusunun gözəl gələcəyi var, bu ordu daha da möhkəmlənəcək, yüksələcək, müstəqil Azərbaycanın suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyacaq, respublikanın hərbi qüdrətini yüksəklərə qaldıracaqdır.

9 may 1994-cü il

Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz
əbədidir. 1-ci kitab. Çıxışlar, nitqlər,
bəyanatlar, müsahibələr, məktublar,
məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı,
Azərneşr, 1997, səh.566

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin görkəmli alim və dövlət xadimi Vəli Yusif oğlu Axundovun 80 illiyinə həsr olunmuş yubiley yığıncağında nitqi

...Hələ ötən il mən Nəriman Nərimanovun anadan olmasının 125 illiyinin respublikamızda qeyd olunması barədə fərman verdim. Nəriman Nərimanov məşhur şəxsdir. Onun haqqında burada geniş danışmağa bəlkə də ehtiyac yoxdur. Mən, eyni zamanda Fətəli xan Xoyskinin 125 illiyini qeyd etmək barədə fərman verdim. O da indi tanınır, amma ola bilər ki, o, Nəriman Nərimanov qədər məşhur bir şəxs deyil. Ancaq bu iki şəxsiyyət arasında böyük oxşarlıq var.

Fətəli xan Xoyski 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının qısa zamanda baş naziri olubdur. Nəriman Nərimanov isə 1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Xalq Komissarları Sovetinin sədri, yəni baş nazir olubdur. Tutduqları vəzifəyə görə yox, şəxsiyyətlərinə və ictimai-siyasi fəaliyyətlərinə görə onların ikisi də çox dəyərli insanlar olubdur. Onlar təsadüfi adamlar deyildilər. Məsələn, Fətəli xan Xoyski 1918-ci ildə təsadüfən gəlib bizim ilk demokratik respublikamızın baş naziri olmamışdır. O, əvvəlki illərdə də siyasi fəaliyyət göstərmişdi, çar Rusiyası Dumasının Azərbaycandan deputatı olmuşdu. Doğrudur, Sovet hakimiyyəti dövründə tariximiz çox təhrif edilmişdi. O zaman Fətəli xan Xoyski tamamilə unudulmuşdu. Biz son illər tariximizi düzgün təhlil etmək imkanı əldə edəndən sonra Fətəli xan Xoyskinin kimliyini və onun fəaliyyətinin nədən ibarət olduğunu artıq dərk etmişik.

Yəqin mətbuatdan sizə məlumdur ki, Gürcüstan prezidenti Eduard Şevardnadzenin dəvəti ilə mən bu ilin martında bu respublikada rəsmi səfərdə olarkən Fətəli xan Xoyskinin qəbri üzərində onun abidasinin açılması mərasimində iştirak etdim. Onun qəbri Mirzə Fətəli Axundovun qəbri ilə yan-yanadır. Mən Mirzə Fətəli Axundovun qəbrini ilk dəfə 1970-ci ildə, Tbilisidə olarkən ziyarət etmişəm. Onun qəbri o vaxt istənilən şəkildə deyildi. Onun qəbrinin müəyyən qədər abadlaşdırılması barədə o vaxt mən lazımı tədbirlər görmüşdüm. Amma o vaxt heç kəs mənə deməmişdi ki, Mirzə Fətəli Axundovun qəbrindən bir metr o yanda Fətəli xan Xoyskinin qəbri yerləşir. Bunu mən də bilməmişdim. Çünki mənə deyən olmamışdı. Fətəli xan Xoyski ona görə unudulmuşdu ki, o Sovet hökumətinin düşməni olubdur. Xalqın mənafeyi uğrunda fədakarlıq göstərən insan olduğuna görə o, erməni daşnaklarının gülləsi ilə Tbilisidə qətlə yetirilmişdi.

Fətəli xan Xoyskinin adı indi bərpa olunub. Amma görürəm ki, respublikamızın bəzi ictimai-siyasi təşkilatları ona yenə də lazımı fikir vermirdi.

lər. Ona görə də mən onun yubileyinin qeyd olunması barədə fərman verdim, Azərbaycanda son illər, xüsusən 1989, 1990-cı illərdə gedən bəzi cərəyanlar nəticəsində meydana çıxmış bir sıra siyasətçilər tariximizin ötən 70-80 ilini tamamilə pozmağa, Nəriman Nərimanovun xidmətlərini kənara qoyaraq onu unutmaya cəhd göstərirdilər. Öz tarixinə, öz millətinə bu qədər ədalətsizlik etmək olarmı?

Nəriman Nərimanovun 100 illiyini qeyd edərkən, xatirəsini əbədiləşdirərək Bakının çox görkəmli bir yerində onun abidəsini ucaldıq. Biz onun o vaxtkı Kommunist, indiki İstiqlaliyyət küçəsində olan evini muzey etdik. Amma sonra bir il müddətinə hakimiyyətə gələn insanlar bu evi zəbt edib, onu mənzilə çevirməyə çalışdılar. Onlar Nəriman Nərimanovu tariximizdən tamamilə silməyə cəhd etdilər. Əgər biz tariximizə və görkəmli şəxsiyyətlərimizə belə münasibət göstərsək, onda elə çıxacaq ki, nə tariximiz, nə kökümüz, nə əsl-nəcabətimiz, nə də keçmişimiz var, heç bir şeyimiz yoxdur. Burada çıxış edən Cəmil Quliyev tarixin bir neçə məqamını yada saldı. Əgər sona çatmaqda olan XX əsri götürsək, 1918-ci ilə qədər Azərbaycanda hakimiyyət çar Rusiyasının qubernatorlarının, eyni zamanda ayrı-ayrı bölgələrdəki xanların, bəylərin əlində olmuşdur. Yəni o dövrdə vahid Azərbaycan dövləti, demək, Azərbaycanın vahid rəhbərliyi də olmayıb.

1918-ci ildə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranıb, 23 ay fəaliyyət göstərib. Onlar çox ağır şəraitdə yaşayıblar, işləyiblər. Sonra Azərbaycanda Sovet Sosialist Respublikası yaranıb. Bu respublika Moskva ilə bağlı olsa da, yenə də iki il müstəqil respublika kimi yaşayıb. 1922-ci ildən isə bu respublika Sovetlər İttifaqının tərkibinə daxil olub. 1918-ci ilə qədər Azərbaycan vahid dövlət olmayıb, 1918-ci ildən 1920-ci ilədək onun rəhbərləri altı aydan bir dəyişdirilib, 1920-ci ildən 1934-cü ilədək, - burada düzgün deyildi, - o vaxtkı sistemə görə Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsində respublikamıza öz millətimizdən olan adam, azərbaycanlı rəhbərlik etməyib. Respublikamıza rəhbərlik edənlər o vaxt həmişə kənardan gələnlər və cürbəcür millətlərin nümayəndələri, o cümlədən ermənilər olublar.

Belə bir dövrdə 1920-ci ildə Nəriman Nərimanov kimi bir şəxsiyyət meydana çıxmış və Azərbaycan Respublikası Xalq Komissarları Sovetinin sədri olmuşdur. O, Moskvada iki il SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədrilərindən biri olub, 1925-ci ildə qəflətən dünyasını dəyişmişdir.

Sonrakı dövr tariximizi götürək. 1934-cü ildən 1953-cü ilə qədər Mircəfər Bağirov, ondan sonra beş il İmam Mustafayev, sonra 10 il Vəli Axundov respublikaya rəhbərlik etmişlər. Budan sonrakı dövr isə sizə məlumdur. Məgər biz bunları unuda bilərikmi? Axı, ötən bu illərin hər birində Azərbaycanın həyatında böyük dəyişikliklər olubdur. Mübarizə də,

gərginlik də, çətinlik də, faciələr də, repressiyalar da olubdur. Amma xalq yaşayıb, yaradıb, inkişaf edibdir.

Məgər biz bunları unuda bilərikmi və yaxud deyə bilərikmi ki, tariximizin bu hissəsi tamamilə unudulmalıdır, bu hissəsi mənim xoşuma gəlir, ona görə də gəlin bunu tərifləyək?

Bir meyl də meydana çıxıb. Sovet hakimiyyəti vaxtı tariximizdə hansı şeylər ki, sovet ideologiyasına uyğun deyildi, onları ya tamamilə unudurdular, yaxud gizlədirdilər, tərsinə çatdırırdılar; o şeylər ki, mənfəətli idi, onu gətirib mənfəətli şəkildə də göstərirdilər. Bu da o dövrün əcaibliyi idi. Mən bir dəfə demişdim, bu gün bir daha deyirəm, bəzi alimlərimiz sübut etməyə çalışırdılar ki, elə Nizamının da, Füzulinin də əsərlərində sosializm ideyaları olubdur. Belə cəhdlər də var idi. 1990, 1991, 1992-ci illərdə isə meyl o biri tərəfə idi; 1920-ci ildən 1992-ci ilədək olan nə varsa hamısını pisləmək. Deyirdilər ki, nə varsa hər şey 1918-ci ildən 1920-ci ilədək olubdur, ondan sonra nə Azərbaycan, nə millət, nə dövlət olubdur - heç bir şey olmayıbdır və hər şeyi unutmaq lazımdır. Bax, keçmişdəki xəstəlik indi başqa istiqamətdə sirayət etməyə başlamışdı. Biz bunlara yol verə bilməzdik.

...Vəli Axundovun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövr-1959-cu ilin iyulundan 1969-cu ilin iyulunadək Sovetlər İttifaqının, o cümlədən Azərbaycanın həyatında çox gərgin və mürəkkəb bir dövr idi. Bu, elə bir dövr idi ki, Stalin öləndən sonra Xruşşovun hakimiyyəti dövründə Sovetlər İttifaqının həyatında çoxlu dəyişikliklər gedirdi, cürbəcür tədbirlər aparılırdı. Xruşşov hakimiyyətinin ikinci mərhələsi idi. O, on il hakimiyyətdə olmuşdu. Xruşşovun hakimiyyətinin birinci mərhələsində Azərbaycana İmam Mustafayev rəhbərlik edib, bu dövrün beş ili onun üzərinə düşüb. Sonrakı beş il isə Vəli Axundovun üzərinə düşüb. Yenə də deyirəm, o illər çox ağır, çətin, gərgin dəyişikliklər illəri olub. O vaxt, Xruşşov dövründə bir çox yuxarı dövlət orqanlarında dəyişikliklər gedirdi, Stalin dövründə işləmiş adamlar işdən çıxarılırdı və s. Bundan sonra 1937-38-ci illərin repressiyalarının aşkar olunması, repressiyaya məruz qalmış insanların rehabilitasiyası gedirdi.

Bilirsiniz, o dövr Azərbaycan üçün ona görə çox gərgin idi ki, 1953-cü ildə respublikanın rəhbəri olan Mircəfər Bağirov həbs edilmişdi. Azərbaycanın həyatında çox gərgin bir vəziyyət yaranmışdı. Bu dövrdə Azərbaycana İmam Mustafayev rəhbərlik edirdi. Bundan sonra Xruşşovun hakimiyyəti zəifləməyə başlamışdı. 1964-cü ildə Xruşşov hakimiyyətdən getmiş və Brejnev, onun tərəfdarları hakimiyyətə gəlmişdilər. Bu dövr mürəkkəb bir dövr idi. Şübhəsiz ki, bu dövrdə işləmək, respublikaya rəhbərlik etmək asan məsələ deyildi. Vəli Axundovun üzərinə düşən çətin vəzifələrdən biri də ondan ibarət idi ki, - fürsətdən istifadə edərək demək istəyirəm, təəssüf ki,

bu, bizim milli bələmiz, dərdimizdir-içimizdən içimizi dağıdanların, yeyənlərin günahı üzündən 1959-cu ildə Azərbaycan Respublikasında millətçilik meyillərinin mövcud olması haqqında o vaxtlar Sovetlər İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi qərar qəbul etmişdi. Bilirsiniz, o vaxtlar da mən kənarında duran adam deyildim - bir vətəndaş kimi, bu, mənə yandırılmışdı, indi də yandırır ki, o vaxt Azərbaycan kimi beynəlmillətçi bir millət, respublika tapmaq bəlkə də çətin idi. İndi görün bizim bələmiz nə dərəcədə idi ki, o vaxt gətirib Azərbaycana millətçilik damğası vurdular. Azərbaycanın rəhbərliyini işdən götürdülər, respublikamızın başına çox bələlər gətirdilər. Bu, böyük bir tarixdir. Azərbaycanın başına gələn bu bələlər sadə məsələlər deyildi. Hansı millətçilikdən söhbət gedə bilərdi? Nə var-nə var, siz "Nəriman Nərimanov başlamısınız tərifi etməyə, Şaumyanı az təbliğ edirsiniz" və sairə. Vəziyyət belə idi.

Vəli Axundov bax, belə bir qərardan sonra respublikaya rəhbərlik etməyə başlamışdı. Asan deyildi. Ancaq həm biliyinə, həm təcrübəsinə, həm də zəkasına, təmkinliliyinə görə Vəli Axundov bu ağır, çətin bir dövrdə on il respublikaya rəhbərlik etdi. Bu on il müddətində respublikamızda böyük nailiyyətlər də olmuşdu, xalqımız yaşamışdı, qurmuşdu. Bütün bunlar heç də avtomatik olaraq getməmişdi. Şübhəsiz ki, bunlar Azərbaycan Respublikasının dövləti, hakim dairələri tərəfindən idarə olunmuşdu, istiqamətləndirilmişdi, tənzimlənmişdi. Respublikanın rəhbərliyində birinci şəxs bunların hamısında rolu, şübhəsiz ki, hər bir kəsin rolundan üstün idi. Bunu heç kəs, heç vaxt unutmaz.

Bilirsiniz, o vaxt - Stalin tənqid edilən zaman belə bir əhval-ruhiyyə yarandı ki, bəli, Sovetlər İttifaqı yaşayır, böyüyür. Amma Stalin olmasaydı daha da yaxşı olardı. İkinci dünya, Böyük Vətən müharibəsində Sovet İttifaqı qalib gəlmişdir, amma Stalinin burada rolu yox imiş. Bilirsiniz, bu, adi xəstəlik deyildi, bəlkə də kommunist ideologiyasının xəstəliyi idi, bu ideologiyayı həyata keçirən ayrı-ayrı qrupların, dəstələrin xəstəliyi idi. Onlar öz şəxsi mənafeləri, məqsədləri naminə başqasının rolunu ya ləkələmək, yaxud onu qiymətdən salmaq istəyirdilər.

Ona görə də həmin dövrdə görülən işlərdə, əldə edilən nailiyyətlərdə Azərbaycanın birinci rəhbəri kimi Vəli Axundovun rolu böyükdür, yüksək qiymətə layiqdir və mən bunu bu gün böyük məmnuniyyət hissi ilə qeyd edirəm.

...Cəmil Quliyev burada bir-iki faktı xatırlatdı. Doğrudan da illərdə Ermənistanın millətçi dairələri, Moskvada oturan millətçilər Azərbaycana həmişə təzyiq göstərməyə və Azərbaycanın nailiyyətlərinə həmişə mane olmağa, xüsusən ermənilərin Azərbaycana təsirini daim saxlamağa çalışırdılar. Vəli Axundov bunların qarşısını almağa səy göstərir, müəyyən iş

görürdü. Mən səmimi danışırım, indi bunlar tarixə döndüyünə, keçmişdə qaldığına görə danışmaq olar. Sonralar mən respublikaya rəhbərlik etməyə başladığımda biz vaxtaşırı görüşürdük, o, mənə yanıma gəlirdi. Bəzən gəlib danışdı ki, siz, misal üçün, bu məsələni həll etdiniz. Amma mən neçə il çalışdımsa, onu həll edə bilmədim. Mən bilirdim ki, o, doğrudan da çalışır, amma həll edə bilmirdi. Ona görə yox ki, həll etmək istəmirdi. Buna bəzi səbəblərə görə gücü çatmırdı.

Bunlar təbiidir, hər bir kəsdə ola bilər. Amma onu da, şəxsən mənə də çox narahat edən bu idi ki, onun ətrafında olan adamlar, irəli çəkdiyi adamlar işinə mane oldular. Bu, həqiqətən belədir - onun işinə mane oldular.

Bilirsinizmi, bu xəstəlik sonralar da davam etdi, indi də davam edir. Vəzifə hərisliyi insanları bəzən çox ləyaqətsiz hərəkətlərə təhrik edir. Vaxtilə Vəli Axundovun irəli çəkdiyi adamlar sonra onun yerini tutmaq üçün onu vəzifədən kənarlaşdırmağa çalışdılar. Mən bunları görürdüm. O da bəzən öz dərdini mənə deyirdi. Onun səhhəti o qədər də yaxşı deyildi, ona bu da mane olurdu. Ona görə də bəzən dərdini açıb söyləyərkən mən onun dərdinə şərik olurdu və imkan dairəsində çalışırdım ki, ona kömək edim. O vaxt Vəli Axundov birinci katib, yəni Azərbaycanın birinci rəhbəri olarkən mən respublikanın dövlət təhlükəsizliyi orqanının başçısı kimi həmişə prinsipial mövqedə dururdum və işlərin prinsipial surətdə həyata keçirilməsinə çalışırdım. Onun bütün məsələlərdə hamıdan fərqli olaraq həmişə sağlam mövqə tutduğunun şahidi olmuşam.

O vaxtlar doğrudan da, Qarabağ məsələsi qaldırılmışdı. Xatirimdədir, bir dəfə hətta yenə məcbur etmək istəyirdilər ki, Qarabağ məsələsinə baxılsın. O, bir neçə dəfə mənimlə məsləhətləşdi. Bu məsələnin qarşısı alındı. Ancaq sonra, - Cəmil Quliyev onu burada dedi, - bir neçə erməni, eləcə də Ermənistan çalışırdı ki, Azərbaycanın Ermənistanla sərhəd rayonlarında bəzi torpaqlarımızı öz torpaqları kimi əllərinə keçirsinlər. Onlar köhnə xəritələri 28-ci ilin, yaxud da 29-cu ilin xəritələrini ortaya çıxarmışdılar. İki-üç il danışıqlar getdi. Bu danışıqları tək Vəli Axundov deyil, Məmməd İsgəndərov, Ənvər Əlixanov, ikinci katib Yelistratov birlikdə aparırdılar. Təəssüf ki, bu danışıqlar nəticəsində 1969-cu ilin may ayında Azərbaycanın Ali Soveti elə bir qərar qəbul etmişdi ki, həmin sərhədyanı torpaqlar guya Ermənistanla mənsubdur və ona verilməlidir. Mən iyul ayında Azərbaycana rəhbər seçilən kimi bu məsələni bir ay müddətində təhlil etdim və həmin qərardan imtina etdim. Çox çalışdılar ki, bu qərar həyata keçirilsin, lakin mən buna imkan vermədim. Bu qərarın o vaxt necə qəbul olunduğunu da bilirəm. İndi bunu danışmağa ehtiyac yoxdur. Amma bununla onu demək istəyirəm ki, şübhəsiz, o da həmin torpaqların verilməsini istəməmişdi. Ancaq həm yuxarıdan, Moskvadan olan təzyiqlər, həm sağdan, həm də

soldan olan təzyiqlər birlikdə bu cür qərarın qəbul edilməsinə gətirib çıxarmışdı.

İşlədiyi son illərdə Vəli Axundovun səhhəti zəifləmişdi. Bəzi şəxslər bundan istifadə edərək onu vəzifədən götürməyə çalışırdılar. Çünki hər birisi hesab edirdi ki, Vəli Axundov vəzifədən götürülsə, onun yerinə o keçəcəkdir. Bax, bu, bizim bələmizdir. O vaxtlar mən müşahidə edirdim və bu barədə Vəli Axundovla söhbət aparırdım. Mən ona böyük ürək ağrısı ilə dedim ki, bizim adamlar öz şəxsi məqsədləri üçün belə yollara gedirlər..

Azərbaycan Elmlər Akademiyası
Rəyasət Heyətinin iclas salonu
21 iyun 1996-cı il
 Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 6-cı kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /Bakı, Azər məşr, 1998, səh.446

Azərbaycan Elmlər Akademiyası rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi

...İndi mən elmin inkişafı üçün strategiya haqqında ümumi fikirlərimi deyirəm, amma konkret olaraq bu məsələlərlə siz özünü məşğul olmalısınız. Ancaq bir məsələ barəsində mən konkret təkliflərimi vermək istəyirəm. Bu da Azərbaycanın tarixi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, geniş kütlə, xalq, millət üçün ən çox təsirli humanitar elmlərdir və xüsusən millətin, xalqın tarixi, ya ümumiyyətlə tarix onun ədəbiyyatının, mədəniyyətinin tarixidir. Bu, indi bizim üçün xüsusilə lazımdır. Əlbəttə, müstəqil Azərbaycanda fizika, riyaziyyat, biologiya, kimya, yaxud başqa fənlərin hamısı inkişaf etməlidir. Ancaq bunların hərəsinin özünəməxsus çərçivəsi var. Amma tarix hər bir insan üçün yeniyetməlikdən başlayaraq ömrünün sonuna qədər lazımdır. O cümlədən, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, elmimizin tarixi lazımdır.

Ona görə də biz indi xalqımızın tarixinin yaradılması işini gərək diqqət mərkəzinə alağ. Xatırlaya bilərsiniz, 70-ci illərdə mən dəfələrlə Elmlər Akademiyasının qarşısında vəzifə qoymuşdum ki, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Amma bu gün mənim haqqım var deyəm ki, tarixçilərimiz bu vəzifəni yerinə yetirmədilər, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Bizim tarixçilərimiz bir tərəfdən çəkişmə ilə məşğul oldular, hərə öz konsepsiyasını

irəliyə aparmağa çalışdı. Amma Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Alimlərimizin, tarixçilərimizin günahından yox, o vaxtkı ümumi ideologiyanın təsiri, yaxud bu ideologiyanın tələbi ilə yazılan tarix də, şübhəsiz ki, indi bizi qane edə bilməz.

Məktəbə gedən gənc gərək Azərbaycanın tarixini bilsin, oxusun, öyrənsin. Amma o, köhnə dərsliklərdən bunu öyrənə bilməz. Dərslisi də hərə öz istədiyi kimi yazmamalıdır. Gərək bizim xalqımızın tarixi yazılsın ki, onun əsasında da gənclər üçün, orta və ali təhsil məktəbləri üçün tarix dərslikləri yazılsın.

Mən bilirəm ki, bu çətin məsələdir. Əgər o illər - 1970-1980-ci illərdə bu, bir tərəfdən çətin məsələ olduğu üçün yaranmadısa, amma eyni zamanda bilirəm ki, başqa respublikalarda tarixçilər pis də, yaxşı da olsa, hər halda öz xalqlarının tarixini yaza bildilər. Biz bunu edə bilmədik. Ancaq indi bir tərəfdən bəlkə yaxşıdır ki, bunu edə bilməmişik. Çünki etsəydik də, onu yenidən yazmalıyıdım. Necə deyərlər, yanlış da bir naxışdır. İndi olan olub, keçən keçib. Mən sadəcə olaraq bu keçmiş haqqında deyirəm ki, bu səhvləri bundan sonra da təkrar etməyə. Ancaq heç kəsi də günahlandırmaq istəmirəm.

İndi vəzifə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır. Mən bunu bir neçə dəfə demişəm. Ancaq təəssüflər olsun ki, mənim bu təkliflərim müqabilində Elmlər Akademiyası tərəfindən konkret bir təklif almamışam. Mən bir-iki dəfə demişəm ki, Azərbaycanın XX əsr tarixi yazılmalıdır. Mən bunu niyə belə demişəm? XX əsr çox mürəkkəb bir əsrdir. Bu əsrdə dünyada və respublikamızın həyatında baş verən ictimai-siyasi hadisələr məlumdur. Ancaq bu XX əsrdə yaşadığımız ideologiyaya və onun konsepsiyasına görə bizim tariximiz təhrif olunmuşdur. Ona görə də mən çox çalışırdım ki, biz XX əsrin tarixini tez yazaq. Çünki, bilirsiniz, tariximiz bir tərəfdən təhrif olunub, digər tərəfdən isə bəziləri keçmişdə nə varsa, götürüb qəzetlərdə, kitablarda qaralamağa, pisləməyə başlayıblar. Vaxtilə hamımız gənc idik, o vaxtkı ideologiya bizə nə verirdisə, onu da qəbul edirdik. Biz Kommunist Partiyasının, Oktyabr inqilabının tarixini, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının, 26 Bakı komissarının tarixini - hamısını olduğu kimi qəbul edirdik. Buna heç kəs günahkar deyil.

Mən 1969-cu ildən Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edən bir şəxsəm. O vaxt biz 26 Bakı komissarının yubileylərini keçirirdik, o cümlədən Şaumyanın da yubileyini keçirirdik. Bir tarixçi gəlib dedimi ki, Şaumyan haqqında yazılanların hamısı düz deyil, başqa cür yazmaq lazımdır? Heç bir tarixçi gəlib demədi. Xatirimdədir, biz Şaumyanın yubileyini keçirərkən mən bu Tarix İnstitutundan, Partiya Tarixi İnstitutundan nə qədər materiallar tələb edirdim ki, onu, bunu verin, oxuyub gətirin. İki-üç ay mən

tələblər edirdim. Hamısı Şaumyanın elə sözlərini gətirirdilər ki, deyirdin bu, dahidir.

Yenə də mən sizi günahlandırmıram. Çünki bizə qalmış miras o idi. Siz də, bizim o yaşlı tarixçilərimiz də, 1970-ci illərdən fəallıq göstərən tarixçilərimiz də onlardan istifadə edirdilər. Ona görə də biz onların hamısını o ideologiyanın konsepsiyasında bizə verilən kimi əks etdirirdik.

Sonra nə oldu? 1990-cı ildən başladılar ki, hamısı pisdir. Başqa adamları qaldırdılar və onları bir tarixi şəxsiyyət kimi şişirdilər. Yəni o kommunist ideologiyasının vaxtında buraxılan səhvlər indi də təkrar edilir. Həmin səhvlər o vaxtlar bir istiqamətdə, indi başqa istiqamətdə buraxılır.

Belə subyektivliyə və tariximizin bundan sonra da təhrif edilməsinə yol verməmək üçün mən bir neçə dəfə təklif verdim ki, XX əsrin tarixi necə var, elə də yazılsın. Amma bu son günlər, sizinlə bu görüşə gələrkən, fikirləşirdim ki, təkcə XX əsrin tarixi yazılsa, bəlkə də bu, az olar. Mən bilirəm ki, indi götürülüb tariximizin hamısını yazmaq çətindir. Bunun üçün bir neçə il vaxt lazımdır. Gəlin bunu əsr-əsr yazaq. Götürək XIX əsrlə XX əsri yazaq. Bunlar bizim üçün həm yaxındır, həm məlumat, arxiv materialı çoxdur, həm də onlar çox işlənilibdir. Amma harada hansı səhv olubsa, gətirib düzəldək və yeni səhvlərə də yol verməyək.

Mən bu barədə daha geniş danışmaq istəmirəm, bunun əhəmiyyəti məlumdur. Belə hesab edirəm ki, indi akademiyanın qarşısında duran vəzifələrdən biri də Azərbaycan xalqının XIX-XX əsrlər tarixinin yazılmasıdır. Bunun üçün mən bu gün konkret bir təklif vermək istəyirəm. Məsələn, mən bunu dedim, siz gedib müzakirə edəcəksiniz. Tarix institutuna göstəriş verəcəksiniz, plan quracaqsınız, - bu, öz yerində. Ancaq mən sizdən xahiş edirəm. Siz bir müəllif kollektivi yaradın və onun tərkibini mənə təqdim edin. XIX-XX əsrlər tarixinin yazılması üçün mən xüsusi vəsait ayıracağam. Mən sizə söz verirəm ki, çox yüksək vəsait ayıracağam. Yəni bu işlə məşğul olan adamlar öz iş yerindən məvəcibini alır-alsın. Akademikdirsə, müxbir üzvdürsə, bu gün qəbul etdiyim sərəncamla ona nə çatırsa, alsın. Amma bundan əlavə, mən qrant verirəm. Bəli mən Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixinin yaranmasına qarant verirəm. Ola bilərdi, mən müsabiqə elan edim və böyük bir mükafat təyin edim ki, kim yazıb gətirəcəksə, onu alacaq. Bilirsiniz, onda kim nə cür yazacaq, sonra necə olacaq - bu, bir az qarışıq məsələdir. Ancaq güclü bir müəllif kollektivi yaransın, o müəllif kollektivi planını gətirib ortaya qoysun, müəyyən edək ki, onlara nə qədər vaxt lazımdır. Onlar başqa işlərdən azad olunsunlar, bu işin üstündə otursunlar. Bu vaxt müddətində sizə ayda bunun üçün nə qədər vəsait lazımdır - mən bunu verirəm. Mən bunu dövlətin büdcəsindən ayırıram. Çünki bu, dövlət üçün ən vacib bir məsələdir. Mən başqa vəsaitlərdən kəsib buna yönəldəcəyəm.

Mən güman edirəm ki, bu, yaxşı təklifdir. Elədirmi? Əgər bu təklifi qəbul edirsinizsə, onda mən sizdən qısa müddətdə əməli təkliflər gözləyəcəyəm. Siz təklifinizi verən kimi xüsusi sərəncam olacaq, o müəllif kollektivi elan ediləcək, onların işləməsi üçün şərait yaradılacaqdır. Əgər bütün arxivlərin, sənədlərin onların sərəncamına verilməsi üçün mənim göstərişim lazımdırsa - olacaqdır. Müəyyən edək ki, biz bu tarixi nə vaxt alacağıq və belə bir əsər nə vaxt nəşr olunacaqdır.

Sizin qarşınızda bir çox başqa məsələlər də var. Mən bu barədə əlavə söz demək istəmirəm. Çünki mənim əsas fikrim ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın milli akademiyası respublikamızın dövlət müstəqilliyinə xidmət etməlidir və Azərbaycan elminin inkişaf etməsində aparıcı rolunu oynamalıdır. Azərbaycanın prezidenti, hökuməti bunun üçün bütün imkanları yaradacaqdır.

Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün siz isə elmin inkişafı haqqında müəyyən bir mərhələdə strategiyanızı və taktikanızı müəyyən etməlisiniz, onu təsdiq etməlisiniz və Azərbaycan prezidentinə təqdim etməlisiniz. Elmlər Akademiyası Azərbaycan prezidentinin bilavasitə rəhbərliyi altında işləməlidir, ona bilavasitə tabe olmalıdır və onun bilavasitə himayəsi altında olacaqdır.

Mən bu sözlərlə sizə imkan verirəm ki, kim nə demək istəyirsə, bu-yursun.

Yekun nitqi

Fikir mübadiləsini davam etdirmək mümkündür, amma görürəm ki, bununla yekunlaşdırmaq da olar. Ona görə sizin çıxışlarınızda olan bəzi məsələlər haqqında öz fikrimi demək istəyirəm.

Birincisi, burada elmin əlaqələndirilməsi və keçmiş təcrübə haqqında deyildi. Mən belə fikirdəyəm və hesab edirəm ki, elmi tədqiqat işlərinin əlaqələndirilməsi ilə bizim Elmlər Akademiyası məşğul olmalıdır. Dediğim sözləri bəlkə bir daha təkrar edəcəyəm, bunu deməyə məcburam ki, Azərbaycan Respublikasının, müstəqil Azərbaycan Elmlər Akademiyası Azərbaycanın ən yüksək müəssisəsi, elmi təşkilatdır. Görək siz də çalışsınız ki, buna layiq olasınız. Azərbaycan Elmlər Akademiyası dövlətin akademiyasıdır, prezidentin birbaşa himayəsi altındadır, tabeliyindədir və prezidentin qarşısında cavabdehdir.

Eldar Salayev burada dedi ki, qanun qəbul olunub, indiyə qədər imzalanmayıbdır. Bilirsiniz, bunda sizin günahınız var, elə qanun qəbul edin ki, o, imzalsın. Bir tərəfdən deyirsiniz ki, akademiyanı kimsə dağıtmaq istəyir, o biri tərəfdən də 1992-ci ildə qərar qəbul etmişiniz ki, akademiya özünü idarə edən təşkilatdır, müstəqildir, filandır heç kəsdən asılı deyil, bir

Allaha tabedir. Elə bu dağıntı işini özünüz etmişiniz. Nizam-intizam pozulanda, dövlətçilik pozulanda hər şey ola bilər. O vaxt ki, - 1992-ci ildə - dövlətçiliyi pozurdular onda siz bu fürsətdən istifadə edib bunu pozmuşunuz. Elə bildiniz ki, bu, sizə xeyir gətirəcəkdir? Xeyir gətirməyəcəkdir. Görürsünüz gəlib nə günə düşdünüz? Ona görə öz səhvlərinizin bəlasını çəkirsiniz və mən bu səhvlərə yol verə bilmərəm.

Bəli, mən göstəriş vermişəm o qanunu işləsənlər. Şübhəsiz ki, elm müstəqildir, başqa sahələrdəki kimi elmdə də demokratik prinsiplər tam tətbiq olunmalıdır. Amma Azərbaycanın Elmlər Akademiyası Azərbaycan dövlətinindir və Azərbaycanın prezidentinə tabedir. Bu, özəl təşkilat deyil ki, özünüz-özünüzdən bir şey çıxarasınız. Siz dediniz qanun. Akademiya haqqında nə qanun qəbul olunacaq? Elm və texnika haqqında qanun qəbul ediləcək, amma akademiya, onun prinsipləri haqqında, ola bilər prezidentin fərmanı olsun. Hazırlayın, verin, mən fərman imzalayaram, bütün səlahiyyətləri verə bilərəm.

Bunları edə bilərəm. Amma bunları siz özünüz həyata keçirməlisiniz. Özünüz bəzi səhvlər buraxmışınız, sonra da fəallıq göstərməmişiniz, bu işlərin həyata keçirilməsi ilə məşğul olmamışınız. Ona görə də akademiya bu günə düşüb. İndi mən sizi bu vəziyyətdən çıxarmaq istəyirəm, yenə də deyirəm, akademiya bizim ən yüksək elm müəssisəmizdir, bütün elmin zirvəsində duran təşkilatdır. Bundan sonra akademiya bu statusla baxacaq və o, bu statusla da fəaliyyət göstərməlidir.

Mən tapşırıram ki, Mahmud İsmayılovun qaldırdığı məsələyə baxın. Heç kəsə özbaşınalıq etmək imkanı vermək olmaz. Azərbaycanda da, başqa yerlərdə də bəlalərin çoxu ondan irəli gəldi ki, dağıntı, özbaşınalıq, sahibsizlik gətirib bu vəziyyətə çıxardı. Mən imkan verə bilmərəm ki, Azərbaycanda özbaşınalıq olsun. Qanun-qayda, qanunun aliliyi hamı üçün eyni olmalıdır. Heç kəs özü üçün xüsusi qanun icad edə bilməz. Bizim dövlətimiz var, dövlətin qanunları var və hamı bunlara tabe olmalı, riayət etməlidir. Bu məsələyə baxın.

Ziya Bünyadov Qazaxıstan variantı dedi. Mənə belə gəlir ki, dediyim sözlər Ziya Bünyadovun sözlərinə cavabdır. Narahat olmayın, burada heç bir Qazaxıstan variantı ola bilməz Akademiyanın indiyə qədər, əlli ildən artıq yaşadığı müddətdə topladığı təcrübə bizim üçün əzizdir, bunu qorumaq, saxlamalıyıq. Heç vaxt imkan vermək olmaz ki, kimsə, o cümlədən prezident öz əhval-ruhiyyəsi ilə bunu dağıtsın. Ola bilər, başqa prezident bunu etsin, amma mən heç vaxt edə bilmərəm. Bayaq dedim, əgər akademiyanın əlli yaşı varsa, on yeddi il respublikaya rəhbərlik edərkən bilavasitə akademiya da rəhbərlik etmişəm. Əgər beş il də götürsəniz, onda gəlib iyirmi üç ilə çıxır. O illərdə də ki, mən kənarda olmuşam, amma ürəyim

akademiya ilə olub, demək akademiyanın əlli ilinin yarısından çoxu mənim həyatımla, rəhbərliyimlə bağlıdır.

Sizin hamınızı görürəm, kim nə vaxt akademik seçilibdir bilirəm. Ola bilər İmam Mustafayev məndən qabaq seçilib, amma qalan hamınız mənim vaxtımda seçilmişiniz. Mən bunların hamısını bilirəm, görürəm. Ona görə də akademiya mənim üçün doğma bir yerdir. Həqiqətən, elm məbədidir. Mən ona belə də baxmışam, heç vaxt da fikrimi dəyişə bilmərəm. Bu, xalqımızın iftixarı, fəxridir, bunu dağıtmaq olarmı. Ona görə də bundan narahat olmayın.

Burada məsələlər qaldırıldı. Ola bilər, ümumi büdcədən ayırdığımız vəsaitdən əlavə, ayrı-ayrı nəşr, iş üçün vəsait lazım olsa, konkret proqram üçün də vəsait ayırmaq olar. Məsələn, Coğrafiya İnstitutunun direktoru dedi ki, atlas hazırlanıbdır. Hesab edirəm ki, bu, 1963-cü ildən indiyə qədər ilk dəfədirsə, Azərbaycanın coğrafiyası, tarixi üçün çox vacib bir şeydir. Ona görə baxın, haqq-hesab edin, mənə təklif verin ki, onun nəşr olunması üçün nə lazımdır. Mən onun üçün xüsusi sərəncam verə, xüsusi vəsait ayıra bilərəm. Amma təkcə bu yox. Ümummilliyə xarakter daşıyan, Azərbaycan dövləti üçün lazım olan belə əsərlər, yaxud proqramlar varsa və bundan sonra da meydana çıxacaqsa onları müstəqil olaraq maliyyələşdirmək, himayə altına götürmək olar. Mən bunu da sizə elan edir və sizdən təkliflər gözləyirəm. Yenə də deyirəm, xalqımızın, millətimizin, müstəqilliyimizin yaşaması, inkişafı üçün yeni nə yarada bilərsiniz, bu barədə nə təklifləriniz var - bunları hazırlayıb verin. Bu, elmin inkişafı strategiyasından doğacaqdır. Amma hazır işlər varsa mən bunlara baxıb lazımı tədbirlər görə bilərəm.

Burada ekologiya fondu barədə təklif oldu. Mən hesab edirəm ki, bu da maraqlı təklifdir. Həqiqətən, 150 il, bəlkə bundan da öncə bizim Azərbaycanda, Bakıda, Abşeronda neft istehsalı başlananda Abşeronun torpaqlarına çox böyük zərər vurulub. Mənim xatirimdədir. 70-ci illərdə biz İttifaq dövləti qarşısında dəfələrlə bu məsələni qaldırırdıq. Abşeron torpaqlarını təmizləmək, rekultivasiya aparmaq və torpağa hopmuş nefti təmizləmək, torpaqları münbitləşdirmək qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biri idi. Şübhəsiz ki, bu çox böyük işlər görülməli idi. O vaxt bu vəsait də sovet dövlətində yox idi.

Ancaq bu problem yaşayır, durur. Aydınır ki, biz indiki vəziyyətimizdə Abşeronda bu problemi həll edə bilmərik. Ancaq indi dünyanın böyük neft şirkətlərini Azərbaycan cəlb edərkən, onlarla müştərək iş görərkən ekologiya məsələsini xüsusi nəzərdə saxlamalıyıq. Doğrudur, imzaladığımız müqavilələrin hamısında ekologiya problemləri qeyd olunubdur. Ancaq mən istərdim ki, Azərbaycan Elmlər Akademiyası bu işlərlə daha da ciddi məşğul olsun. Burada verilən təklif də çox maraqlıdır, o mənada ki,

biz neft boru kəmərləri çəkəcəyik. Biri - Şimala gedən - keçmişdən olan boru kəməridir. Onu bərpa etdik, bu yaxınlarda istismara verəcəyik. O birisini də Gürcüstan ərazisindən Qara dəniz istiqamətində çəkirik. Onun tikintisi mart ayında başlanacaq. 1998-ci ilin sonunda başa çatacaqdır. Bir də böyük neft kəməri var, indi onun haqqında da axtarışlar aparırıq. Şübhəsiz ki, bu neft kəmərləri bizim ərazimizdən, torpağımızdan keçir, torpağımızın bir hissəsi onların altına düşür. Bu, çox mühüm məsələdir. Ona görə də torpaq işi ilə məşğul olan alimlərimiz, institutlarımız, eyni zamanda ekologiya ilə məşğul olan təşkilatlarımız, birincisi, bu işə ciddi yanaşmalıdırlar ki, neft kəmərinin marşrutunda torpaqlarımız onun altına çox düşməsin, ikincisi də o yerlərdə ekologiya, təbiətin mühafizəsi üçün həqiqətən tam təminat yaranmalıdır. Hesab edirəm, bu məsələ də akademiyanın iş proqramına daxil olmalıdır.

Eyni zamanda mənə belə gəlir ki, ekologiya fondu məsələsi də elə fikirdir ki, onun haqqında düşünmək olar. Tapşırıram ki, Neft Şirkəti, Akademiya, Ekologiya Komitəsi ilə birlikdə fikirləşin, görün bu təklif nə şəkil ala bilər və bundan nə cür istifadə edə bilərik.

Arxiv haqqında burada söz deyildi. Bu, mühüm məsələdir. Bilirsiniz, ümumiyyətlə, biz indiyə qədər arxivlərə fikir verməmişik. Keçmişdə Sovet İttifaqı vaxtında Arxiv İdarəsi beşinci-altıncı dərəcəli idarə kimi olubdur. Mən indi xatırlayıram, o illərdə Azərbaycanda işləyərkən deyə bilmərəm ki, arxivlə həqiqətən ciddi məşğul olurduq. O vaxtlar müstəqil olmadığımızı, böyük dövlətin bir hissəsi olduğumuza görə bəlkə də bu qayğılar bizdə yox idi. Amma indi arxiv işlərinə gərək çox ciddi fikir verək. Bir tərəfdən ona görə ki, xalqımızın tarixini əks etdirən yeganə mənbədir, ikincisi də ona görə ki, tariximizi təhrif edənlərin qarşısını almaq üçün çox mühüm amildir.

Akademiyanın özünün arxivi yoxdur, siz Dövlət Arxivindən istifadə edirsiniz, ya akademiyanın arxivi var?

Eldar Salayev: Akademiyanın da arxivi var, amma materialların çox hissəsini Dövlət Arxivinə veririk.

Heydər Əliyev: Siz özünüzdə müasir materialları saxlayırsınız?

Eldar Salayev: Bəli, on il.

Heydər Əliyev: Mən bu barədə qəti fikir deyə bilmərəm. Sadəcə bu təklif məndə müəyyən düşüncələr oyadır. Ona görə də siz fikirləşin. Həqiqətən bizim böyük alimlərimiz, şəxsiyyətlərimiz yaşayırlar, yaradırlar. Onların yaradıcılığı kitablarında əks olunur. Onların fəaliyyəti, həyatı bizim tariximizdir. Burada deyildiyi kimi, bu materialların bəziləri ailələrinin şəxsi arxivində qalır. Düşünmək lazımdır.

Mənim yadımdadır, rəhmətlik Qara Qarayev - bizim böyük bəstəkarımız vaxtilə Moskvada yaşayırdı. Moskvada bir dəfə gəldi mənim yanı-

ma, söylədi ki, burada öz mənzilimi yarı böldüm, yarısını verdim oğluma, yarısını ailə üzvlərimə, artıq burada mənzilim yoxdur. Deyəsən dedi ki, arxivini də aparıb verdim ya Əlyazmalar Fonduna, ya da akademiyanın arxivinə. Mən bundan çox narahat oldum. Dedim ki, axı, sən niyə belə edirsən? Moskvada yaşayırsan, yaşa, amma öz evini də saxla. Əgər sənin oğluna ev lazımdırsa, biz ev də verək, amma evini də saxla, arxivin də qalsın, ələ düşər. Dedi mən hamısını aparıb təhvil vermişəm. Bax, bu fakt indi mənim yadıma düşür. Qara Qarayevin şəxsi arxivləri bizim üçün böyük bir mənbədir - onun əlyazmaları, əsərlərinin əlyazmaları, notları, bütün həyatı. Qara Qarayevin həyatının təmsalında, demək istəyirəm ki, bizim bütün alimlərimizin, şəxsiyyətlərimizin arxivləri dövlət əhəmiyyəti kəsb edən sərəvətdir. Ona görə də siz düşünün. Mən bu barədə konkret bir şey deyə bilmərəm. Ancaq mənə belə gəlir ki, təklif diqqətəlayiqdir və bu barədə düşüncə müəyyən qərar qəbul etmək lazımdır. Mən heç bir şey deyə bilmərəm, çünki bu məsələni bilmirəm.

Ziya Bünyadov: Xüsusi arxivlər də var. Daxili İşlər Nazirliyinin Arxivi... Bunlar da xalqımızın tarixidir.

Heydər Əliyev: Bilirəm, onlar tamam başqa arxivlərdir. Onlar qorunur. Mən o arxivləri deyirəm ki, onlar dağılmasın.

Ziya Bünyadov: Partiya Mərkəzi Komitəsinin də arxivi olub.

Heydər Əliyev: Partiya dağılanda onu veriblər partiya tarixi arxivinə, o da götürüb veribdir Dövlət Arxivinə. Partiya Tarixi İnstitutu üçün biz vaxtilə gözəl bina tikmişdik. O binanı götürüb veriblər kommersiya strukturlarına, ora-bura dağıdıblar. Bilirsiniz, millətin tarixinə o qədər böyük zərbə vurublar ki, mən dəhşətə gəlirəm. İndi biz bəzi materialları axtarıyıq, tapa bilmirik. Yanvar hadisələri ilə əlaqədar olan sənədlərin çoxunu tapa bilmirik. O vaxtlar bəzilərinə dağıdıblar, yandırlıblar. Mən burada uzun illər işləmişəm, heç vaxt düşünə bilməzdim ki, bu arxivləri kimsə dağıdacaq, yandıracaqdır. Ona görə arxivlərə münasibət tamamilə dəyişməlidir. Həm keçmiş partiya arxivi, həm dövlət arxivimiz, həm milli təhlükəsizlik və həm də daxili işlər nazirliklərində olan arxivlər qorunub saxlanmalıdır. Ancaq şəxsi arxivləri də qoruyub saxlamaq lazımdır.

Püstə Əzizbəyova: Bizim muzeyin binasının birinci mərtəbəsində arxiv var. Siz Moskvaya gedəndə, yadımdadırsa, dedim ki, rəhmətlik Babayev oranı vermir, ala bilmirəm. Tapşırdınız, Nazirlər Soveti də qərar qəbul etdi.

Heydər Əliyev: Yadımdadır.

Püstə Əzizbəyova: Ancaq o qərar indiyə qədər həyata keçirilmir, arxiv də orada qalır.

Heydər Əliyev: İndi yenə də oradadır?

Püstə Əzizbəyova: Bəli. Özünüz baxsanız görəcəksiniz ki, bina da xeyli çöküb. Özü də arxiv ən gözəl salonun - Şərq salonunun altındadır. Mənə demişdilər ki, o arxivi partiya arxivinə köçürəcəklər. Sonra xəbər tutdum ki, oranı hansı assosiasiya isə alıb, qaytaran da deyillər, çünki çox pul veriblər.

Heydər Əliyev: Narahat olmayın, onların hamısını alacağıq. Pul veriblər, pulları qalar özlərində, yaxud başqalarında. Dövlətə mənsub olan şeylərin hamısı dövlətdə olacaqdır. Bərpa edəcəyik, narahat olmayın: Dağıtmaq asandır, amma qurmaq, yenidən bərpa etmək bir o qədər çətindir. Amma nə qədər çətin olsa da bunu edəcəyik.

Nəhayət, bir məsələ haqqında da öz fikrimi demək istəyirəm. Eldar Salayev öz çıxışında yanvar hadisələri ilə əlaqədar televiziya verilişləri və tarixin yenidən xalqa çatdırılması haqqında dedi. İndi bizim tariximiz nə qədər qorunub saxlanmalıdır və arxivlərimiz nə qədər qorunub saxlanmalıdır - elə bu yanvar hadisələri ilə əlaqədar olan məsələlər bunu göstərir. Yeddi il bundan öncə olubdur, elə bir uzaq zaman deyil ki! Amma təəssüf ki, o vaxtkı sənədlərin, materialların çoxunu tapmaq mümkün deyildir. İnsanlar gəlirlər, - bəzən mən də televiziya verilişlərinə baxır, onları dinləyirəm. - deyirlər ki, o yadımda deyil, bu yadımda deyil. Əgər yeddi il bundan öncə bizim başımıza gələn bu bəla unudulubsa və sənədlər də itibəsə, tapılmırsa, təsəvvür edin, yüz il, iki yüz il bundan qabaq olan şeyləri bərpa etmək nə qədər çətindir.

Ziya Bünyadov: Bunlar hamısı çəkilib, bir kişi çəkib.

Heydər Əliyev: Deyirsən bir kişi çəkib onu tap, kasetləri gətirsin.

Ziya Bünyadov: Tapdım da, göndərdim də.

Heydər Əliyev: Göndərdin, çox sağ ol.

Hesab edirəm, bizim televiziya şirkəti çox əhəmiyyətli iş görür. Elan edib ki, kimdə nə kaset, lent varsa, yığınsınlar. Kasetləri dağıdıblar, keçmiş Mərkəzi Komitədə, arxiv materiallarını yandırılıblar, dağıdıblar, stenoqramları saxtalaşdırılıblar. Dəhşətli vəziyyətdir. Bu da onu göstərir ki, bundan nəticə çıxarmaq lazımdır. Xalqımızın tarixinə, həyatında baş verən hadisələrə biganə qalmaq olmaz. Yanvar hadisələri ilə əlaqədar olan bu televiziya verilişləri, - ola bilər, bunun çatışmazlıqları da var, bəzi adamlar nəyisə düz deyir, nəyisə düz demirlər - ümumən bizim tariximizin yenidən bərpa olunmasıdır və tədqirəlayiqdir, eyni zamanda çox lazımdır. Həyat da göstərir ki, bu, lazımdır.

O ki, qaldı Eldar Salayevin narazılığına ki, o yanvar plenumunda çıxış etməyibdir, Parisdə idi, filandı, - Eldar müəllim, iş onda deyil. Mən dünən də bunu sizə dedim, - iş onda deyil kim haradaydı. Bir halda ki, Eldar Salayev bu söhbəti saldı, mən bu məsələyə qayıtmalıyam. İş ondadır ki, Azərbaycanın başına o cür bəla, faciə gəldi, - mən dünən axşam da sənə de-

dim, - camaat coşdu, Azərbaycanın deputatlarının bir qismi öz təşəbbüsləri ilə yığışdılar, yanvarın 21-22-də bir qərar qəbul etdilər. Televiziya deyildi, mən də deyirəm ki, o qərar o dövr üçün həqiqətən çox cəsarətli və tarixi əhəmiyyətə malik olan bir qərar idi.

O gecə camaat, yəni deputatlar və deputat olmayan adamlar özləri toplaşdı Azərbaycanın milli mənafeyini müdafiə etmək üçün o irticaya, təcavüzə, hərbi təcavüzə qiymət veriblər. Ancaq bundan iki gün sonra hər şey soyuyub. İş onda deyil ki, sən yanvar plenumunda olmamışdın, çıxış etməmişən, amma mart plenumunda çıxış etdin. İş ondadır ki, o vaxt siz hamınız birlikdə nə etdiniz? Mən dünən sənə deyirdim, 1989-cu ildə Tbilisi hadisələri olmuşdu. Orada 16 adam həlak olmuşdu, özü də oraya kənardan qoşun gəlməmişdi, Zaqafqaziya hərbi dairəsinin qoşunları idi. Meydanda 16 adam həlak olmuşdu. Amma gürcülər bu məsələni qaldırdılar. Moskvada xalq deputatları, - sizlər də onların arasında vardınız, - həmin o Qurultaylar sarayında hamını ayağa qaldırdılar ki, həlak olanların xatirəsi yad edilsin. Qorbaçovu məcbur elədilər - o, gürcü xalqından üzr istədi.

Amma ondan yarım il, yaxud yeddi-səkkiz ay sonra Azərbaycanın başına bundan on qat artıq bəla gəldi. Nə etdiniz? Bizdən, xalqımızdan üzr istədilərmə? Yox! Buna qiymət verildi? Yox! Həmin o yanvarın 24-25-də keçirilən plenumda, - indi vəzifədə olan bəzi adamlar da var, deyirlər ki, biz nə edəcəkdik? - Görün, nə edərdiniz. O vaxt Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi ən yüksək, hakim dövlət strukturu idi. Sessiyada qəbul olunmuş qərarı təsdiq edəydiniz, təkrar edəydiniz, - əgər bundan artığına gücünüz, yaxud qüdrətiniz çatmırdısa. O plenumda iştirak edənlərin bəziləri buradadır, mən sizin üzünüzdə deyirəm - onu təsdiq edəydiniz, təkrar edəydiniz, yaxud da ona bənzər bir bəyanat qəbul edəydiniz ki, Azərbaycan Kommunist Partiyasının MK plenumu Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş hərbi təcavüzü pisləyir və tələb edir ki, buna son qoyulsun.

Bunu etmədiniz. Camaat küçələrdə qırıldı. Küçələrdə partiya biletlərini atanlar atdı, yandıranlar yandırdı. Amma Mərkəzi Komitənin üzvləri, deputatlar faciədən beş gün sonra yığışdılar, ağızlarına su alıb oturdular, cinayətkarları da başladılar müdafiə etməyə. Budur, bizim tariximiz! Bu, həqiqətdir. Bu həqiqətdən heç kim qaça bilməz. Ona görə də, Eldar, sən necə çıxış etmişən, hansı cür çıxış etsən də onun qiyməti yoxdur. Çünki niyə, mən bunu belə hesab edirəm. Sənin mart ayındakı çıxışını oxumamışam, bilmirəm. Amma əgər sən orada çıxış edib məhkum etmişənsə, doğrudan da öz etirazını bildirmişənsə, nəyisə tələb etmişənsə, gətir o sənədi, qoy mənim qabağıma, deyim onu sabah televiziya ilə versinlər. Gətir o stenoqramı. Amma sən orada durub onu bir balaca tənqid etmişənsə, bunu bir balaca tənqid etmişənsə, - hesab edirsən ki, böyük iş görmüşən - bu, böyük iş deyil.

Bəs ondan sonrakı dövr? Bu məsələnin üstünü ördülər, basdırdılar. Arxivdənmi, haradansa o kaseti çıxarıb göstərdilər - 1991-ci ildə mən Naxçıvandan gəldim, çıxış etdim, siz televiziya da gördünüz. Mən çıxış edir, deyirəm ki, Azərbaycandan fəvqəladə vəziyyəti götürmək lazımdır, yanvar hadisələrinə qiymət vermək lazımdır. Yerdən sözümlü kəsirlər: reqlament, filan, bəsməkan. Axı mən adı bir adam deyildim. O salonda oturanlar əgər xalqını sevən adamlardırsa, axı mən heç kimin əleyhinə getmədim, xalqımın mənafeyini müdafiə edirdim. Mənim sözümlü qaldı orada.

Amma bu gün mənim deməyə mənəvi haqqım var ki, Naxçıvandan ağır vəziyyətdə gəldim. Məni buraya gəlməyə qoymurdular, qarşımı alırdılar, həyatım böyük təhlükə altında idi. Mən gəldim, çıxış da etdim və öz mövqeyimi də bildirdim. Bilirsiniz, xahiş edirəm məni düzgün başa düşün, mən burada heç də öz şəxsiyyətimi şişirtmək istəmirəm, olan həqiqəti demək istəyirəm. Ona görə Qanlı Yanvar faciəsinin günahkarları, - şübhəsiz ki, onlar məlumdurlar, həm Moskvada, həm də Azərbaycanda - başqaları da, o cümlədən sizlərin çoxları da ki, bu işlərə biganə qalmısınız, özünüzlü kənara çəkmişiniz - bağışlanılası deyil. Qətiyyətlə bağışlanılası deyil.

Bunu ona görə demirəm ki, kimsə cəzələnsin, kiməsə nə iş etsinlər. Ona görə deyirəm ki, xalqımız bundan tarixi nəticə çıxarmalıdır. Biz gərək heç vaxt əyilməyək, heç vaxt sınımaq. Bilirsiniz, millətin mənafeyi hər bir insanın həyatından üstün olmalıdır. Yanvarın 21-də mən xəstəxanadan gəlib övladlarımla birlikdə mitinq gedəndə bilmirdim, oradan qayıdacağam, ya qayıtmayacağam. Ancaq mən getdim, orada öz mövqeyimi bildirdim, ona görə yox ki, mənə nə iş lazım idi. Onsuz da orada həyatdan təcrid olunmuş adam idim. Getdim, xalqın qarşısında çıxış etdim, mövqeyimi bildirdim. Ona görə bildirdim ki, xalqım oyansın, dirçəlsin.

Mən dəfələrlə demişəm - Azərbaycanda Kommunist Partiyasına məndən çox xidmət edən adamlar az tapılar - partiya stajına görə burada bəlkə İmam Mustafayev partiyada məndən çox olubdur - ancaq mən Kommunist Partiyasını tərk etdim. Tərk edəndə də beş maddədən ibarət ittiham verdim. Biri də ondan ibarətdir ki, 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüz edilib və indiyə qədər də bu təcavüzə qiymət verilməyibdir, ona görə də mən bu partiyada qalmaq istəmirəm.

Mən bunları danışanda həyəcanlanıram, çünki həqiqətən 20 yanvar da xalqımıza zərbə vurulub. Ermənistan ölkəmizə təcavüz edibdir, Ermənistanı dəstəkləyiblər - Moskva dəstəkləyib, Qorbaçov dəstəkləyibdir, Sovet hökuməti birtərəfli mövqə tutubdur. Azərbaycanın özü səhvlər buraxıbdir, başımıza bəlalar gəlibdir, - bu, başqa məsələ. Amma xalqımıza qarşı bu qədər güc, silah işlətmək - Sovet İttifaqının tarixində belə hadisə heç bir yerdə, heç bir regionda, heç bir ölkədə olmamışdır. Bəli, 1956-cı ildə Maca-

ristana sovet qoşunları yeridildi, - belə bir hadisə olmuşdu. Amma başqa heç bir yerdə belə şey olmamışdı. Heç bir respublikaya, xalqa qarşı belə hərbi təcavüz edilməmişdi. Belə hərbi təcavüz edildi və xalqımız da susanda dedilər ki, ona nə istəsən edə bilərsən.

Ona görə də biz gərək nəticə çıxaraq və hamı bilsin ki, yox, bizim xalqımız elə xalq deyil, bizim xalqımızla hörmətlə davranmaq lazımdır, hesablaşmaq lazımdır. İndi, biz müstəqil dövlət olanda mən bunu deyirəm - bu müstəqil dövlətimizlə, xalqımızla hesablaşmaq lazımdır. Biz heç kəsə tabe olmayacağıq və heç kəs də güman etməsin ki, özünüz bu gün-sabah kimsə bizi özünə tabe edə bilər. Yox! Ya bu cür yaşayacağıq, ya da, mümkün olmasa, yaxşı olar ki, heç yaşamayaq, nəinki əsarət altına düşüb yaşayaq.

Mənim fikirlərim bundan ibarətdir. Ona görə hər biriniz özünüzə tənqidi yanaşın, bir faktı götürüb özünüzlü müdafiə etməyə çalışmayın. Hər biriniz tənqidi şəkildə götür-qoy edin ki, doğrudan da o vaxtlar niyə mən onu etmədim, bunu etmədim. Ona görə yox ki, özünüz özünüzlü cəzalandırırsınız, yox. Heç kəsi cəzalandırmaq lazım deyil. Ona görə lazımdır ki, nəticə çıxarasınız. Nəticəni də hərə özü üçün çıxarmalıdır və xalqımız da nəticə çıxarmalıdır ki, xalqımızın başına bir də belə bəlalar gəlməsin.

Mən bir balaca həyəcanlandım, ola bilər, əvvəlki əhval-ruhiyyə bir az pozulsun. Amma istəmirəm pozulsun. Söhbətimi qurtararaq bir daha bildirmək istəyirəm ki, bizim bugünkü görüşümüz mənim üçün xüsusən çox əhəmiyyətlidir. Sizinlə bir neçə saat bir yerdə olub bu məsələləri müzakirə etmək mənim üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Güman edirəm ki, sizinlə birlikdə irəli sürdüyümüz vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə məşğul olacaqsınız, konkret təkliflərinizi hazırlayıb təqdim edəcəksiniz. Akademiyanın, Azərbaycan Dövlət Elmlər Akademiyasının yubileyini də bu yaxınlarda keçirmək lazımdır. Vaxtını yəqin ki, bizim iş proqramımızda araşdırarsınız, çünki bir neçə tədbirlərimiz var - mənim xaricə səfərlərim, burada ayrı-ayrı beynəlxalq görüşlər var. Bunlarla uyğunlaşdırıb vaxt müəyyən edərsiniz, onu da layiqincə keçirəcəyik.

Yusif Məmmədliyəvin yubileyinin, Mustafa bəy Topçubaşovun yubileyinin təntənəli keçirilməsi və son illər ümumiyyətlə bizim elm, mədəniyyət xadimlərinin xatirəsinə göstərilən hörmət və ehtiram yəqin sübut edir ki, dövlətimiz - müstəqil Azərbaycanın dövləti və mən prezident kimi qayğımızı göstəririk və bundan sonra da göstərəcəyik. Buna tam arxayın ola bilərsiniz.

Son olaraq bir məsələ də. Dünən Eldar Salayev ilə danışarkən belə məsələ meydana çıxdı ki, o vəzifəsindən istefa vermək istəyir. Mənə müraciət etdi ki, on üç ildir işləyirəm, yaxşı olar, bu vəzifədən istefa verim. Mən onun bu fikri ilə razıyam və istefası haqqında təklifini qəbul etdim. Ancaq

şübhəsiz ki, bunu siz öz iclasınızda həyata keçirəcəksiniz. Bu gün Eldar Salayev mənə dedi ki, gələn beşinci gün - bir həftədən sonra akademiyanın iclası təyin olunubdur və sizin nizamnamə əsasında Eldar Salayevin istefası qəbul edilir və yeni prezident seçərsiniz.

Eldar Salayev: Növbəti prezident seçkisinə mən öz namizədliyimi irəli sürməyəcəyəm. Son zamanlar mənim elmi axtarışlarıma xaricdə maraq çoxdur, ona görə də bununla məşğul olmaq istəyirəm.

Heydər Əliyev: Eldar Salayev on üç ildir Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidentidir. Həm alim kimi, həm prezident kimi xidmətləri olubdur. Ona görə də mən Eldar Salayevi Azərbaycanın yüksək ordeni ilə təltif etmişəm. (Eldar Salayevin "Şöhrət" ordeni ilə təltif olunması haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı oxundu).

Bir həftədən sonra siz məsələni öz nizamnamənlə həyata keçirəcəksiniz. Mənim də bir təklifim var. Bu da ondan ibarətdir ki, akademiyanın prezident seçkilərində Fəraməz Maqsudov Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti seçilsin. Fəraməz Maqsudovu hamınız tanıyırsınız, gənc vaxtlardan istedadı ilə riyaziyyat elmi sahəsində böyük işlər görübdür. Uzun illər riyaziyyat institutunun direktoru, akademiyanın həmin bölməsinin başçısı olubdur. Bununla yanaşı, Fəraməz Maqsudov respublikada gədən ictimai-siyasi proseslərdə öz prinsipial mövqeyini bildiren adamdır. Mən buraya gələndən sonra, 1991-1992-ci illərdə, həm də ki, 1993-cü ildə, xüsusən Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi baş verdiyi zaman bunun şahidi olmuşam. Xatirimdədir, Fəraməz Maqsudov o vaxt bir qrup alimlə Gəncəyə getmişdi, böyük çətinliklərlə məsələləri araşdırırdılar. İmam Mustafayevin başçılığı ilə komissiya yaradılmışdı, Fəraməz Maqsudov da o komissiyada iştirak edirdi. Xatirimdədir, mən Milli Məclisin iclaslarını aparanda o, öz prinsipial fikirlərini, mövqelərini bildirirdi. Sonrakı dövrdə də respublikanın ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edir, Milli Məclisin üzvüdür. Hesab edirəm ki, Fəraməz Maqsudov alim, təşkilatçı və ictimai-siyasi xadim kimi Elmlər Akademiyasına yaxşı prezident olar.

Bununla da gələn bu görüşümüzü qurtaraq. Gələn görüşlərə qədər. Sağ olun.

Respublika sarayı 31 yanvar 1997-ci il
Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz
əbədidir. 8-ci kitab. Çıxışlar, nitqlər,
bəyanatlar, müsahibələr, məktublar,
məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı,
Azərneşr, 1998, səh.359

„Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının 1300 illiyi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

Azərbaycan xalqının mühüm tarix və mədəniyyət qaynaqlarından biri olan „Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının yaranmasından 1300 il keçir. Oğuz türklərinin tarixini əks etdirən „Kitabi-Dədə Qorqud“ yüksək bəşəri ideallar tərənnümçüsü kimi dünya xalqlarının mədəni sərəvətlər xəzinəsinə daxil olmuşdur.

„Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının dünya mədəniyyəti və ədəbiyyatı tarixində xüsusi yer tutduğunu, onun yubileyinin Azərbaycan xalqının, bütün türk xalqlarının qədim və zəngin mədəniyyətinin təbliğinə xidmət edən beynəlxalq əhəmiyyətli hadisə olduğunu nəzərə alaraq Azərbaycan xalqının bu möhtəşəm epik əsərinin 1300 illik yubileyinin layiqincə hazırlanması və keçirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. „Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının 1300 illik yubileyi üzrə dövlət komissiyası yaradılsın.

2. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi yanında YUNESKO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyasına tapşırılsın ki, „Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının 1300 illik yubileyini beynəlxalq səviyyədə qeyd olunmasını təmin etmək məqsədi ilə BMT-nin YUNESKO təşkilatına müvafiq qaydada müraciət etsin.

3. „Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasına müvafiq ştat vahidləri ayırmaqla 3 nəfərdən ibarət işçi qrupu yaradılsın.

4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu fərmanın icrası ilə bağlı məsələləri həll etsin.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
20 aprel, 1997-ci il
Azərbaycan Respublikasının
Qanunvericilik Toplusu 1997

1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizlənmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən – min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi – mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir.

SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuşdur. Bu qərarlar əsasında 1948-1953 –cü illərdə yüz əlli mindən çox azərbaycanlı Ermənistan SSR ərazisindəki dədəbaba yurdlarından kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün olunmuşdur. Adi hüquq normalarına zidd olan bu qərarların icrası zamanı avtoritar-totalitar rejimin mövcud repressiya qaydaları geniş tətbiq edilmiş, minlərlə insan, o cümlədən qocalar və körpələr ağır köçürülmə şəraitinə, kəskin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi genosidə dözməyərək həlak olmuşlar. Bu işdə erməni şovininist dairələrinin və SSRİ rəhbərliyinin cinayətkar siyasəti ilə yanaşı, o dövrdə Azərbaycan rəhbərliyinin öz xalqının taleyinə zidd mövqeyi, soydaşlarımıza qarşı törədilən cinayətlərin təşkilində və həyata keçirilməsində iştirakı da az rol oynamamışdır.

Təssüf ki, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması faktı ötən 50 il ərzində lazımınca araşdırılmamış, bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymət verilməmişdir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq qərara alıram:

1.1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması məqsədi ilə dövlət komissiyası yaradılsın...

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikası Prezidenti
Bakı şəhəri, 18 dekabr 1997-ci il

Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 1997

Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır.

Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımı da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

1813-cü və 1828-ci illərdə imzalanan Güllüstan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölünməsinin əsasını qoydu. Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırımı Azərbaycan torpaqlarının işğalının ayrılmaz bir hissəsinə çevrildi.

İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq öz havadarlarının himayəsi altında "Erməni vilayəti" adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. "Böyük Ermənistan" ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına "bərəət qazandırmaq məqsədilə" erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi.

"Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyəsindən ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə geniş miqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avantürist torpaq iddialarını pərdələmişlər.

Birinci dünya müharibəsi, Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral və oktyabr çevrilişlərindən məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını

bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əks-inqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı Komünası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir. Ermənilər evlərə od vurmuş, insanları diridiri yandırmışlar. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər.

Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurdə, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı. Dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradıldı. 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımı və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi.

Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 50-ci illərdən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kompaniyasına başladılar. Keçmiş sovet məkanında müntəzəm şəkildə yayılan kitab, jurnal

və qəzetlərdə milli mədəniyyətimizin, klassik irsimizin, memarlıq abidələrimizin ən nəfis nümunələrinin erməni xalqına mənsub olduğunu sübut etməyə çalışdılar. Eyni zamanda onlar tərəfindən bütün dünyada azərbaycanlıların mənfi obrazını formalaşdırmaq cəhdləri də güclənirdi. "Yazıq, məzlum erməni xalqı"nın surətini yaradaraq əsrin əvvəlində regionda baş verən hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunur, azərbaycanlılara qarşı soyqırım törədənlər soyqırım qurbanları kimi qələmə verilirdi.

Əsrin əvvəlində əksər əhalisi azərbaycanlı olan İrəvan şəhərindən və Ermənistan SSR-in digər bölgələrindən soydaşlarımız təqiblərə məruz qalaraq kütləvi surətdə qovulur. Azərbaycanlıların hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulur, ana dilində təhsil almasına əngəllər törədilir, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilir, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin müasir adlarla əvəzlənmə prosesi baş verir.

Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənc ermənilərin şovinist ruhunda böyüməsinə zəmin yaratmaq üçün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır. Böyük humanist ideallara xidmət edən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ruhunda tərbiyə olunmuş yeni nəslimiz ekstremist erməni ideologiyasının təqiblərinə məruz qalır.

Azərbaycan xalqının mənəviyyətinə, milli qüruruna və məniliyinə yönəlmiş böhtanlar siyasi və hərbi təcavüz üçün ideoloji zəmin yaradırdı. Xalqımıza qarşı aparılan soyqırım siyasəti özünün siyasi-hüquqi qiymətini tapmadığı üçün tarixi faktlar sovet mətbuatında ermənilər tərəfindən təhrif olunur və ictimai fikir çəşdirilirdi. Ermənilərin Sovet rejimindən bəhrələ-nərək həyata keçirdikləri və 80-ci illərin ortalarında daha da güclənən antiazərbaycan təbliğatına Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi vaxtında lazımi qiymət vermədi.

1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ konfliktinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından qovulmasına da respublikada düzgün siyasi qiymət verilmədi. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilməsi haqqında ermənilərin qeyri-konstitusion qərarını və Moskvanın əslində bu vilayəti Xüsusi İdarəetmə Komitəsi vasitəsilə Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmasını xalqımız ciddi narazılıqla qarşıladı və mühüm siyasi aksiyalara əl atmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı. Respublikada keçirilən mitinqlər zamanı torpaqlarımızın işğalı siyasəti qətiyyətlə pislənsə də Azərbaycan rəhbərliyi öz passiv mövqeyindən əl çəkmədi. Məhz elə bunun nəticəsi olaraq 1990-cı ilin yanvar ayında getdikcə güclənən xalq hərəkatını boğmaq məqsədilə Bakıya qoşunlar yeridildi, yüzlərlə azərbaycanlı məhv və şikəst edildi, yaralandı, digər fiziki təzyiqlərə məruz qoyuldu.

1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdu. Tariximizə Xocalı soyqırımı kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə-yeksan edilməsi ilə qurtardı.

Millətçi-separatçı ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladığı avantaüstür hərəkatın nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkarları tərəfindən öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmış, çadırlarda yaşamağa məhkum edilmişdir. Ərazimizin 20 faizinin erməni silahlı qüvələri tərəfindən işğal zamanı minlərlə vətəndaşımız şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünlümlü, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyini qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir.

Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədilə qərara alıram:

1. 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, azərbaycanlıların soyqırımı ilə bağlı hadisələrə həsr olunmuş xüsusi sessiyanın keçirilməsi məsələsinə baxsın.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
Bakı şəhəri, 26 mart 1998-ci il N 690
Azərbaycan Respublikasının
Qanunvericilik Toplusu 1998

“20 YANVAR ŞƏHİDİ” fəxri adının təsis edilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

1990-cı il yanvarın 20-si Azərbaycan xalqının tarixinə Qanlı yanvar günü kimi həkk olunmuşdur. Azərbaycanda suveren, demokratik bir dövlət yaratmaq amalı ilə ayağa qalxmış xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli

mənliyini alçaltmaq, milli azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədi ilə 1990-cı il yanvarın 20-də sovet ordusunun hərbi hissələri Bakıya və Respublikanın bir neçə rayonuna yeridilmişdir. Beləliklə, Azərbaycan xalqına qarşı totalitar kommunist rejimi tərəfindən hərbi təcavüz edilmişdir. Xalqın haqqı işinin müdafiəsi naminə küçələrə çıxmış dinc əhaliyə qarşı ağır cinayət törədilmiş, yüzlərlə insan yaralanmış və qəddarcasına qətlə yetirilmişdir.

20 Yanvar həm də xalqımızın qəhrəmanlıq günüdür. Azərbaycan xalqı hərbi, siyasi, mənəvi təcavüzə məruz qalsa da, öz tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə sadiqliyini, vətənin müstəqilliyini qorumaq üçün şəhid olmaq əzmini bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir. Azadlıq yolunda özünü qurban vermiş şəhidlərimizin fədakarlığı xalqımızın qəlbində daim yaşayacaq, gələcək nəsillər üçün qəhrəmanlıq məktəbi olacaqdır.

1990-cı ilin yanvarında Azərbaycanın azadlığı uğrunda şəhid olanların xatirəsini əbədləşdirmək məqsədi ilə qərara alıram:

1.1990-cı ilin yanvar faciəsi zamanı həlak olmuş Azərbaycan Respublikası vətəndaşları üçün “20 Yanvar şəhidi” fəxri adı təsis edilsin.

2.Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, bir ay ərzində “20 Yanvar şəhidi” fəxri adının əsasnaməsini hazırlayıb təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 31 mart 1998-ci il
Azərbaycan Respublikasının
Qanunvericilik Toplusu 1998

“Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Qorunması Haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun Tətbiq Edilməsi barədə

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

«Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin Qanunun tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1.Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, bir ay müddətində: - qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğunlaşdırılması barədə təkliflərini Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin; - Nazirlər Kabinetinin və müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti

yəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının həmin Qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etsin və bu bərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin; - «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinin axırıncı hissəsində nəzərdə tutulmuş xüsusi mülkiyyətdə olan abidələrin xaricə aparılmasına icazə verilməsinin qaydasını müəyyən edib Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin; - «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin ikinci hissəsində nəzərdə tutulmuş abidələrin əhəmiyyət dərəcələrinə görə bölgüsünü hazırlayıb təsdiq etsin və bu bərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin; - «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 16-cı maddəsinin birinci hissəsinin birinci cümləsində nəzərdə tutulmuş daşınar abidələrin elmi-tədqiqat və mədəni mübadilə məqsədilə Azərbaycan Respublikasından xaricə müvəqqəti aparılmasına icazə verilməsinin qaydasını müəyyən edib Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin; - «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 31-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki abidələrin elmi tədqiqi, bərpası, regenerasiyası, rekonstruksiyası və konservasiyasında beynəlxalq təşkilatların iştirakına qaydasını müəyyən edib Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin; - öz səlahiyyətləri daxilində «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunundan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

2. Müəyyən edilsin ki: - «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinin axırıncı hissəsində, 7-ci maddəsinin ikinci hissəsində, 16-cı maddəsinin birinci hissəsinin birinci cümləsində və axırıncı hissəsində, 24-cü maddəsinin birinci hissəsində və 31-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti həyata keçirir; - Həmin Qanunun 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın abidələrinin siyahısının təsdiqinə və daşınmaz abidələrin xəritələrinin hazırlanmasına aid səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, abidələrin siyahıya və dövlət qeydiyyatına alınmasına, pasportlaşdırılmasına aid səlahiyyətlərini isə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizə və Bərpası Komitəsi həyata keçirirlər; - Həmin Qanunun 1-ci maddəsinin beşinci hissəsində «görərkən» sözdündən sonra, 8-ci maddəsində, 12-ci maddəsinin birinci hissəsində, 13-cü maddəsinin birinci hissəsinin axırıncı cümləsində və ikinci hissəsində, 14-cü maddəsinin

birinci və ikinci hissələrində, 15-ci maddəsinin ikinci hissəsində, 17-ci maddəsinin ikinci hissəsində, 19-su maddəsinin üçüncü hissəsində, 20-ci maddəsinin birinci və ikinci hissələrində, 21-ci maddəsinin ikinci və üçüncü hissələrində, 23-cü maddəsində və 25-ci maddəsinin birinci və üçüncü hissələrində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi həyata keçirir; - Həmin Qanunun 4-cü maddəsinin 6-cı hissəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi həyata keçirirlər; - Həmin qanunun 16-cı maddəsinin birinci hissəsinin ikinci cümləsində və 18-ci maddəsinin birinci hissəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanı»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsi həyata keçirirlər; - Həmin qanunun 5-ci maddəsinin ikinci hissəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanları»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi həyata keçirirlər; - Həmin qanunun 1-ci maddəsinin beşinci hissəsində «alınmaqla» sözdündən sonra, 13-cü maddəsinin birinci hissəsinin birinci cümləsində və 24-cü maddəsinin ikinci hissəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanları»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi və yerli icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər; - Həmin qanunun 12-ci maddəsinin ikinci hissəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanları»nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsinin rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi həyata keçirir.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 13 iyun 1998-ci il
Azərbaycan Respublikasının
Qanunvericilik Toplusu 1998

**Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılmasının 80 illiyinə həsr olunmuş
təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Prezidenti, Silahlı
Qüvvələrin Ali Baş Komandanı Heydər Əliyevin nitqi**

Əziz əsgərlər, zabitlər, döyüşçülər!
Hörmətli xanımlar və cənablar!

Sizi Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri günü, Azərbaycan Milli Ordusunun yaranmasının 80 illik yubileyi, bayram münasibətilə səmimi qəlbədən təbrik edirəm. Azərbaycanın Silahlı Qüvvələrində öz şəərəfli xidmətlərini yerinə yetirən, səngərlərdə duran, hərbi hissələrdə fəaliyyət göstərən, cəbhə bölgəsində Ermənistan Silahlı Qüvvələri ilə üz-üzə duraraq Azərbaycanın torpaqlarını, vətənimizi qoruyan əsgərləri, döyüşçüləri ürək-dən təbrik edirəm.

Biz 26 iyun gününü bayram elan etmişik. Bu, tam əsaslıdır, məqsəddəuyğun, qanunauyğundur. Çünki 80 il bundan öncə məhz bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin - ölkəmizin müstəqilliyini elan edən xalq cümhuriyyətinin, müstəqil Azərbaycanı qurub-yaradan, hələ Gəncədə fəaliyyət göstərən hökumətin ilk addımlarından biri Azərbaycanın Milli Ordusunun yaranması haqqında verdiyi qərar olmuşdur. Həmin qərara, addıma böyük hörmət əlaməti olaraq biz 26 iyun gününü Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri, ordusu günü elan etmişik:

Ötən 80 il müddətində Azərbaycan xalqı ordu quruculuğu sahəsində mürəkkəb, ziddiyyətli və eyni zamanda şəərəfli bir yol keçmişdir. Bu 80 ilin mərhələləri, hər mərhələnin də özünəməxsus əhəmiyyəti vardır. Bu, bizim 80 illik tariximizdir. Bizim bugünkü ordumuz, Silahlı Qüvvələrimiz, müstəqil Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri bu 80 illik yoldan keçərək bugünkü nizami ordu səviyyəsinə gəlib çatmışdır.

Azərbaycan xalqının qədim, zəngin dövlətçilik tarixi vardır. Azərbaycanın dövlətçilik tarixində ordu qurulması, yaranması, dövləti, ölkəni qorumaq üçün qüdrətli olması həmişə diqqət mərkəzində dayanıbdir. Azərbaycan xalqı çoxəsrlik tarixində çox döyüşlərdən çıxmış, yadelli basqınlara cavab verərək, torpaqlarını qoruyaraq, qonşu xalqların, ölkələrin təcavüzünün qarşısını alaraq, yaxud da öz ərazisinin bərpasını təmin edərək çox döyüşlər etmiş, döyüşlərdən çıxmışdır. Azərbaycan xalqı tarix boyu görkəmli qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdir. Azərbaycan xalqının igid oğulları öz qəhrəmanlıqları ilə dastana çevrilmişlər, nəsillərdən-nəsillərə, dillərdən-dillərə keçmişlər. Koroğlu, Babək kimi adlar bizim tarixi keçmişimizə aid olsa da, xalqımız üçün bu gün də qəhrəmanlıq, cəsurluq nümunələridir, hər bir Azərbaycan gənci üçün örnəkdir.

XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan öz dövlətçiliyindən məhrum olandan sonra, çar Rusiyasının tərkibində olduğu zaman da Azərbaycan xalqının görkəmli nümayəndələri həmin orduda xidmət etmiş və Azərbaycan oğlunun, əsgərinin hərbi peşəkarlıq sahəsində nəyə qadir olduğunu dəfələrlə sübut etmişlər.

Doğrudur, respublikamız çar Rusiyasının tərkibində olduğu zaman azərbaycanlıları, müsəlmanları orduya cəlb etmədilər, ordudan azad edirdilər. Biz tarixi təhlil edərkən bunun nə qədər mənfəi nəticələr verdiyini görürük. Millətimiz, xalqımız hərbi peşədən məhrum olmuşdu. Ancaq bununla yanaşı, o dövrdə hakim dairələrlə bağlı olan xan sülalələri övladlarını hərbi xidmətə göndərirdi, bunu özlərinə böyük şəərəf hesab edirdilər. Onlar yüksək səviyyəli hərbi məktəblərdə təhsil alaraq böyük rütbələr almağa nail olurdular. Onlar yüksək səviyyəli hərbi məktəblərdə təhsil alaraq böyük rütbələr almağa nail olurdular. Onlar hamısı çar Rusiyasının ordusunda xidmət etmişlər. Azərbaycanlı bəzi görkəmli sərkərdələr, generallar Rusiyanın XIX əsrdə apardığı müharibələrdə iştirak etmiş və qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişlər. Bununla bərabər, xatırladığım bu faktların bunun bizim üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bunlar xalqımızın, millətimizin nəyə qadir olduğunu göstərir.

Çar Rusiyasının ordusunda azərbaycanlılar, müsəlmanlar xidmət etmədikləri halda Azərbaycan oğulları rus ordusunun yüksək səviyyəli hərbi məktəblərini bitirib, döyüşlərdə böyük peşəkarlıq, qəhrəmanlıq nümunələri göstərərək, general rütbələri alıb, yüksək ordenlərlə təltif edilərsə, bunlar Azərbaycan xalqının, oğullarının nəyə qadir olduğunu göstərir. Bunlar tariximizin Sovet dövründə unudulmuş səhifələridir, faktlardır. Ancaq biz bu gün tariximizi bərpa edərkən bunların hamısını öyrənməliyik və xalqımız bunu bilməlidir.

Naxçıvan xanları sülaləsindən bir neçə general çox uğurla xidmət etmişlər: general Ehsan xan, general Kəlbəli xan, Hüseyn xan, İsmayıl xan, Cəmsid xan Naxçıvanskiyə. Bakıxanovlar sülaləsindən bir çox generallar Azərbaycan tarixində və rus ordusunun tarixində, görkəmli yer tutmuşlar. Talışxanovlar sülaləsindən bir çox generallar bizim tariximizin səhifələrində öz yerlərini tutmuşlar. General Fərəc bəy Ağayev, general Ağalarov, general Ərəblinski və başqaları - bunlar hamısı XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində orduda xidmət etmiş yüksək rütbəli generallar, Azərbaycan oğullarıdır. Rus ordusunda böyük hörmət qazanmış Səməd bəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski tariximizdə adlarını çəkdiyim generallara nisbətən daha da tanışdırlar. Onlar Rusiya-Yaponiya müharibəsində iştirak etmişlər, qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişlər, sonra isə 1918-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda Silahlı Qüvvələrin yaranmasında böyük xidmətləri olmuşdur.

Bəli, bu gün məmnuniyyət hissi ilə qeyd etmək olar ki, 1918-ci ildə Xalq Cümhuriyyəti, Azərbaycanın ilk demokratik hökuməti dövlət quruculuğu işini çox mürəkkəb və çətin bir dövrdə apardığı zaman Silahlı Qüvvələrin yaranmasına və ordu quruculuğuna xüsusi əhəmiyyət vermiş, qayğı göstərmişdir. Xalq cümhuriyyətinin iki illik - iki il tam olmamışdır - tarixini bu gün vərəqləyərkən ordu quruculuğu sahəsində nə qədər dəyərli işlər gördüyü doğrudan da böyük hörmət hissi doğurur.

Azərbaycanın ilk hərbi naziri - Baş nazir Fətəli xan Xoyski olmuşdur. Ancaq az bir müddətdən sonra Səməd bəy Mehmandarov hərbi nazir, Əliağa Şıxlinski hərbi nazirin müavini təyin edilmişlər. Baş qərargahın rəisi isə polyak millətindən olan Sulkeviç olmuşdur. Onlar çox işlər görmüşlər. O vaxt gənc, müstəqil Azərbaycan Ermənistan təcavüzünə, Ermənistanın Azərbaycanda törətdiyi təxribatlara qarşı mübarizə, döyüşlər aparırdı və uğurlu işlər görürdü.

Xalq Cümhuriyyəti süqut edəndən sonra Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası yaşadığı əvvəlki iki il müddətində ordu quruculuğu ilə məşğul olmuşdur. O vaxt, 1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Hərbi Dəniz Nazirliyi yaranmışdı. Azərbaycan öz Silahlı Qüvvələrini yaradır və inkişaf etdirirdi. Doğrudur, bu ordu dərhal sonra XI Qızıl Ordunun tərkibinə keçmişdi. Ancaq buna baxmayaraq bu, Azərbaycan Respublikasının özünün yaratdığı hərbi hissələr olmuşdur. Xalq Cümhuriyyəti kimi, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının hökuməti də Azərbaycanın mövcud olan hərbi mütəxəssislərindən istifadə etmişdir.

Səməd bəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski uzun müddət çar Rusiyasının ordusunda xidmət edəndən, Xalq Cümhuriyyəti dövründə müstəqil Azərbaycan ordusunun yaranmasına rəhbərlik edəndən sonra Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında da ordu qurmaq, yaratmaq, azərbaycanlılara hərbi təhsil, təlim vermək işləri ilə məşğul olmuşlar. Bu, çox maraqlıdır, səciyyəvidir, amma eyni zamanda təbiidir. Çünki hərbi peşə, ixtisas birinci növbədə hərbi təhsil, təcrübə, bilik, hərbi təlim-tərbiyə, döyüş təcrübəsi tələb edir. Bunlar olmayanda ordu qurmaq, Silahlı Qüvvələr yaratmaq mümkün deyildir. Əgər bunlar, peşəkar hərbcilər varsa, ordu quruculuğunda onlardan səmərəli istifadə etmək olar. Səməd bəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski buna əyani sübutdur.

Qeyd etdiyim kimi, Cəmsid Naxçıvanski Naxçıvan xanları sülaləsindən çıxmış generallardan biridir. O, çar Rusiyası ordusunda xidmət etmiş, Xalq Cümhuriyyəti zamanı Azərbaycanın diviziya komandiri olmuş və Qarabağda erməni təxribatçılarına, təcavüzkarlarına qarşı döyüşlər aparmış, sonra isə sovet ordusunda xidmət etmişdir. O, nə qədər böyük təcrübəli bir insan olmuşdur ki, o vaxt Sovetlər İttifaqının ən yüksək hərbi məktəbi olan

Frunze adına Moskva Hərbi Akademiyasında kafedra müdiri vəzifəsində işləmişdir.

Doğrudur, təəssüf etməliyəm ki, belə kadrların bəziləri, bəlkə də çoxları sonralar sovet hakimiyyətinin repressiya qurbanları oldular. Onların çoxu 30-cu illərdə öldürüldülər, məhv oldular, o cümlədən Cəmsid Naxçıvanski də 1937-ci ildə repressiya qurbanı oldu.

Mən bu fikirləri deməklə onu bildirmək istəyirəm ki, ordu quruculuğu, Silahlı Qüvvələrin yaranması böyük sərəştə, təcrübə, bilik tələb edir. Bunu ilk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, hökumətinin rəhbərləri çox gözəl bilirdilər. Ona görə də hərbi mütəxəssislərin, keçmişdə xidmət etmiş generalların, zabitlərin təcrübəsindən, xidmətlərindən səmərəli istifadə edilirdi.

Bunlar hamısı Azərbaycanda ordu quruculuğunun tarixinə aid səhifələrdir. Çünki 80 illik yubiley deyəndə biz ortada heç bir şeyi itirməməliyik. Bir daha deyirəm, Azərbaycan xalqı keçmiş dövrlərdə də, öz ordusu olduğu zamanda da güclü ordu yaratmağa qabil olubdur. Azərbaycan xalqı hətta müstəqil olmadığı halda da, başqa dövlətin tərkibində, yaxud başqa bir rejimdə yaşadığı zamanda da yenə hərbi peşəni mənimsəməyə çalışıb və çox nümunələr göstəribdir.....

25 iyun 1998-ci il

Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir.
16-cı kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar,
müsahibələr, məktublar, məruzələr,
müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərənşər,
2005, səh.81

Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

1999-cu il fevralın 9-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 75 ili tamam olur. Bu gün Azərbaycan xalqının həyatına əlamətdar tarixi hadisə kimi daxil olmuşdur.

Azərbaycanın qədim və zəngin tarixə, mədəniyyət və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan Naxçıvan diyarı mürəkkəb və çətin inkişaf yolu keçmişdir. Orta əsrlərdə Şərqi elm, mədəniyyət, ticarət və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri kimi şöhrət qazanmış Naxçıvan dünya sivilizasiyasının

zasiyasına dəyərli töhfələr vermişdir. Azərbaycan atabəyləri — Eldəgizlər dövlətinin paytaxtı olmuş Naxçıvan şəhəri əsası Əcəmi Naxçıvani tərəfindən qoyulmuş memarlıq məktəbi ilə bütün Şərqdə məşhurlaşmışdır.

Naxçıvan uzun illər gərgin siyasi mübarizə meydanı olmuşdur. XVI əsrdə Səfəvilər dövlətinin Osmanlı Türkiyəsinə qarşı apardığı uzun sürən müharibələrdə Naxçıvan gah Osmanlıların, gah da Səfəvilərin əlinə keçmişdir. 1747-ci ildə İranda Nadir şah dövlətinin süqutundan sonra Naxçıvanda Kəngərli tayfasının başçısı Heydəroğlu xan özünü Naxçıvan xalqının müstəqil hakimi elan etdi. Beləliklə də Naxçıvan XVIII əsrin ortalarında Azərbaycan ərazisində yaranmış 18 xanlıqdan biri oldu. XVIII əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində Naxçıvan xanı Abbasqulu xan İrəvan xanı Hüseynəli xanla, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanla və Kartli-Kaxetiya çarı II İrakli ilə sıx əməkdaşlıq münasibətləri yaratmışdır.

XVIII əsrin sonları — XIX əsrin əvvəllərində Naxçıvan ərazisi Rusiya ilə İran arasında toqquşmalar meydanına çevrildi. Baş vermiş müharibələrdən sonra bağlanmış Gülüstan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələri nəticəsində Azərbaycanın tarixi torpaqları parçalanaraq Rusiya və İran arasında bölüşdürüldü. Naxçıvanın Rusiyaya ilhaq edilməsi ilə Şimali Azərbaycan torpaqlarının Rusiyaya qatılması prosesi başa çatdı və Azərbaycanın şimal torpaqlarına Çar Rusiyası sahib oldu. I Nikolayın fərmanı ilə Naxçıvan və İrəvan xanlıqları ləğv edildi.

Rusiyada çarizm devrildikdən sonra imperiyanın bir çox əyalətlərində olduğu kimi, Naxçıvanda da ikihakimiyətlik meydana çıxmış, bəzi dövlətlər yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan bu bölgəyə yiyələnmək üçün cəhdlər etmişlər.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması elan olundu. Rusiya imperiyasının dağılması nəticəsində Qafqazda öz müstəqilliyini əldə etmiş dövlətlər arasında sərhədlərin dəqiqləşdirilməsi prosesi getdi. Azərbaycan hökumətinin başçısı Fətəli xan Xoyskinin məşhur məktubunda bildirildi ki, Azərbaycan İrəvan mahalından könüllü surətdə əl çəkir. Azərbaycan hökuməti bu güzəştə getməklə Ermənistanın ölkəmizə qarşı torpaq iddialarından əl çəkəcəyini zənn etdi.

Ermənistan bölgədə yaranmış mürəkkəb vəziyyətdən faydalanmaq üçün böyük planlar qururdu. Erməni daşnakları ümid edirdilər ki, Osmanlı imperiyasının Van gölü ətrafındakı torpaqlarında Aralıq dənizindən Qara dənizə qədər uzanan «Böyük Ermənistan» dövləti yaradacaq və ya ən azı muxtariyyət ala biləcəklər. Ermənistanın 1920-ci ildə Millətlər Liqasına göndərdiyi məktubda açıq-aşkar göstərilirdi ki, müttəfiq dövlətlərin Türkiyəyə qarşı döyüş əməliyyatları zamanı ermənilər və onların yaratdıqları könüllü silahlı dəstələr arxa cəbhədə müttəfiqlərə kömək göstərdiklərinə

görə ermənilər məğlub olmuş Osmanlı imperiyasının torpaqlarında müstəqil dövlət yaratmaq haqqını qazanmışlar. Onlar həm Van gölü ətrafında məskunlaşdıqları torpaqlarda, həm də Rus—İran və Rus—Türkiyə müharibələri nəticəsində köçürüldükləri Azərbaycan torpaqlarında «Böyük Ermənistan» dövləti yaratmaq xülyası ilə yaşayırdılar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 23 aylıq tarixi boyu erməni silahlı quldur dəstələri İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ bölgələrində dinc azərbaycanlı əhaliyə divan tutur, yerli azərbaycanlıların sayını süni surətdə azaltmaq üçün hər cür vasitəyə əl atırdılar. Qafqazda bolşeviklərin hakimiyyətinin bərqərar olduğu ilk günlərdən hələ 1918-ci ildə özünü mart qırğınları zamanı bürüzə vermiş bolşevik-daşnak sövdələşməsi geniş vüsət aldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründəki sərhədlər alt-üst edilməyə başlandı. İlk olaraq əzəli Azərbaycan torpağı Zəngəzur mahalı Ermənistan SSR-in tərkibinə qatıldı. Əslində isə ermənilərin planları daha geniş idi və onların torpaq iddialarının əsas hədəfi məhz Naxçıvan idi. Onlar Zəngəzurun Ermənistanı ilhaq edilməsini bu yolda atılmış mühüm addım hesab edirdilər. Beləliklə də, Naxçıvanı Azərbaycandan ayıran Azərbaycan torpaqlarının — Zəngəzur mahalının Ermənistanı verilməsi Naxçıvanın muxtariyyət məsələsini zəruri etdi.

Ermənistanın həm daşnak hökuməti dövründə, həm də sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Naxçıvanı Azərbaycandan ayıraraq özünə birləşdirmək üçün göstərdiyi sayələr Naxçıvan əhalisinin birmənalı qəti mövqeyi sayəsində uğursuzluğa düşərək oldu. Naxçıvan əhalisinin 90 faizdən çoxu 1921-ci ilin əvvəlində Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya nümayəndələrinin təşəbbüsü ilə keçirilmiş rəy sorğusunda Naxçıvan mahalının muxtariyyət statusunda Azərbaycanın tərkibində qalmasına səs verdi.

Naxçıvanın Azərbaycanın himayəsi altında olan muxtar ərazi statusu RSFSR ilə Türkiyə arasında 1921-ci ilin martında imzalanmış Moskva müqaviləsində, Rusiya, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Türkiyə arasında 1921-ci ilin oktyabrında imzalanmış Qars müqaviləsində təsbit edildi. Naxçıvanın statusunun ilk beynəlxalq müqavilədə əks olunması həm o dövrdə, həm də Azərbaycanın indiki dövründə böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edən bir fakt kimi qiymətləndirilməlidir.

1922-ci ilin dekabrında I Zaqafqaziya Sovetlər qurultayı Naxçıvan məsələsi üzrə qəbul etdiyi xüsusi qərarında Naxçıvanı muxtariyyət statusunda Azərbaycan SSR-in ayrılmaz və tərkib hissəsi olduğunu təsdiq etdi. 1923-cü il dekabrın 5-də Azərbaycan Mərkəzi İnqilab Komitəsi Naxçıvan muxtar diyarının Azərbaycan SSR tərkibində Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasına çevrilməsi haqqında qərar qəbul edərək onun təsdiq olunmasını Zaqafqaziya Mərkəzi İnqilab Komitəsindən xahiş etdi. Zaqaf-

qaziya Mərkəz İnqilab Komitəsi 1924-cü il yanvarın 8-də bu qərarı təsdiq etdi. Azərbaycan SSR Mərkəzi İnqilab Komitəsinin 1924-cü il 9 fevral tarixli dekreti ilə Naxçıvan muxtar diyarının Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasına çevrilməsi təsdiq edildi. Bu, Azərbaycan xalqının olduqca mürəkkəb bir siyasi şəraitdə əldə etdiyi böyük tarixi nailiyyət idi.

Ermənistan Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycanın tərkibində olmasını rəsmən qəbul etməyə məcbur olsa da, bu faktla əslində heç cür razılaşa bilmir, Naxçıvana ərazi iddialarından, onu Ermənistanla birləşdirmək niyyətlərindən əl çəkmirdi. Ermənistanın hakim dairələri Moskvadakı himayədarlarının köməyi ilə Naxçıvanın bəzi torpaqlarını qoparıb öz ərazisinə birləşdirməyə nail oldular. 1929-cu ildə Zaqafqaziya Mərkəzi İnqilab Komitəsinin qərarı ilə Naxçıvanın 657 kvadrat kilometr ərazisi — Şərur qəzasının Qurdqulaq, Xaçik, Horadiz, Naxçıvan qəzasının Şahbuz nahiyəsinin Oğbin, Ağxaç, Almalı, İtqıran, Sultanbəy kəndləri, Ordubad qəzasının Qorçevan kəndi, habelə Kilid kəndi torpaqlarının bir hissəsi Ermənistanla verildi. 1930-cu ildə isə Əldərə, Ləhvaz, Astazur, Nüvədi və sair yaşayış məntəqələri Ermənistanla verilmiş və həmin ərazidə Mehri rayonu yaradılmışdır. Ermənistanın Naxçıvanla bağlı ərazi iddiaları sonrakı dövrlərdə də davam etmiş və indi də o, bu çirkin niyyətlərindən əl çəkmir.

XX əsrin 90-cı illərində SSRİ-nin dağılması nəticəsində yaranmış şəraitdən istifadə edən Ermənistan hakimiyyət dairələri Azərbaycan, o cümlədən Naxçıvana qarşı öz ərazi iddialarını artıq müharibə yolu ilə gerçəkləşdirmək qərarına gəldilər. Naxçıvan çətin sınaqlar qarşısında qaldı. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet qoşunlarının Bakıya hücumundan 8 saat əvvəl sovet qoşun birləşmələri və erməni silahlı dəstələri Naxçıvan Muxtar Respublikasına hücum etmiş, qan tökülmüş və erməni quldur dəstələri Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kərki kəndini işğal etmişdir.

Ermənistanın apardığı təcavüzkarlıq siyasəti nəticəsində vaxtilə Ümumittifaq şəbəkəsinə daxil olan, Azərbaycanı Naxçıvanla bağlayan dəmir yol xətləri və avtomobil yolları kəsilmiş, Naxçıvana Azərbaycandan təcrid olunmuş vəziyyətdə, blokada şəraitində yaşamaq taleyi qismət olmuşdur.

Məhz belə ağır bir şəraitdə Naxçıvan əhalisi böyük mərdlik və yenilməzlik nümayiş etdirərək Azərbaycanın bu qədim torpağını ermənilərin işğal təhlükəsindən xilas etdi və onun muxtariyyət statusunu qoruyub saxladı. Milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizə yollarında o zaman Naxçıvanın atdığı cəsarətli addımlar bütün Azərbaycan xalqı tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanaraq dəstəkləndi və respublikada gedən siyasi proseslərə öz müsbət təsirini göstərdi. Naxçıvanın 1990-cı ilin yayında seçilmiş Ali Soveti həmin il noyabrın 17-də öz birinci sessiyasında muxtar respublikanın adından «sovet, sosialist» sözlərinin çıxarılması, Ali Sovetin adının dəyişdirilib

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi adlandırılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağının Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması və onun Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti qarşısında vəsatət qaldırılması haqqında öz tarixi qərarını qəbul etdi. Gerb və himnin qəbul edilməsi üçün müsabiqə elan olunması da qərara alındı. Bununla yanaşı, muxtar respublika ərazisində Kommunist Partiyasının yerli orqanlarının fəaliyyətinin dayandırılması, Naxçıvan əhalisinin SSRİ-nin saxlanması barədə referendumda iştirak etməkdən imtina etməsi, 1990-cı il 19—20 yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi, 31 dekabr gününün dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü elan olunması kimi siyasi aksiyalar həyata keçirildi.

1995-ci il noyabrın 12-də müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul edilmiş, Azərbaycan və Naxçıvan parlamentlərinə ilk demokratik seçkilər keçirilmişdir.

Ölkədə müstəqil demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu üçün möhkəm hüquqi baza yaratmış Konstitusiya Naxçıvan Muxtar Respublikasına Azərbaycanın tərkibində muxtar dövlət statusu vermişdir. Onun əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının yeni Konstitusiyası hazırlanmış, Konstitusiya 1998-ci il aprelin 28-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində qəbul edilmiş və həmin il dekabrın 29-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının böyük tarixi-siyasi əhəmiyyətini və xalqımızın tarixində özünəməxsus yer tutduğunu nəzərə alaraq qərara alıram:

1. Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının 75 illiyi respublikada geniş qeyd edilsin.

2. Yubiley tədbirlərinin hazırlanıb həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı tərkibdə Dövlət Komissiyası yaradılsın:

Dövlət Komissiyasının sədri

Heydər Əliyev — Azərbaycan Respublikasının prezidenti

Dövlət Komissiyasının üzvləri.....

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu fərmandan irəli gələn məsələləri həll etsin.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 4 fevral 1999-cu il № 89
Azərbaycan Respublikasının
Qanunvericilik Toplusu 1999

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin
milli memarlığımızın möhtəşəm abidəsi,
XII əsrdə görkəmli Memar Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin
yaratdığı Mömünə xatun türbəsini ziyarəti zamanı**

ÇIXIŞI

Yadımdadır, mən burada yaşayan zaman, gənc vaxtımda, məktəbdə oxuyanda gəlib bunun ətrafında gəzirdim. Məktəbdə oxuyanda çoxlu rəsm çəkirdim, buna həvəsim vardı, rəssam olmaq istəyirdim. Onda memar nə olduğunu heç başa düşmürdüm. Ancaq rəsm çəkdiyimə görə axtarır, gözəl yerləri çəkirdim. Məsələn, Haçadağı, Naxçıvanın başqa yerlərini çəkirdim. Mömünə Xatun türbəsini bir neçə variantda çəkmişəm. Çox təəssüf edirəm, mən Bakıya, oradan Leninqrada, Moskvaya gedəndən sonra buradakı kitablarım, çəkdiyim şəkillər hamısı dağıldı. Təəssüf edirəm. Akvarellə çəkilmiş çox gözəl şəkillərim vardı.

Mən sizə (Vasif Talıbova) tapşırıq verirəm ki, bu abidəni, vaxtilə sərdabədə dəfn olunanların məzarlarının oğurlanıb aparılmış başdaşlarını qiymətli mərmərdən çox gözəl düzəldin. Nə qədər vəsait lazımsa, ayrılacaqdır.

Sən (Arif Qədimov) bu gün çox gözəl məlumat verdin, çox sağ ol, təşəkkür edirəm. Ancaq, əlbəttə ki, məni incidən odur ki, bizim xalqımız öz tarixini, mədəniyyətini - zəngin tarixini, zəngin mədəniyyətini, zəngin tarixi köklərini keçən əsrlərdə də, ondan sonrakı dövrdə də, indi, XX əsrdə də, birincisi, öz xalqına göstərə bilməyib, ikincisi də dünyaya göstərə bilməyibdir.

Bu baxımdan, məsələn, mərhum akademik Ziya Bünyadovun əsəri, deyə bilərəm ki, Azərbaycan tarixində yazılmış ən qiymətli əsərlərdən biridir. Azərbaycanda işlədiyim zaman bu əsərə görə ona Dövlət mükafatı verdim. Bu əsərə qədər Atabəylər dövləti və Azərbaycanın XII əsrdəki dövlətçilik tarixi məlum deyildi. Bizə məlum olmayanda, kimə məlum olacaqdı?

Ona görə də hesab edirəm ki, Ziya Bünyadov böyük bir tarixi ixtira edibdir. Bunu bir gündə etməmişdir. Bunu tədqiq, təhlil etmək, yazmaq, meydana çıxarmaq asan məsələ deyildi. Ziya Bünyadov həyatdan getdi. Yaşadığı zaman da mən onu həmişə qiymətləndirmişdim. Ancaq ola bilər ki, bizim xalqımız Azərbaycan tarixinin, qədim tariximizin tədqiqində, kitablar yazılmasında hələ ona lazımı qiymətini verməyibdir. Ona görə də mən təntənəli iclasda danışıarkən Atabəylər dövləti haqqında dedim.

Sizə düzünü deyim ki, Atabəylər dövləti haqqındakı məlumatla-

rımın hamısı Ziya Bünyadovun kitablarından aldığım məlumatlardır. Ondan əvvəl bunu eşitmişdim. Amma məlumatım yox idi. Əgər mənim məlumatım yox idisə, demək, digərlərinin məlumatı heç yox idi. Ona görə bu gün biz mərhum Ziya Bünyadova, böyük alimimizə bir daha, bir daha minnətdarlığımızı bildirməliyik. Allah ona rəhmət eləsin. Onun irsini, tarixçilik, tədqiqatçılıq fəaliyyətini davam etdirmək lazımdır. Mən bu sözləri deyirəm, televiziya da yazır, Azərbaycanın hər yerinə də yayılacaqdır. Mən bu gün buradan Azərbaycanın tarixçilərinə, Elmlər Akademiyasına öz göstərişlərimi verirəm: tarixçilərimiz Ziya Bünyadov tarixçilik məktəbi - Azərbaycanın qədim tarixi, orta əsrlər tarixi sahəsində onun kimi fəaliyyət göstərirlər və belə dəyərli əsərlər yaratsınlar. İkincisi, təbiidir ki, Atabəylər dövlətinin Azərbaycan dövlətçiliyini yüz il dünyaya nümayiş etdirməsini, Atabəylər sülaləsinin, nəslinin Azərbaycan tarixində nə qədər böyük yer tutduğunu bu gün biz dərk etməliyik. Amma bunu indiyə qədər dərk etməmişik.

Sən gözəl xəritə göstərdin ki, Atabəylər dövlətinin sərhədi necə idi. Həqiqətdə də belədir. O, bugünkü Azərbaycandan da böyük bir ərazi idi. Bugünkü Azərbaycanın böyük bir hissəsi - həm Naxçıvan tərəfdə olan hissəsi, həm də Araz çayının o tərəfindəki hissəsi Azərbaycan dövləti, Atabəylər dövləti olubdur. Ona görə də biz buna tarixi qiymət verməliyik.

Bu baxımdan onlar Mömünə Xatun türbəsini, şübhəsiz ki, özlərinin böyük insani keyfiyyətlərinə görə yaradıblar. Onlar müdrik insanlar olublar. Əgər o müdriklik, böyük zəka, ağıl, olmasaydı, məsələn, Şəmsəddin Eldəniz öz həyat yoldaşına bu cür türbənin yaradılmasına qərar qəbul etməzdi. Gör nə qədər ağıllı insan olubdur. O nəsil nə qədər ağıllı olubdur ki, onun oğlu bunu davam etdirib və bizim tariximizi göstərən bu qədər əzəmətli memarlıq abidəsi, tariximizi təsdiq edən abidə yaratıbdır.

Əlbəttə, bu abidənin qiyməti yoxdur. Məsələn, çox vaxt, elə bu gün də bunu gözəl memarlıq abidəsi kimi təbliğ edirlər. Bu təbiidir, doğrudan da belədir. Dağılanlar dağılıb, amma qalanlar içərisində Möminə Xatun məqbərəsi XII əsrdə, orta əsrlərdə Azərbaycanın nə qədər zəngin mədəniyyəti olduğunu, doğrudan da böyük memarlıq məktəbi olduğunu göstərir. Sən də dedin, biz də bilir ki, Əcəmi Naxçıvani və onun yaratdığı məktəb təkcə Naxçıvanı əhatə etmir, Şərqi aləminin böyük bir hissəsində onun memarlıq üslubu, memarlıq məktəbi davam edib, böyük əsərlər yaradıbdir.

Ancaq hesab edirəm ki, bu abidənin memarlıq qiyməti ilə bərarər, bizim üçün bəlkə daha da böyük qiyməti Azərbaycanın qədim dövlət olmasını göstərməsidir. Bu, təkcə memarlığın zənginliyini yox, dövlətçiliyin nə qədər zəngin olduğunu, nə qədər möhkəm olduğunu da göstərir. Əgər dövlətçilik o qədər yüksək səviyyədə olmasaydı, onlar bu cür abidənin yaradılması üçün qərar qəbul edə bilərdilermi?

Elə XX əsri götürün. Məsələn, böyük dövlətlər var, amma böyük abidələr yarada bilmirlər, çünki imkanları yoxdur. Amma Atabəylər həm imkanlı olublar, həm də tarixə, gələcəyə böyük irs qoyublar. O yazı da təsadüfi deyildir. Burada heç bir şey təsadüfi deyildir. Onu bizim üçün yazıblar. Bəli, bizim üçün yazıblar, gələcək nəsillər üçün yazıblar. Ona görə də hesab edirəm ki, son illərdə gördüyünüz iş yüksək qiymətə layiqdir. Mən bunu çox yüksək qiymətləndirirəm, çox məmnun olduğumu bildirmək istəyirəm. Bu işi davam etdirmək lazımdır. Bu işi davam etdirmək üçün nə qədər vəsait lazım olsa, - Naxçıvanın başçısına, Ali Məclisin sədrinə deyirəm, - mən bunu əsirgəməyəcəyəm. Çünki bu, bizim müstəqil dövlətimiz üçün, gələcək nəsillər üçün çox lazımdır. Sənin bu işə həvəsin, ona bu qədər qəlbədən yanaşmağın, birincisi, həqiqətən vətənpərvər insan olduğunu, vətənpərvər azərbaycanlı olduğunu göstərir, eyni zamanda belə işləri görməyə qadir olduğunu göstərir. Mən çox məmnunam ki, sənin kimi adamlar var. Sənin kimi adamlar nə qədər çox olsa, öz tariximizi, mədəniyyətimizi, dövlətçiliyimizi daha da geniş tədqiq, təhlil edə, millətimizə, xalqımıza göstərə, təbliğ edə bilərək və dünyaya göstərə bilərək.

Bu, indi bizə əvvəlkindən daha da çox lazımdır. Çünki biz müstəqil dövlətlik. Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini alıb, Azərbaycan dövləti öz milli, mənəvi dəyərlərini qiymətləndirərək, şübhəsiz ki, daha da yüksələcəkdir. Mən sənə təşəkkür edirəm. Buradaca sənə "Azərbaycan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi" adı verirəm. Bu, birincisi. İkincisi, sən o kitabı hazırla, məşğul ol, nəşr üçün hazırlayıb verin. Hesab edirəm ki, sən bu kitabı elmi dərəcə almaq üçün təqdim eləməlisən. Güman edirəm ki, bizim alimlər sənin kitabını və gördüyün işləri mənim kimi yüksək qiymətləndirərlər. Hesab edirəm, bu kitaba, bu tədqiqatlara görə sən elmlər doktoru adına layiqsən.

Mən çox sevinirəm ki, bu gün buraya gəldik. Yenə də deyirəm, uşaq vaxtı bu abidənin ətrafını gəzmişəm, baxmışam, görmüşəm, onu sevmişəm. Bir neçə dəfə demişəm - əvvəlcə rəssam olmaq istəyirdim, sonra isə memarlığa meyylim, memarlıq fakültəsinə daxil olmağım, memarlıq təhsili almağım bəlkə də elə bunlarla bağlı idi. Bunları görərək, bunların təsiri altında bu sənəti sevmişəm. Ancaq sən Naxçıvandakı iki abidəni də dedin. Qarabağlar abidəsini də unutmamaq lazımdır, başqalarını da.

Vasif Talbov: Sizin tapşırığımızla Bakıdan, neft şirkətindən gəlmişdilər. Buranın da, Qarabağlar türbəsinin də bərpası üçün layihə-smeta sənədlərini hazırlayıblar. Özləri bərpa etdirəcəklər.

Heydər Əliyev: Bizim Dövlət Neft Şirkəti? İlham, bu iş sənə həvalə olunur. Mən çox məmnunam ki, siz belə təşəbbüs göstərmisiniz. Bu məsələ

ləni öz əlinizə götürün. Özün bu işlə məşğul ol, bütün layihələrə bax. Nə qədər vəsait lazımsa, Dövlət Neft Şirkəti ayıra, təmin edə bilər.

Çox sağ olun. Sənə, sənin kimi azərbaycanlılara təşəkkür edirəm.

Naxçıvan şəhəri, 14 oktyabr 1999-cu il
Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir.
22-ci kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar,
müsahibələr, məktublar, məruzələr,
müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərneşr,
2007, səh.267

**Qazax Müəllimlər Seminariyasının yaradılmasının
80 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumrespublika
elmi-praktiki konfransın iştirakçılarına
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin təbriki**

Hörmətli konfrans iştirakçıları!
Əziz müəllimlər!

Azərbaycanın milli təhsil sisteminin inkişafında müstəsna rol oynamış Qazax Müəllimlər Seminariyasının yaradılmasının 80 illik yubileyi münasibətilə sizi səmimi-qəlbədən təbrik edirəm. Zəngin mədəniyyət və təhsil ənənələrinə malik olan Azərbaycan müsəlman Şərqiində dünyəvi təhsilin gerçəkləşdiyi ilk ölkələrdən biri olmuşdur.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycanda gedən siyasi və sosial-iqtisadi proseslər onun mədəni həyatına da güclü təsir göstərmiş, böyük vüsət alan maarifçilik hərəkatı yeni tipli təhsil ocaqlarının yaranmasına təkan vermişdir. Öz xalqının gələcəyini elmdə, təhsildə görən görkəmli ziyalılar yeni tələblərə cavab verən müəllim kadrlarının hazırlanması üçün var qüvvələrini sərf etmişlər. Onların bu söyləri 80 il bundan əvvəl Qazax Müəllimlər Seminariyasının yaranması ilə nəticələnmişdir. Vaxtilə bütün Yaxın Şərqiə şəhərlər tapan seminariyanın yaradılması Azərbaycan maarifçilərinin fədakarlığı və vətənpərvərliyinin canlı nümunəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin təhsil sahəsində yeritdiyi düzgün və məqsəd-yönlü siyasətin parlaq təzahürüdür.

Qazax Müəllimlər Seminariyası 40 illik fəaliyyəti dövründə respublikanın müxtəlif bölgələri üçün minlərlə müəllim kadrları hazırlamışdır.

Azərbaycanın bir sıra tanınmış elm, mədəniyyət və ədəbiyyat xadimləri bu təhsil ocağının yetirmələridir. Adları Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə qızıl hərflərlə yazılmış Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, İsmayıl Şıxlı kimi görkəmli simalar məhz həmin seminariyanın ilk məzunları olmuşlar.

Qazax Müəllimlər Seminariyasının xalqımızın mədəni həyatında oynadığı böyük rol danılmazdır. Onun təməli üzərində neçə-neçə təhsil ocaqları yaranıb inkişaf etmişdir. Bu təhsil məbədi özündən sonra böyük mədəni irs qoymaqla adını Azərbaycan maarifi tarixinə əbədi həkk etmişdir. Əminəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhsil işçilərinin neçə-neçə nəsli də bu zəngin irsdən bəhrələnəcəkdir.

Bu əlamətdar gündə sizə, respublikamızın bütün təhsil işçilərinə nəcib fəaliyyətinizdə böyük uğurlar diləyir, hər birinizə can sağlığı və xoşbəxtlik arzulayıram.

Bakı şəhəri, 27 dekabr 1999-cu il
Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 24-cü kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərneşr, 2008, səh. 115

Amerika Birləşmiş Ştatları Hərbi Kollecinin nümayəndə heyəti ilə görüşdə söhbət

H e y d ə r Ə l i y e v: Mən sizin hamınızı salamlayıram və «Azərbaycana xoş gəlmisiniz!» deyirəm. Güman edirəm ki, burada olduğunuz müddətdə bizim ölkə ilə tanış ola bilmisiniz. Mənim bildiyimə görə, siz bizim müdafiə naziri, xarici işlər naziri ilə görüşmüşünüz. Başqa görüşlər də olubdur?

E l i z a b e t Ş e l t o n: Bəli, olubdur.

H e y d ə r Ə l i y e v: Deməli, Azərbaycanı tanıyırsınız və mənim sizə geniş məlumat verməyimə ehtiyac yoxdur. Bu, mənim vəziyyətimə yüngülləşdirir.

Mən məmnunam ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında, onun dövlətində və Müdafiə Nazirliyində, hərbi hissələrində Azərbaycana diqqət çox artıb. Ola bilər, burada oturanların çoxu beş-altı il bundan öncə Azərbaycan kimi bir ölkənin olmasını heç bilmirdilər.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra, təbiidir ki, dünyada günü-gündən çox tanınmağa başlayıb. Hər bir müstəqil dövlət,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü, təbiidir ki, dünya ölkələrində az da olsa, çox da olsa tanınır. Amma çox böyük maraq mövzusu olan ölkələr var ki, onu sadəcə, tanıyırsan və xəritədə göstərə bilirsən ki, bu ölkə nədir. Bundan artıq məlumat almağa ehtiyac olmur.

Bir daha bildirim, son illər – Sovetlər İttifaqı dağılandıqdan sonra, Sovetlər İttifaqına mənsub olan respublikalar dövlət müstəqilliyi əldə edəndən sonra dünyanın bir çox ölkələrində bizlərə, o cümlədən Azərbaycana maraq çox artıb. Bu baxımdan, hesab edirəm, indi Qafqaz daha çox böyük maraq doğurur. Zahirən ona görə ki, Qafqazda münaqişələr var, müharibələr gedir, qan tökülür. Amma Qafqazla dərinədən tanış olanlar, güman edirəm, hiss edirlər ki, Qafqaz dünyanın maraqlı regionudur. Burada, dünya miqyasında kiçik bir ərazidə çox millətlər yaşayır. Bu millətlərdən hər birinin çox qədim tarixi var. Vaxtilə bu millətlərin arasında dostluq da, ziddiyyətlər də olubdur. Ancaq XX əsrin sonunda ziddiyyətlər, münaqişələr də var.

Azərbaycan Qafqazda, Cənubi Qafqazda yerləşən, çox mühüm coğrafi-strateji əhəmiyyətə malik olan bir ölkədir. Birincisi, Azərbaycanı əhatə edən ölkələrə, qonşulara görə. İkincisi, Azərbaycan Avropa ilə Asiya, Şərqlə Qərb arasında, onların qovuşduğu yerdə yerləşdiyinə görə.

Üçüncüsü, Azərbaycan Xəzər dənizində böyük mövqə tutur. Xəzər dənizi sahilində ən böyük şəhər, ən böyük liman Bakı şəhəridir və o, Azərbaycanın paytaxtıdır.

Azərbaycanın keçmişini tanıyanlar Azərbaycanı bir neft ölkəsi kimi tanıyırlar. Bu da təbiidir. Çünki neft dünyada həmişə maraqlı bir material olubdur. Bu gün də Azərbaycan dünyanın çox böyük neft ölkələrindən biridir. Amma Azərbaycanın çox maraqlı təbiəti var. Burada hər şey görmək olur: həm çox hündür dağları – Qafqaz dağlarını, həm də səhraları, həm böyük çayları, gölləri, həm də subtropik zonanı. Azərbaycanlılar öz ölkələrini çox sevir. Mən onların içərisində, hesab edirəm, birinci yerlərdə duran adamam. Son illərdə dünyada gedən proseslər Azərbaycanın coğrafi-strateji əhəmiyyətini daha da artırır.

Bilirsiniz ki, Azərbaycanın indi çox böyük problemləri vardır. Əsas problem Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. 12 ildən artıqdır ki, bu münaqişə başlayıb. Bəzi səbəblərdən Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal edib. İşğal olunmuş torpaqlardan bir milyondan artıq azərbaycanlı zorla çıxarıldı. Onların əksəriyyəti uzun müddətdir çadırlarda yaşayır. Ermənistanla Azərbaycan arasında müharibə gedib. Biz indi də müharibə şəraitindəyik, ancaq döyüşlər yoxdur. Çünki 1994-cü ildə biz atəşin dayandırılması haqqında saziş

imzalamışıq və məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasına çalışırıq. Bunun da əsas prinsipləri ondar ibarətdir ki, erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş torpaqlar azad olunmalıdır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunmalıdır, yerindən-yurdundan didərgin düşmüş insanlar öz yerlərinə qayıtmalıdır. Kiçik bir vilayət olan Dağlıq Qarabağ – hansına görə ki, münafişə başlayıbdır – bu da Azərbaycanın torpağıdır, Azərbaycanın tərkibində özünüidarəetmə statusuna malik ola bilər.

Bu məsələlərlə indi ATƏT məşğul olur, onun Minsk qrupu məşğul olur və Minsk qrupunun həmsədrləri Rusiyadır, Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır, Fransadır. Biz məsələnin həll olunması üçün Amerika Birləşmiş Ştatları ilə çox sıx əməkdaşlıq edirik. Mən prezident Bill Klinton ilə bu barədə dəfələrlə görüşüb danışıqlar aparmışam və ABŞ hökumətinin başqa üzvləri ilə də görüşlərim, danışıqlarım olubdur. 15 gün öncə mən sizin ölkədə idim, Vaşinqtonda idim. Prezident Bill Klinton ilə də görüşdüm, xarici işlər naziri xanım Olbrayt ilə də, sizin müdafiə naziri cənab Kohen ilə də görüşdüm, Pentaqonda oldum. Enerji naziri, kənd təsərrüfatı naziri, başqa nazirlər ilə bizim görüşlərimiz, təbiidir ki, Amerika – Azərbaycan əlaqələrinin bütün sahələrini əhatə edirdi. Ancaq Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması məsələsi bizim müzakirələrimizin əsas mövzusu idi.

Azərbaycan müstəqil dövlət kimi gəncdir, onun ordusu da gəncdir. Ancaq ordu möhkəmlənir, inkişaf edir. Hər bir ölkənin ordusu olduğu kimi, bizimki də olmalıdır. Təbiidir ki, buna hələ çox zaman lazımdır. Biz Amerika Birləşmiş Ştatları ilə bu sahədə bir çox əməkdaşlıq əlaqələri yaratmışıq. Güman edirəm ki, müdafiə naziri bu barədə sizə məlumatlar verdi.

Azərbaycan NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» proqramında iştirak edir, Şimali Atlantika Assambleyasının işində iştirak edir və başqa proqramlarda da iştirak edirik. NATO-nun 50 illik yubileyində Azərbaycan da təmsil olunmuşdu. Mən orada Azərbaycanın adından nitq söylədim. Bizim ölkəmiz ümumiyyətlə, Amerika Birləşmiş Ştatları ilə çox sıx əməkdaşlıq etdiyinə görə dövlətimizin müxtəlif orqanları, strukturları da bu əməkdaşlığın iştirakçısıdır.

Mən 1999-cu ilin aprel ayında Vaşinqtonda olarkən sizin Hərbi Dəniz Donanmanızı ziyarət etdim. O, Vaşinqtonun yaxınlığında yerləşir. O akademiya ilə çox ətraflı tanış oldum. Mənə çox gözəl təəssüratlar bağışladı. Hətta orada gənc dənizçilərlə birlikdə yemək də yedim. Qərribə şeydir, orada bir yerdə 4 min adam yemək yeyir. Mən yeməkdən qabaq onların qarşısında çıxış etdim və onların xoşuna gələn bir ifadə işlətdim: «Bit arm». Bunu çox alqışladılar. Mənim üçün çox maraqlı idi. Mən gördüm ki, sizin orduda və o

cümlədən Hərbi Dəniz Donanmasında nə qədər təcrübəli və nə qədər yüksək səviyyəli məktəblər var, akademiya var və nə qədər yüksək səviyyəli kadrlar hazırlanır.

Təbiidir ki, sizin ordunuz çox güclü ordudur. O, son vaxtlar, İkinci dünya müharibəsindən sonra bir neçə yerdə öz gücünü göstərmişdir. Körfəz müharibəsi, sonra Yuqoslaviyada NATO-nun tədbirləri – bunlar hamısı Amerika Birləşmiş Ştatlarının ordusunun və NATO-nun doğrudan da böyük qüdrətə malik olduğunu göstərir. Bu, bizi sevindirir. Çünki biz Amerika Birləşmiş Ştatları ilə yaxın dostluq, strateji əməkdaşlıq münasibətləri həyata keçiririk və dostumuzun belə güclü ordusunun olması, təbiidir, bizi sevindirir. İndi ordu müharibə etmək üçün lazım deyil. İndi ordu, sadəcə, dünyada sülhün, təhlükəsizliyin təmin olunması üçün lazımdır. Amerika Birləşmiş Ştatlarının Silahlı Qüvvələri də məhz bu məqsədi daşıyır.

Mənim fikrim budur ki, İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyada daha böyük müharibə olmamalıdır. Kiçik müharibələrin də qarşısı alınmalıdır. Buna imkan var. Amerika Birləşmiş Ştatları böyük, qüdrətli dövlət olaraq bu sahədə öz xidmətini göstərməlidir. O cümlədən Qafqazda da, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunmasında da Amerika Birləşmiş Ştatları gərək öz səylərini artırınsın.

Siz ki, belə təcrübədən istifadə edirsiniz, yəni öz təhsilinizi tamamlayarkən ayrı-ayrı ölkələrlə tanış olursunuz və diplomatin dediyi kimi, xüsusi əhəmiyyət daşıyan regionlara gedirsiniz, - bu, çox yaxşıdır. Çünki dünyanı yaxşı bilmək lazımdır və hər bir ölkənin xüsusiyyətini bilmək lazımdır, onun tarixini, mədəniyyətini bilmək lazımdır. Biz çalışırıq özümüz üçün bunu edək. Məsələn, mən hesab etmirəm ki, biz Amerikayı çox yaxşı tanıyıyıq. Amerika o qədər qərribə bir ölkədir ki, onu tanımaq üçün çox vaxt lazımdır.

Mən, məsələn, Vaşinqton, Nyu-York, Hyuston, Çikaqo şəhərlərində olmuşam. Amma bütün ştatları gəzmək üçün nə qədər vaxt lazımdır. Doğrudur, Klivlenddə də olmuşam – Ohayo ştatıdır. Mən çox arzu edərdim ki, hamısını görüm. Ancaq mümkün deyil. Amma siz gəncsiniz, çalışın daha da çox görün və sizin nazirliyin, yaxud hökumətinizin bu cür təşəbbüsü, hesab edirəm ki, çox dəyərlidir. Əgər siz bu günlər Azərbaycan haqqında müəyyən təəssüratlar əldə etmisinizsə, bu, bizim üçün də əhəmiyyətlidir.

Biz istəyirik dünyanın hər yerində Azərbaycanı olduğu kimi tanınsınlar. Nə üçün? Çünki bəzi hallarda ayrı-ayrı ölkələr haqqında və eləcə də bizim Azərbaycan haqqında müxtəlif ölkələrdə, o cümlədən Amerikada qeyri-obyektiv məlumatlar verirlər, dezinformasiya verirlər. Biz çalışırıq onların qarşısını ala. Biz çalışırıq inandıraraq ki, Azərbaycan haqqında

yazılan yalanlar həqiqətən yalandır. Amma bizim ölkəyə gələn adamlar Azərbaycanı öz gözləri ilə görürlər. Doğrudur, deyə bilmərəm ki, gələn adamların hamısı Azərbaycandan yaxşı təəssüatla gedir. Burada da səbəb var. Bəziləri, sadəcə, sizin kimi tanış olmaq, bilmək və təəssüatlar toplamaq üçün gəlirlər. Bəziləri – bu, xüsusən jurnalistlər olur – burada neqativ halları araşdırıb öz qəzetlərində yazmaq üçün gəlirlər. Hər bir ölkədə neqativ hallar var. Dünyada hələ ideal yer yoxdur. O cümlədən siz də öz ölkənizi hər yerdə ideal hesab edə bilməzsiniz. Mən bununla demək istəmirəm ki, bizim həyatımızda olan neqativ halları gizlətmək lazımdır, yaxud da onları bilmək lazım deyil. Amma yaxşını da bilmək lazımdır, pisi də bilmək lazımdır. Hər halda, obyektiv olmaq lazımdır. Hər bir insanın obyektiv olması çox əhəmiyyətlidir. Ola bilər, məsələn, Azərbaycanın bəzi yeməkləri sizin xoşunuza gəlməsin. Amma ola bilər ki, çox xoşunuza gəlsin. Mən hesab edirəm ki, çoxları xoşunuza gəlibdir.

Elədir, yoxsa yox? Görürəm, təsdiq edən çoxdur. Hesab edirəm ki, elə buradakı insanlar da zahirən yaxşı insanlardır.

Burada oturanların əksəriyyəti kişidir. Yəqin onlar görüblər ki, burada qadınlar da gözəldir. Elədir, yoxsa yox?

Y e r d ə n s ə s: Bu da doğrudur.

H e y d ə r Ə l i y e v: Amma sizin içərinizdə də görürəm, bir gözəl qadın var. Hər şeyi bilmək lazımdır. Bizim yaxşı, gözəl, zəngin mədəniyyətimiz var, musiqimiz var, gözəl teatrlarımız var. Hər halda, bizim öz ənənələrimizə məxsus olan mədəniyyət ocaqlarımız var. Bunların hamısını insan nə qədər çox bilsə, o qədər yaxşı olur. Mən bu barədə sizə çox danışa bilərəm. Amma hesab edirəm ki, siz məndən nəşə soruşmaq istəyirsiniz.

Təbiidir ki, bu görüş yoldaşlıq xarakteri daşıyır. Mən sizinlə rəsmi dövlət məsələlərini müzakirə etmirəm, sadə söhbət aparıram. Ona görə nə sözlünüz, sualınız var, buyurun.

T e o d o r H e y l s (mülki vətəndaş): Cənab prezident, biz Rusiyanın Cənubi Qafqazda öz rolunu davam etdirmək arzusu haqqında Sizin fikrinizi öyrənmək istəyirik.

H e y d ə r Ə l i y e v: Görürsən, mən görüşü sadə aparıram, bu isə məni siyasətə çəkir. Bilirsiniz, Cənubi Qafqaz bir neçə əsr Rusiya imperiyasının tərkibində olub. Məsələn, Azərbaycanı götürsəniz, XIX əsrin əvvəlində iki dəfə Rusiya – İran müharibəsi olubdur, bu müharibələr nəticəsində Azərbaycan parçalanıb. Azərbaycanın şimal hissəsi, yəni bizim yaşadığımız Azərbaycan rus imperatorluğunun tərkibinə keçibdir, Azərbaycanın cənub hissəsi İranın tərkibində qalıbdır. Güllüstan müqaviləsi, Türkmənçay müqaviləsi ilə – bu iki müqavilə ilə Azərbaycan iki yerə bölü-

nübdür: yüz il rus imperatorluğunun, 70 il də Sovet imperiyasının tərkibində qalıbdır. Amma fərqi yoxdur, bu da yenə də Rusiyanın hakimiyyəti idi.

Təbiidir ki, Rusiya əgər 200 il Azərbaycanda hakim olubsa, Azərbaycan onun tərkibində olubsa, o cümlədən Cənubi Qafqazın digər ölkələri – Gürcüstan da, Ermənistan da, - bu barədə müəyyən vaxt fərqi var, - indi Rusiya bu regiondan əl çəkmək istəməz ki. Burada özünün təsir dairəsini saxlamaq istəyir. Amma indi vəziyyət dəyişilibdir. Bu da ondan ibarətdir ki, bizim ölkələr – Cənubi Qafqaz ölkələri, o cümlədən Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Biz səkkiz ildir ki, müstəqilliyimizi saxlayırıq və əsas məqsədimiz – mən hesab edirəm ki, bu barədə biz daim dönməz olacağıq – Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirməkdən, inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Təbiidir, biz dünyanın bütün dövlətləri ilə mehriban dostluq, əməkdaşlıq əlaqəsi saxlamaq istəyirik. Azərbaycan kiçik bir ölkədir.

Bizim heç bir başqa iddiamız yoxdur. Ermənistanın bizim torpaqlarımıza iddiası var. Biz də buna razı ola bilmərik. Hesab edirik ki, biz bunu da ləğv edəcəyik. Ona görə bizim siyasətimiz bundan ibarətdir ki, dünyanın bütün ölkələri ilə qarşılıqlı anlaşma və qarşılıqlı mehribanlıq münasibətləri yaradaq və əməkdaşlığı inkişaf etdirək. Biz Rusiya ilə də belə münasibətlər həyata keçiririk və bundan sonra da keçirəcəyik. Hər halda, Rusiyanın Azərbaycanda kökləri dərinidir. Çünki əgər 200 ilə yaxın Azərbaycan Rusiyanın tərkibində olubsa, demək, burada tarixi əlaqələr böyükdür. Biz bunları itirmək istəmirik. Ancaq öz dövlət müstəqilliyimizi də heç vaxt əlimizdən vermərik.

Cənubda bizim qonşumuz İrandır. Güman edirəm, bu sualı da yəqin verəcəksiniz. Orada 30 milyon azərbaycanlı yaşayır. Səkkiz milyonu buradadır, otuz milyonu İranda və bizim Azərbaycanda yaşayanlarla İran Azərbaycanında yaşayanlar arasında çox qohumluq əlaqələri vardır. İran ilə Azərbaycan arasında dövlət quruluşu sistemində çox ciddi fərqlər vardır. İran islam dövlətidir. Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətdir. Ona görə orada olan azərbaycanlılarla burada olan azərbaycanlıların arasında fərq var. Fərq də, sadəcə, hər ölkənin cəmiyyətində olan vəziyyətlə əlaqədardır. Amma biz İran ilə də eyni əlaqələri saxlayırıq və saxlamaq istəyirik. Buyurun.

D e v i d S v i ə t (polkovnik): Cənab prezident, bizim ölkəmiz də gəncdir. Ölkəmizin 200-dən bir qədər çox yaşı vardır. Məlum olduğu kimi, bizim hərbi sistemimiz, silahlı qüvvələrimiz çox inkişaf edibdir. Orduda olanlar, biz zabitlər cəmiyyət tərəfindən bəzən dəstək hiss edirik, bəzən də bu dəstəyi hiss etmirik. Siz Azərbaycanda orduya cəmiyyət tərəfindən dəstəyi necə qiymətləndirirsiniz?

H e y d ə r Ə l i y e v: Bilirsiniz, siz 200 ildir ki, dövlətiniz və ordunuzun da 200 illik tarixi vardır. Amma bizim ölkənin ordusunun cəmi, - əgər 8 ildir müstəqil dövlətiksə, - ordunun da, tutaq ki, 8 illik tarixi vardır. Keçmişdə Azərbaycan Rusiya imperiyasının tərkibində olanda azərbaycanlılar orduya cəlb edilmirdilər. Çünki onlara etibar etmirdilər, bir də ki, din fərqi var idi. Ancaq tarixdə bəzi azərbaycanlılardan, Azərbaycanın dövlətli adamlarının övladlarından Rusiyanın ali hərbi məktəblərində çox yüksək rütbələrə, general rütbəsinə çatmış adamlar olubdur. Məsələn, XX əsrin əvvəlində Rusiya-Yaponiya müharibəsində Rusiya ordusunun tərkibində azərbaycanlı general Əliağa Şıxlinski çox şücaətlə iştirak edibdir. Yaxud, Birinci dünya müharibəsində yenə də Rusiya ordusunun tərkibində Azərbaycan millətinə mənsub olan bir neçə general iştirak edibdir.

Bunlar ayrı-ayrı faktlardır. Rusiya imperiyasının ordusunda gənclərimiz kütləvi surətdə olmayıblar. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra isə sovet ölkəsində bütün vətəndaşlar eyni hüquqa malik olduqlarına görə, azərbaycanlılar da orduya cəlb ediləblər. Ancaq az-az adamlar zabit səviyyəsinə gəlib çatırdı. Onların əksər hissəsi, sadəcə, əsgərlik vaxtını keçirəndən sonra ordudan tərxis olunurdular.

İkinci dünya müharibəsində, faşist Almaniyasına qarşı müharibədə azərbaycanlılar çox fəal iştirak etmişlər. O vaxtlar yüksək rütbəli çoxsaylı zabitlər – polkovniklər, generallar meydana gəlmişdi. O zaman sovet hökuməti ordunu daha da gücləndirmək üçün hətta milli diviziyalar da yaratdı. O vaxt bir neçə milli Azərbaycan diviziyası var idi. Onlar çox böyük şücaətlə döyüşmüşdülər və qələbələrin əldə olunmasında fəal iştirak etmişdilər. Amma təəssüflər olsun ki, İkinci dünya müharibəsi başa çatandan sonra bu milli diviziyaları dağıtdılar. Sovet ordusunda əsasən rus, Ukrayna millətlərinə mənsub olan adamlar rəhbər vəzifələrə, yüksək rütbələrə malik idilər. Ona görə də o dövrdə biz özümüz üçün istənilən qədər milli zabit kadrları hazırlaya bilməmişdik. Baxmayaraq ki, bir çox ali hərbi məktəblərdə azərbaycanlılar da təhsil almış, yüksək rütbələr qazanmış və sovet ordusunda xidmət etmişlər. İndi onlar bizim milli ordumuzun zabit heyətinin əsasını təşkil elirlər. Çünki hərbi ixtisas da göydən düşmüşür.

Gərək insan təhsil alsın, təcrübə qazansın. İndi bizim burada ali hərbi məktəblərimiz vardır. Ola bilər ki, siz onlarla tanış olmusunuz. O illər biz bir ölkənin tərkibində olarkən, ümumiyyətlə, cəmiyyətdə orduya çox müsbət münasibət var idi. İndi, müstəqillik dövründə isə bizim cəmiyyətimizdə, Azərbaycanda orduya çox yaxşı münasibət var. Xalqımız istəyir ki, ordu daha da güclü, yüksək səviyyəli olsun. Yəni cəmiyyətdə orduya mənfi bir münasibət heç vaxt hiss edilməyibdir.

C o n R u d o l f (polkovnik-leytenant): Cənab prezident, Siz tərəqqi yolunu tutmusunuz. Gənc ölkəniz üçün əsas problemi, çətinliyi, maneəni nədə görürsünüz?

H e y d ə r Ə l i y e v: Çətinliklər çoxdur. Mən sizə dedim, əsas problem Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həll olunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsidir. Bununla bərabər, keçid dövrünün də problemləri vardır. Çünki biz 70 il yaşadığımız cəmiyyətdən, kommunist ideologiyasından, kommunist, sosialist siyasi-iqtisadi, sosial sistemindən imtina etdik. Biz demokratiya yolu ilə, siyasi plüralizm, qanunun aliliyi yolu ilə gedirik.

Ən çox çətinlik iqtisadiyyatdadır. Çünki keçmişdə bütün mülkiyyət dövlətə məxsus idi, insanların şəxsi mülkiyyəti yox idi. Amma indi biz bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedirik, insanlara şəxsi mülkiyyət əldə etmək imkanı vermişik və bunu təmin edirik. Məsələn, keçmişdə Azərbaycanın bütün torpaqları dövlətə məxsus idi. Yəni mən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal etmək üçün yararlı olan torpaqları deyirəm. Amma indi biz bunları kəndlilərə paylamışıq. Hərənin öz şəxsi mülkiyyəti vardır. Bu, öz müsbət nəticələrini verir. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı artır.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda çox böyük sənaye müəssisələri, infrastruktur, ticarət müəssisələri yaranmışdı. Biz bunları özəlləşdiririk. Onların bir qismini özəlləşdirmişik. Amma bu da asan deyildir. Məsələn, bizdə boru-prokat zavodu vardır. O, poladdan neft boruları istehsal edən bir zavoddur. Orada on min adam işləyirdi, istehsal edilən borular da təkcə Azərbaycanda qalmır, Sovetlər İttifaqının bütün regionlarına göndərilirdi. İnsanlar yaxşı maaş alırdılar. İndi bu zavod işləmir. Ola bilər, 15–20 faiz çalışır. Biz həmin zavodun istehsal etdiyi məhsulları başqa ölkələrə ixrac edə bilmirik. O zavodu yüksək səviyyədə saxlamaq üçün hər il ona kapital qoyulmalıdır. Bu kapital yoxdur. Ona görə də insanların çoxu həmin zavodda işdən azad olunub, işləmir. Biz həmin zavodu özəlləşdirmək istəyirik. Amma onu özəlləşdirmək istəyən bir şirkət, fiziki şəxs tapa bilmirik. Biz bir neçə xarici sərmayəçiyə bunu təklif etmişik. Onlar gəliblər, baxıblar. Amma hər bir investor ölçüb-biçir ki, buraya nə qədər sərmayə qoyacaq, nə qədər gəlir götürəcəkdir. O görür ki, bu qədər gəliri götürə bilməyəcək, başqa yerə – harada çox gəlir götürəcəksə, oraya gedir. Bu, bazar iqtisadiyyatının prinsipləridir. Ona görə də keçmiş sosialist iqtisadi sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid çox ağırdır. O, işsizlik, başqa problemlər yaradır. Bunlar bizim problemlərimizdir.

Ancaq hesab edirik ki, biz bu yolla getməliyik, çətinliklər müvəqqəti xarakter daşıyır. Düşünürük ki, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri tamamilə

bərqərar olunandan sonra iqtisadiyyat daha da inkişaf edəcəkdir. Daha sualınız yoxdur?

T o m a s T o m s o n (leytenant-polkovnik): Cənab prezident, Ermənistan –Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində Amerika Birləşmiş Ştatlarının diplomatik missiyasını necə görürsünüz?

H e y d ə r Ə l i y e v: İstəyirəm ki, onlar bu işdə daha da fəal iştirak etsinlər. Amerika Birləşmiş Ştatlarının bu sahədə imkanları çoxdur və bu imkanlardan istifadə etsələr, münaqişənin həllinə tezliklə nail olmaq mümkündür. Siz bir məsələni də bilməlisiniz ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konqresi hələ 7–8 il bundan öncə Azərbaycana qarşı ədalətsiz bir maddə qəbul edibdir. 1992-ci ildə Ermənistan–Azərbaycan muharibəsi zamanı Azərbaycan Ermənistanı guya «blokadaya aldığına görə» Konqres «Azadlığı müdafiə aktı»na düzəliş qəbul edibdir və ona görə də Amerika Birləşmiş Ştatlarının dövlət orqanları Azərbaycana birbaşa yardım etməkdən məhrum olublar.

Beləliklə, bizə qarşı ayrı-seçkilik vardır. Əslində Azərbaycan Ermənistanı blokadaya almayıbdır. Bugünkü realıq ondan ibarətdir ki, Ermənistan Azərbaycanın torpaqlarının 20 faizini işğal edibdir, bir milyondan çox azərbaycanlıyı yerindən-yurdundan zorla çıxarıbdır, onlar çadırlarda yaşayırlar. Bu həqiqəti görən Amerika konqresmenləri və Amerika hökuməti bu ədalətsiz maddəni aradan qaldırmır. Nə üçün? Hər dəfə deyirlər ki, Amerikada erməni lobbisi çox güclüdür. Bu məsələ hər dəfə Amerika Konqresində qaldırılanda erməni lobbisi konqresmenlərə təsir göstərir və qərar qəbul etmək mümkün olmur. Görürsünüz, sizin kimi demokratik, ədalətli ölkədə nə qədər ədalətsizlik vardır.

Prezident Bill Klinton da etiraf edir ki, bu, ədalətsiz bir qərardır, onu aradan götürmək lazımdır. Dövlət katibi xanım Olbrayt da dəfələrlə, bu yaxınlarda Konqresdə çıxış edərkən yenə də 907-ci maddənin ləğv olunmasını tələb edibdir. Amma bunlar nəticə vermir. Ölkəniz ədalətli, demokratik ölkədir, amma ədalətsiz qanunlar qəbul edirsiniz. Belə çıxır ki, bir milyonluq erməni lobbisi – Amerikada bir milyon erməni yaşayır, Amerikanın əhalisi təxminən 300 milyondur – Amerika Birləşmiş Ştatlarının qanunlarını belə də, elə də edə bilər.

Mən sizin ölkəni çox təriflədim. Amma sizin sualınız məni məcbur etdi ki, tənqid də edim. Yaxşı, sağ olun, hamınıza gələcək hərbi xidmətlərinizdə uğurlar arzulayıram. Yenidən Azərbaycana gəlin. Azərbaycana nə qədər çox gəlsəniz, bizim ölkəni bir o qədər yaxşı tanıyacaqsınız. Gələn görüşlərədək.

E l i z a b e t Ş e l t o n: Cənab prezident, bunların Sizə bir hədiyyəsi vardır.

D e v i d S v i ə t: Cənab prezident, bu, bizim hərbi kollecin baş komandanının Sizə göndərdiyi hədiyyədir. Bu hədiyyəni Sizə təqdim edirik. Çox sağ olun ki, Azərbaycanı daha yaxşı tanımağımız üçün vaxt ayıraraq bizə yardımçı oldunuz.

H e y d ə r Ə l i y e v: Çox sağ olun. Təşəkkür edirəm. Bu qartaldır, çox gözəl hədiyyədir. Sağ olun.

4 mart 2000-ci il

Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 25-ci kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublər, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /Bakı, Azərneşr, 2009, səh.296

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi şərəfinə həsr olunmuş Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin adından Gülüstən sarayında keçirilən rəsmi qəbulda Prezident Heydər Əliyevin nitqi

.....Türkdilli Dövlətlər Birliyinin nə qədər gərəkli olmasını və onun işinin nə qədər səmərəli olmasını biz hamımız bu gün "Kitabi Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi ilə əlaqədar keçirilən təntənəli mərasimdə hiss etdik Türkdilli xalqların milli oyanış, dirçəlişi dövlət müstəqilliyini əldə etməsi öz tarixi köklərini dərindən öyrənməsi, dərk etməsi məhz belə gözəl nəticələr veribdir. Onun da ən parlaq nümunəsi "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının yubileyini hamımızın bir yerdə, o cümlədən müxtəlif ölkələrdən Azərbaycana gəlmiş qonaqlarla bir yerdə təntənəli qeyd etməyimizdir. Mən əminəm ki, Türkdilli Dövlətlər Birliyi bundan sonra da yaşayacaq, öz fəaliyyətini genişləndirəcək və xalqlarımızın daha da yaxınlaşması üçün, xüsusən bizim xalqlarımızın tarixini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini daha da dərindən öyrənmək üçün çox böyük faydalar verəcəkdir.

Azərbaycan xalqının, bütün türk xalqlarının tarixi abidəsi, elm abidəsi, fəlsəfə abidəsi olan "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300 illik yubileyini qeyd etmək, deyə bilərəm ki, Azərbaycanın çoxəsrlik tarixində indiyə qədər bizim qeyd etdiyimiz bayramların, yubileylərin hamısından üstündür. Biz bundan nəyə nail olduq? Son üç il müddətində Azərbaycanda indiyə qədər heç vaxtlar olmadığı kimi, "Kitabi-Dədə Qorqud"un tədqiqinə, təhlilinə, onun mənasının və məzmununun dərindən öyrənilməsinə, böyük əsərlərin

yanarmasına və ən əsası isə "Kitabi-Dədə Qorqud"un bizim xalqımıza - Azərbaycan xalqına yenidən qayıtmasına nail olduq. "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300 il yaşı olduğunu bütün dünyaya bəyan etdik. Tarixdə - nəinki Azərbaycan tarixində, dünya tarixində - "Kitabi-Dədə Qorqud"un yaşı dəqiq, düzgün müəyyən olundu.

"Kitabi-Dədə Qorqud"u dünyaya tanıtdıq. YUNESKO çərçivəsində "Kitabi-Dədə Qorqud"un yubiley mərasimlərinin keçirilməsi, Drezdendə, Moskvada, Türkiyənin bir çox şəhərlərində, başqa yerlərdə "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300 illik yubileyinin keçirilməsi və bununla bərabər yaranmış əsərlər, üç il müddətində "Kitabi-Dədə Qorqud"un təbliğ olunması "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını bütün dünyaya tanıtdı.

Xalqımız, Azərbaycanın bütün vətəndaşları bu üç il ərzində "Kitabi-Dədə Qorqud" ruhu ilə yaşamış və bizim apardığımız işləri, son yubiley tədbirlərini böyük məmnuniyyət hissi ilə alqışlamış və dəstəkləmişlər. Ancaq bəziləri də var ki, deyirlər: "Belə yubileylərin keçirilməsi nəyə lazımdır?". Hətta bəyan edirlər ki, "Bu keçmiş sovet sisteminin yaratdığı adət-ənənələrdir və biz bundan imtina etməliyik". Bəziləri deyirlər ki, "Ölkəmizin ərazisinin 20 faizi işğal olunduğu zaman, işğal edilmiş ərazilərdən bir milyon vətəndaşı didərgin düşüb, qaçqın və köçkün vəziyyətində çadırlarda ağır şəraitdə yaşadığı bir zaman, indi bir çox iqtisadi çətinliklərlə rastlaşdığımız zaman belə təntənələrin, belə yubileylərin keçirilməsi nəyə lazımdır?"

Mən belələrinə əvvəl də cavab vermişəm, bu gün də cavab verirəm və onların hamısına deyirəm ki, bəli, belə yubileylərin hazırlanması, keçirilməsi bizim xalqımız üçün, millətimiz üçün olduqca vacibdir və lazımdır. Bunlar bizim vətəndaşlarımıza, azərbaycanlılara, bu gün yaşayanlara və gələcək nəsillərə göstərir ki, biz kimik, haradan gəlmişik, haradayıq, hara gedirik. Biz beləliklə özümüz öz varlığımızı, öz milli köklərimizi dərk edirik. Biz belə yubileylərlə öz keçmişimizə öz zəngin tariximizə hörmət və ehtiramımızı qayğı və diqqətimizi ifadə edirik. Biz belə yubileylərlə dost, qardaş ölkələrlə, xalqlarla bir kökə, bir mədəniyyətə, bir milli-mənəvi ənənələrə mənsub olduğumuzu bir daha təsdiq edirik və bugünkü, gələcək nəsillərə nümunə göstəririk.

Təbiidir ki, hər bir xalqın tarixi çox maraqlı səhifələrlə doludur. Azərbaycan xalqı əsrlər boyu öz varlığını hiyf edib, bunun üçün döyüşüb, vuruşub, mübarizə aparıb, şəhidlər verib, torpağını itirib, torpağını yenidən bərpa edib, bir çox çətin günlər, ağır günlər keçiribdir. Amma Azərbaycan xalqı yaşayıb, inkişaf edib, bütün itkilərə baxmayaraq bu gün böyük xoşbəxtliyə çıxıbdir, dövlət müstəqilliyini və milli azadlığını əldə edibdir.

Zəngin tariximizi əks etdirən çox əsərlər var, kitablar var, maddi əşyalar var. Ancaq bunların hamısının içərisində bizim milli mədəniyyəti-

mizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi əks etdirən əsərlər hamısından qiymətlidir və bu gün üçün, gələcək üçün hamısından da gərəklidir. Bu baxımdan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının, Azərbaycan tarixində görkəmli yer tutmuş böyük şəxsiyyətlərin, böyük əsərlərin və xüsusən mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza aid olan əsərlərin əvəzsiz qiyməti vardır və onların hər birinin yubileyini keçirərək biz bir daha, bir daha öz milliliyimizi zəngin mədəniyyətə malik olduğumuzu, qədim, zəngin tarixə malik olduğumuzu nümayiş etdiririk, təsdiq edirik, xalqımıza bir daha çatdırırıq və bütün dünyaya bəyan edirik.

Bunların içərisində "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı xüsusi yer tutur. Ötən üç il ərzində xalqımız bunu özü üçün aşkar etdi, dünya bununla tanış oldu və nəhayət, son günlər keçirilən elmi konfranslar və bugünkü təntənəli mərasim bunu əyani surətdə sübut etdi. Bunlar hamısı hər bir azərbaycanlının milli qürur hissini yüksəldir, onda iftixar hissi doğurur. Bunlar hamısı bizim xalqımızın nə qədər zəngin mədəniyyətə, böyük tarixə və dərin köklərə malik olduğunu göstərir. Bunlar hamısı və xüsusən "Kitabi-Dədə Qorqud" bizim hamımızda böyük iftixar hissi yaradır.

Biz fəxr edirik ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi böyük tarixi abidəmiz var. Biz fəxr edirik ki, Dədə Qorqud övladlarıyıq. Biz fəxr edirik ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" bütün türkdilli dövlətlərə mənsub olaraq, eyni zamanda və birinci növbədə Azərbaycan xalqına mənsubdur. Fəxr edirik ki, biz "Kitabi-Dədə Qorqud" un sahibiyik, onu yaşadacağıq və gələcək nəsillərə daha da böyük töhfələrlə verəcəyik.

Bu gün bayram mərasimləri ən zirvə nöqtəsinə çatdı. Amma bizim "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının öyrənilməsi, təbliğ, tədqiq olunması işimiz bununla bitmir. Bu, bizim işimizin ancaq başlanğıcıdır. Son üç ildə görülməli işləri mən çox yüksək qiymətləndirirəm və bu münasibətlə yaranmış dövlət komissiyasının üzvlərinə və "Kitabi-Dədə Qorqud" yubileyinin hazırlanması dövründə fəaliyyət göstərmiş hər bir vətəndaşımıza, alimlərimizə, ziyalılarımıza, yazıçılarımıza, incəsənət, mədəniyyət xadimlərimizə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının yubiley mərasimlərində iştirak etmiş qardaş türkdilli dövlətlərin başçılarına, nümayəndə heyətlərinin üzvlərinə bir daha öz təşəkkürümü bildirirəm. Bizim dəvətimizi qəbul etmiş və "Kitabi-Dədə Qorqud" yubileyinə gəlmiş hörmətli qonaqlarımızı – qorqudsünasları, alimləri, yazıçıları, ictimai-siyasi xadimləri səmimi qəlbədən salamlayıram və bizimlə bərabər olduqlarına görə onlara minnətdarlığımı bildirirəm.

Hesab edirəm ki, bu gün "Dədə Qorqud" yubileyinin, təntənəli bayram mərasimlərinin keçirilməsi çox yüksək səviyyədə oldu, hamımızda

böyük ruh yüksəkliyi yaratdı və bunun üçün zəhmət çəkmiş, iş görmüş insanların hamısına təşəkkür edirəm.....

9 aprel 2000-ci il

Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 26-cı kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar / Bakı, Azərənşr, 2009, səh.193

Azərbaycan memarlarının XVI qurultayına Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin təbriki

Hörmətli qurultay nümayəndələri!

Sizi və sizin şəxsinizdə bütün Azərbaycan memarlarını respublikamızın ictimai həyatında mühüm hadisə - Azərbaycan memarlarının XVI qurultayının açılışı münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Azərbaycan memarlıq sənətinin qədim zəngin ənənələri vardır. Memarlarımızın yaratdığı daş salnamələr - şəhərlər, körpülər, abidələr xalqımızın mənəvi zənginliyini əks etdirməklə yanaşı, dünya mədəniyyəti tarixinin parlaq səhifələrini təşkil edir, memarlıq məktəbimizin dahi nümayəndəsi Əcəmi Naxçıvaninin XII əsr Azərbaycan mədəniyyəti və ictimai fikrindəki intibahın parlaq təzahürlərindən olan yaradıcılığı uzun müddət Yaxın Şərqi ölkələri memarlığına güclü təsir göstərmişdir.

Memarların fədakar və səmərəli əməyi ilə yaradılmış sənət abidələri xalqımızın mədəni həyatının nadir incilərini təşkil edərək həmişə onun milli şüurunun, estetik zövqünün möhkəmlənməsinə və inkişafına xidmət etmişdir. Bu memarlıq abidələri öz əzəməti, orijinal üslubu və yüksək sənətkarlıq keyfiyyətləri ilə mütəxəssisləri indi də heyran edir.

Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşən ölkəmizdə dünya memarlığının ən yaxşı ənənələri ilə milli xüsusiyyətlərin sintezini özündə əks etdirən güclü memarlıq məktəbi təşəkkül tapmışdır. Öz sələflərinin zəngin ənənələrini ləyaqətlə davam etdirən Azərbaycan memarları yeni axtarışları, tapıntıları və nailiyyətləri ilə bu gün də xalqımıza sevinc bəxş edirlər. Onlar ölkəmizin digər yaradıcı ziyalıları ilə birlikdə bütün postsovet məkanına xas olan mürəkkəb sosial-iqtisadi problemlərin həlli ilə yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərin bərpa və bərqərar edilməsi sahəsində ciddi işin həyata keçirilməsində yaxından iştirak edirlər. Məhz onların əməyi sayəsində ölkəmizin şəhər və rayonlarının, xüsusilə paytaxtının siması son illərdə xeyli dəyişmişdir. Bu müddət ərzində əldə edilmiş nailiyyətlər bir tərəfdən ölkə iqtisadiy-

yatında baş verən müsbət dəyişikliklərlə bağlıdırsa, digər tərəfdən Azərbaycan memarlarının güclü potensiala malik olduğuna dəlalət edir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qarşısındakı mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi memarların öz səylərini daha da artırmalarını zəruri edir. Bu vəzifələrdən biri də erməni təcavüzkarları tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarımız azad edildikdən sonra oradakı şəhər və kəndlərimizin bərpasıdır. Ümidvaram ki, qurultayınız memarların qarşısında duran bütün problemləri müzakirə edərək Azərbaycan memarlıq məktəbinin XXI əsrdə inkişaf yollarının müəyyən olunmasında əhəmiyyətli mərhələ olacaqdır.

Qurultayınızın işinə böyük uğurlar arzulayır, hər birinizə cənsağlığı, xoşbəxtlik və yeni nailiyyətlər diləyirəm.

Bakı şəhəri, 19 aprel 2000-ci il

Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 26-cı kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar / Bakı, Azərənşr, 2009, səh.350.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Yeni Əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti

.....Keçdiyimiz yola nəzər salarkən aydın olur ki, biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan ölkəmizin həm dünənə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır.

Azərbaycanın taleyi belə gətirmişdir ki, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə o həmişə sivilizasiyaların qovuşuğunda olmuş və istər Qərbin, istərsə də Şərqi çox güclü təsirini öz üzərində hiss etmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir. Burada həyat çox erkən yaranmışdır və Azıx mağarasında tapılmış Azıxantrop Azərbaycanın ən qədim ibtidai insan məskənlərindən biri olmasını sübut edir. Qobustandakı və Gəmiqayadakı qayaüstü təsvirlər və petroqliflər, Kür-Araz və Xocalı mədəniyyətlərinə aid maddi mədəniyyət nümunələri, Kurqan tapıntıları sübut edir ki, hətta miladdan əvvəlki minilliklərdə də Azərbaycanda inkişaf etmiş mədəniyyət mövcud olmuşdur.

Eramızdan əvvəl birinci minilliyin sonunda, eramızın birinci minilliyinin əvvəlində Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin təsirinə

məruz qalmışdır. Məhz bunun nəticəsində tarixən ölkəmizdə müxtəlif dinlərə münasibətdə yüksək tolerantlıq, dözümlülük mühiti yaranmışdır. Yunan-Roma mədəniyyətinin, bütün antik sivilizasiyasının güclü təsiri altında inkişaf edən elm, ədəbiyyat və incəsənətimiz çox erkən dövrlərdə özünəməxsus forma və məzmununa malik olmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, sözsüz ki, bizim zəngin mədəniyyətimizin formalaşmasına müxtəlif mərhələlərdə həm zərdüştilik, yəhudi, xristian, həm də islam mədəniyyətlərinin təsiri olmuşdur. Karvan yollarının üstündə yerləşərək, "Böyük İpək yolu"-nun mühüm mərkəzlərindən biri olmuş Azərbaycan müxtəlif siyasi baxışların, iqtisadi münasibətlərin, dövlətçilik formalarının təsirini öz üzərində hiss etmişdir.

İkinci minilliyin tarixi əyani surətdə göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətində öz dəst-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində başər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi, azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr vermişlər. Bizim əcdadlarımız ibtidai mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq, özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışlar. Bunu istər Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış abidələr, istərsə də, bu günümüzdə qədər gəlib çatmış şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı ədəbi irsimiz sübut edir.

2000-ci ildə 1300 illik yubileyini təntənə ilə qeyd etdiyimiz "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi möhtəşəm bir abidəyə malik olmaq da onu göstərir ki, bu torpaqda hələ bizim eramıza qədərki dövrdə böyük bir mədəniyyət mövcud olmuşdur.

Xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı mədəniyyət və ədəbiyyat nümunələri həyat eşqi, azadlıq və müstəqillik duyğuları ilə aşılanmışdır. Dastanlarımız kimi möhtəşəm sənət abidələri, dünya sivilizasiya tarixində silinməz izlər qoymuş Qətran Təbrizi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli kimi korifeylərin yaradıcılığı ümumbəşəri ideyaların tərənnümünə, haqqın, ədalətin, humanist idealların bərqərar olmasına xidmət etmişdir. Səfiəddin Urməvinin, Əcəmi Naxçıvanının, Sultan Məhəmməd Təbrizinin dünya mədəniyyəti xəzinəsinə verdikləri incilər sənətsevərləri indi də heyran qoyur.

Xalqımızın dünya elminə bəxş etdiyi töhfələrlə fəxr etməyə haqqı var. Nəsirəddin Tusinin, Əbülhəsən Bəhmənyarın, Şihabəddin Sühreavərdinin və digər mütəfəkkirlərin adları dünya elm aləminə yaxşı tanışdır. Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda təşəkkül tapmış intibah dünya mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələrindən biridir. Bu intibah Azərbaycan xalqının həyatın müxtəlif sahələrində qazandığı böyük uğurlarının məntiqi nəticəsi idi.

Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinin təcasümü olmuşdur. Məhəmməd Cahən Pəhləvanın, Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir.

Tarixi proseslərin gedişi ona gətirib çıxartdı ki, 1813 və 1828-ci illərdə imzalanmış Güllüstan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycanı, onun tarixi torpaqlarını parçaladı, xalqımızı iki yerə böldü. Bu gün tam qətiyyətlə demək olar ki, bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlılar müstəqil Azərbaycan Respublikasını öz vətəni sayır, onu milli dövlətçiliyin, milli ruhun, milli dəyərlərin, milli mənəviyyətin və mədəniyyətin məbədi kimi yüksək qiymətləndirirlər. Bu, XX əsrdə təşəkkül tapmış azərbaycançılıq ideyalarının böyük vüsət almasının məntiqi nəticəsidir.

XX əsrdə bizim qazandığımız uğurlar, o cümlədən müstəqil dövlət qurmaq əzmimizin köklərini uzaq və yaxın tariximizdə, xüsusilə XIX əsrdə formalaşmış və təşəkkül tapmış qaynaqlarda axtarıb tapmaq lazımdır. Bu qaynaqlar həm ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərin, Abbasqulu ağa Bakıxanov və Mirzə Kazım bəy kimi nadir insanların çox uğurlu yaradıcı fəaliyyətində öz əksini tapmış, həm də birbaşa milli maarifçilik ideyalarının gerçəkləşməsi ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycanda məhz bu dövrdə demokratik mətbuat, anadilli məktəb, dünyəvi teatr yaranaraq milli şüurun formalaşmasına güclü təkan verdi.

1872-ci ildə çar hökumətinin sərəncamı ilə intizam sistemi ləğv olunduqdan sonra neft sənayesinin inkişafı üçün yollar açıldı. Bundan sonra Bakıya güclü xarici kapital axını başladı. 1883-cü ildə Zaqafqaziya dəmir yolu çəkildikdən sonra Rusiya və digər Avropa ölkələri ilə əmtəə mübadiləsi gücləndi. Bakı yerli və xarici sərmayə hesabına sürətlə kapitalistləşdirildi. 1896-1906-cı illərdə Bakı-Batumi neft kəmərinin çəkilməsi xüsusilə əlamətdar bir hadisə oldu. Bundan sonra Bakı nefti dəniz və dəmir yolu ilə Rusiya və dünya bazarlarına çıxarıldı. Bakının bir tərəfdən, Şimali Qafqaz və Rusiya ilə, o biri tərəfdən, Tiflis və Qara dəniz sahilləri ilə kommunikasiya yaratması onun dünya əmtəə tədavülünə cəlb olunmasını sürətləndirdi. Məhz Bakı nefti sayəsində Rusiya neft hasilatına görə dünyada birinci yerə çıxdı. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlləri dünyada yeni münasibətlərin bərqərar olduğu bir dövr kimi, Azərbaycan xalqının həyatının bütün sahələrində də öz təsirini göstərmişdir. Bu dövrün ictimai prosesləri iri sənaye şəhərinə çevrilmiş Bakını bütün Qafqazın iqtisadi mərkəzi etmişdir. İqtisadi inkişaf əlaqədar olaraq bu dövrdə təhsil, elm, incəsənət və ədəbiyyat sahələrində böyük canlanma başlandı. Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Şuşa, Şəki,

Salyan və sair şəhərlərdə yeni tipli şəhər və qəza məktəbləri açıldı. Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunlarından olan Cəlil Məmmədquluzadə, Süleyman Sani Axundov, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Həbib bəy Mahmudbəyov, Rəşid bəy Əfəndiyev, Firudin bəy Köçərli kimi görkəmli maarifçilər təhsildə gedən islahatlara güclü təkan verirdilər. Artıq yeni üsullu təhsil metodunun mütərəqqiliyini başa düşənlər "Üsuli-cədid" məktəblərini açmağa çalışırdılar. Şamaxıda Seyid Əzim Şirvani, Şuşada Mir Möhsün Nəvvab, Lənkəranda Mirzə İsmayıl Qasir, İrəvanda Mirzə Kazım Əskərzadə ənənəvi təlim və tədrisdən əl çəkərək, yeni üsulla dərs verirdilər. Bu məktəblərdə ənənəvi fənlərlə yanaşı tarix, rus dili, coğrafiya və təbiət dərsləri də tədris edilirdi. 80-ci illərdən başlayaraq "Rus-tatar məktəbi" adı ilə tanınan dördillik ibtidai məktəblər açıldı. Yeni tipli məktəblərin şəbəkəsi genişləndi. 1896-cı ildə Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin himayəsi ilə yaradılan Qızlar məktəbi Azərbaycan qadınlarının maariflənməsində müstəsna rol oynamışdır.

Maarifçilik hərəkatının genişlənməsi Azərbaycandan xarici ölkələrə ali təhsil almağa gedənlərin sayının get-gedə artmasına gətirib çıxardı. Xaricdə təhsil aldıqdan sonra vətənə qayıdan ziyalılar Azərbaycanda maariflənmə meyillərini dəstəkləyən qüvvələri öz ətrafında birləşdirdilər, milli mətbuat və milli teatrın yaranması üçün zəmin yaratdılar.

Bakının inkişafı, əhalinin artması, ziyalı qüvvələrin yetişməsi, informasiya məkanının genişlənməsi milli mətbuatın yaranması ehtiyacını doğurdu. Bunu ilk dərk edən görkəmli maarifçi Həsən bəy Zərdabi bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparırdı. 1875-ci il iyulun 22-də "Əkinçi" qəzetinin ilk nömrəsi çıxdı və bununla Azərbaycan mətbuatının bünövrəsi qoyuldu. Cəlil Məmmədquluzadənin təşəbbüsü və başçılığı ilə nəşrə başlayan "Molla Nəsirəddin" jurnalı nəinki Azərbaycanın, hətta bütün Şərqi mətbuat tarixində özünəməxsus məktəbin əsasını qoydu. Bu, Azərbaycanda milli mətbuatın formalaşması öz təbii inkişaf axarına düşməsindən xəbər verirdi.

Həmin dövrdə mədəniyyətin ən böyük nailiyyətlərindən biri də milli teatrın yaranmasıdır. Məlumdur ki, Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları hələ əsrin 50-ci illərində Peterburq və Tiflisdə tamaşaya qoyulmuşdur. 1873-cü ildə Həsən bəy Zərdabi Nəcəf bəy Vəzirovlə birlikdə milli Azərbaycan teatrının əsasını qoydu. Bakıda azərbaycanlı tələbələrə ibarət aktyor truppasının köməyi ilə Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları səhnəyə qoyuldu. İlk tamaşa "Lənkəran xanının vəzirini", sonra isə "Hacı Qara" olmuşdur. Bakı tamaşasından sonra 1870-ci illərin ikinci yarısında Quba və Şəkiddə Azərbaycan dilində teatr tamaşaları təşkil edildi. Diqqətəlayiq cəhətdir ki, teatr tamaşalarının verilməsində Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunları fəal rol oynamışlar. 1879-cu ildə Şəkiddə Rəşid bəy Əfəndiyev,

1882-ci ildə Şuşada Yusif bəy Məlikhaqəzərov, 1883-cü ildə Naxçıvanda Məmmədağa Sidqi teatr həvəskarlarının köməyi ilə Axundovun komediyalarından tamaşalar vermişlər.

XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan teatrının canlanma dövrü oldu. Dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasının 1908-ci ildə ilk tamaşası ilə Azərbaycanda və bütün Şərqi opera sənətinin təməli qoyuldu. Müslüm Maqomayevin 1916-cı ildə yaratdığı "Şah İsmayıl" operası da Azərbaycan səhnəsində həmişəlik yer tutdu. Üzeyir Hacıbəyov həm bəstəkar, həm də dramaturq kimi 1909-1913-cü illərdə yazdığı musiqili komediyalarla Azərbaycan teatrına operetta janrını gətirdi.

O dövrdə Uilyam Şekspirin, Fridrix Şillerin, Nikolay Qoqolun, Lev Tolstoyun əsərləri azərbaycanca tamaşaya qoyulurdu ki, bu da Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafına təsir göstərirdi. Təmali Mirzə Fətəli Axundovla qoyulan ədəbi məktəb Azərbaycan dramaturqlarının yaradıcılığında əsrin ən qüvvətli və qabaqcıl ədəbi hərəkatına çevrildi, ədəbiyyatda demokratik ideyalar getdikcə daha geniş yayılmağa başladı. Bu hərəkat XX əsr ədəbiyyat, mədəniyyət və siyasətinin nəhəng simalarının yetişməsi üçün zəmin yaratdı.

Yeni dövrün ədəbiyyatının formalaşmasında Nəcəf bəy Vəzirovun, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Süleyman Sani Axundovun, Üzeyir bəy Hacıbəyovun, Nəriman Nərimanovun, Haşım bəy Vəzirovun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Abbas Səhhətin, Məhəmməd Hədinin, Abdulla Şaiqin, Əlibəy Hüseynzadənin, Əhməd Ağaoğlunun, Əhməd Cavadın, Hüseyn Cavidin və başqalarının əvəzsiz xidmətləri var idi.

XX əsrə qədəm qoyan Azərbaycan artıq bir çox sahələrdə, o cümlədən mədəniyyət, maarif və milli mətbuat sahələrində olduqca mühüm nailiyyətlər əldə etmişdi. Ən başlıcası isə Azərbaycanda müasir burjuaziya təbəqəsi formalaşmış ölkənin ictimai həyatında mühüm rol oynamağa başlamışdı. Bu dövrdə Azərbaycan ziyalılarının müxtəlif sahələrdə göstərdiyi fəaliyyət milli dirçəliş, milli oyanış, milli ruhun aşılması proseslərinə xidmət edirdi. Beləliklə, XIX əsrdən başlayan mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı, yeni mühitdə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırış və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün münbit zəmin yarandı. Bu dövrü XX əsr Azərbaycan tarixinin BİRİNCİ MƏRHƏLƏSİ adlandırmaq olar.

Azərbaycan üçün İKİNCİ MƏRHƏLƏ çar Rusiyası dağılından sonra ölkəmizin ilk dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövrüdür.

Həmin dövrdə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi ciddi tədbirlər sayəsində bütün dövlətçilik atri-

butları - öz parlamenti, hökuməti, ordusu və pul vahidi olan müstəqil, suveren bir dövlətə çevrildi. O, bütün dövlətçilik göstəricilərinə və prinsiplərinə görə Şərqdə ilk demokratik respublika idi. Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi tarixi bəyannamə yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin başlıca prinsiplərini bütün dünyaya bildirdi. Bəyannamədə elan edilmiş prinsiplər - Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını müəyyən etmək, insanların hüquqi bərabərliyinə hörmət, bütün xarici dövlətlərlə, habelə qonşu xalqlarla dinclik və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq, bir-birinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmaq prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq nüfuzunu artırdı. 1920-ci ilin yanvarında Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi de-fakto tanındı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır. Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbayov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadad bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxulislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əli ağa Şıxlinski, Sultan Məcid Qənizadə, Xəlil bəy Xasmməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir.

Əsrin sonunda öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası Xalq Cümhuriyyətinin varisi olaraq Üzeyir Hacıbəyovun və Əhməd Cavadın yaratdıqları dövlət himnini, Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağını və gerbini bərpa elədi. Bu dövlətçilik atributları bu gün də hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün olduqca əzizdir.

ÜÇÜNCÜ MƏRHƏLƏ 1920-ci ilin aprelindən başlanır. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra da o öz müstəqilliyini saxlamış, aprelin 30-da Rusiya ilə Azərbaycan arasında hərbi-iqtisadi müqavilə imzalanmışdı. Azərbaycanda xarici ölkələrin nümayəndəlikləri, o cümlədən Rusiya konsulluğu da fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanın bu dövrdə yürütdüyü uğurlu siyasətin təzahürlərindən biri kimi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün

qorunması istiqamətində aparılan işlər, Moskva və Qars müqavilələri, Genuya konfransı sayıla bilər. 1920-ci ildə Bakıda Şərq xalqlarının birinci qurultayı keçirildi. Bolşeviklər Şərq ölkələrinin yeni inqilabi dəyişikliklərə can atmaq arzusunda olmadıqlarını gördükdən sonra, öz siyasi məqsədləri naminə Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması ideyasından əl çəkəndilər. 1921-ci ildə Zaqafqaziya Federasiyasının yaradılması artıq müstəqilliyin itirilməsi yolunda atılan ilk addım oldu. 1922-ci ildə dekabrın 30-da SSRİ-nin yaranması ilə Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoydu. O bir sıra dövlətçilik atributlarını, o cümlədən bayraq, gerb, himn və konstitusiyasını qoruyub saxlamasına baxmayaraq, bir çox sahələrdə özünün beynəlxalq hüququn subyekti olmaq statusunu itirmişdi.

1922-1991-ci illər Azərbaycanı Sovet hakimiyyətinin qurulması və 70 il ərzində Azərbaycanın sovet hakimiyyəti, sovet dövləti çərçivəsində yaşaması dövrünü əhatə edir. Bu illərdə Azərbaycanda çox zəngin iqtisadi və intellektual potensial yaranmışdır. Bu potensialı xarakterizə etmək üçün bəzi faktlara müraciət edək.

20-30-cu illərdə Azərbaycan xalqının qəhrəman əməyi ilə neft sənayesində böyük yüksəliş əldə edilmiş, sənayenin yeni sahələri əmələ gəlmiş, elektrik stansiyaları tikilmiş, suvarma kanalları çəkilmiş, kənd təsərrüfatı dirçəlmişdir. Azərbaycan elliklə savadlanmış, orta ümumtəhsil məktəblərinin, xəstəxana və poliklinikaların, ali və orta ixtisas məktəblərinin, elmi tədqiqat və mədəni-maarif müəssisələrinin şəbəkəsi xeyli genişləndirilmişdi.

1937-ci ildə Azərbaycan SSR özünün Konstitusiyasını qəbul edir və mədəni inqilab adı altında geniş maariflənmə proqramlarını həyata keçirir. Təhsildə islahatlar gerçəkləşdirilir. Artıq İkinci Dünya müharibəsi ərzində Azərbaycanın dörd mindən çox ibtidai məktəbi, 16 ali məktəbi var idi. 1938-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı yaradıldı, Azərbaycanda teatr şəbəkəsi formalaşdı. Artıq 1940-cı ildə ölkədə 18 teatr fəaliyyət göstərirdi. 1937-ci ildə Üzeyir Hacıbəyovun yaratdığı "Koroğlu" operası Azərbaycan mədəniyyətində böyük hadisəyə çevrildi. Bütün bu uğurlarla yanaşı, 1937-1938-ci illərin repressiyaları Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə böyük zərbələr vurdu. Repressiya illərində 50 mindən artıq adam güllələnmiş, 100 mindən çox insan Sibir və Qazaxıstana sürgün edilmişdi. Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Tağı Şahbazi, Salman Mumtaz kimi böyük şəxsiyyətlər məhv edilmişdi.

İkinci Dünya müharibəsi illəri bəşəriyyətin XX əsrdə üzleşdiyi ən ağır və dəhşətli dövr olmuşdur. İtaliyada və Almaniyada meydana çıxmış faşizm hərəkatı təkcə həmin ölkələrin xalqlarının deyil, bütün bəşəriyyətin həyatını böyük təhlükəyə məruz qoydu. Faşizm ideologiyası qısa müddət ərzində bir çox ölkələrin iqtisadi imkanlarından istifadə etməklə real dağı-

dıcı qüvvəyə çevrildi, dünya "olum ya ölüm" dilemması qarşısında qaldı. XX əsrin ən mühüm dərslərindən biri də o oldu ki, dünya dövlətləri öz aralarındakı siyasi, ideoloji, iqtisadi fərqlərə baxmayaraq, bu ümumi təhlükə qarşısında kollektiv səylər göstərilməsinin zərurətini dərk edə bildilər.

Beləliklə də, dünya xalqlarının güclü antifaşizm birliyi yarandı. Yalnız bunun sayəsində, antifaşist qüvvələrin fədakarlığı nəticəsində bəşəriyyəti bu böyük təhlükədən, ağır faciədən xilas etmək mümkün oldu. Biz fəxr edirik ki, dünyanın bu taleyüklü probleminin həll olunmasında - faşizm üzərində qələbədə Azərbaycan xalqının da mühüm payı olmuşdur.....

Bakı, 29 dekabr 2000-ci il
Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 31-ci kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar / Bakı, Azərneşr, 2010, səh. 283.

Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi

...Azərbaycan xalqı böyük, qədim tarixə malikdir. Çoxəsrlik tariximizdə xalqımız bir çox sınaqlardan çıxmış, yaşamış, öz mənliliyini itirməmiş, öz milliliyini itirməmiş, dünya sivilizasiyasına dəyərli töhfələr vermiş, dünya sivilizasiyasını zənginləşdirmişdir. Ancaq tarixin müxtəlif mərhələlərində azərbaycanlılar bəzi məhrumiyyətlərə düşər olmuşlar. Ona görə də bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların birliyi, həmrəyliyi indi həm bizim üçün, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan edəndən sonra çox böyük, şanlı-şöhrətli, eyni zamanda məşəqqətli yol keçmişdir. Biz bu günlər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan olunmasının 10-cu ildönümünü böyük təntənə ilə bayram etdik. Biz on il ərzində keçdiyimiz yolu bir də təhlil etdik, eyni zamanda qarşımızda duran vəzifələri müəyyən etdik. Hələ həll olunmamış bir çox problemləri təhlil edib, onların həll olunması üçün lazımı tədbirlər görməyə başladığımız.

Azərbaycanın müstəqilliyi və on il müstəqil dövlət kimi yaşaması bizim çoxəsrlik tariximizdə ən əhəmiyyətli, ən vacib, ən dəyərli bir hadisədir. Bizim üçün, müstəqil Azərbaycan üçün bu 10 il asan yol olmayıb. Biz Azərbaycanda yeni həyat qurmağa başlamışıq. Azərbaycanın demokratiya yolu ilə getməsinə bəyan etmişik. Azərbaycanda hüquqi, demokratik,

dünyəvi dövlət qurulması işinə başlamışıq. Azərbaycanın iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatı, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı ilə inteqrasiya etmək, bazar iqtisadiyyatı sistemində keçmək prosesinə başlamışıq. Bunlar hamısı Azərbaycanın ağır və çətin bir şəraitdə yaşadığı zaman baş vermişdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə edərkən, yəni bəyan edərkən Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmışdı və dörd il idi ki, Ermənistan, Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi davam edirdi. Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağ bu illərdə demək olar ki, Azərbaycanın nəzarətindən çıxmış, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş və onun ətrafında olan yaşayış məntəqələrinə də təcavüzlər başlanmışdı. Məhz belə bir tarixi şəraitdə müstəqil dövlət qurmaq çox ağır və çətin bir iş idi. Eyni zamanda, həm müstəqilliyini elan etməsi ərafəsində, həm də özünü müstəqil dövlət elan etdikdən sonra Azərbaycanın həyatında çox mürəkkəb proseslər baş vermişdir. Ermənistan silahlı qüvvələri torpaq iddiası ilə çıxış edərək, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ vilayətini əlinə keçirmək məqsədi ilə hərbi əməliyyatlara başladığı və ermənilərin hamısı bu amal ətrafında bir yumruq kimi birləşdiyi bir halda, təəssüf ki, bu, Azərbaycanda olmamışdır.

Çünki o illər Azərbaycanda bütün xalqı birləşdirib, səfərbər edib torpaqlarımızı qorumaq və Ermənistan silahlı qüvvələrinə lazımı cavabı vermək əvəzinə, hakimiyyət mübarizəsi getmiş, daxili çəkişmələr mövcud olmuş, ayrı-ayrı siyasi qüvvələrə məxsus silahlı dəstələr meydan sulamışlar. Bu da təbii ki, Azərbaycanın, xalqın birliyini zəiflətməmiş və nəhayət, 1993-cü ildə Azərbaycan vətəndaş müharibəsi ilə üzlaşmış, Azərbaycanın varlığı təhlükə altına düşmüş və ölkəmizin parçalanması artıq başlanmışdır. Buna görə də müstəqillik elan olunandan sonra Azərbaycanda dövlət quruculuğu işi çox zəif getmişdir.

Bunlar hamısı Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyi pozmuş, xalqın rifah halını ağırlaşdırmışdır. Bizim üçün bunların ən zərərli nəticəsi o idi ki, bu fürsətdən istifadə edən Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ətrafında olan inzibati rayonlarının bir neçəsini işğal etmiş, o torpaqlarda yaşayan azərbaycanlıları zorla öz yerindən-yurdundan çıxarmışdır. Beləliklə, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altına düşmüş, həm Ermənistan ərazisindən çıxarılmış, həm də işğal olunmuş torpaqlardan çıxarılmış bir milyondan artıq azərbaycanlı indiyədək ağır vəziyyətdə, çadırlarda yaşayır. Azərbaycan belə bir şəraitdə müstəqil dövlət kimi ilk illərini yaşamışdır. Ona görə də bizim qarşımızda duran vəzifə ondan ibarət idi ki, mənfi proseslərin qarşısı alınsın, Azərbaycanın torpaqlarının müdafiə olunması üçün bütün güclər, səylər səfərbər olunsun və Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşasın, inkişaf etsin.

Azərbaycanda ondan sonrakı dövr ictimai-siyasi sabitliyin yaranması dövrü olubdur. Biz ondan sonra da - 1994-cü ilin oktyabrında, 1995-ci ilin martında hakimiyyəti silahla devirmək cəhdləri ilə rastlaşdıq. Bunların qarşısı alındı, ancaq bunlar da Azərbaycana zərbələr vurdu.

Biz Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi ilə ciddi məşğul olaraq, 1994-cü ilin mayında atəşkəs haqqında razılığa gəldik. İndi 7 ildən artıqdır ki, müharibə getmir, qan tökülmür. Ancaq eyni zamanda, Azərbaycanın torpaqlarının bir qismi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır və o torpaqlardan çıxarılmış qaçqınlar, köçkünlər ağır vəziyyətdə yaşayırlar.

Azərbaycanın müstəqilliyinin 10 ilinin sonrakı mərhələsi ölkəmizin daxilində ictimai-siyasi vəziyyəti sabitləşdirməkdən, Azərbaycanın dünyada mövqeyini möhkəmləndirməkdən, Azərbaycanı bir müstəqil dövlət kimi yaşatmaq və inkişaf etdirməkdən ibarət olubdur. Biz çox çətin, ağır yollardan keçərək ötən on il müddətində buna nail olmuşuq. İndi dünyada on yaş olan müstəqil Azərbaycan dövləti var. Onun milli dövlət bayrağı var, milli himni var, milli gerbi var. Azərbaycan dünya birliyində özünə layiq yer tutubdur. Azərbaycanın dövlət bayrağı bütün beynəlxalq təşkilatların iqamətgahları qarşısında dalğalanır, müstəqil Azərbaycanın başı üstündə dalğalanır və daim dalğalanacaqdır, bu yüksəkliklərə qalxmış bayraq bundan sonra heç vaxt enməyəcəkdir.

Güman edirəm ki, bizim qonaqlarımız, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar Azərbaycanın həyatı ilə maraqlanırlar, Azərbaycanda gedən prosesləri izləyirlər və bizim əldə etdiyimiz nailiyyətlərdən xəbərdardırlar. Ancaq eyni zamanda, bu gün birinci qurultayda mən bir daha demək istəyirəm ki, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi, özünün dövlət quruculuğu prosesini həyata keçirir.

Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurulubdur. Azərbaycan tarixdə ilk dəfə özünün milli Konstitusiyasını qəbul edibdir, azad seçkilər vasitəsilə Milli Məclisini - parlamentini seçibdir, ölkənin Prezidentini seçibdir. Azərbaycanda bütün sahələrdə islahatlar həyata keçirilir.

Məlumdur ki, Azərbaycan 70 il SSRİ kimi böyük dövlətin tərkibində olmuş və başqa ölkələrdəkindən tamamilə fərqli olan siyasi-iqtisadi sistem şəraitində yaşamışdır. Bu gün qeyd etmək lazımdır ki, o illər biz müstəqilliyimizdən məhrum olsaq da, Azərbaycan xalqımızın, millətimizin daxili potensialını hərəkətə gətirərək inkişaf etmiş, böyük nailiyyətlər əldə etmiş və müstəqilliyi elan edərkən böyük iqtisadi və intellektual potensiala malik olmuşdur. Azərbaycanın müstəqil dövləti onun böyük iqtisadi və intellektual potensialı üzərində qurulubdur. Ancaq indi biz tamamilə başqa

iqtisadi-siyasi sistem yolu ilə gedirik. Keçmişdəkiləri dəyişdirmək, onlardan imtina etmək, yeni sistemdə iş qurmaq, onu həyata keçirmək - bu ağır, çətin bir prosedir. Bu, bizim keçid dövrümüzdür və keçid dövrümüzün böyük problemləri var.

Birincisi, insanların şüurunda çox böyük dəyişikliklər baş verməlidir. İkincisi, yeni iqtisadi siyasət uğurla getməlidir. Bunun üçün işə gərək, keçmiş iqtisadi şəraitdən yeni iqtisadi şəraitə keçid uğurlu olsun. Biz bütün bunlar üçün islahatlar həyata keçiririk. Siyasi, iqtisadi, sosial, humanitar sahələrdə bir çox islahatlar həyata keçirmişik və onların müsbət nəticələrini əldə etmişik. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, biz yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində uğurlar qazanmışıq. Özəlləşdirmə proqramını həyata keçirmişik və keçiririk. Azərbaycan üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edən torpaq islahatı aparmışıq.

Məlumdur ki, Azərbaycan əhalisinin təxminən yarısı kənd yerində yaşayır və kənd təsərrüfatı ilə məşğuldur. 70 il hökm sürən kolxoz-sovxoz sistemini dağıtmaq, torpağı sahibinə - kəndlilərə vermək, onlar üçün torpaqdan səmərəli istifadə etmək şəraiti yaratmaq - bunlar hamısı çox ağır və çətin proseslərdir. Ancaq biz buna nail olmuşuq. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı inkişaf edir. Beləliklə, Azərbaycan 1990-cı ildən başlamış iqtisadi tənəzzülün qarşısını 1995-1996-cı illərdə ala bilmiş, ondan sonrakı dövr isə Azərbaycanın həyatında inkişaf dövrü olmuşdur.

Biz inkişaf edirik. Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələri uğurla inkişaf edir. Bu, təkcə bizim fikrimiz deyil, beynəlxalq iqtisadi-maliyyə mərkəzlərinin, yəni bu işlərə nəzarət edən mərkəzlərin də fikridir. Ancaq hələ bizim qarşımızda çox böyük problemlər və böyük çətinliklər var. Hələ ki, biz Azərbaycanda əhalinin rifah halını istənilən səviyyəyə qaldıra bilməmişik.

Sovetlər İttifaqı vaxtı Azərbaycanda yaradılmış böyük sənaye müəssisələrinin bir qismi indi işləmir, bir qismi isə çox az gücü ilə işləyir. Bu, böyük işsizlər dəstəsi yaradıbdır. Bu da Azərbaycanın əsas problemlərindən biridir. Qeyd etdiyim kimi, bir milyondan artıq qaçqının, köçkünün bir tərəfdən, yaşamaq üçün lazımı şəraiti yoxdur, ikinci tərəfdən, onlar işlə təmin olunmayıblar və dövlətin yardımı, humanitar təşkilatların yardımı ilə yaşayırlar. Bu da bizim üçün böyük bir problemdir. Ancaq biz bu problemləri ardıcıl surətdə həll edirik. Biz əldə etdiyimiz nailiyyətlər haqqında danışarkən, eyni zamanda, heç də həyatımızda olan çətinlikləri, problemləri, çatışmazlıqları, nöqsanları gizlətmək məqsədi daşırıraq. Biz onları Azərbaycanın vətəndaşlarına da, bütün dünyaya da açıq-aydın etiraf edirik. Məhz bu yol ilə biz Azərbaycanın qarşısında duran problemləri həll edə və ölkənin inkişafını daim təmin edə biləcəyik.

Bu sahədə görülən işlər sırasında Azərbaycanın dövlət neft strategiyasının xüsusi əhəmiyyəti var. Biz bu strategiyayı 1993-1994-cü illərdə hazırlayıb həyata keçirməyə başlamışıq, Azərbaycanın zəngin sərvətləri olan neft və qaz yataqlarının dünyanın böyük, müasir texnikaya, texnologiyaya malik olan neft şirkətləri ilə müştərək işlənilməsinə təmin etmişik. İndi bu işlər gedir. Azərbaycanın Xəzər dənizindəki yataqlarının, ümumiyyətlə, Azərbaycan ərazisində olan neft-qaz yataqlarının müştərək işlənilməsi üçün 21 müqavilə imzalanıb, xarici ölkələrdən 32 böyük neft şirkəti bu müqavilələrin iştirakçısıdır. Artıq biz gördüyümüz işlərin, neft strategiyasının real nəticələrini əldə etmişik. Artıq biz nefti yeni yerlərdən hasil edirik, xarici şirkətlərlə bərabər dünya bazarlarına çıxarıyıq. Bunun üçün çox əhəmiyyətli olan neft və qaz kəmərləri yaradıyıq. İki neft kəməri - biri şimal istiqamətində Bakı-Novorossiysk, biri də qərb istiqamətində Bakı-Supsa - yaradıb və Azərbaycan neftini ixrac edir.

Son illər çox böyük layihə üzərində işləmişik və Azərbaycanın gələcəkdə hasil olunacaq böyük həcmli neftinin dünya bazarlarına ixracı üçün Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin inşasına artıq başlamışıq. Azərbaycanın zəngin "Şahdəniz" yatağından hasil olacaq qazın da Türkiyəyə ixracı üçün lazımı müqavilələr imzalamışıq və qaz kəmərinin inşasına başlayırıq. Bizim neft strategiyamız təkcə bilavasitə neft hasilatı ilə məşğul olan şirkətlərin yox, eyni zamanda bir çox başqa şirkətlərin Azərbaycanda çalışması üçün və beləliklə, ölkəyə külli miqdarda xarici investisiyanın daxil olması üçün şərait yaradıb. Bu, Azərbaycanın yeni mənzərəsidir. Bu, ancaq və ancaq Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində ola bilərdi.

Bilirsiniz ki, Azərbaycan nefti dünyada məşhurdur. Hələ 150 il bundan öncə dünyada ilk dəfə Azərbaycanda sənaye üsulu ilə neft hasil olunubdur. Sonrakı illərdə neft hasilatı artıb, ancaq bu, Azərbaycan xalqına məxsus olmayıb. Bizim hasil etdiyimiz zəngin neft və qaz 70 il Sovetlər İttifaqının ümumi iqtisadiyyatına qatılıb. Biz bundan lazım olan bəhərləri götürə bilməmişik. Məhz dövlət müstəqilliyi, milli azadlığımız, taleyimizi özümüzün həll etmək imkanları bizə bu şəraiti yaradıb və biz də bu şəraitdən səmərəli istifadə edirik.

Azərbaycan çox mühüm bir coğrafi-strateji mövqeyə malikdir. Bunun həm iqtisadi əhəmiyyəti var, həm də siyasi əhəmiyyəti var. Bu baxımdan, biz Avropa Birliyi ilə, başqa beynəlxalq təşkilatlarla müştərək işlər görürük. Bu sırada Avropa Birliyinin TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi, tarixi Böyük İpək Yolunun bərpa olunması sahəsində Azərbaycan çox işlər görmüşdür və biz bunun müsbət nəticələrini əldə edirik. Ancaq gələcəkdə bu proqram çox böyük müsbət nəticələr verəcəkdir.

Böyük İpək Yolunun bərpası, TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar 1998-ci ildə Azərbaycanda Avropa Birliyi ilə ilk beynəlxalq konfrans keçirildi. Şərqdə Yaponiya, Qərbdə İspaniyaya qədər olan 32 dövlətin, 14 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri bu konfransa iştirak etdilər və biz İpək yolunun bərpası, TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi üçün ilk sazişin imzalanmasının şahidi olduq. Bu sahədə görülən işlər, yenə deyirəm, gələcəkdə böyük nəticəsini verəcəkdir.

Bunlar Azərbaycanın həyata keçirdiyi global layihələrdir. Ancaq Azərbaycanın gündəlik həyatında çoxsaylı işlər görülür və güman edirəm ki, siz burada olduğunuz zaman təqdim edilən materiallardan və başqa vasitələrdən bunları özünüzlə görə bilərsiniz və bunlarla tanış olacaqsınız.

Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi həm Azərbaycan üçün, həm də bütün dünya azərbaycanlıları üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanlılar dünyada gedən miqrasiya prosesi nəticəsində bir çox ölkələrə səpələnmişlər. Bu, təbii bir prosesdir, onun qarşısını almaq olmaz, almaq da lazım deyil və ümumən müsbət xarakter daşıyır. Doğrudur, indi müstəqil dövlət olandan sonra bəzi müxalifət dairələri bizi tənqid edirlər ki, Azərbaycan əhalisinin xeylisi - biri deyir 1 milyon, biri deyir 2 milyon - kənardə yaşayır. Ancaq mən bunu heç də mənfi bir hadisə kimi qəbul edə bilmirəm. Çünki hər bir millət, hər bir xalq yalnız öz doğma torpağı çərçivəsində, milli məhdudiyyət şəraitində yaşaya bilməz. Bir də qeyd edirəm, dünyada miqrasiya prosesi bütün ölkələrə, xalqlara aiddir. Əgər azərbaycanlılar bu proses nəticəsində dünyanın bir çox ölkələrində məskunlaşıb, orada özləri üçün həyat qurub, özlərinin həyat şəraitini təmin edəblərsə - bunlar hamısı dünyada azərbaycanlıların nə qədər geniş şəkildə yayıldığını göstərir.

Biz hesab edirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların hər biri yaşadığı ölkədə həyatını özü istədiyi kimi qurub yaşayır. Yaşadığı ölkənin vətəndaşıdır, onun qanun-qaydaları ilə yaşamaqlıdır və istədiyi yol ilə getməlidir.

Ancaq eyni zamanda, indi azərbaycanlıların bir müstəqil dövləti mövcud olduğu halda, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların bir-biri ilə daha da sıx əlaqə qurması, öz həmrəyliklərini bəyan etməsi və müstəqil Azərbaycan dövləti ilə əlaqələr yaratması tarixin bu mərhələsində çox əhəmiyyətli bir vəzifə kimi meydana çıxır. Bizim vəzifəmiz, Azərbaycan dövlətinin vəzifəsi ondan ibarətdir ki, bütün ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılara mümkün olan qayğı, diqqət göstərsin, onların həyatı ilə maraqlansın və dövlətimizlə ayrı-ayrı ölkələrdə olan Azərbaycan icması arasında əlaqələri daha da inkişaf etdirdirsin. Azərbaycanın xaricində yaşayan azərbaycanlılar isə görə, indi müstəqil Azərbaycan ilə daha da sıx əlaqələr

qursunlar. Bunlar hamısı dünyada olan bütün azərbaycanlıların birliyinin, həmrəyliyinin təmin olunması üçün əsas şərtlərdir.

Biz indi böyük məmnuniyyətlə qeyd edə bilərik ki, dünyanın bir çox ölkələrində - Avropada, Şimali Amerikada artıq böyük Azərbaycan icmaları yaranıb. Son illər bu icmalar get-gedə təşkilatlanır, genişlənir və azərbaycanlıların yaşadıkları ölkələrdə onların birliyini, həmrəyliyini təmin edir. Son illər bu proses sürətlə gedir. Azərbaycanın varlığı bu həmrəyliyin inkişafının əsasını təşkil edir.

Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşı kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı, azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir - ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, musiqimiz, şerlərimiz, mahnılarımız, xalqımıza mənsub olan adət-ənənələrdir.

İnsan hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, gərək öz milliliyini qoruyub saxlasın. Dünyada eyni zamanda assimilyasiya prosesi də var. İnsanlar - mən azərbaycanlılar haqqında danışırım - gərək, yaşadıkları ölkədə, yenə deyirəm, o şəraiti mənimsəyərək, orada özləri üçün yaxşı mövqelər tutsunlar. Ancaq daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olsunlar. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır...

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir.

Bizim bu qurultayı keçirməkdə məqsədimiz məhz bundan ibarət olmuşdur. Güman edirəm ki, qurultay nümayəndələri, dünyanın bir çox uzaq ölkələrindən Azərbaycana, doğma Vətənə gəlmiş soydaşlarımız burada, qurultay günlərində bir-biri ilə daha da sıx ünsiyyətdə olacaqlar, bir-birini anlamağa çalışacaqlar, müxtəlif ölkələrdə olan icmaların bir diaspor kimi formalaşmasında daha fəal iştirak edəcəklər və Azərbaycan ilə dünyada, digər ölkələrdə olan azərbaycanlıların əlaqələrini möhkəmləndirəcəklər. Hesab edirəm ki, qurultay bu sahədə, azərbaycançılıq ideyalarının həyata keçirilməsi üçün, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün çox mühüm tarixi bir mərhələdir.

Ümid edirəm ki, bu qurultay bizim qarşımızda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində çox böyük rol oynayacaqdır, öz xidmətlərini göstərəcəkdir.

Müstəqil dövlət kimi Azərbaycan öz milli mənaflərinə uyğun olan müstəqil xarici siyasət aparır. Müstəqil xarici siyasət aparmaq müstəqilliyi daha da möhkəmləndirmək deməkdir. Biz həm xarici əlaqələrdə, həm də Azərbaycanın daxilində bir çox çətinliklərlə rastlaşmağımıza baxmayaraq, öz müstəqilliyimizi qoruyaraq dünyada müstəqil siyasət aparırıq.

Azərbaycan sülhsevər dövlətdir. Biz dünyanın bütün ölkələri ilə lazım olan səviyyədə iqtisadi, siyasi, ictimai, elmi, humanitar əlaqələr yaratmışıq, yaradıırıq və bu əlaqələri inkişaf etdiririk və etdirəcəyik. Ancaq Azərbaycan heç vaxt öz müstəqil siyasətindən geri çəkilməyəcəkdir. Onun müstəqil xarici siyasəti Azərbaycanın müstəqilliyinin əsas rəmzidir, əsas göstəricisidir.

Azərbaycan dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarının üzvüdür. Bilirsiniz ki, bu ilin əvvəlində Azərbaycan mötəbər Avropa Şurasının da həqiqi üzvü seçilibdir. Bunlar Azərbaycanın xarici siyasətinin, eyni zamanda Azərbaycanın həyatında aparılan demokratik dəyişikliklərin, bütün sahələrdə tətbiq olunan islahatların məntiqi nəticəsidir.

Azərbaycan dünyəvi dövlətdir və dünyəvi dövlət kimi dünyada öz yerini tutubdur. Bu, bizim strateji yolumuzdur. Hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət - bizim dövlət quruculuğunda əsas prinsipimiz budur. Həyatımızda əsas prinsiplər budur. Biz bu yol ilə gedirik və bundan sonra da gedəcəyik.

10 noyabr 2001-ci il
prezident kitabxanası// www.preslib.az

**Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin
yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin giriş nitqi**

...Siz bilirsiniz ki, avqust ayının 7-də mən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılması haqqında sərəncam imzalamışam. Bu sərəncamda da bu bölmənin qarşısında duran vəzifələr haqqında qısa fikirlərimi bildirmişəm.

Mən bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasının indiyə qədər çox az öyrənilmiş qədim tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının yenidən dərinlənən araşdırılması və onlar haqqında elmi əsərlərin, populyar kitabların, yaxud başqa nəşrlərin hazırlanması məqsədi daşıyıram. Eyni zamanda, Naxçıvanın özünəməxsus təbiəti, təbii sərvətləri, torpağı, təbii abidələri də, təəssüf olsun ki, indiyə qədər lazımi dərəcədə öyrənilməyib, bəlkə də düz olardı deyim ki, heç öyrənilməyibdir. Bunlara mənim irəli sürdüyüm məsələlərin öyrənilməsinə böyük ehtiyac var. Ona görə ki, Naxçıvan Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olaraq, Azərbaycan xalqının tarixində, ümumiyyətlə, Azərbaycan anlayışında çox böyük yer tutur.

Azərbaycan elə bir ölkədir ki, onun çox qədim tarixi var. Bizim tarixçilər XX əsrdə çox işlər görüblər. Ancaq mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, hələ ki, Azərbaycanın, xalqın, ümumiyyətlə, bu torpağın, ölkənin tarixi lazımi səviyyədə öyrənilməyib, tədqiq olunmayıbdır. Bu sahədə çox böyük işlər görülməlidir. Bununla onu demək istəyirəm ki, Azərbaycan nadir bir ölkədir, nadir bir ərazidir, bəşər tarixində Azərbaycan bir ərazi kimi, bir ölkə kimi və Azərbaycan xalqı bir xalq kimi böyük tarixi proseslərin iştirakçısı olubdur. Biz indi, müstəqil Azərbaycanda özümüz ölkəmizin, torpağımızın sahibi olduğumuz halda gərək bu qədim, çox zəngin tariximizi araşdırıb meydana çıxaraq və bu gün də, gələcəkdə də xalqımızın o dərin köklərini ümumi, bəlkə də bəzən çox gözəl ifadələrlə bəzənmiş sözlərlə yox, elmi sübutlarla, elmi əsaslarla, həm öz xalqımıza çatdıraraq, həm də dünyaya göstərək ki, Azərbaycan xalqının kökü haradandır, tarixi nədir və Azərbaycan bir ölkə kimi bəşər tarixində hansı yeri tutur. Mən açıq deyə bilərəm ki, görkəmli yer tutur. Ancaq biz bunu indiyə qədər göstərə bilməmişik.

Azərbaycan haqqında fikirlərimi sizə çatdıraraq, demək istəyirəm ki, bu baxımdan Naxçıvan xüsusi yer tutur. Naxçıvanın qədim, zəngin tarixi Azərbaycan tarixinin çox parlaq səhifələrindəndir. Əgər Azərbaycanın tarixi haqqında, ümumiyyətlə, bir çox işlər görülsə, Naxçıvanın tarixi haqqında, qədim tarixi haqqında və Naxçıvanın bir diyar kimi öyrənilməsi - həm

təbiətinin, həm adət-ənənələrinin, etnoqrafiyasının öyrənilməsi barədə çox az iş görülməlidir. Bunları nəzərə alaraq, mən bu sərəncamı vermişəm.

Bir məsələ də nəzərə alınmalıdır ki, Naxçıvan Azərbaycanın tərkibində muxtar respublikadır. Təəssüflər olsun ki, vaxtilə, Sovet İttifaqı yarananda, müttəfiq respublikalar yarananda, onların arasında sərhədlər qoyulanda Azərbaycan torpaqlarının bir qismi Ermənistanla verilibdir və bunun nəticəsində də Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazicə Azərbaycanın əsas torpağından aralı düşübdür. Bunların hamısı Naxçıvanın çox ətraflı öyrənilməsinə tələb edir. Mən burada tarix haqqında çox danışaram. Tarix, mədəniyyət, tarixi abidələr, memarlıq abidələri... Məsələn, Naxçıvanın ərazisini götürsək, bu kiçik ərazidə həddindən çox dünya miqyaslı tarixi-memarlıq abidələri var.

Azərbaycanın bir çox bölgələrində bunlara rast gəlmək olmur. Amma burada var. Onlar yüz illərlə durub, yaşayıbdır. Baxmayaraq ki, onlara yüz illərlə heç qayğı da göstərilməyibdir, hətta müxtəlif proseslər zamanı, bəzən müharibələrlə, yaxud da ki, başqa hadisələrlə əlaqədar onların uçurulması, dağıdılması halları olubdur. Amma buna baxmayaraq, bu tarixi-memarlıq abidələri yaşayıb və bu gün də yaşayır. Onların hər biri Azərbaycan xalqının həm tarixini, həm də mədəniyyətini, adət-ənənələrini göstərən abidələrdir. Mən indi desəm ki, Mömünə xatın türbəsi haqqında geniş təsvirli, müasir poliqrafiya səviyyəsində hazırlanmış albom, onun haqqında tarixi mənbələr və başqa şeylər toplusu varmı? Hesab edirəm ki, yoxdur, mən görməmişəm. Əgər olsaydı, mən görürdüm. Ayrı-ayrı bukletlər var, broşürlər var. Ancaq elə bircə bu abidə böyük bir kitaba bərabərdir. Yəqin ki, kitab da bunun yanında heç bir şeydir. Amma o, kitabda əks etdirilməyibdir. Onun həm memarlıq xüsusiyyətləri, həm mühəndis işləri, inşaat işləri, tikinti materialları, abidənin yaranması tarixi və sair. Onun hər bir fraqmenti müasir poliqrafiya üsulundan istifadə edilərək albomda əks olunsaydı, onun özü elə Azərbaycan mədəniyyətinin nə qədər zəngin olduğunu göstərəcəkdir. Amma Naxçıvanda olan təkə Mömünə xatın abidəsi deyil, nə qədər bu cür abidələr var. Nə qədər təbii abidələr var.

Mən keçən il, bu il çox ciddi göstərişlərlə nail olmağa çalışıram ki, Gəmiqaya obyektində lazımi ekspedisiya işləri aparılsın. Keçən il mən bunu gec bildim. Sərəncam verdim. Bizim arxeoloqlar gəldilər-getdilər, orada bir az iş gördülər. Artıq mövsüm qurtardı, iş görmək mümkün deyil.

Bu il əvvəldən xəbərdarlıq etmişəm. Bilmirəm, indi orada işlər gedir, ya getmir, aparılır ya aparılmır. Amma bu, elə bir abidədir ki, gedib iki-üç gün onun yanında oturmaqla, yaxud çadır qurub yaratmaqla onu heç kim öyrənə bilməz. Hər il ekspedisiya mövsümündə orada aylarla tədqiqat aparmaq lazımdır. Aylarla... Çünki orada payızın ilk vaxtlarından soyuqlar

düşür, şaxta, qar olur. Oraya getmək mümkün deyildir. Bunun üçün ancaq yay fəslindən istifadə etmək lazımdır.

Bu, bildiyiniz kimi, həm təbiətin böyük bir abidəsidir, eyni zamanda insan yaradıcılığının abidəsidir. Bu abidə Azərbaycanındır. Azərbaycanın tarixini əks etdirən abidədir. Amma onu öyrənməkdə biz passivik. Çox passivik. Keçmişdə, sovet dövründə passiv olmusunuz, bunları bağışlayıram. Müstəqilliyimiz haqqında hamı böyük iftixar hissi ilə danışır. Lakin deməkdən savayı, kim nə edir? Müstəqillik haqqında şüar demək, yaxud onun haqqında yaxşı bir şer oxumaq - bu, hələ müstəqilliyi möhkəmləndirmək demək deyildir. Müstəqilliyi möhkəmləndirmək üçün xalqımızın, millətimizin qədim tarixini, keçdiyi yolu elmi surətdə tədqiq edib əsərlər, illüstrativ materiallar, kino-telelentlər yaratmaq, bunu həm öz xalqımıza, həm də bütün dünya xalqlarına göstərmək lazımdır. Ancaq Naxçıvan bölməsinin fəaliyyəti təkcə bunlarla məhdudlaşmayacaqdır.

7 avqust 2002-ci il
prezident kitabxanası // www.preslib.az

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı

"Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 7 avqust tarixli, 1003 nömrəli Sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti **qərara alır**:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsi işçilərinin ştat sayı 500 vahid müəyyən edilsin.

2. Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmi tədqiqat qurumlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi, Naxçıvanın tarixi, arxeologiyası, etnoqrafiyası və təbii sərvətlərinin öyrənilməsinə daha əlverişli şəraitin yaradılması və elmi mütəxəssislərin işə cəlb edilməsini stimullaşdırmaq üçün AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin institutlarında vəzifə maaşlarına Milli Elmlər Akademiyasının institutlarındakı müvafiq maaşlara nisbətən 2 dəfə artım əmsali tətbiq edilsin.

3. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin fəaliyyəti

yətinin təşkili üçün lazımi tədbirlər görsünlər və bu qərardan irəli gələn digər məsələləri həll etsinlər.

5. Bu qərar 2003-cü il yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minir.

A. RASIZADƏ

**Azərbaycan Respublikasının Baş naziri
Bakı şəhəri, 10 dekabr 2002-ci il, № 192**

Heydər Əliyev irsini araşdırma
mərkəzi/Beynəlxalq elektron kitabxana -
www.aliyevheritage.org

Bakı şəhərində İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərinin qədim və zəngin tarixi vardır. Ulu əcdadlarımızın bizə yadigar qoyduğu bu gözəl şəhərin hər bir guşəsi, hər bir daşı Azərbaycan xalqının yüksək dühasını, böyük qüdrətini, ulu mədəniyyətini əyani şəkildə nümayiş etdirir. Memarlıq tariximizin daş ensiklopediyası olan Bakı Azərbaycanın hər bir bölgəsində inşa edilmiş qədim tikililərlə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Azərbaycanlıların bir neçə nəslə tarix boyu Bakının unikal memarlıq görkəminin formalaşmasına öz töhfələrini vermişdir. Paytaxtımızın əsrlərlə yaradılmış siması özünəməxsus relyef ilə nadir memarlıq incələrinin vəhdətini əks etdirir. Bakı şəhərinin memarlıq abidələri artıq bizim milli mədəniyyətimizin və tariximizin rəmzlərinə çevrilmişdir. Bakı öz milli koloritinə və təkrarolunmaz gözəlliyinə görə dünyanın tanınmış şəhərləri içərisində layiqli yer tutmuşdur. IV-VIII əsrlərdə Azərbaycanın ərazisində müdafiə xarakterli istehkamlar və qala divarlarının ucaldılması ölkənin təbii sərvətlərinin zənginliyinə, öz dövrü üçün inkişaf etmiş iqtisadi-sosial durumun təşəkkül tapdığına dəlalət edir. Həmin dövrdə Azərbaycanda formalaşmış tarixi mühit ölkə mədəniyyətinin bir çox sahələrinin inkişafına təkan verib. Qədim tarixçilərin və səyyahların qeyd etdikləri kimi, Azərbaycanın Böyük İpək yolunun üzərində yerləşməsi onun Bakı, Naxçıvan, Gəncə, Bərdə, Qəbələ, Beyləqan kimi şəhərlərində memarlıq, xalçaçılıq, dulusçuluq, zərgərlik və başqa sənətlərin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradıb. Bəşər tarixinə dahi şair və mütəfəkkir Nizami kimi böyük şəxsiyyətlər vermiş XII əsrdə mədəniyyətin demək olar ki, bütün sahələrində böyük vüsət alan dirçəliş memarlığın, şəhərsalma sənətinin də

sürətlə inkişaf etməsinə güclü təsir göstərmişdir. Bakının ən qədim, vaxtilə bütövlükdə qala divarları ilə əhatə olunmuş hissəsi İçərişəhərdir. Orada bu günə qədər qorunub saxlanılmış müdafiə, dini ibadət, ictimai və məişət xarakterli bir sıra tikililərin və qurğuların mühəndis-memarlıq həllinin kamilliyi xalqımızın mədəniyyət tarixində mühüm yer tutan memarlıq məktəblərinin yüksək peşakarlıq səviyyəsindən xəbər verir. Öz adlarını İçərişəhərin daş kitabələri üzərində həkk etmiş qədim Azərbaycan memarları və sənətkarlarının zəkası və zəhməti ilə açıq səma altında yaradılmış bu «muzey-şəhər» hər bir azərbaycanlının qəlbində sonsuz qürur hissi doğurur. İçərişəhər Azərbaycan xalqının milli sərəvəti, milli iftixarıdır. İçərişəhər orta əsrlərdə Azərbaycanda yüksək inkişaf etmiş şəhərsalma sənətinin olduqca qiymətli incisidir. Onun ərazisində yerləşən Qız qalası, qala divarları, Şirvanşahlar sarayı kompleksi, məscidlər, karvansara, zorxana, hamam, bazar meydanı və sair obyektlər Azərbaycan memarlıq sənətinin keçdiyi ayrı-ayrı mərhələləri özündə əyani şəkildə təcəssüm etdirən misilsiz abidələrdir. İçərişəhərin ilk baxışda xaoslu tikililərin təsiri bağışlayan binalarında daxili bir ahəngdarlıq hökm sürür. Burada meydan, məhəllə, bina və küçələrin quruluşu ərazinin relyefi, təbiəti və iqliminin, Azərbaycan xalqının milli mentalitetinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla planlaşdırılıb. İçərişəhərin ərazisində mütəmadi olaraq aparılan qazıntı işləri nəticəsində əldə olunmuş arxeoloji materialların zənginliyi əməli surətdə nümayiş etdirir ki, İçərişəhər Azərbaycan xalqının tarixinin, o cümlədən onun milli dövlətçilik tarixinin bir çox açılmamış səhifələri haqqında, zəngin mədəni və maddi sərəvətlər xəzinəsi barədə dəyərli, mötəbər məlumatlar verən və tədqiqinə hələ də ehtiyac duyulan tükənməz mənbədir. Mütəxəssislər İçərişəhərin qədim yaşayış məskəni olması ilə yanaşı, onun ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar etdikləri mədəni təbəqələrin Azərbaycan xalqının tarixi və mədəniyyəti üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu müəyyən etmişlər. İçərişəhəri əhatə edən qala divarları Azərbaycan ərazisindəki digər qədim istehkamlar və müdafiə xarakterli tikililərdən öz orijinallığı və möhtəşəmliyi ilə seçilir. Azərbaycan Böyük İpək yolunun üzərində yerləşən əsas məntəqələrdən biri olduğuna görə, İçərişəhərdə çoxlu karvansara və ticarət binası inşa edilmişdir. XV əsrdə Bakının Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtına çevrilməsi ilə əlaqədar olaraq tikilmiş Şirvanşahlar sarayı kompleksi İçərişəhərin simasına xüsusi bir yaraşır və əzəmət vermişdir. Kompleksə daxil olan saray binası, divanxana, türbə və məscidlər binaların miqyasının məharətlə uyğunlaşdırılması, yerli tikinti materiallarından uğurla istifadə olunması, bədii oymaların və memarlıq elementlərinin ahəngdar şəkildə yerləşdirilməsi ilə seçilir. XIX əsrin ortalarında Bakıda neftin sənaye üsulu ilə istehsalına başlanılması İçərişəhərin simasına öz təsirini göstərmişdir. Xalqımızın

neçə-neçə nəslinin istedadı və əməyi sayəsində İçərişəhər artıq XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın tarixi və memarlığının unikal abidəsi kimi formalaşmışdır. 1952-1957-ci illərdə İçərişəhərin qala divarları bərpa edilmişdir. O, 1977-ci ildə Azərbaycanın tarix-memarlıq qoruğuna çevrilmiş, 1985-ci ildə isə onun ərazisi Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu elan edilmişdir. 2000-ci il dekabrın 2-də YUNESKO-nun «Dünya İrs Siyahısı»na daxil edilmiş İçərişəhər təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə dünya şəhərsalma sənətinin nadir nümunələrindəndir. Azərbaycan xalqının milli sərəvəti olan İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun qorunub saxlanması, geniş təbliğ edilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması Azərbaycan dövlətinin, hər bir Azərbaycan vətəndaşının müqəddəs borcudur. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur. Abidələrin bərpa və qorunma məsələləri Azərbaycan Respublikasının «Mədəniyyət haqqında» və «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» qanunları ilə tənzimlənir. Abidələrin qorunması, bərpa və qazıntı işləri YUNESKO-nun Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında Konvensiyası, Arxeoloji irsin qorunması haqqında Avropa Konvensiyası, Tarixi ansambların qorunub saxlanması və müasir rol haqqında tövsiyənin və digər beynəlxalq sənədlərin tələblərinə uyğun aparılır. İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun mühafizəsi, bərpası və orada arxeoloji işlərin aparılması məsələləri də müvafiq normativ hüquqi aktların və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin tələblərinə uyğun şəkildə həll edilir. Mövcud qanunvericiliyə görə, Qoruğun ərazisində yerləşən elmi, tarixi və ya mədəni əhəmiyyətli olan bütün abidələr dövlət tərəfindən qorunur, onların dağıdılması, köçürülməsi və dəyişdirilməsi qadağan olunur. Hazırda İçərişəhərin qorunması, tədqiqi və təbliği ilə qoruğun müdiriyyəti, «Azərbərpa» Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutu və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının «İçərişəhər» Arxeoloji Ekspedisiyası məşğul olur. Təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, İçərişəhərin dövlət əhəmiyyətli qoruq kimi qorunub saxlanması işində bir sıra səhvlərə, hətta qanunsuzluq hallarına yol verilmişdir. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin keçmiş rəhbərliyi vəzifə səlahiyyətlərini aşaraq İçərişəhər ərazisində bəzi qanunsuz tikintilərin aparılmasına imkan yaratmışdır. Bu isə Qoruğun ümumi mənzərəsinə xələl gətirmiş, oradakı bir neçə memarlıq abidəsinin dağıdılmasına səbəb olmuş, bəziləri üçün təhlükə yaratmışdır. İçərişəhərdə yeni binaların inşa edilməsi uzun əsrlər ərzində formalaşmış bir çox arxeoloji materialların məhv olmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və əvvəllər bu işə cavabdeh olan Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi İçərişəhərlə bağlı baş verən mənfə halların qarşısının alınması üçün vaxtında lazımi qətiyyət və prinsiplilik göstərmişdir.

mişdir. Xalqımızın olduqca zəngin maddi-mədəniyyət nümunələrini və mənəvi dəyərlərini təcəssüm etdirən İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı yaranmış vəziyyət təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsini tələb edir. İçərişəhərin YUNESKO-nun «Dünya İrs Siyahısı»na salınması da üzərimizə daha böyük vəzifə və ciddi məsuliyyət qoyur. İçərişəhər Qoruğunun Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti, habelə dünya sivilizasiyası üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onun qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə çatdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki: - İçərişəhər ərazisində yaranmış vəziyyətin yerində araşdırılmasının nəticələri haqqında ətraflı arayışın bir ay ərzində hazırlanıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim olunmasını təmin etsin; - İçərişəhər Qoruğunun uzunmüddətli qorunması, konservasiyası və bərpası ilə bağlı konsepsiyanın və fəaliyyət proqramının layihələrini altı ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin; - İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun idarə olunmasının beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun olaraq qurulması ilə bağlı təkliflərini bir ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin; - İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun yeni Əsasnaməsini iki ay müddətində işləyib təsdiq etsin.

2. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti İçərişəhərin uzunmüddətli qorunması, konservasiyası və bərpası konsepsiyası qəbul edilənə qədər onun ərazisində, bərpa işləri istisna olmaqla, aparılan bütün tikinti işlərinin dayandırılmasını təmin etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası əlaqədar təşkilatların nümayəndələrini və YUNESKO-nun ekspertlərini cəlb etməklə 2003-cü ilin aprelində İçərişəhər Qoruğunun mühafizəsi, bərpası, tədqiqi və təbliği məsələlərinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktiki konfransın keçirilməsini təmin etsinlər.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 17 fevral 2003-cü il
prezident kitabxanası // www.preslib.az

Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2004-cü il fevral ayının 9-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 80 ili tamam olur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının Azərbaycan xalqının həyatında böyük tarixi-siyasi əhəmiyyətini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1999-cu il fevralın 4-də "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi haqqında" geniş məzmunlu Fərman imzalamışdı. Fərmana əsasən yaradılmış Dövlət Komissiyası yubiley tədbirləri hazırlayaraq onların həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Naxçıvanda və Azərbaycanın başqa şəhər və rayonlarında Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinə həsr edilmiş çoxsaylı yubiley tədbirləri, o cümlədən elmi-praktik konfranslar, festival, müsabiqə və sərgilər keçirilmiş, "Naxçıvan Ensiklopediyası"nın, digər elmi, ədəbi və publisistik əsərlərin nəşri təmin edilmiş, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsi yaradılmış, Naxçıvanın tarixinə, maddi mədəniyyətinə və memarlıq məktəbinə həsr edilmiş televiziya verilişləri hazırlanmış və sair mühüm işlər həyata keçirilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin qeyd olunması ilə bağlı həyata keçirilmiş tədbirlərin təhlili göstərir ki, bu olduqca mühüm və səmərəli işin davam etdirilməsinə ehtiyac vardır. Ermənistanın apardığı təcavüzkarlıq siyasəti nəticəsində Azərbaycandan qismən təcrid olunmuş vəziyyətdə, blokada şəraitində yaşamaq məcburiyyətində qalan, tez-tez bədnam qonşuların ərazi iddiaları obyektinə çevrilən Naxçıvanın tarixinin hələ də tədqiq edilməyə ehtiyacı olan sənədləri açılmalı, Azərbaycanın qədim və zəngin tarixə, mədəniyyətə və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan bu diyarın tam dolğun, obyektiv tarixi xalqımıza, habelə dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdırılmalı, erməni siyasətçilərinin tarixi saxtalaşdırmaq cəhdlərinə tutarlı cavab verilməlidir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının Azərbaycanın, habelə bölgənin tarixində böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini və onun 80 illiyinin xalqımızın həyatında əlamətdar hadisə olduğunu nəzərə alaraq **qərara alıram:**

1. Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 80 illik yubileyi ölkəmizdə geniş qeyd olunsun.

2. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illik yubileyinin keçirilməsi üçün hazırlanmış tədbirlər planı təsdiq edilsin (Tədbirlər planı əlavə olunur).

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 9 fevral 2004-cü il № 82
prezident kitabxanası // www.preslib.az

NƏTİCƏ

Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri problemi üzərində ilkin araşdırmalar sübut edir ki, Azərbaycan xalqının dahi oğlu inkişafın bütün sahələrində olduğu kimi doğma Vətəninin tarixi ilə bağlı da bütöv bir sistem – mükəmməl bir konsepsiya yaratmışdır.

Ulu Öndər bütün tarixi çıxışlarında və nitqlərində doğma Vətəni Azərbaycanı dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri, müasir sivilizasiyanın ilkin beşiyi və ən qədim dövlətçilik diyarı kimi təqdim etmişdir.

Bakı Dövlət Universiteti tarix fakültəsinin dünya şöhrətli məzunu, Azərbaycan və ümumdünya tarixinin ən mahir bilicisi olan Heydər Əliyev doğma yurdunun və xalqının tarixi keçmişinin bütün hadisələrini, proseslərini, tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini nəzərdən keçirmiş və onların hər birinə obyektiv tarixi qiymət vermişdir.

Hələ XX əsrin 60-cı illərinin sonu və 70-80-ci illərində doğma xalqının tarixi haqqının müdafiəsi uğrunda müqəddəs mübarizəyə qalxmış Heydər Əliyev Vətən tarixində mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətlərin yubileylərini qeyd etdirmiş, heykəllərini ucaldırmış, Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimlərinə, yazıçılara, şairlərə, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə Sovet İttifaqının fəxri adları və mükafatlarının verilməsinə nail olmuşdu.

Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduqdan sonra Ulu Öndər özünün Azərbaycan tarixi ilə bağlı fikirlərini bütöv və mükəmməl bir konsepsiya halında formalaşdırdı.

Aparığımız ilkin araşdırmalar sübut edir ki, Heydər Əliyev özünün əsrlərin və minilliklərin qovşağında Azərbaycan xalqına tarixi Müraciətində tariximizin bitkin konsepsiyasını təqdim etmişdir.

Heydər Əliyev irsinin tanınmış tədqiqatçısı Y.M.Mahmudovun yazdığı kimi, "Dünyanın nadir tarixi şəxsiyyətlərindən birinin təfəkküründən süzülüb gələn, zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik olan dahi dövlət xadiminin həyat təcrübəsinə və şəxsi müşahidələrinə əsaslanan bu qiymətli əsər zaman-zaman tarixçilər, filosoflar, ədəbiyyatşünaslar, dilçilər, mədəniyyətşünaslar, sosioloqlar, iqtisadçılar və başqa sahələrdən olan alimlərin, yaradıcı ziyalıların neçə-neçə nəsilləri tərəfindən öyrəniləcək, tədqiq

olunacaq yeni-yeni əsərlərin meydana gəlməsinə yol açacaq, xalqımızın işıqlı gələcəyə gedən yoluna nur çiləyəcəkdir.”¹

Tarixi inkişafımızın Heydər Əliyev konsepsiyasında elə bir hadisə, elə bir proses, elə bir görkəmli şəxsiyyət yoxdur ki, Ulu Öndər onu qiymətləndirməmiş olsun. Oxucuların mühakiməsinə təqdim etdiyimiz bu araşdırmada tariximizin bütün dövrlərində baş vermiş mühüm hadisələr, proseslər, görkəmli şəxsiyyətlər, dövlətçilik tariximiz barədə Ulu Öndərin fikirləri, verdiyi qiymət sistemləşdirilir və elmi dövriyyəyə daxil edilir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixi konsepsiyasının tədqiqatçı alimlər üçün ən mühüm əhəmiyyəti bundan ibarətdir ki, bu konsepsiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycan tarixinin XX əsr tarixi dərin elmi əsaslarla dövrləşdirilir.

Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, tariximizin Heydər Əliyev konsepsiyası orta və ali məktəblər üçün dərslərlər, dərslər vəsaitləri yazılarkən, habelə tədqiqatçı alimlər tərəfindən Azərbaycan tarixinin ayrı-ayrı dövrləri araşdırılarkən nəzərə alınmalı, əsas götürülməlidir.

Bu gün regionun lider dövlətinə və dünyanın ən sürətlə inkişaf edən ölkəsinə çevrilmiş Azərbaycanımızda qloballaşan dünyanın böyük dövlət xadimi İlham Əliyev tərəfindən Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixi konsepsiyası yaradıcılıqla inkişaf etdirilir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və çağırışları əsasında tarixi keçmişimizə dair biri-birindən qiymətli əsərlər yazılır və müxtəlif dillərə tərcümə olunaraq dünya ölkələrində yayılır.

Ölkə başçısının tarix elminin inkişafına gündəlik qayğısı onun 2011-ci il aprelin 26-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının illik hesabatındakı çıxışında öz qabarıq əksini tapmışdır. Prezident bu tarixi çıxışında demişdir: “Tarix elmləri ilə bağlı olan məsələlər daim diqqət mərkəzindədir. Biz bu məsələyə çox böyük diqqət göstəririk. Mən çox şadam ki, tarixçilərimiz çox sanballı və əsaslı əsərlər yaradırlar. Xüsusilə Ermənistan Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mövcudluğu biza diktə edir ki, bu sahəyə daha da böyük diqqət göstərək. Çünki bu bölgənin tarixi ermənilər tərəfindən daim saxtalaşdırılır, daim təhrif olunur. Şadam ki, alimlərimiz mənim çağırışıma müsbət cavab verərək qısa müddət ərzində bu bölgənin tarixi ilə bağlı çox gözəl və real faktlara əsaslanmış əsərlər yaratmışlar. Başlıcası, İrəvan xanlığının tarixi ilə bağlı yaradılmış əsərlər xüsusi mənə daşıyır. Çünki əfsuslar olsun ki, dünya birliyi demək olar bilmirdi ki, bugünkü Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranmışdır.

¹ Y.M.Mahmudov. Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü. Bakı, “Təhsil”, 2011, səh. 5

Biz təşəbbüslərimiz, tarixə müraciətimiz və konkret dəlillərlə, faktlarla mövqeyimizi əsaslandırmış ki, İrəvan Ermənistanın paytaxtı kimi Azərbaycan dövləti tərəfindən 1918-ci ildə verilmişdir. İrəvan xanlığında yaşayan əhalinin əksəriyyəti azərbaycanlılar idi. Zəngəzur mahalı qədim Azərbaycan torpağıdır və süni şəkildə Ermənistanla verilmişdir. Zəngəzur mahalının Ermənistanla verilməsi böyük ədalətsizlik idi. Doğma torpağımızın bir parçası Ermənistanla birləşdirildi. Bunun çox böyük mənfi nəticəsi oldu. Bu, bütün türk dünyasını parçaladı.”²

Göründüyü kimi, ölkə başçısı bütün incəliklərinə qədər bildiyi tarix elminin inkişafına xüsusi qayğı və diqqət göstərir. Bu Azərbaycan tarix elminin gələcək inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır.

² “Xalq qəzeti”.-2011.- 27 aprel.-№ 89.-S.1-4.

İstifadə olunmuş mənbələr və ədəbiyyat**Mənbələr**

1. Azərbaycan-1993 : anarxiyadan sabitliyə. Bakı, 2000, 415 səh.
2. Azərbaycan 1994. Milli dövlətçilik sınaq qarşısında. Birinci hissə. Bakı: 2002. 472 səh.
3. Azərbaycan 1994. Milli dövlətçilik sınaq qarşısında. İkinci hissə. Bakı: 2002. 432 səh.
4. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Sənədlər və materiallar. 1918-1920-ci illər. Bakı: 1998
5. Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri: Tərtib edəni və mətnin müəllifi Nailə Vəlixanlı. Bakı: 2000
6. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı: 1989
7. Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. Bakı: 1990
8. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cildə. VIII cild. Bakı, Azərbaycan SSR dövlət nəşriyyatı, 1984, 608 səh.
9. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu . 2000 ci il
10. Əliyev Heydər. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1997. 327 səh.
11. Əliyev Heydər. Müdrik fikirlər. oktyabr 1998-2003 oktyabr. II kitab, Bakı, 2009
12. Əliyev Heydər: Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir: Azərbaycanlıların ümumrusiya konqresində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi: Moskva, 22 iyun 2000-ci il. Гейдар Алиев: Азербайджан - родина всех Азербайджанцев: Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на всероссийском конгрессе азербайджанцев: Москва, 22 июня 2000 года. Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı, 2000. 143 səh.
13. Əliyev Heydər. Şəxsi mövqe / H. Ə. Əliyev; tərt. N. İbrahimov.- Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1994.- 27 s.
14. Əliyev Heydər. Fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılması. Azərənəşr, Bakı, 1979. 63 səh.
15. Əliyev İlham. İnkişaf-məqsədimizdir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. Avqust 2003 – oktyabr 2003, I cild, Bakı, Azərənəşr, 2008, 424 səh.
16. Əliyev İlham. İnkişaf-məqsədimizdir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. Oktyabr 2003 – fevral 2004, II kitab, Bakı, Azərənəşr, 2009, 432 səh.
17. Əliyev İlham. İnkişaf-məqsədimizdir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. Fevral 2004 – aprel 2004, III kitab, Bakı, Azərənəşr, 2009, 416 səh.
18. Əliyev İlham. İnkişaf-məqsədimizdir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. Aprel 2004 – iyun 2004, IV kitab, Bakı, Azərənəşr, 2009, 400 səh.
19. Heydər Əliyev: "Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir "erməni" dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik". 4 dildə. Bakı, 2006. 472 səh.
20. Heydər Əliyev dövlətçilik haqqında. Bakı, 2005
21. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Bakı. "Şərq-Qərb". 2010. 424 səh.
22. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 1997. 136 səh.
23. Əliyev Heydər. Müstəqillik yollarında / H. Əliyev I cild / bur. məsul F. Abdullazadə.- Bakı: Azərbaycan, 1997.- 558 s.
24. Əliyev Heydər. Müstəqillik yollarında / H. Əliyev II cild / bur. məsul F. Abdullazadə.- Bakı: Azərbaycan, 1997.- 446 s.
25. Əliyev Heydər. Müstəqillik yollarında / H. Əliyev III cild / bur. məsul F. Abdullazadə.- Bakı: Azərbaycan, 1997.- 510 s.
26. Əliyev Heydər. Müstəqillik yollarında / H. Əliyev IV cild / bur. məsul F. Abdullazadə.- Bakı: Azərbaycan, 1997.- 534 s.
27. Azərbaycan Prezidentinin gənclərlə görüşü: 1 fevral 1997-ci il / Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi.- Bakı: Sabah, 1997.- 104 s.
28. Azərbaycançılıq - birliyimizin əsasıdır: 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keçirilmiş Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında və "Gülüstən" sarayındakı rəsmi qəbulda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi.- Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2002.- 34 s.
29. Əliyev Heydər. Allahın yolunda hamımız bir olaq: Peyğəmbər Əleyhis-salamın mövludu günü münasibətilə Təzəpir məscidində çıxışı, 5 sentyabr 1993-cü il / H. Əliyev.- Bakı: Azərənəşr, 1993.- 32 s.- Azərbaycan, rus və ingilis dillərində
30. Əliyev Heydər. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı: Nitqlər. Məruzələr. Çıxışlar / H. Əliyev; tərt. V. Quliyev.- Bakı: Ozan, 1999.- 496 s.
31. Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. iyun 1993-1998 oktyabr. I kitab. Bakı, 2008. 399 səh.
32. Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. oktyabr 1998-2003 oktyabr. II kitab. Bakı, 2009. 415 səh.
33. Qayıdış. 1990-1993. (Məsləhətçi və buraxılışa məsul V. Talibov). Bakı: 1996
34. Qayıdış: 1990-1993: toplu/bur. məsul V.Y. Talibov; tərt. Ə.M. Həsənov.-

- Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş II nəşri.- Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2008.- 840 s.
35. Qurtuluş. 1990-1993. Bakı: 1998
 36. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinə sədr seçilən zaman Heydər Əliyevin çıxışı//Ali Sovet, *15 iyun 1993-cü ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərnaşr, 1997, səh.9*
 37. Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə Heydər Əliyevin çıxışı//Bakı şəhəri, *21 sentyabr 1993-cü ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərnaşr, 1997, səh.148*
 38. Respublika Ali Sovetində gənclərin nümayəndələri ilə görüşdə Heydər Əliyevin çıxışı//Bakı şəhəri,*22 sentyabr 1993-cü ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərnaşr, 1997, səh.164*
 39. C.Naxçıvanski adına İxtisaslaşdırılmış Hərbi məktəbdə təntənəli mitinqdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi //Bakı şəhəri, *9 may 1994-cü ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərnaşr, 1997, səh.566*
 40. Respublika gününə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi//Respublika sarayı, *27 may 1994-cü ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 2-ci kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərnaşr, 1997*
 41. Ankara yaxınlığındakı Bilkənd universitet şəhərciyində dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyinə həsr olunmuş yubiley şənliklərinin təntənəli açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı//Ankara şəhəri, *1 noyabr 1994-cü il //Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 2-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərnaşr, 1997*
 42. Xocalı soyqırımının dördüncü ildönümü ilə əlaqədar Xocalı sakinlərinin bir qrupu ilə görüşdə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev çıxışı //Bakı şəhəri, *24 fevral 1996-cı ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 5-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərnaşr, 1998, səh.356*
 43. Tbilisi Nəbatat bağında Fətəli xan Xoyskinin abidəsinin açılışı mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi //Tbilisi şəhəri, *9 mart 1996-cı ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 5-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərnaşr, 1998, səh.427*
 44. Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu //Bakı, *15 mart 1996//Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 1996.*
 45. Vəli Yusif oğlu Axundovun 80 illiyinə həsr olunmuş yığıncaqda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi //Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin iclas salonu, *21 iyun 1996-cı ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 6-cı kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərnaşr, 1998, səh.446*
 46. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Məbəs bayramı - Məhəmməd Salavatullaha peyğəmbərlik verilən gün münasibətilə keçirilən mərasimdə nitqi//Bakı şəhəri,Təzəpir məscidi, *9 dekabr 1996-cı ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərnaşr, 1998,səh.156*
 47. Azərbaycan Elmlər Akademiyası rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdə Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyevin nitqi// Respublika sarayı, *31 yanvar 1997-ci ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 8-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərnaşr, 1998, səh.359*
 48. "Kitabi – Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyinin qeyd olunması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı//Bakı şəhəri, *20 aprel 1997-ci ill//Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 1997*
 49. Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı//Bakı şəhəri, *26 mart 1998-ci il №690//Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 1998*
 50. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi//Respublika sarayı, *28 may 1998-ci ill//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 15-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərnaşr, 2005, səh.417*
 51. "Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Qorunması Haqqında" Azərbaycan

- Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı//Bakı şəhəri, 13 iyun 1998 - ci il //Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 1998
52. Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılmasının 80 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi//Bakı şəhəri, 25 iyun 1998-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 16-cı kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərneşr, 2005, səh.81
53. Bibiheybət məscidinin açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi//Bakı şəhəri, 12 iyul 1998-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 16-cı kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərneşr, 2005, səh.229
54. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan qadınlarının birinci qurultayında nitqi //Respublika sarayı, 15 sentyabr 1998-ci il//Beynəlxalq Elektron Kitabxana-Heydər Əliyev irsini araşdırma mərkəzi//www.aliyevheritage.org
55. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı//Bakı şəhəri, 4 fevral 1999-cu il № 89 //Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 1999
56. 31 Mart azərbaycanlıların soyqırımını günü münasibətilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına müraciəti// Bakı şəhəri, 30 mart 1999-ü il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 19-cu kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərneşr, 2005, səh.385
57. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin milli memarlığımızın möhtəşəm abidəsi, XII əsrdə görkəmli Memar Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin yaratdığı Məminə xatun türbəsinə ziyarəti zamanı çıxışı//Naxçıvan şəhəri, 14 oktyabr 1999-cu il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 22-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərneşr, 2007, səh.267
58. Qazax Müəllimlər Seminarıyının yaradılmasının 80 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumrespublika elmi-praktik konfransın iştirakçalarına müraciəti//Bakı şəhəri,27 dekabr 1999-cu il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 24-cü kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərneşr, 2008, səh.115.
59. Bakı Dövlət Universitetinin 80 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin təbriki //Bakı şəhəri, 28 dekabr 1999//Heydər Əliyev irsini araşdırma mərkəzi/Beynəlxalq elektron kitabxana - www.aliyevheritage.org
60. "20 Yanvar Şəhidi" fəxri adının verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı // Bakı şəhəri, 17 yanvar 2000-ci il № 259//Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 2000
61. ABŞ Hərbi kollecinin nümayəndələri ilə görüşdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı//Bakı şəhəri, 4 mart 2000-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 25-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /Bakı, Azərneşr, 2009,səh.296
62. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi //Respublika sarayı, 9 aprel 2000-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 26-cı kitab.Çıxışlar,nitqlər,bəyanatlar,müsahibələr,məktublar. məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərneşr, 2009, səh.177.
63. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi üzrə dövlət komissiyasının yekun iclasında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı //Prezident sarayı, 14 aprel 2000-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 26-cı kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/Bakı, Azərneşr, 2009, səh.299.
64. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Memarlarının XVI qurultayına təbriki//19 aprel 2000-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 26-cı kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərneşr, 2009, səh.350.
65. Respublika gününə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi//Respublika sarayı. 27 may 2000-ci il//prezident kitabxanası//www.preslib.az
66. Azərbaycanda milli mətbuatın yaradılmasının 125 illiyi münasibətilə jurnalistlərlə görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı//Bakı şəhəri, 21 iyul 2000-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 29-cı kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərneşr, 2009, səh. 240.
67. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti //Bakı şəhəri, 29 dekabr 2000-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 31-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar.

- məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərnaşr, 2010, səh.283.
68. Erməni millətçilərinin apardığı etnik təməzləmə nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı//Bakı şəhəri, 22 avqust 2001-ci il № 562 //Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 2001.
69. Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi//Bakı şəhəri, 9-10 noyabr 2001-ci il//prezident kitabxanası// www.preslib.az
70. Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyevin giriş nitqi//Bakı şəhəri, 7 avqust 2002-ci il//prezident kitabxanası // www.preslib.az
71. "Bakı şəhərində İçərişəhər tarixi-memarlıq qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" sərəncamı//Bakı şəhəri, 17 fevral 2003-cü il// prezident kitabxanası // www.preslib.az
72. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 85 illiyi münasibətilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin müraciəti//Bakı şəhəri, 27 may 2003-cü il//prezident kitabxanası//www.preslib.az
73. "Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili " haqqında sərəncam //Naxçıvan şəhəri, 6 dekabr 2005-ci il № 5-03/S//Beynəlxalq Elektron Kitabxana-Heydər Əliyev irsini araşdırma mərkəzi //www.aliyevheritage.org
74. "İçərişəhər" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğunun inkişafı tədbirləri barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı//Bakı şəhəri, 16 dekabr 2009-cu il № 630 //prezident kitabxanası//www.preslib.az

Ədəbiyyat

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ

75. Abdullazadə F. Heydər Əliyev- siyasi portret. XXI əsr, Bakı, 1998. 114 səh.
76. Abdullayev Ə. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü və Heydər Əliyevin sülh strategiyası. Elm, Bakı, 1999. 156 səh.
77. Azərbaycan tarixinin parlaq səhifələri. Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı, 1998, 63 səh.
78. Azərbaycan dövləti bundan sonra da yaşayacaq və müstəqilliyimiz əbədi, daimi olacaqdır. Азербайджанское государство будет жить и

- впредь, наша независимость станет постоянной, вечной. Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı, 2001. 107 səh.
79. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. Birinci cild. (məsul redaktor İ.H.Əliyev). Bakı: 1998
80. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. İkinci cild (məsul redaktor N.M.Vəlixanlı). Bakı: 1998.
81. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. Üçüncü cild (məsul redaktor O.Ə.Əfəndiyev). Bakı: 1999
82. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. Dördüncü cild (məsul redaktor M.Ə.İsmayılov). Bakı: 2000
83. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. Beşinci cild (məsul redaktorlar M.Ə.İsmayılov, N.Ə.Maksvell). Bakı: 2001
84. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. Altıncı cild (məsul redaktor C.B.Quliyev). Bakı: 2000
85. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. Yeddinci cild (məsul redaktor T.B.Qaffarov). Bakı: 2003
86. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir: 12 sentyabr 2002-ci il tarixində olan dəyişiklik və əlavələrlə.- B.: Qanun, 2003.- 63 s.
87. Azərbaycan Demokratik Respublikası. Azərbaycan hökuməti 1918-1920.-Bakı: 1990
88. Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri: Tərtib edən və mətnin müəllifi Nailə Vəlixanlı. Bakı: 2000
89. "Azərbaycan" qəzeti// 19. IX. 1918. № 2
90. "Azərbaycan" qəzeti//1 aprel 1999-cu il
91. "Azərbaycan" qəzeti//15 oktyabr 1999-cu il
92. "Azərbaycan" qəzeti//12 mart 2000-ci il
93. "Azərbaycan" qəzeti//15 aprel 2000-ci il
94. "Azərbaycan" qəzeti//20 aprel 2000-ci il
95. "Azərbaycan" qəzeti//18 fevral 2003-cü il
96. Azərbaycan tarixi. 10-cu siniflər üçün dərslik. Bakı, 1986
97. Azərbaycan tarixi. 10-cu siniflər üçün dərslik. Bakı, Çəşioğlu, II nəşr, 2001, 448 səh.
98. Azərbaycan tarixi. 11-ci siniflər üçün dərslik. Bakı, Çəşioğlu, 2009
99. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. I cild. / baş red. Y. Mahmudov.- Bakı: "Lider nəşriyyat", 2004.-440 s.
100. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. II cild./baş red. Y. Mahmudov.- Bakı: "Lider nəşriyyat", 2005.-472 s.
101. Azərbaycan: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə.//Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi. Çəşioğlu, Bakı, 2004. 159 səh.

102. Babayev H.X. Azərbaycançılıq- elmi-dini maarifçilik, mənəvi özünü-dərk nümunəsi. Bakı, 2004. 144 səh.
103. Bayramov Q. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi/elmi red: İ.Hüseynova; rəy: A.Məmmədov, İ.Zeynalov.-Bakı:Təhsil, 2004.-264 səh.
104. Cəfərov R. İctimai-siyasi mühitə təsirin Heydər Əliyev taktikası. Bakı, 2008. 214 səh.
105. Cəmilzadə Hikmət. "Dağlıq Qarabağ: Şəxsiyyət ömründən səhifələr. Bakı, 2004, "Parni iz Bakı" nəşriyyat evi, 128 səh.
106. Dahi rəhbər Heydər Əliyevə ümumxalq məhəbbəti. Bakı, 2006. 302 səh.
107. Dövlət müdriklik məktəbi : "Heydər Əliyev və dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə" mövzusunda 3-4 may 2000-ci il tarixdə Bakıda keçirilmiş elmi praktik konfransın materialları. Çəşioğlu, Bakı, 2000. 214 səh.
108. Dünyanı heyran qoyan insan. /İdeyanın müəllifi və buraxılışa məsul: Ramiz Mehdiyev//Azərmaşr, Bakı,2004. 376 səh.
109. Dünya azərbaycanlılarına = Ko всем азербайджанцам мира, Bakı, "Azərbaycan", 1998, 79 səh.
110. Əkbərov B. Heydər Əliyev milli Konstitusiyanın banisi və yaradıcısıdır. Azərbaycan Ensiklopediyası, Bakı, 1998. 94 səh.
111. Hacıyev İ. Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası. Bakı, 2003. 162 səh.
112. Heydər Əliyev və ordu quruculuğu: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müraciətlər: iyun, 1993 - iyun, 2003 /red. X.Vəliyev; bur. məsul Ə.Təhməzov.- Bakı: Adiloğlu, 2006.- 480 s.
113. Heydər Əliyev və "Çağ" öyrətim. Bakı, Çağ, 2005, 415 səh.
114. Heydər Əliyevin İKT siyasətinin uğurlu davamı. Bakı, 2008. 348 səh.
115. Heydər Əliyev. Гейдар Алиев. / tərt. Oqtay Əsədov. Bakı, 2008
116. Heydər Əliyev dünyanın gözü ilə. Bakı, Təhsil nəşriyyatı, 2003. 148 səh.
117. Heydər Əliyev – 80. Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman). Bakı, 2003
118. Heydər Əliyev – 75. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 1998, 184 səh.
119. Heydər Əliyev və Azərbaycan parlamenti. Bakı,Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nəşri, 2003. 542 səh.
120. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2002. 232 səh.
121. Heydər Əliyev Atatürk haqqında. Bakı, AzAtaM, 2003. 78 səh.

122. Heydər Əliyev: biblioqrafik məlumat kitabı. Bakı, "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2003. 434 səh.
123. Heydər Əliyevin neft strategiyası: Azərbaycanın müstəqilliyi və rifahı naminə. "Bakı", Bakı, 2001.495 səh.
124. Heydər Əliyevin İran İslam Respublikası ilə əlaqədar baxışları. Çəşioğlu, Bakı, 2004.163 səh.
125. Heydər Əliyev Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin Qoruyucusu. Azərbaycan, Bakı, 2003. 637 səh.
126. Heydər Əliyev. Deyilən söz yadigardır. / tərt. E.Z. Qaraxanlı, S. Babullaoglu. Bakı, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, 2008. 32 səh.
127. Heydər Əliyev . Minilliklərin qovşağında. Bakı, XXI Yeni nəşr evi, 2001
128. Heydər Əliyev və informasiya kommunikasiya texnologiyaları siyasəti. Bakı, 2007.
129. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan : I Ümumrespublika Əliyev-şünaslıq konfransının materialları 6 may 2003-cü il. Azərbaycan Universiteti, Bakı, 2003. 360 səh.
130. Heydər Əliyev və Azərbaycan Parlamenti. Bakı, 2003. 542 səh.
131. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu.// Yeni Azərbaycan Partiyası. "Azərbaycan", Bakı. 2003. 638 səh.
132. Heydər Əliyev ümummilli lider. // Yeni Azərbaycan Partiyası. "Azərbaycan", Bakı. 2004. 774 səh.
133. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi. // Yeni Azərbaycan Partiyası. "Azərbaycan", Bakı. 2005. 911 səh.
134. Heydər Əliyev irsi. Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası. // Yeni Azərbaycan Partiyası. "Azərbaycan", Bakı. 2006. 784 səh.
135. Heydər Əliyev yolu. Azərbaycan inkişafın yeni mərhələsində. // Yeni Azərbaycan Partiyası. "Azərbaycan", Bakı. 2007. 862 səh.
136. Heydər Əliyev və Azərbaycan. // Yeni Azərbaycan Partiyası. "Azərbaycan", Bakı. 2008. 838 səh.
137. Heydər Əliyev ideyaları XXI əsrdə. Azərbaycanın inkişaf yolu. // Yeni Azərbaycan Partiyası. "Azərbaycan", Bakı. 2009. 790 səh.
138. Heydər Əliyev və qanunçuluq: çıxışlar, nitqlər, müraciətlər, müsahibələr, bəyanatlar, fərmanlar I kitab /red. və ön sözün müə. X.Vəliyev.- Bakı: Adiloğlu, 2008.- 432 s.
139. Heydər Əliyev və inkişafın Azərbaycan modeli. Bakı, 2010.
140. Həbibbəyli İsa. Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti. Qeyrət, Naxçıvan, 2002. 78 səh.
141. Hüseynova İradə. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan «Heydər Əliyev və dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz» respublika-elmi-nəzəri

- konfransın materialları. 18-19 aprel, 2003-cü il, Bakı səh. 3-11
142. Hüseynova İradə. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Məqalələr, çıxışlar, müsahibələr, rəylər.... "Təhsil", Bakı, 2003. 504 səh.
 143. Hüseynova İradə. Heydər Əliyev — müstəqil Azərbaycanda milli-mənəvi dirçəliş «Dirçəliş XXI əsr», 2004, №74-75 səh. 177-199
 144. Hüseynova İradə. Ümummilli lider Heydər Əliyevin irsi müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli sərvətidir «Xalqa bağışlanan ömür», VIII kitab, Bakı, 2004, səh. 5-21
 145. Xalqa bağışlanan ömür. I kitab / tərt. O. Abbasoğlu. - Bakı : ŞƏMS, 2004. - 520 səh.
 146. Xalqa bağışlanan ömür. II kitab / tərt. O. Abbasoğlu. - Bakı : ŞƏMS, 2004. - 520 səh.
 147. Xalqa bağışlanan ömür. III kitab / tərt. M. Xəlilov. - Bakı : ŞƏMS, 2004. - 544 səh.
 148. Xalqa bağışlanan ömür. IV kitab / elmi red. İ. Hüseynova. - Bakı : ŞƏMS, 2004. - 392 səh.
 149. "Xalq qəzeti" //26 iyun 1998-ci il
 150. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılar üçün yaddaş: məlumat kitabı /Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi; tərt.: N.Qurbanov, E.Miraləm; bur. məsul N.İbrahimov.- Bakı: Adiloğlu, 2009.- 440 s.
 151. Xəlilov S. Lider. Dövlət. Cəmiyyət : monoqrafiya. Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 2001. 358 səh.
 152. İlham Əliyev: bu günün və gələcəyin uğur faktorudur. II kitab, Bakı, 2001. 551 səh.
 153. İlham Əliyev: Mən istənilən səviyyədə istənilən mübarizəyə hazırım. III kitab Bakı, 2001. 478 səh.
 154. İrfan Ülgü. Qızıl ulduzdan hilala doğru: Heydər Əliyevin fırtınalı həyatı. Naməlum, Bakı, 1994. 75 səh.
 155. İsmayılov Ə., Əliyev Q., Qasımlı A. Heydər Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi, Təbib, Bakı, 1998. 149 səh.
 156. İsgəndərov A. 1918-ci il mart qırğınının tarixşünaslığı. Bakı: 1999
 157. Kazımlı Xan Hüseyin. Böyük siyasətin davamı. I cild. Bakı, 2007. 687 səh.
 158. Kazımlı Xan Hüseyin. Böyük siyasətin davamı. II cild. Bakı, 2007. 671 səh.
 159. Kazımlı Xan Hüseyin. Böyük siyasətin davamı. III cild. Bakı, 2007. 687 səh.
 160. Kazımlı Xan Hüseyin. Böyük siyasətin davamı. IV cild. Bakı, 2008. 671 səh.

161. Kazımlı Xan Hüseyin. Böyük siyasətin davamı. V cild. Bakı, 2008. 671 səh.
162. Qaffarov T. Azərbaycan tarixi (1920-1991). Bakı: 1999
163. Qaffarov T. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı: 2001
164. Qasımov A. Taleyi tarixə dönən şəxsiyyət. Təhsil, Bakı, 2004, 238 səh.
165. Qəribov Fərhad. Heydər Əliyev. Bakı, 2006. 302 səh.
166. Qurbanlı Mübariz. Əsrə bərabər 10 il (1991-2001). Ozan, Bakı, 2001, 444 səh.
167. Mahmudov Yaqub. Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı. Bakı, 1998
168. Mahmudov Yaqub. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı, "Təhsil". 2002. 328 səh.
169. Mahmudov Yaqub. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi. Bakı, 2005. 140 səh.
170. Mahmudov Y.M. Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış: Ən qədim zamanlardan İslam dininin qəbuluna qədərki dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyi - Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. N1, 2001 (s.57-65)
171. Mahmudov Y.M. "Azərbaycanın dövlətçilik tarixindən" (silsilə məqalələr). "Dirçəliş-XXI əsr" jurnalı. Bakı: 2002, N 47, 48, 49, 50, 51, 52
172. Mahmudov Y.M. «Kitabi-Dədə Qorqud» tarixi mənbədir //Dədə Qorqud-1300. - Bakı: BDU, 1999. - s.11-25.
173. Mahmudov Y.M. Azərbaycanın dövlətçilik və parlamentarizm ənənələri tarixindən: Ən qədim zamanlardan İslam dininin qəbuluna qədərki dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyi //Müstəqil dövlətimiz və parlamentimiz . - Bakı: Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin nəşri, 2001. - s.178-206.
174. Mahmudov Y.M. «Kitabi-Dədə Qorqud » Azərbaycanın çağlayan tarix bulağı//Azərbaycan. - 1997. - 4; 7; 9 dekabr.
175. Mahmudov Y.M. «Kitabi-Dədə Qorqud -1300»: Oğuzun mədəniyyət və mənəviyyət dünyası //Respublika. - 2000. - 8 aprel.
176. Mahmudov Y.M. «Dədə Qorqud kitabı » - xalqın yaratdığı və yaşatdığı tarix//Məqalələr. - 2004. - s.18-35.
177. Mahmudov Y.M. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlətçilik tariximizdə. Cümhuriyyətdən əvvəlki dövrdə dövlətçilik tariximizə ümumi baxış//Dirçəliş – XXI əsr. - 2003. - №64. - s.88-113
178. Mahmudov Y.M. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – Şərqdə ilk parlamentli respublika (1918-ci il may- 1920-ci il aprel) //Dirçəliş - XXI əsr. - 2002. - №49. - s.111-125.

179. Mahmudov Y.M. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinin birinci dövrü: Müstəqilliyə doğru böyük dünya və milli oyanışın başlanması (1969-1982) //Heydər Əliyev və Azərbaycan. -Bakı:Azərbaycan nəşriyyatı, 2008. - s.159-168
180. Mahmudov Y.M. Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev dövrü: Müstəqilliyə doğru böyük dünya və milli oyanışın başlanması (1969-1972) //Heydər Əliyev ideyaları XXI əsrdə.Azərbaycanın inkişaf yolu. -Bakı:Azərbaycan, 2009. - s.74-88.
181. Mahmudov Y.M. Universitetin inkişafı Heydər Əliyevlə bağlıdır.//Kaspi. - 2000. - 9-11 fevral.
182. Mahmudov Y.M. Qurtuluş mübarizəsinin qalibi//Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın (27-29 may1998)materialları. C.II. -Bakı, 1998. - s.5.\
183. Mahmudov Y.M. Heydər Əliyevin siyasəti ən güclü silahdır //Naxçıvan. - 1999. - 11 iyun.
184. Mahmudov Y.M. Heydər Əliyev müstəqilliyimizin qarantıdır //Bakı Universiteti - 2001. - 7avqust.
185. Mahmudov Y.M. Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış: Heydər Əliyev Yeni Azərbaycanın qurucusudur. Altıncı məqalə//Bakı Universitetinin xəbərləri.Humanitar elm.ser. - 2002. - №2 - s. 78-93.
186. Mahmudov Y.M. Ata yurdumuzun Atatürkünə //Azərbaycan. - 2003. - 14 dekabr;Respublika. - 2003. - 14 dekabr; "Xalq qəzeti". - 2003. - 14 dekabr;Səs. - 2003. - 14 dekabr.
187. Mahmudov Y.M. Heydər Əliyev: Dünya tarixinin Azərbaycanlı dahisi//Dirçəliş -XXI əsr. - 2003. -№69.-s.23- 52.
188. Mahmudov Y.M. Azərbaycan tarixinə Heydər Əliyev baxışı və ya xalqımızın milli dirçəlişi: Bir müraciətin hikməti//„Xalq qəzeti”. - 2005. - 6; 7; 8may.
189. Mahmudov Y.M. (Mahmudov). Seçilmiş əsərləri. IX cild. Bakı, "Təhsil", 2011, 576 səh.
190. Mahmudov Y.M. Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü //Azərbaycan. - 2007. - 10 may.
191. Mahmudov Y.M. Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev dövrü //Elm qəzeti. - 2008. - 10 may
192. Mahmudov Y.M. Müstəqil dövlətçiliyimizin banisi (Ümummilli lider Heydər Əliyev haqqında) //„Azərbaycan” qəzeti. - 2008. - 13aprel
193. Mahmudova Vəfa. O, şərqin yerdə doğan günəşi idi. Heydər Əliyev haqqında tarixi-publisistik əsər. Bakı, 2004
194. Mahmudov F. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Bakı, Bakı, 1998. 231 səh.

195. Mehdiyev, Ramiz Ənvər oğlu. Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəklikləri = Реалии геноцида азербайджанцев = The reality of the genocide of Azerbaijan people / R. Ə. Mehdiyev; məsul red F. Abdullazadə.- Bakı, 2000.- 204 s.
196. Mehdiyev R. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı, "XXI-yeni nəşrlər evi",2003. 248 səh.
197. Mehdiyev R. 2005-ci il parlament seçkiləri: ilkin təhlil (mülahizələr, nəticələr və proqnozlar) Bakı, 2006.
198. Mehdiyev R. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləyirdikən: modernləşdirmə xətti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2008.
199. Mehdiyev R.Ə.Əliyev Q. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Qismət, Bakı, 2003. 248 səh..
200. Məmmədov M. Heydər Əliyev çərəyi. Bakı, 2004
201. Məmmədov Z. Heydər Əliyev və Azərbaycan dəmir yolları.Bakı, 1999
202. Məmmədov Q. Heydər Əliyev torpaq islahatları regionların sosial-iqtisadi inkişafının əsasıdır. Bakı, 2008
203. Mərdanov M., Quliyev Ə. Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri. Bakı, "Çaşıoğlu", 2001
204. Məcidov V. Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporası. Qartal, Bakı, 1999. 120 səh.
205. Mədəniyyətimizin və mədəni incilərimizin hamisi: Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı, Azərbaycanın Birinci xanımı Mehriban Əliyevanın mədəniyyət sahəsində fəaliyyəti: dövrü mətbuat materialları əsasında tərtib edilmişdir (1995-2007) /tərt. və elmi red. S. Məmmədəliyeva. - B.: Nurlar, 2007.- 424 s.
206. "Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!" ümummilli lider Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti.// Regionların İnkişafı İctimai Birliyi. Bakı, 2008, 233 səh.
207. Mirzəyev R. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeni neft strategiyası. "Elmi", Göytürk, Bakı, 1999,157 səh.
208. Mirzəyev R. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan dövləti. Heydər Əliyev and new oil strategy of independent Azerbaijan. Göytürk, Bakı, 1999. 157 səh.
209. Naxçıvan Muxtar Respublikası: 1969-1999. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, Naxçıvan, 1999, 216 səh.
210. Rəcəbli R. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının baş memarı. Mütərcim, Bakı, 1999. 150 səh.
211. Şirinov Həsən. Azərbaycanın dünəni, bu günü və sabahı – Heydər

Əliyev.Bakı, 1998, C&C Limited, 77 səh.

212. Vəliyev İ. Muxtarov K. Heydər Əliyev və türk dünyası. Bakı, Bakı, 2003. 87 səh.

Türk dilində

213. Azərbaycan belgelerinde ermeni sorunu (1918-20). Ankara: 2001
214. Turmen F. Milletlerin kaderini dəyiştiren abide şahsiyyətlər: Heydər Əliyev örneği // Yeni Azərbaycan. 2008. 8 may.

Rus dilində

215. Аббасбейли А. Аббасбейли Э. Гейдар Алиев и мировая политика. Азернешр, "Баку", 1997. 328 стр.
216. Андриянов, Виктор Иванович. Гейдар Алиев / В. И. Андриянов, Г. Ф. Мираламов.- М.: Молодая гвардия, 2005.- 396 с.
217. Акберов Б. Гейдар Алиев - основоположник и создатель Национальной Конституции. Баку, Баку, 1998. 95 стр.
218. Ахундова Е. Гейдар Алиев. личность и эпоха. 1923-1969. Ваку. 2007. 382 стр.
219. Ахундова Е. Гейдар Алиев. личность и эпоха. 1969-1982. Ваку. 2007. 839 стр.
220. Ахундова Е. Гейдар Алиев. личность и эпоха. 1982-1990. Ваку. 2008. 846 стр.
221. Ахундова Е. Гейдар Алиев. личность и эпоха. Хроника жизни и деятельности. 1969-1989. Ваку. 2008. 358 стр.
222. Ибрагимов Н. Шукуров И. Гейдар Алиев открывает миру Азербайджан. Баку, Баку, 1994. 173 стр.
223. Султанов, Чапай Али оглы. Последний удар Империи: Баку, 20 января 1990г. / Ч. А. Султанов.- Баку: Нафта-Пресс, 2004.- 765 с.
224. Рыжков, Николай Иванович. Трагедия великой страны / Н. И. Рыжков.- М.: ИД Вече, 2007.- 656 с.
225. Парфенов, Леонид Геннадиевич. Намедни: наша эра / Л. Г. Парфенов.Т. 3: 1981-1990: 304 феномена десятилетия / науч. ред. А. Иванова.- М.: КоЛибри, 2010.-288 с.
226. Помпеев, Юрий Александрович. Карабахский дневник: трилогия / Ю. А. Помпеев.- М.: Канон+ РООИ Реабилитация, 2010.- 416 с.
227. Забелин М. Татаренко Б. «Наш Гейдар Алиевич» документальный-публицистический очерк. Баку, 2003, Озан, 96 стр.
228. Взаимодействие культур в условиях глобализации: материалы Международной научной конференции, посвященной памяти

общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева /А.Ф.Аббасов[и др.];редкол.:Т.Т.Ахмедова[и др.];авт. предисл. Л.И.Алиева;сост.,отв. ред.:А.А.Гезалов, И.Р.Мамедзаде; под общ. ред.: Н.М.Мамедова,А.Н.Чумакова;Институт философии Российской Академии наук, Институт философии, социологии и права НАНА, Московский Государственный Университет им. М.В.Ломоносова, Российское философское общество, Представительство Фонда Гейдара Алиева в РФ.- М. 2010.- 528 с.

İKT RESURSLARI

229. Prezident kitabxanasının portalı – www.preslib.az
230. Heydər Əliyev irsini araşdırma mərkəzi/Beynəlxalq elektron kitabxana - www.aliyevheritage.org
231. Heydər Əliyev Fondunun portalı - www.heydar-aliyev-foundation.org
232. Milli Məclisin portalı - www.meclis.gov.az

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

ÖN SÖZ	5
Azərbaycan tarixinin	
HEYDƏR ƏLİYEV <i>konsepsiyası (giriş məqaləsi)</i>	7
I FƏSİL	
Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın qədim dövr və	
orta əsrlər tarixi məsələləri	31
§1. Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın qədim dövr tarixi	
məsələləri	31
§2. Heydər Əliyevin irsində Azərbaycanın orta əsrlər tarixi	
məsələləri	41
II FƏSİL	
Heydər Əliyev Azərbaycanın yeni dövrün tarixində yeri və rolu	
haqqında	65
§1. Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinin yeni dövrü	65
III FƏSİL	
Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın ən yeni tarixi məsələləri	82
§1. Azərbaycanın ən yeni tarixinin Heydər Əliyev	
dövrləşdirməsi	82
§2. Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın ən yeni tarixinə	
baxış və Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin tarixi rolunun	
qiymətləndirilməsi	90
§3. Azərbaycanın ən yeni dövrünün tarixi şəxsiyyətlərinə	
qiymət	97
§4. Heydər Əliyevin irsində azərbaycanlıların soyqırımı və	
deportasiyası məsələləri	104
Əlavələr	110
Nəticə	195
İstifadə olunmuş mənbələr və ədəbiyyat	198

Bədii redaktoru: *Abdulla Ələkbərov*
Kompyuter tərtibatçıları: *Səbinə Məmmədova, Aqil Əmrahov*
Texniki redaktoru: *Mehri Xanbabayeva*
Korrektoru: *Natəvan Məmmədova*

Çapa imzalanmışdır 15.07.2011. Kağız formatı 70x100^{1/16}.
Fiziki çap vərəqi 13.5. Sifariş 115. Tiraj 500.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» MMC-nin mətbəəsində çap edilmişdir.
Bakı, AZ 1052, Fətəli xan Xoyski küç., 121^A
e-mail: info@tahsilnp.com
www.tahsilnp.com

Tel.: (+994 12) 567-81-28/29; Faks: (+994 12) 567-82-68

Leyla Əhliman qızı Hüseynova

HEYDƏR ƏLİYEV
İRSİNDƏ AZƏRBAYCAN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİ
(Müstəqillik dövrü)

Bakı, «Təhsil», 2011.

BAKI - 2011